

11009
๗/๗๕ค
: 3

2

คำสอนสตรีไทยจากวรรณกรรมช่วงก่อนได้รับอิทธิพลตะวันตก

ปริญญาานิพนธ์
ของ
ปราณี สุรสิทธิ์

- 8 เศษ. 2535

เสนอต่อมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร
เพื่อเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาคามหลักสูตร
ปริญญาการศึกษามหาบัณฑิต
มีนาคม 2527
ลิขสิทธิ์เป็นของมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ

176768

คำสอนสตรีไทยจากวรรณกรรมช่วงก่อนได้รับอิทธิพลตะวันตก

บทคัดย่อ
ของ
ปราณี สุรสิทธิ์

เสนอต่อมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร
เพื่อเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาคามหลักสูตร
ปริญญาการศึกษามหาบัณฑิต
มีนาคม 2527

ปริญญานิพนธ์ฉบับนี้มีจุดมุ่งหมายเพื่อรวบรวมและวิเคราะห์สาเหตุที่ทำให้เกิดคำสอนสตรีไทยสมัยก่อนได้รับอิทธิพลตะวันตก และศึกษาต่อไปว่าเมื่อได้รับวัฒนธรรมตะวันตกแล้ว คำสอนสตรีสมัยดั้งเดิมจะยังคงมีอิทธิพลต่อจิตสำนึกของสตรีในปัจจุบันหรือไม่ อย่างไร

การศึกษาครั้งนี้ กระจาเป็น 2 ตอนคือ ตอนที่ 1 วิจัยเอกสารโดยศึกษาจาวรรณกรรมที่เกี่ยวกับคำสอนสตรี ซึ่งมีทั้งวรรณกรรมที่ส่นโดยตรง และวรรณกรรมที่แทรกคำสอนอยู่ในเนื้อเรื่อง วรรณกรรมดังกล่าวเป็นวรรณกรรมก่อนได้รับอิทธิพลตะวันตก ซึ่งหมายถึงวรรณกรรมตั้งแต่สมัยสุโขทัยจนถึงสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น (พ.ศ.1800 - 2411) ส่วนตอนที่ 2 ใช้วิธีการทางสถิติวิเคราะห์จิตสำนึกของสตรีปัจจุบัน โดยสร้างแบบสอบถามจากเกณฑ์ที่ได้จากคำสอน ตามผลการวิจัยจากเอกสารตอนที่ 1 ลักษณะแบบสอบถามเป็นแบบ Verbal Projective Technique ซึ่งสถานการณ์แต่ละข้อ จะมีคำถาม 2 ข้อ คือการรับรู้มาตรฐานสังคม และการรับรู้ตนตามอัตภาพ กลุ่มตัวอย่างที่ใช้เป็นข้าราชการครูสตรี และพนักงานธนาคารสตรี จำนวน 360 คน การวิเคราะห์ข้อมูลใช้ t-test, F-test, Studentized q - Statistic แบบ Newman - Keuls และ Pearson Product - Moment Correlation Coefficient

ผลการวิจัยจาวรรณกรรมก่อนได้รับอิทธิพลตะวันตก พอสรุปได้กว้างๆ เป็น 5 หมวดดังนี้ คือ สอนให้เป็นผู้ที่ดี เชื่อฟังบิดามารดา สอนให้ปฏิบัติต่อตัวเองอย่างสงวนตัว สอนให้เป็นภรรยาที่ดี ซื่อสัตย์ และปรนนิบัติสามี สอนให้เป็นผู้แม่บ้านที่ดี คุดูแลทรัพย์สินและบริวาร สอนให้เป็นผู้มารดาที่ดีในการอบรมเลี้ยงดูบุตร คำสอนทั้ง 5 หมวดนี้มีสาเหตุมาจากปัจจัยสำคัญ 3 ประการ ได้แก่ ปัจจัยทางสังคม ปัจจัยทางศาสนา และปัจจัยทางธรรมชาติ จากปัจจัยดังกล่าวนี้ส่งผลให้สตรีมีสถานภาพที่ต่ำกว่าของทุกเป็น "เบี้ยล่าง" ของชายในทุกกรณี ทั้งนี้เพราะสังคมเห็นว่า สตรีเป็นเพศที่อ่อนแอ ฟึ่งตัวเองไม่ได้ ชีวิตจึงต้องขึ้นอยู่กับชาย สตรียุคก่อนได้รับอิทธิพลตะวันตก

ต่างประพฤติปฏิบัติตามคำสั่งสอนทั้ง 5 หมวดดังกล่าว เห็นได้จากพฤติกรรมของตัวละคร สตรี โดยเฉพาะตัวละครฝ่ายดี เช่น บิณฑาคาราสั่งให้ทำสิ่งใดก็จะปฏิบัติตามคำสั่งนั้น ไม่ว่าสิ่งนั้นจะผิดหรือถูก หรือเมื่อมีสามีก็ต้องซื่อสัตย์ต่อสามี ต้องเคารพเทิดทูนสามี ของตนทุกขณะจิต คำสอนเหล่านี้มีอิทธิพลต่อจิตสำนึกของสตรีในอดีตเป็นอย่างมาก

สำหรับสตรีในปัจจุบัน ผลการวิจัยจิตสำนึกเกี่ยวกับคำสอนจากกลุ่มตัวอย่าง ดังกล่าวพบว่า สตรีในปัจจุบันมีจิตสำนึกในระดับปานกลาง และเมื่อนำมาเปรียบเทียบ สถานภาพสมรส วัย และอาชีพ พบว่าโดยส่วนรวมแล้วมีจิตสำนึกไม่แตกต่างกัน ทั้งในลักษณะการรับรู้มาตรฐานสังคม และในลักษณะตนตามอัธยาศัย แต่จะมีสตรีกลุ่มหนึ่ง ที่มีจิตสำนึกเกี่ยวกับการรับรู้มาตรฐานสังคมและการรับรู้ตนตามอัธยาศัยไม่สัมพันธ์กัน สตรีกลุ่มนี้ได้แก่พนักงานธนาคารทั้งโสดและสมรส ที่อยู่ในวัยกลางคนและวัยสูงอายุ ดังนั้นเมื่อนำไปเปรียบเทียบกับข้าราชการครูสตรี จึงพบว่าการรับรู้ทั้งสองลักษณะ ไม่เป็นไปในแนวเดียวกัน เช่น จิตสำนึกในลักษณะมาตรฐานสังคมไม่แตกต่างกัน ส่วนในลักษณะตนตามอัธยาศัยกลับแตกต่างกัน เป็นต้น ที่เป็นเช่นนี้เพราะวัยเป็น ตัวแปรสำคัญที่ทำให้สตรีมีความคิดเห็นเกี่ยวกับตนต่างไปจากผู้อื่น กล่าวคือ สตรี ที่มีอายุมากขึ้น คืออยู่ในวัยกลางคนและวัยสูงอายุ จะเห็นว่าสิ่งใดที่เป็นข้อควรปฏิบัติ สำหรับกุลสตรี ตนปฏิบัติได้มาก และสิ่งใดที่ขัดต่อค่านิยมของสังคม ตนก็จะไม่ปฏิบัติ ในทางตรงข้ามสตรี 2 วัยนี้จะเห็นว่า สิ่งที่ตนคิดว่าไม่สมควรประพฤติปฏิบัติ แต่สตรี ทั่วไปปฏิบัติกัน สิ่งที่ควรปฏิบัติมาก สตรีทั่วไปกลับปฏิบัติได้น้อย

จากผลการวิจัยดังกล่าวทำให้เห็นว่าสตรีในปัจจุบันมีสถานภาพเปลี่ยนแปลงไป จิตสำนึกเกี่ยวกับคำสอนมีเพียงระดับปานกลาง เท่านั้น

DIDACTIC LESSON FOR THAI WOMEN FROM LITERATURE
BEFORE THE WESTERN INFLUENCE

AN ABSTRACT

BY

PRANEE SURASIT

Presented in partial fulfillment of the requirements
for the Master of Education degree
at Srinakharinwirot University
March 1984

The purposes of this thesis were first, to collect and analyze the causes that produced women's moral codes before the introduction of Western influences, and second, to study whether, under such influences, the moral codes still dominated the conscience of present-day Women, and in what ways.

The study was done in 2 parts. The first part was a research into literature concerning women's moral codes. The investigated literary works were either direct in their teaching or were allegorical in nature. All these works were without Western influences, being from Sukhothai to Early Rattanakosin Periods (B.E. 1800 - 2411). The second part was in the form of a statistic analysis on present-day women's conscience. The questionnaires were made on the criteria from the results of the first part and were in the form of the Verbal Projective Technique. There were two questions to each situation, one concerning the realization of social standards, the other on self-awareness. The population was made up of 360 female government school teachers and female bank workers. t-test, F-test, Studentized q - Statistic in the form of Newman-Keuls, and Pearson Product - Moment Correlation Coefficient were used in data analysis.

The results were as follows. The outcomes of the pre-Western literature could be categorized into 5 groups: to be obedient to parents, to observe chastity, to be loyal and tending to husband's welfare, to be efficient in

household affairs, and to be good mother to offsprings. The main causes of these codes were from 3 elements, namely, society, religion, and nature. As a result women of pre-Western influences were regarded inferior and submissive in all cases to men. This was due to the fact that society considered women weak and unable to look after themselves; therefore, they had to be dependent on men. Meanwhile women agreed to these codes as could be seen from female protagonists in literature. Some of these instances were when they obeyed their parents' order, regardless of its right or wrong, or when married, they had to remain loyal and respectful to their husband at all time. These codes were most influential to women of that period.

As for present-day women it could be concluded that their level of conscience was average.

When their marriage status, age, and profession were compared, it was found that there was no difference in their conscience level concerning the realization of social standards and self-awareness. However, one group of these women was different in their conscience level on the realization of social standards and self-awareness. The members of the group were bankworkers, both single and married, and both middle and old aged. Thus, when female members from the above group were compared to government school teachers, it was found that the acceptance of both moral values was different, for example, the realization of social standards

was the same, but differed in self-awareness. The differences in ages influenced the opinions of middle-and old-aged women who stated that they followed more moral codes for women, and, at the same time, restrained themselves from unwanted behavior. On the other hand women of these 2 age groups agreed that they regarded as immoral was usually observed by women in general, whereas what should be practised was not commonly obeyed by most women.

As a whole it could be concluded that at present women were socially elevated; however, their conscience level was merely average.

คณะกรรมการที่ปรึกษาประจำตัวนิสิต และคณะกรรมการสอบ ใต้พิจารณา
ปริญญาโทพนธ์ฉบับนี้แล้ว เห็นสมควรรับเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญา
การศึกษามหาบัณฑิตของมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒได้

คณะกรรมการที่ปรึกษา

คณะกรรมการสอบ

อ.พร. ไรลเวส .
พร่อง อาม

ประธาน .
กรรมการ .

อ.พร. ไรลเวส .
พร่อง อาม

ประธาน
..กรรมการ

.. กรรมการ

ประกาศคุณูปการ

ปริญญานิพนธ์ฉบับนี้สำเร็จได้เพราะผู้เขียนได้รับความกรุณาเป็นอย่างสูงจาก
ผู้ช่วยศาสตราจารย์บุษิ โสภางค์ ประธานกรรมการ และ ผู้ช่วยศาสตราจารย์
ดร.ปรีชา ธรรมา กรรมการ ที่ได้กรุณาให้แนวคิด คำแนะนำ ตลอดจนตลอดเวลาตรวจ
พิจารณาแก้ไขข้อบกพร่องด้วยความเอาใจใส่ จนปริญญานิพนธ์สำเร็จลงด้วยดี ผู้เขียน
รู้สึกซาบซึ้งในพระคุณของอาจารย์ทั้งสองท่าน จึงขอกราบขอบพระคุณเป็นอย่างสูง ณ ที่นี้
ขอกราบขอบพระคุณ อาจารย์ยี่สิริมา วรยิ่งยง และอาจารย์ศิรินันท์ กฤษณจินดา
ที่ช่วยเหลือด้านภาษาอังกฤษ และกราบขอบพระคุณ อาจารย์สุภา ปานเจริญ ที่กรุณา
เป็นกรรมการสอบ พร้อมทั้งแนะนำในสิ่งที่ เป็นประโยชน์ต่อผู้เขียน

นอกจากนี้ผู้เขียนยังได้รับความช่วยเหลือในค่านแบบสอบถามจาก/พนักงานธนาคาร
ออมสินสำนักงานใหญ่ และจากคณาจารย์สตรีโรงเรียนมัธยมหอวัง โรงเรียนสารวิทยา
โรงเรียนคอนเมืองทหารอากาศอำรุง โรงเรียนสายน้ำผึ้ง โรงเรียนสตรีวิทยา
โรงเรียนสวนกุหลาบ โรงเรียนเตรียมอุดมศึกษา โรงเรียนสันติราษฎร์วิทยาลัย และ
โรงเรียนสตรีมหาพฤฒาราม ทำให้ได้ข้อมูลที่เป็นประโยชน์อย่างปึงในการวิจัย ผู้เขียน
ขอกราบขอบพระคุณทุกท่านที่ให้ความช่วยเหลือ

อนึ่งในการวิจัยครั้งนี้ได้รับเงินอุดหนุนจากทุนงบประมาณแผ่นดินเป็นจำนวน
3,000 บาท ผู้เขียนขอกราบขอบพระคุณคณะกรรมการพิจารณาการให้ทุนไว้ ณ โอกาสนี้

ปราณี สุรสิทธิ์

สารบัญ

บทที่	หน้า
1	บทนำ 1
	ภูมิหลัง 1
	ความมุ่งหมายในการศึกษา 5
	ความสำคัญของการศึกษา 6
	ขอบเขตของการศึกษา 6
	คำนิยามศัพท์เฉพาะ 9
	เอกสารที่เกี่ยวข้องกับการวิจัย 10
	สมมติฐานในการศึกษากันคว่า 21
2	วิธีดำเนินการศึกษากันคว่า 23
	ประชากรและกลุ่มตัวอย่างที่ใช้ศึกษา 24
	เครื่องมือที่ใช้ในการรวบรวมข้อมูล 25
	การเก็บรวบรวมข้อมูล 33
	สถิติที่ใช้ในการวิเคราะห์ข้อมูล 33
3	การสอนสตรีไทยจากวรรณกรรมก่อนได้รับอิทธิพลตะวันตก 38
	หมวดหมู่การสอนสตรีไทยจากวรรณกรรม 38
	การปฏิบัติต่อบิดามารดาและผู้มีพระคุณ 39
	การปฏิบัติต่อตนเอง 51
	การปฏิบัติต่อสามีด้วยการเป็นภรรยาที่ดี 92
	เป็นแม่บ้านที่ดี 141
	เป็นมารดาที่ดี 150
	สาเหตุที่ทำให้เกิดการสอนสตรีไทย 170
	ปัจจัยทางสังคม 171

บทที่		หน้า
3	ปัจจัยทางศาสนา	205
	ปัจจัยทางธรรมชาติ	215
	ลักษณะการสอนสตรีไทยแต่ละสมัย	217
	สมัยสุโขทัย	220
	สมัยอยุธยา	221
	สมัยธนบุรี และรัตนโกสินทร์ตอนต้น	221
	อิทธิพลของการสอนสตรี	224
	อิทธิพลของการสอนที่มีต่อจิตสำนึกของสตรี	225
	อิทธิพลที่สืบเนื่องมาจากวรรณคดีเรื่องอื่น	240
4	จิตสำนึกเกี่ยวกับคำสอนของสตรีในปัจจุบัน	245
	สภาพสังคมและเศรษฐกิจหลังจากรับอิทธิพลตะวันตก	245
	ผลการวิเคราะห์ข้อมูล	247
	เปรียบเทียบจิตสำนึกด้านสถานภาพสมรสของครู	248
	เปรียบเทียบจิตสำนึกด้านวัยของครู	254
	เปรียบเทียบจิตสำนึกด้านสถานภาพสมรสของพนักงานธนาคาร	259
	เปรียบเทียบจิตสำนึกด้านวัยของพนักงานธนาคาร	265
	เปรียบเทียบจิตสำนึกด้านอาชีพ ระหว่างอาชีพครูและอาชีพธนาคาร	270
	หาความสัมพันธ์ระหว่างเกณฑ์มาตรฐานสังคมและเกณฑ์ทัศนคติภาพ	282
5	สรุปผลการศึกษาค้นคว้า อภิปราย และข้อเสนอแนะ	284
	สรุปผลการวิเคราะห์ข้อมูล	286
	อภิปรายผล	293
	ข้อเสนอแนะ	300
	บรรณานุกรม	301
	ภาคผนวก	309

บัญชีการวาง

ตาราง	หน้า
1	กลุ่มตัวอย่างที่ใช้ในการศึกษา 24
2	เปรียบเทียบค่าเฉลี่ยจิตสำนึกเกี่ยวกับคำสอนสตรีระหว่างครูโสด วัยหนุ่มสาว กับครูสมรสวัยหนุ่มสาว โดยถือเกณฑ์มาตรฐานสังคม... .. 248
3	เปรียบเทียบค่าเฉลี่ยจิตสำนึกเกี่ยวกับคำสอนสตรีระหว่างครูโสด วัยหนุ่มสาว กับครูสมรสวัยหนุ่มสาว โดยถือเกณฑ์ทัศนคติภาพ 249
4	เปรียบเทียบค่าเฉลี่ยจิตสำนึกเกี่ยวกับคำสอนสตรี ระหว่างครูโสด วัยกลางคน กับครูสมรสวัยกลางคน โดยถือเกณฑ์มาตรฐานสังคม. 250
5	เปรียบเทียบค่าเฉลี่ยจิตสำนึกเกี่ยวกับคำสอนสตรีระหว่างครูโสด วัยกลางคน กับครูสมรสวัยกลางคน โดยถือเกณฑ์ทัศนคติภาพ... 251
6	เปรียบเทียบค่าเฉลี่ยจิตสำนึกเกี่ยวกับคำสอนสตรี ระหว่างครูโสด วัยสูงอายุ กับครูสมรสวัยสูงอายุ โดยถือเกณฑ์มาตรฐานสังคม..... 252
7	เปรียบเทียบค่าเฉลี่ยจิตสำนึกเกี่ยวกับคำสอนสตรี ระหว่างครูโสด วัยสูงอายุ กับครูสมรสวัยสูงอายุ โดยถือเกณฑ์ทัศนคติภาพ 253
8	เปรียบเทียบจิตสำนึกเกี่ยวกับคำสอนสตรีของครูโสดวัยหนุ่มสาว วัยกลางคน และวัยสูงอายุ โดยถือเกณฑ์มาตรฐานสังคม. 254
9	เปรียบเทียบจิตสำนึกเกี่ยวกับคำสอนสตรีของครูโสดวัยหนุ่มสาว วัยกลางคน และวัยสูงอายุ โดยถือเกณฑ์ทัศนคติภาพ.. . . . 255
10	เปรียบเทียบความแตกต่างเป็นรายคู่ ระหว่างคะแนนเฉลี่ย จิตสำนึกของครูโสดวัยหนุ่มสาว วัยกลางคน และวัยสูงอายุ โดยถือเกณฑ์ทัศนคติภาพ 256
11	เปรียบเทียบจิตสำนึกเกี่ยวกับคำสอนสตรี ของครูสมรสวัยหนุ่มสาว วัยกลางคน และวัยสูงอายุ โดยถือเกณฑ์มาตรฐานสังคม.. . . . 257

12	เปรียบเทียบจิตสำนึกเกี่ยวกับคำสอนสตรี ของครูสมรสวัยหนุ่มสาว วัยกลางคน และวัยสูงอายุ โดยถือเกณฑ์คนตามอัธยาศัย . . .	258
13	เปรียบเทียบค่าเฉลี่ยจิตสำนึกเกี่ยวกับคำสอนสตรี ระหว่างพนักงาน ธนาคารโสภณวัยหนุ่มสาว กับพนักงานธนาคารสมรสวัยหนุ่มสาว โดยถือเกณฑ์มาตรฐานสังคม. . .	259
14	เปรียบเทียบค่าเฉลี่ยจิตสำนึกเกี่ยวกับคำสอนสตรี ระหว่างพนักงาน ธนาคารโสภณวัยหนุ่มสาว กับพนักงานธนาคารสมรสวัยหนุ่มสาว โดยถือเกณฑ์คนตามอัธยาศัย	260
15	เปรียบเทียบค่าเฉลี่ยจิตสำนึกเกี่ยวกับคำสอนสตรี ระหว่างพนักงาน ธนาคารโสภณวัยกลางคน กับพนักงานธนาคารสมรสวัยกลางคน โดยถือเกณฑ์มาตรฐานสังคม.	261
16	เปรียบเทียบค่าเฉลี่ยจิตสำนึกเกี่ยวกับคำสอนสตรี ระหว่างพนักงาน ธนาคารโสภณวัยกลางคน กับพนักงานธนาคารสมรสวัยกลางคน โดยถือเกณฑ์คนตามอัธยาศัย	262
17	เปรียบเทียบค่าเฉลี่ยจิตสำนึกเกี่ยวกับคำสอนสตรี ระหว่างพนักงาน ธนาคารโสภณวัยสูงอายุ กับพนักงานธนาคารสมรสวัยสูงอายุ โดยถือเกณฑ์มาตรฐานสังคม.	263
18	เปรียบเทียบค่าเฉลี่ยจิตสำนึกเกี่ยวกับคำสอนสตรี ระหว่างพนักงาน ธนาคารโสภณวัยสูงอายุ กับพนักงานธนาคารสมรสวัยสูงอายุ โดยถือเกณฑ์คนตามอัธยาศัย.	264
19	เปรียบเทียบจิตสำนึกเกี่ยวกับคำสอนสตรีของพนักงานธนาคารโสภณ วัยหนุ่มสาว วัยกลางคน และวัยสูงอายุ โดยถือเกณฑ์มาตรฐานสังคม.	265
20	เปรียบเทียบจิตสำนึกเกี่ยวกับคำสอนสตรีของพนักงานธนาคารโสภณ วัยหนุ่มสาว วัยกลางคน และวัยสูงอายุ โดยถือเกณฑ์คนตามอัธยาศัย.	266

21	เปรียบเทียบจิตสำนึกเกี่ยวกับคำสอนสตรีของพนักงานธนาคารสมรส วัยหนุ่มสาว วัยกลางคน และวัยสูงอายุ โดยถือเกณฑ์มาตรฐานสังคม... . 267
22	เปรียบเทียบความแตกต่างเป็น นรายคุระหว่างคะแนนเฉลี่ยจิตสำนึก เกี่ยวกับคำสอนของพนักงานธนาคารสมรสวัยหนุ่มสาว วัยกลางคน และวัยสูงอายุ โดยถือเกณฑ์มาตรฐานสังคม..... 268
23	เปรียบเทียบจิตสำนึกเกี่ยวกับคำสอนสตรีของพนักงานธนาคารสมรส วัยหนุ่มสาว วัยกลางคน และวัยสูงอายุ โดยถือเกณฑ์ตามอัศภาพ... .. 269
24	เปรียบเทียบค่าเฉลี่ยจิตสำนึกเกี่ยวกับคำสอนสตรี ระหว่างครูโศก วัยหนุ่มสาว กับพนักงานธนาคาร โศกวัยหนุ่มสาว โดยถือเกณฑ์ มาตรฐานสังคม. 270
25	เปรียบเทียบค่าเฉลี่ยจิตสำนึกเกี่ยวกับคำสอนสตรี ระหว่างครูโศก วัยหนุ่มสาว กับพนักงานธนาคาร โศกวัยหนุ่มสาว โดยถือเกณฑ์ ตามอัศภาพ... .. 271
26	เปรียบเทียบค่าเฉลี่ยจิตสำนึกเกี่ยวกับคำสอนสตรี ระหว่างครูโศก วัยกลางคน กับพนักงานธนาคาร โศกวัยกลางคน โดยถือเกณฑ์ มาตรฐานสังคม..... 272
27	เปรียบเทียบค่าเฉลี่ยจิตสำนึกเกี่ยวกับคำสอนสตรี ระหว่างครูโศก วัยกลางคน กับพนักงานโศกวัยกลางคน โดยถือเกณฑ์ตามอัศภาพ..... 273
28	เปรียบเทียบค่าเฉลี่ยจิตสำนึกเกี่ยวกับคำสอนสตรี ระหว่างครูโศก วัยสูงอายุ กับพนักงานธนาคาร โศกวัยสูงอายุ โดยถือเกณฑ์มาตรฐานสังคม. 274
29	เปรียบเทียบค่าเฉลี่ยจิตสำนึกเกี่ยวกับคำสอนสตรี ระหว่างครูโศก วัยสูงอายุ กับพนักงานธนาคาร โศกวัยสูงอายุ โดยถือเกณฑ์ตามอัศภาพ.... 275

30	เปรียบเทียบค่าเฉลี่ยจิตสำนึกเกี่ยวกับศาสนสตร์ ระหว่างครูสมรส วัยหนุ่มสาว กับพนักงานธนาคารสมรสวัยหนุ่มสาว โดยถือเกณฑ์มาตรฐานสังคม... .. 276	276
31	เปรียบเทียบค่าเฉลี่ยจิตสำนึกเกี่ยวกับศาสนสตร์ ระหว่างครูสมรส วัยหนุ่มสาว กับพนักงานธนาคารสมรสวัยหนุ่มสาว โดยถือเกณฑ์ตามอัศภาพ... .. 277	277
32	เปรียบเทียบค่าเฉลี่ยจิตสำนึกเกี่ยวกับศาสนสตร์ ระหว่างครูสมรส วัยกลางคน กับพนักงานธนาคารสมรสวัยกลางคน โดยถือเกณฑ์มาตรฐานสังคม... .. 278	278
33	เปรียบเทียบค่าเฉลี่ยจิตสำนึกเกี่ยวกับศาสนสตร์ ระหว่างครูสมรส วัยกลางคน กับพนักงานธนาคารสมรสวัยกลางคน โดยถือเกณฑ์ตามอัศภาพ... .. 279	279
34	เปรียบเทียบค่าเฉลี่ยจิตสำนึกเกี่ยวกับศาสนสตร์ ระหว่างครูสมรส วัยสูงอายุ กับพนักงานธนาคารสมรสวัยสูงอายุ โดยถือเกณฑ์มาตรฐานสังคม... .. 280	280
35	เปรียบเทียบค่าเฉลี่ยจิตสำนึกเกี่ยวกับศาสนสตร์ ระหว่างครูสมรส วัยสูงอายุ กับพนักงานธนาคารสมรสวัยสูงอายุ โดยถือเกณฑ์ตามอัศภาพ... .. 281	281
36	แสดงค่าสัมประสิทธิ์สหสัมพันธ์ (r) และนัยสำคัญของค่าสัมประสิทธิ์ (t)... 282	282

ภูมิหลัง

มนุษย์เกิดมาเป็นเพศหญิงหรือเพศชายตามแต่โครโมโซมเพศ (Sex Chromosome) หรือการก่อกำเนิดของแต่ละคน (ทบทวนมหาวิทยาลัย 2525 : 719 - 720) แต่เมื่อเกิดมาแล้วผู้หญิงควรมีบทบาทอย่างไร และผู้ชายควรมีบทบาทอย่างไรในชีวิตในสังคม เป็นเรื่องที่ต้องเรียนรู้และสั่งสอนกันไม่ใช่เรื่องที่เป็นไปโดยธรรมชาติ และในแต่ละสังคมย่อมมีการอบรมสั่งสอนแตกต่างกันไปตามความเชื่อ ค่านิยม และวัฒนธรรมของสังคมนั้น ๆ การอบรมสั่งสอนในเรื่องบทบาทและความประพฤติของลูกผู้หญิงและลูกผู้ชายนี้ ทำให้มีแบบแผนทางประเพณีนิยมสืบต่อกันมาจนทุกวันนี้ /

ทั้งชายและหญิงต่างมีความสำคัญแก่สังคมทัดเทียมกัน แต่มีบทบาทและหน้าที่ต่างกัน การมีบทบาทและหน้าที่ต่างกันนี้ทำให้ชายมีสถานภาพสูงกว่าหญิงทั้งในค่านครอบครัว สังคม การเมือง และเศรษฐกิจ สภาพเช่นนี้ปรากฏอยู่ทั่วทุกมุมโลก เมื่อหญิงได้รับความกดดันมากขึ้น จึงได้มีการเรียกร้องสิทธิและความเสมอภาค การเรียกร้องสิทธิของสตรีครั้งแรกในประวัติศาสตร์เกิดขึ้นเมื่อ 13 กรกฎาคม ค.ศ. 1848 ณ กรุงนิวยอร์ก สหรัฐอเมริกา โดย เอลิซาเบท เคดี (Elizabeth Cady) การเรียกร้องครั้งนี้เพื่อที่จะคัดค้านรูปแบบการปกครองที่ทำให้สตรีถูกกีดกันสิทธิ เช่น สิทธิทางกฎหมายที่ให้อำนาจชายคู่ค้าจำซึ่งภรรยา ถือเอาเงินค่าแรงของภรรยาไปเป็นกรรมสิทธิ์ ครอบครองทรัพย์สินที่เป็นมรดกของภรรยา และในกรณีหย่าร้างชายยังมีสิทธิ์เอาลูกไปด้วย เอลิซาเบท เคดี จึงได้คัดค้านกฎหมายดังกล่าว พร้อมกับเรียกร้องสิทธิต่าง ๆ ที่สตรีควรได้ เช่น สิทธิในการออกเสียงลงคะแนน สิทธิในทางศาสนา และสิทธิในครอบครัว (เอลิซาเบท เคดี 2523 : 74 - 79) นอกจากการเรียกร้องสิทธิดังกล่าว สตรีอเมริกันยังลุกขึ้นประท้วงการกดขี่ค่าแรง และสภาพเลวร้าย เสื่อมโทรมในโรงงานอีกหลายครั้ง แม้จะถูกคุกคามปราบปรามอย่างไรกลุ่มสตรีกรรมกรอเมริกัน

ก็ไม่ทอดอวยยังคงต่อสู้ต่อไป จนในปี ค.ศ. 1908 มีการประท้วงครั้งใหญ่ใช้เวลาประท้วง 13 สัปดาห์ จึงได้ชัยชนะ การต่อสู้ของสตรีมิได้หยุดเพียงนั้นยังมีอีกหลายครั้งต่างสถานที่กัน เช่น ปี ค.ศ. 1960 มีการประท้วงที่ชิคาโก ปี ค.ศ. 1912 ที่ลอสแอนเจลิส รัฐแคลิฟอร์เนีย การประท้วงดังกล่าวเป็นการประท้วง เรื่องการรกราคาแรงและการทำงานทั้งสิ้น (สัญญาชัย 2522 : 116 - 118)

การเรียกร้องสิทธิสตรีมิได้เกิดเฉพาะประเทศมหาอำนาจ เช่น สหรัฐอเมริกา เท่านั้น สตรีในประเทศอื่น ๆ ได้ลุกขึ้นต่อสู้เช่นเดียวกัน สำหรับประเทศไทยสตรีที่ลุกขึ้นต่อสู้เพื่อสิทธิสตรีเป็นคนแรก ได้แก่ อ่ำแดงเหมือน เหตุการณ์เกิดขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 4 สาเหตุที่ทำให้ อ่ำแดงเหมือนต้องต่อสู้ เพราะถูกพรากตัวไปจากคนที่ตนรัก และยังถูกทรมานด้วยการทำงานหนักในขณะถูกจองจำ เมื่อนางหนีมาได้จึงถวายฎีกาแก่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว การต่อสู้ของนางประสบความสำเร็จ เพราะพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพิจารณาตัดสินให้นางเป็นภรรยาของชายที่นางรักด้วยเหตุผลว่า "หญิงนั้นอายุก็มากถึง 20 ปีเศษแล้ว ควรจะเลือกหาตัวใดก็ตามใจได้" อีกเรื่องหนึ่งที่เกิดขึ้นในรัชกาลเดียวกัน คือ เรื่องตัวชายเมียบ เนื่องจากตามกฎหมายและประเพณีเดิมสามีมีสิทธิ์ที่จะขายภรรยาได้ แต่ในกรณีที่เกิดขึ้นกับ อ่ำแดงจั่น ซึ่งได้ทูลเกล้าฯ ถวายฎีกากล่าวโทษนายเอี่ยมผู้สามีว่าลักเอาชื่อคนไปขาย เมื่อทรงพิจารณากฎหมายเก่าที่ให้สามีขายภรรยาได้ จึงทรงพระราชาดำริว่า "กฎหมายบทนี้เมื่อพิเคราะห์เหมือนผู้หญิงเป็นควายผู้ชายเป็นคนทาศุขธรรมไม่ ไท้ยกเสีย" (หลวงฤทธิ นฤบาล 2524 : 63 - 64) จึงนับว่า อ่ำแดงจั่น เป็นสตรีอีกผู้หนึ่งในสมัยนั้นที่กล้าลุกขึ้นสู้ความถูกต้องในคำขอความเป็นมนุษย์ให้ทุกคนได้ตระหนัก

การประท้วงความไม่เป็นธรรมในสังคมของสตรีไทยยังคงดำเนินต่อไป คือ ในเดือนกันยายน พ.ศ. 2475 กรรมกรหญิงในโรงงานย้อมผ้าฝั่งธนบุรีถูกลดค่าจ้างลงจากวันละ 40 สตางค์ มาเป็นวันละ 30 สตางค์ กรรมกรหญิงจึงจำเป็นต้องลุกขึ้นต่อสู้เพื่อความอยู่รอดของตนและครอบครัว (รุ่งวิทย์ สุวรรณอภิชน 2522 : 82) การเรียกร้องสิทธิความเสมอภาคของสตรียังคงมีมาอย่างต่อเนื่อง โดยเฉพาะการเรียกร้องสิทธิทางกฎหมาย

การเรียกร้องสิทธิของสตรีหลายประเทศเป็นไปอย่างต่อเนื่องกัน เพื่อเรียกร้องให้โลกรับรู้ความคับแค้น เพื่อเรียกร้องสิทธิในอันที่มนุษย์ควรได้ จนในที่สุดองค์การสหประชาชาติได้จัดประชุมเรื่อง "ปีประชากรโลก" ที่กรุงบูคาเรส ประเทศรumania เมื่อปี พ.ศ. 2517 และได้มีการพิจารณาถึงบทบาทของสตรีในการแก้ปัญหาประชากรและการพัฒนาประเทศ ถ้าสตรีซึ่งทุกประเทศมีไม่น้อยกว่าครึ่งหนึ่งของคนทั้งประเทศมีส่วนร่วมในการพัฒนาประเทศ และแก้ปัญหาประชากรแล้ว จะได้นล็ดไม่น้อย เพราะผู้หญิงก็สามารถรับผิดชอบต่อประเทศชาติได้ก็มิแพ้ชาย ภัยเหตุนี้จึงได้ประกาศในปี พ.ศ. 2518 เป็นปีสตรีสากล โดยมีวัตถุประสงค์สำคัญ 3 ประการ คือ เพื่อส่งเสริมความเสมอภาคระหว่างผู้หญิงกับผู้ชาย เพื่อส่งเสริมให้ผู้หญิงมีส่วนร่วมในการพัฒนาเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรม และยอมรับความสำคัญของหญิงในการสร้างความร่วมมือเพื่อสร้างสันติสุขให้แก่ชาวโลก (วิล อูไรจิตติสุข 2518 : 41) เมื่อพิจารณาวัตถุประสงค์ทั้ง 3 ประการแล้ว จะเห็นว่าวัตถุประสงค์ประการแรกมีความเด่นชัดกว่า 2 ประการหลัง เพราะว่าถ้าหากหญิงกับชายไม่มีความเสมอภาคกัน โอกาสที่หญิงจะช่วยในการพัฒนาสังคมก็คงจะมีไม่มากเท่าที่ควร

แม้ว่าฐานะของสตรีโดยทั่วไปทั้งทางซีกโลกตะวันตก และซีกโลกตะวันออกจะเป็นรองบุรุษ หรือไม่ได้รับความเสมอภาคเช่นเดียวกับบุรุษ แต่ก็เป็นที่ยอมรับกันมาแต่โบราณแล้วว่าสตรีนั้นมีความสำคัญไม่ยิ่งหย่อนไปกว่าบุรุษ คัมภีร์มูธรรมศาสตร์ ซึ่งเป็นคัมภีร์เก่าแก่ของอินเดียยืนยันความจริงข้อนี้ว่า (ราชกุมารี อมฤต เการ 2512 : 21 - 22) "...ครอบครัวใดที่สตรีหาความสุขมิได้ ครอบครัวนั้นย่อมมีแต่ความพินาศหายนะ และตรงกันข้าม หากครอบครัวใดสตรีได้รับความสุขกายสบายใจ ครอบครัวนั้นย่อมถึงพร้อมด้วยความรุ่งเรือง" คัมภีร์ดังกล่าวยังเน้นว่า บุรุษควรให้เกียรติสตรีอีกด้วย ทั้งข้อความที่ว่า (คำรง เพชรพลาย 2518 : 64)

"บิดา พี่ชาย น้องชาย สามี และพี่ชาย พึงให้ความเคารพต่อสตรีเป็นอันดี
อย่าได้ล่วงเกินเลย การให้ความเคารพต่อสตรีนั้น แม้เทพยดาก็ปราโมทย์
ถ้าล่วงเกินต่อสตรี พิธีกรรมทั้งหลายเป็นอันไร้ผล เมื่อสตรีโสกเศร้าครอบครัว

จักเสื่อมสลาย เมื่อสตรีขึ้นบาน ครอบครัวยกจ้กจำเริญ ท่านว่าสตรีเป็นที่มาแห่ง ความรุ่งเรือง เป็นที่พอพระทัยของเทพยดาทุกคน พึงให้ความเคารพต่อสตรี"

เหตุที่สังคมให้ความสำคัญแก่สตรี เป็นเพราะสตรีมีบทบาทเป็นหลักสำคัญของครอบครัว ครอบครัวเป็นหน่วยแรกของประเทศชาติ ถ้าครอบครัวมีความสุขย่อมส่งผลให้ประเทศชาติ รุ่งเรืองด้วย /

ในเรื่องบทบาทของสตรีไม่ว่าจะเป็นประเทศไทย หรือประเทศอื่นใด มีหน้าที่สำคัญ พื้นฐานคือการเป็นภรรยา และมารดา สำหรับสังคมไทยตั้งแต่โบราณมานั้นสตรีได้รับการเลี้ยงดู และการอบรมจากผู้ปกครอง เพื่อให้กระทำหน้าที่ทั้งสองดังกล่าวให้ดีที่สุด, ดังนั้นสตรีไทยจึง ได้รับมอบหมายให้อยู่กับบ้านดูแลครัวเรือน ทำหน้าที่ปรนนิบัติพ่อแม่ และสามีให้ได้รับความสุข โดยให้สามีเป็นผู้นำ ดังคำพังเพยว่า "ชายเป็นช้างเท้าหน้า หญิงเป็นช้างเท้าหลัง" สตรีไทย ที่ทำหน้าที่ทั้งสอง ได้อย่างดีไม่บกพร่อง จะได้รับการยกย่องว่าเป็นกุลสตรี หรือแม่ศรีเรือน, หรือ นางแก้ว

การที่สตรีจะเป็นแม่ศรีเรือน หรือนางแก้ว ได้นั้นขึ้นอยู่กับ การอบรมสั่งสอน ฉะนั้นคำสอน จึงเป็นสิ่งสำคัญในการปลูกฝังวัฒนธรรม ขนบธรรมเนียมประเพณี และค่านิยมต่าง ๆ คำสอนสตรี เป็นวัฒนธรรมในแง่พฤติกรรมแห่งการดำเนินชีวิตของกุลสตรี คนรุ่นก่อนได้ประพฤติและเห็นว่า ดีงามแล้ว จึงให้บุตรสาวประพฤติปฏิบัติตามด้วยความมุ่งมั่นหมายที่จะให้อยู่ในสังคมนั้นอย่างมีความสุข /

ครอบครัวไทยเป็นครอบครัวที่มีความสงบสุข ด้วยสตรีไทยปฏิบัติตามหน้าที่ของกุลสตรี มาแต่ครั้งบรรพบุรุษ และรักษาสืบต่อกันมาด้วยการสั่งสอนโดยตรงบ้าง ด้วยการใช้อรรณคดี เป็นสื่อบ้าง ดังจะเห็นได้ว่าวรรณคดีไทยตั้งแต่สมัยสุโขทัยเป็นต้นมามี สอดแทรกคำสอนสตรีไว้แทบทุกเรื่อง และบางเรื่องยังเป็น เรื่องของการสอนสตรีโดยตรงอีกด้วย วรรณคดีเหล่านี้มี อิทธิพลต่อจิตใจคนไทย คำสอนสตรีจากวรรณคดีจึงซึมซับอยู่ในจิตสำนึกของสตรีไทยเรื่อยมา นอกจากวรรณคดีจะเป็นสื่อช่วยอบรมสตรีแล้ว วรรณคดียังมีฐานะเป็นเครื่องบันทึกและสะท้อนภาพ ของสังคม/กึ่งที่พระยาอนุมานราชชน (พระยาอนุมานราชชน 2516 : 138) ได้เปรียบเทียบไว้ว่า "เป็นกิ่งแว่นฉายแห่งโบราณคดีส่องให้เราเห็นประเพณีความนิยมและความเป็นไปในสมัยก่อน"

เนื่องจากกวีเป็นส่วนหนึ่งของสังคม สภาพแวดล้อมที่ดี ขนบธรรมเนียมประเพณี ตลอดจนค่านิยม และความเชื่อต่าง ๆ ก็ดี ย่อมสะท้อนออกมาในผลงานของกวี ดังนั้น สิ่งใดที่สตรีประพฤติปฏิบัติกันในสังคม ย่อมไม่พ้นที่จะถูกกวีบันทึกไว้ในรูปของวรรณคดี /

คำสอนจากวรรณคดีสอนสตรีในเรื่องไวยากรณ์ เหตุใดจึงสอนเช่นนั้น และคำสอนนั้น ๆ มีอิทธิพลต่อสตรีเพียงใด เป็นเรื่องที่น่าสนใจ / ดังนั้น ผู้วิจัยจึงศึกษาคำสอนจากวรรณคดีเพื่อตอบคำถามดังกล่าว โดยเลือกศึกษาเฉพาะวรรณคดีช่วงก่อนได้รับอิทธิพลตะวันตก แต่เนื่องจากการอบรมสั่งสอนเป็นการถ่ายทอดวัฒนธรรม (สุพัศตรา สุภาพ 2518 : 29) และวัฒนธรรมทุกอย่างมีการเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา สิ่งใดที่คนในสมัยหนึ่งยอมรับว่าเป็นดี ไม่จำเป็นว่าในอีกสมัยหนึ่งสิ่งนั้นจะต้องดีตลอดไป คำสอนสตรีก็เช่นกัน สตรีในอดีตยึดมั่นอยู่ในคำสอนด้วยค่านิยมของอดีต แต่เมื่อเราได้รับอิทธิพลตะวันตกแล้ว ความคิด ความเชื่อ และค่านิยมบางอย่างเปลี่ยนแปลง สภาพเศรษฐกิจและสังคมเปลี่ยนแปลง สตรีในปัจจุบันจะยังยึดมั่นอยู่ในคำสอนหรือไม่ ด้วยเหตุนี้ผู้วิจัยจึงได้ศึกษาจิตสำนึกของสตรีในปัจจุบันเกี่ยวกับคำสอนสตรีเพิ่มเติม เข้าไปด้วย / ทั้งนี้ เพื่อให้การศึกษาครั้งนี้สมบูรณ์ยิ่งขึ้น

ความมุ่งหมายในการศึกษา

1. เพื่อรวบรวมคำสอนสตรีไทยสมัยก่อนได้รับอิทธิพลตะวันตก และศึกษาสาเหตุที่ทำให้เกิดคำสอนในลักษณะเช่นนั้น
2. เพื่อศึกษาคำสอนสตรีตั้งแต่สมัยสุโขทัยจนถึงสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น อันเป็นช่วงก่อนได้รับอิทธิพลตะวันตกนั้น คำสอนแต่ละสมัยมีความแตกต่างกันหรือไม่ เพราะเหตุใด
3. เพื่อศึกษาคำสอนสตรีไทยในปัจจุบันยังมีจิตสำนึกในคำสอนสตรีสมัยดั้งเดิมอยู่หรือไม่ อย่างไร
4. เพื่อศึกษาเปรียบเทียบจิตสำนึกเกี่ยวกับคำสอนสตรีของสตรีในปัจจุบัน ที่มีความแตกต่างกันในสถานภาพสมรส ว่าง และอาชีพ

ความสำคัญของการศึกษา

1. ทำให้ทราบว่าสตรีไทยได้รับการอบรมสั่งสอนในเรื่องใดบ้าง และเหตุใดจึงมีการสอนสตรีเช่นนั้น
2. ทำให้ทราบลักษณะการสอนสตรีแต่ละยุคแต่ละสมัย และทราบค่านิยม คำสอน และละตินั้นเหมือนกัน หรือแตกต่างกันเพราะเหตุใด
3. ทำให้ทราบว่าสตรีไทยในปัจจุบัน ยังมีจิตสำนึกในคำสอนสตรีอยู่หรือไม่ อย่างไร
4. ทำให้ทราบว่าสตรีที่มีความต่างกันในด้านสถานภาพสมรส วัย และอาชีพ จะมีจิตสำนึกเกี่ยวกับคำสอนสตรีต่างกันหรือไม่ อย่างไร

ขอบเขตของการศึกษาค้นคว้า

1. ขอบเขตของเนื้อหา

การศึกษาคำสอนสตรีจากวรรณกรรมนี้ จะศึกษาวรรณกรรมตั้งแต่สมัยสุโขทัยจนถึงสมัยรัชกาลที่ 4 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ เนื่องจากวรรณกรรมช่วงดังกล่าวยังไม่ได้รับอิทธิพลตะวันตก วรรณกรรมที่ศึกษามีดังนี้

สุภาวดีพระร่วง*	
ไตรภูมิพระร่วง	: พญาลิไท
คำหรับท้าวศรีจุฬาลักษณ์*	: นางนพมาศ

*สุภาวดีพระร่วงและคำหรับท้าวศรีจุฬาลักษณ์ ยังมีปัญหาเกี่ยวกับสมัยที่แต่ง ผู้รู้หลายท่านสันนิษฐานว่า แต่งในสมัยรัชกาลที่ 3 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ จะอย่างไรก็ตามวรรณกรรมทั้งสองเรื่องนี้ก็ยังอยู่ในช่วงก่อนได้รับอิทธิพลตะวันตกอยู่นั่นเอง---

/ สมัยอยุธยา

มหาชาติคำหลวง	: รัชกาลสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ
ลิลิตพระลอ	
กาพย์มหาชาติ	: รัชกาลสมเด็จพระเจ้าทรงธรรม
✓ สมุทรโฆษคำฉันท์	: พระมหाराชครู สมเด็จพระนารายณ์มหาราชและ สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระปรมานุชิตชิโนรส
กาพย์ห่อโคลงนิราศพระบาท	: เจ้าฟ้าธรรมธิเบศร์
บทละครเรื่องมโนห์รา	

/ สมัยธนบุรี

บทละครเรื่องรามเกียรติ์	: สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี
ลิลิตเพชรมงกุฎ	: หลวงสรวิเชียต (หน)
✓ กฤษณาอโศกนิพนธ์	: ภิกษุอิน
เพลงยาวนายมหานุกาพ	: พระยามหานุกาพ

/ สมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น (สมัยรัชกาลที่ 1 - รัชกาลที่ 4)

บทละครเรื่องรามเกียรติ์	: พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก
บทละครเรื่องอุณรุท	: พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก
กาพย์คำกลอน	: เจ้าพระยาพระคลัง (หน)
บทละครเรื่องอิเหนา	: พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย
บทละครนอกเรื่องไกรทอง	: พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย
บทละครนอกเรื่องสังข์ทอง	: พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย
บทละครนอกเรื่องควาวี	: พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย
✓ เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน	: ฉบับหอสมุดแห่งชาติ
รายยาวมหาเวสสันดรชาดก	: ฉบับกระทรวงศึกษาธิการ

พระอภัยมณี	: สุนทรภู่
โคบุตร	: สุนทรภู่
สิงห์ไทรภพ	: สุนทรภู่
ลักษณะวงศ์	: สุนทรภู่
บทละครเรื่องสังข์ศิลป์ชัย	: พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว
โอวาทกระสัตรี	: รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว
พระปฐมสมโพธิกถา	: สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระปรมานุชิตชิโนรส
สรรพสิทธิ์คำฉันท์	: สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระปรมานุชิตชิโนรส
กฤษณาสนน้องคำฉันท์	: สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระปรมานุชิตชิโนรส
โคลงโลกนิติ	: สมเด็จพระยาเยชาจิติ
สุภาวีกสอนหญิง	: นายภู
อิศริญาณภาษิต	: พระองค์เจ้าอิศริญาณ
สุรณคำฉันท์	: พระยาอิศรานุภาพ (อื่น)
สุธนูคำฉันท์	: พระยาอิศรานุภาพ (อื่น)
อุเทนคำฉันท์	: พระยาอิศรานุภาพ (อื่น)

2. ประชากร ได้แก่ ข้าราชการครูสตรีกองมัธยมศึกษา กรมสามัญศึกษา ในเขตกรุงเทพมหานคร จำนวน 9,247 คน และพนักงานสตรีธนาคารออมสินในกรุงเทพมหานคร จำนวน 1,589 คน รวมประชากรทั้งหมด 10,836 คน

3. กลุ่มตัวอย่าง กลุ่มตัวอย่างที่ใช้ศึกษา ได้แก่

3.1 ข้าราชการครูสตรี กองการมัธยมศึกษา กรมสามัญศึกษา ในเขตกรุงเทพมหานคร จำนวน 180 คน

3.2 พนักงานสตรีธนาคารออมสินสาขาต่าง ๆ ในกรุงเทพมหานคร จำนวน 180 คน

จำนวนของกลุ่มตัวอย่างนี้ ใช้วิธีสุ่มแบบเจาะจง (Purposive Sample)

4. ตัวแปร ตัวแปรที่ใช้ศึกษา มีดังนี้

4.1 ตัวแปรอิสระ (Independent Variables) ได้แก่

4.1.1 สถานภาพสมรส ได้แก่

โสด

สมรส

4.1.2 วัย ได้แก่

วัยหนุ่มสาว

วันกลางคน

วัยสูงอายุ

4.1.3 อาชีพ ได้แก่

อาชีพครู

อาชีพประกอบธุรกิจการธนาคาร

4.2 ตัวแปรตาม (Dependent Variables) ได้แก่

จิตสำนึกเกี่ยวกับคำสอนสตรี

คำนิยามศัพท์เฉพาะ

คำสอนสตรี หมายถึง ความมุ่งหวังให้สตรีประพฤติปฏิบัติตามอุดมคติของสังคม คำสอนมี 2 แบบ คือ สอนโดยตรงและโดยอ้อม สอนโดยตรงเป็นการบอกว่าสิ่งใดควรทำ สิ่งใดไม่ควรทำ ส่วนการสอนโดยอ้อม หมายถึง ปฏิบัติที่สังคมมีต่อความประพฤติของสตรี ซึ่งมีทั้งชมและตินินินทา

คำสอนสตรีสมัยดั้งเดิม หมายถึง คำสอนสตรีที่ปรากฏในวรรณกรรมก่อนได้รับอิทธิพลตะวันตก

วรรณกรรมก่อนได้รับอิทธิพลตะวันตก หมายถึง วรรณกรรมที่แต่งตั้งแต่ พ.ศ.

สถานภาพ หมายถึง ฐานะ (Place) ที่เป็นผลได้จากการวิภาค (distribution) เกียรติภูมิ สิทธิ ข้อผูกพัน อำนาจ และหน้าที่ให้แก่บุคคลในระบบสังคมใดสังคมหนึ่ง เป็นที่รวมแห่งสิทธิ และหน้าที่ของบุคคลที่ครองตำแหน่ง (position) ต่าง ๆ ในสังคมนั้น และหมายถึงสิ่งที่สังคมสร้างขึ้นสำหรับบุคคล เพื่อให้ปฏิบัติภาระหน้าที่ที่มีอยู่ตามสิทธิและข้อผูกพัน ซึ่งมีผลก่อให้เกิดบทบาทขึ้น (ไพบูลย์ ช่างเรียน 2515 : 28)

จิตสำนึก หมายถึง การรับรู้ การคิด และการกระทำโดยรู้ตัวตลอดเวลาวัดด้วยแบบทดสอบมาตราส่วนประเมินค่าจิตสำนึก

วัยหนุ่มสาว หมายถึง สตรีที่มีอายุระหว่าง 21 - 35 ปี

วัยกลางคน หมายถึง สตรีที่มีอายุระหว่าง 36 - 50 ปี

วัยสูงอายุ หมายถึง สตรีที่มีอายุ 51 ปีขึ้นไป

สตรีในอดีต หมายถึง สตรีในวรรณคดี ตั้งแต่ พ.ศ. 1800 - 2411

สตรีในปัจจุบัน หมายถึง สตรีที่ประกอบอาชีพครูสังกัดกรมสามัญศึกษา และสตรีที่ประกอบธุรกิจการธนาคารสังกัดธนาคารออมสิน สตรีดังกล่าวอยู่ในเขตกรุงเทพมหานคร

เอกสารที่เกี่ยวข้องกับการวิจัย

เรื่อง ของสตรีเป็นเรื่องที่น่าสนใจ จึงมีผู้ศึกษาค้นคว้ามากพอสมควร ผลการวิจัยมีหลายแง่หลายมุม ส่วนงานวิจัยที่เกี่ยวกับคำสอนสตรีนั้นยังมีไม่มากนัก พอสรุปสาระสำคัญของงานวิจัยที่เกี่ยวข้องได้ดังนี้ /

✖ พัทณี อัยราชวงศ์ (พัชนี อัยราชวงศ์ 2521 : 1 - 158) ได้วิจัยจริยศึกษาของสตรีในสุภามิตสอนหญิง คำกลอน โดยศึกษาในเชิงวิจารณ์คำสอนที่ปรากฏในสุภามิตสอนหญิงว่าเหมาะสมกับสมัยที่แต่งหรือไม่ และถ้าจะนำมาใช้ในปัจจุบันจะใช้ได้ไหม ผลการศึกษาทำให้ทราบคตินิยมในเรื่อง ความประพฤติและการปฏิบัติตัวของสตรีสมัยก่อน และทำให้เห็นบทบาทและฐานะทางสังคมของสตรีว่าอยู่ในวงแคบกว่าบุรุษ กล่าวคือ สตรีได้รับการอบรมสั่งสอนให้มีหน้าที่จัดการเกี่ยวกับการบ้านการเรือน ส่วนบุรุษนั้นเป็นฝ่ายออกไปทำหน้าที่ในสังคมนอกบ้าน คือ

เป็นฝ่ายหาเลี้ยงครอบครัว และต้องรับใช้ประเทศชาติด้วยการรับราชการตามกฎหมายในสมัยนั้น จากการแบ่งหน้าที่ความรับผิดชอบดังกล่าวบุรุษจึงเป็นฝ่ายที่สตรีนอบความเป็นใหญ่ไว้ เพราะบุรุษต้องเป็นฝ่ายที่มีหน้าที่ มีความรับผิดชอบต่าง ๆ มากกว่าสตรี คือ เป็นทั้งหัวหน้าครอบครัว และเป็นทั้งผู้ปกครองประเทศชาติในยามศึกสงครามด้วย จึงนำที่สตรีจะพึงปฏิบัติต่อบุรุษตามคำสอนสตรีที่ปรากฏในสุภาสัทธสอนหญิง ส่วนความเห็นในเรื่องการนำคำสอนสตรีมาใช้ในปัจจุบันนั้นบางเรื่องยังใช้ไต่อยู่ บางเรื่องควรนำมาปรับปรุงก่อนใช้ และบางเรื่องก็ล้าสมัยเกินกว่าจะนำมาใช้

วรรณคดีไทยตั้งแต่สมัยโบราณนับตั้งแต่ยุคสุโขทัยลงมา ได้รับอิทธิพลจากวรรณคดีอินเดียเป็นอันมาก มีวรรณคดีสันสกฤต วรรณคดีบาลี และวรรณคดีทมิฬ เป็นต้น ในวรรณคดีที่กล่าวมานี้ถือว่าวรรณคดีสันสกฤตเป็นแม่บทใหญ่ มีอิทธิพลต่อวรรณคดีไทยอย่างกว้างขวางลึกซึ้งทั้งทางรูปแบบและเนื้อหา จนคนไทยรู้สึกร่วมกันว่าวรรณคดีสันสกฤตหลายเรื่องเป็นวรรณคดีของไทย เช่น รามเกียรติ์ อออุท ศกุนตลา สาวตรี ฯลฯ

1 X วรรณคดี ไอยราวัตน์ (วรรณคดี ไอยราวัตน์ 2522 : 1 - 128) ได้ศึกษาวรรณกรรมของสันสกฤต ทำให้ทราบว่าคุณสมบัติของสตรีอินเดียที่สังคมยกย่องได้แก่ ความบริสุทธิ์ ความซื่อสัตย์ต่อสามี ความสะอาด ความมีใจเมตตา กรุณา ส่วนความประพฤติที่ดีถือว่าเป็นความผิดอย่างร้ายแรง ได้แก่ การทำแท้ง การพยายามฆ่าสามี การดื่มสุรา การเล่นการพนัน การมักมากในกัณฑ์ สตรีใดประพฤติปฏิบัติตามที่สังคมกำหนดได้สตรีนั้นจะเป็นที่นิยมยกย่องของครอบครัว และสังคม แต่ถ้าฝ่าฝืนก็จะได้รับโทษอย่างแรง การที่สังคมกำหนดหน้าที่ให้สตรีรับผิดชอบ เช่นนี้ก็เพื่อไม่ให้สตรีประพฤติออกนอกวิถีด้วยความเชื่อว่าสตรีไร้ความสัจ อารมณ์อ่อนไหว จิตใจอ่อนแอ สตรีจึงต้องอยู่ภายใต้การดูแลของบุรุษเสมอ ดังนั้นฐานะของสตรีจึงเป็นรองบุรุษแทบทุกด้าน //

1 / ประหยัด เกษม (ประหยัด เกษม 2521 : 52 - 56) ศึกษานางเอกในบทละครของกาลิลาส อันเป็นวรรณคดีสันสกฤตเช่นเดียวกัน ได้สรุปหน้าที่ของภรรยาที่ปรากฏในบทละครว่าต้องจงรักภักดีต่อสามีเพียงผู้เดียว / ต้องเชื่อฟังสามี และคอยปรนนิบัติสามีไม่ให้ขุ่นเคืองใจแม้แต่น้อย เมื่อสามีมีภรรยาอีก ก็ต้องปฏิบัติต่อภรรยาเหล่านั้นเหมือนเพื่อนรัก และในกรณีที่สตรีพลัดพรากจากสามีจะต้องไม่ตกแต่งกายด้วยเสื้อผ้าสีสดไส

บุญยงค์ เกศเทศ (บุญยงค์ เกศเทศ 2517 : 1 - 557) ได้วิจัยเรื่อง สถานภาพของสตรีไทยในวรรณกรรมสมัยรัตนโกสินทร์ช่วง พ.ศ. 2325 - 2394 สรุปผลการวิจัยได้ว่า ลักษณะสังคม วัฒนธรรม ขนบธรรมเนียม จารีตประเพณี ตลอดจนทัศนคติและค่านิยมเป็นสิ่งสำคัญในการกำหนดสถานภาพสตรีทุกด้าน // เป็นค่านิยมที่สถานภาพค่านิยม การศึกษาอบรมให้โอกาสสตรีศึกษาอบรมวิชาหนังสือ และวิชาทั่วไปน้อยมาก แต่จะเน้นให้ศึกษาอบรมเฉพาะทางคหกรรมศาสตร์ เพื่อใช้ในหน้าที่กุลสตรีเท่านั้น ในค่านิยมหมาย ส่วนใหญ่สตรีได้รับสิทธิไม่เท่าเทียมกับชาย เช่น เรื่องการทำนิตกรรม การจัดการเรื่องมรดก และทรัพย์สิน ในบทกำหนดโทษที่ทำนองเดียวกัน กล่าวคือ สตรีต้องได้รับโทษหนักกว่าชายทั้งที่เป็นความผิดเดียวกัน ส่วนสถานภาพค่านิยมครอบครัว สังคม และการประกอบอาชีพ สตรีตกอยู่ในฐานะจำยอม คือต้องเป็นผู้ตามชายโดยสิ้นเชิง

ลำพรหม น่วมบุญลือ (ลำพรหม น่วมบุญลือ 2519 : 1 - 233) ได้ศึกษา ศึกษาค้นคว้าในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ เพื่อค้นหาคำตอบในเรื่องสิทธิ และหน้าที่ของสตรีไทย จากการศึกษาค้นคว้าว่า ฐานะของสตรีตามกฎหมายไทยสมัยก่อนค้ำยกว่าบุรุษมาก สตรีมีแต่ภาระหน้าที่ ส่วนสิทธิแทบจะไม่มีเลย สามีเป็นหัวหน้าครอบครัวมีอำนาจเหนือภรรยาทุกด้าน สตรีเองก็ยอมรับสภาพว่าตนอยู่ในความคุ้มครองของสามีทั้งในบ้านและนอกบ้าน ฐานะของสตรีตามกฎหมายสมัยก่อนเป็นเพียงทรัพย์สินอย่างหนึ่งของสามี สามีอาจขายหรือจำนำก็ได้ ด้านทรัพย์สินระหว่างสามีภรรยา หญิงไม่มีสิทธิจัดการทรัพย์สินใด ๆ ด้วยตัวเอง เมื่อหย่าร้างการแบ่งสินสมรสให้ชาย 2 ส่วน หญิงได้เพียง 1 ส่วน ตามหลัก "ชายหาบหญิงคอน" เพราะถือว่าชายเป็นหัวหน้าในการทำมาหากิน งานและความสามารถของหญิงนอกเหนือจากงานในบ้าน ยังไม่เป็นที่ยอมรับของสังคม ลำพรหม น่วมบุญลือ ยังได้แสดงข้อคิดเห็นว่า ภาระหน้าที่ของสตรีที่มีครอบครัว เช่น การปรนนิบัติสามี การอบรมบุตรธิดาอย่างใกล้ชิด และการควบคุมเศรษฐกิจในครอบครัวน่าจะเป็นสิ่งที่หญิงไทยสมัยก่อนภาคภูมิใจมากกว่าจะถือเป็นภาระที่น่าเบื่อหน่าย

อารักษ์ คคะนาท (อารักษ์ คคะนาท 2515 : 1 - 20) วิเคราะห์ฐานะและบทบาทหญิงไทยโดยศึกษาจากวรรณคดีสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น / โดยเฉพาะเรื่องขุนช้างขุนแผน

“สุคนธ์” (สุคนธ์ 2521 : 55 - 61) ศึกษาชีวิตของสตรีในสมัยโบราณจาก

สุภาษิตสอนหญิง และพระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 6 / ได้ทราบว่า สตรีที่จะได้ชื่อว่าเป็นกุลสตรีนั้น จะต้องศึกษาหาความรู้ โดยเฉพาะวิชาการบ้านการเรือน และจะต้องมีกิริยาสุภาพอ่อนโยน สิ่งสำคัญในชีวิตของกุลสตรีคือรักษาตัวให้บริสุทธิ์ผุดผ่อง การจะมีคู่ครองต้องพิจารณาใคร่ครวญ โดยรอบคอบ และเมื่อแต่งงานแล้วต้องรู้จักฝากตัวให้สามีรักใคร่ โดยการปรนนิบัติสามีอย่าง รู้ใจ เมื่อสามีมีหญิงอื่นจะหึงหวงมีไคร่ นอกจากเอาใจสามีแล้วยังต้องเอาใจคนในบ้านให้ทั่วถึง อีกด้วย สตรีใดปฏิบัติได้ดังนี้ก็จะพบแต่ความสุขความเจริญ

วิทย์ พินคันเงิน (วิทย์ พินคันเงิน 2520 : 20 - 34) กล่าวถึงกุลสตรีไทย สมัยโบราณว่าทำทุกอย่างในบ้าน จึงเรียกว่า "แม่ศรีเรือน" / สตรีเป็นขวัญของครอบครัว พ่อบ้านจึงไว้วางใจให้ควบคุมดูแลรายจ่าย ดูแลการบ้านการเรือน ตลอดจนเลี้ยงดูบุตรธิดา มีคำพังเพยที่ว่า "คุณนางให้คุณแม่" เพราะแม่เป็นผู้อบรมบ่มนิสัยในทางดีให้ลูกสาว คำสอนของแม่และญาติผู้ใหญ่ปรากฏอยู่ในวรรณคดีหลายเรื่อง โดยเฉพาะสุภาษิตสอนหญิง คำสอนที่ เน้นมาก ได้แก่ การรักษาวลสงวนตัว เพราะถือว่าเป็นเรื่องสำคัญ นอกจากนี้ ก็เป็นเรื่องการปรนนิบัติสามี เพราะสามีเป็นผู้เลี้ยงดูรับผิดชอบชีวิตของตนต่อไปจากบิดา ดังนั้น สตรีจึงต้องสร้างเสน่ห์ให้กับตัวเองด้วยการปรนนิบัติ และดูแลคนในบ้านให้มีความสุข ตลอดจนให้ความเคารพยกย่องสามี จึงจะเป็นการผูกใจให้สามีรักใคร่ยิ่งขึ้น การปฏิบัติเช่นนี้เป็นการ ป้องกันมิให้เกิดปัญหาในครอบครัวด้วย เช่น ปัญหาสามีมีเมียช้อย แต่ถ้ายังเกิดปัญหาก็กแก้ด้วยการอดทน และพูดแต่น้อย ปัญหาต่าง ๆ จะคลี่คลายได้ คำคักเคื่อนของผู้ใหญ่ และคำสอนใน พุทธศาสนา เป็นสิ่งที่สตรียึดมั่นถือ เป็นแนวปฏิบัติ เพื่อความสุขของตนเองและครอบครัว

พันธุ์ทิพา หลาบเลิศบุณย์ (พันธุ์ทิพา หลาบเลิศบุณย์ 2522 : 34 - 45) ศึกษา จริยศาสตร์ในขุนช้างขุนแผน เพราะขุนช้างขุนแผนเป็นวรรณคดีที่รวมชีวิตความเป็นอยู่ของชาวไทย ไว้มากที่สุดเรื่องหนึ่ง คำสอนสตรีปรากฏอยู่ในวรรณคดีเรื่องนี้หลายตอน ระยะเวลาที่สอนคือช่วงสำคัญของชีวิต เช่น ระยะเวลาแต่งงาน เป็นระยะที่หญิงจะพ้นจากอกพ่อแม่ไปเป็นสมบัติของผู้อื่น ฉะนั้น มารดาจึงต้องสั่งสอนอบรมให้บุตรสาวประพฤติปฏิบัติตนให้ถูกต้อง เรื่องที่สอนเป็นเรื่องเกี่ยวกับ ประเวณี และแนวทางในการปฏิบัติตนของผู้ที่จะเป็นแม่เรือนต่อไป เกี่ยวกับประเวณีนั้นแม่จะสอน

ไม่ให้ถูกเกิดความกลัวกลัววิธีการสอนของแต่ละคนก็ไม่เหมือนกัน แม้ที่เป็นชาวบ้านกับแม่ที่เป็นนางกษัตริย์ต่างมีวิธีพูดคนละแบบ แต่ได้ความเหมือนกัน ส่วนคำสอนเกี่ยวกับแม่บ้านแม่เรือนจะสอนเกี่ยวกับการปรุงรสอาหารให้ถูกปากสามีที่เรียกว่า "เสน่ห์ปลายจวัก" การรู้จักคบคนสอนให้ขยันทำงานบ้าน ให้ออกหน้า รู้จักเก็บอารมณ์ ไม่แสดงอาการหึงหวงสามี ให้นั่นคงอยู่กับสามีคนเดียว คำสอนที่ให้นูหน้าของภรรยาที่ค้ำฟ้าปฏิบัติต่อสามีสอนจากค่านิยมของคนสมัยนั้น สำหรับคำสอนเกี่ยวกับลักษณะเมียดีและเมียไม่ดี ได้แนวมาจากคำสอนของพระพุทธองค์ จุดประสงค์ของคำสอนก็เพื่อให้ชีวิตครอบครัวอยู่ด้วยกันอย่างมีความสุข เช่น สอนให้เคารพสามี เชื่อฟังสามี เพราะถ้าภรรยาเชื่อฟังสามีและเคารพยกย่องแล้วเรื่องทะเลาะวิวาท หรือเรื่องหนักใจในบ้านก็จะมีไม่มาก

❖ ล้ำยอง วิกุกตะลพ (ล้ำยอง วิกุกตะลพ 2521 : 13 - 18) เสนอบทความเรื่อง ความมกัตถุญในวรรณคดีไทย ใ้ได้ให้ข้อคิดว่า คำสอนต่าง ๆ ที่สั่งสอนกันมาตั้งแต่ครั้งบรรพบุรุษ คนรุ่นหลังอาจจะเลียบ้าง แต่คำสอนเรื่องความมกัตถุญยังฝังใจคนทุกยุคทุกสมัย วรรณคดีไทยมักมีเนื้อความสอนให้รู้พระคุณของบุพการี และยกย่องผู้มี ความมกัตถุญทเวที่อยู๋เสมอ เช่น จารึกกรุงสุโขทัยหลักที่ 1 ลิลิตพระลอ ลิลิตตะเลงพ่าย สังข์ทอง สุภาษิตสอนหญิง โคลงโลกนิติ เป็นต้น คนไทยอ่านวรรณคดีที่มีเนื้อความดังกล่าวจึงมีความฝังใจ ซาบซึ้งในคุณธรรมซึ้ง และคุณธรรมซึ้งเองที่ทำให้ครอบครัวไทยมีความอบอุ่น บรรพบุรุษจึงได้อบรมสั่งสอนให้ลูกหลานปฏิบัติสืบต่อกันมาจนกลายเป็นวัฒนธรรมประจำชาติ

❖ เสาวภา เจริญขวัญ (เสาวภา เจริญขวัญ 2521 : 62 - 68) ศึกษานางเอกในวรรณคดี เพื่อว่าคุณสมบัติเช่นไรจึงได้เป็นนางเอก ซึ่งแสดงถึงคตินิยมของคนไทยว่าชอบผู้หญิงลักษณะนั้น จากการศึกษาสรุปได้ว่า นางเอกในวรรณคดีไทยมีจุดเด่นอยู่ที่รูปสมบัติ คือสวยอย่างไม่มีที่ติ แต่ละนางล้วนแต่ "สวยกว่านางในธรณี" ทั้งนี้ คุณสมบัติเด่นคือความเป็นกุลสตรีที่ดี เพียบพร้อมด้วยกิริยามารยาท และเป็นแม่บ้านแม่เรือนที่ดี ส่วนคุณสมบัติอื่นไม่ค่อยจะปรากฏเด่นชัด และไม่ได้รับการยกย่องเชิดชูเลยโดยเฉพาะในค่านิยมปัญญา ความสามารถในการทำงาน หรือความมีจิตใจเข้มแข็งออกหน้า ดังปรากฏว่า นางที่ขาดความงาม แม้จะมีสติปัญญาความสามารถเพียงใด ก็ไม่ได้รับการยกย่องให้เป็นนางเอก เป็นไค้อย่างมากก็เพียงตัว

ประกอบสำคัญเท่านั้น ดังเช่น นางวาสิโนในเรื่องพระอภัยมณี ทั้งนี้อาจสืบเนื่องมาจากค่านิยมของสังคมไทยโบราณที่ไม่ส่งเสริมให้ผู้หญิงมีบทบาท หรือแสดงความสามารถอย่างอื่นนอกจากคอยทำตัวให้สวยงาม เป็นที่เจริญตาเจริญใจเพื่อปรนนิบัติชายเท่านั้น และดูเหมือนว่าผู้หญิงเองก็ยินดีรับหน้าที่นี้ //

✓/ สินี กมลนาวัน (สินี กมลนาวัน 2514 : 401 - 443) ได้ศึกษาค้นคว้าเกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงฐานะและบทบาทของสตรีในสังคม ตั้งแต่สมัยกรุงสุโขทัยจนถึงปัจจุบัน / โดยพยายามศึกษาว่ามีปัจจัยอะไรบ้างที่มีผลทำให้ฐานะของสตรีเปลี่ยนแปลง ซึ่งสรุปได้ว่า การที่สตรีไทยสมัยโบราณมีฐานะทางสังคมค่อนข้างต่ำ เนื่องจากปัจจัยที่เกี่ยวข้องกับศาสนาและขนบธรรมเนียมประเพณี //

/ สังข์ พัธโนทัย (สังข์ พัธโนทัย 2513 : 1 - 144) ศึกษาฐานะของสตรีไทยตั้งแต่อดีตถึงปัจจุบันจากกฎหมายฉบับต่าง ๆ ของไทย/เท่าที่มีอยู่ตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยาเป็นต้นมา ตลอดจนพระราชกำหนด ประกาศ พระราชบัญญัติต่าง ๆ และหลักฐานบางประการที่ชาวต่างประเทศเขียนบันทึกไว้ พร้อมทั้งได้นำคัมภีร์มฆกรรมศาสตร์ และอรรถศาสตร์ของอินเดียมาเทียบเคียงด้วย คัมภีร์ที่กล่าวถึงนี้กล่าวได้ว่า เป็นพื้นฐานแบบฉบับของกฎหมายและขนบธรรมเนียมประเพณีของชาวไทยมาแต่โบราณกาล ดังนั้นจึงพออนุมานได้ว่าคำสอนสตรีไทยซึ่งกล่าวกันว่ามาจากค่านิยม และ ขนบธรรมเนียมประเพณีไทยนั้นแท้จริงสืบเนื่องมาจากคัมภีร์ทั้งสองของอินเดีย ซึ่งฝังรากลึกมาตั้งแต่ครั้งโบราณกาลจนคนไทยยอมรับเอาเป็นวัฒนธรรมของไทย นอกจากสองคัมภีร์ดังกล่าวแล้วคำสอนในพุทธศาสนาก็มีส่วนในการหล่อหลอมจิตใจของหญิงไทยเรื่อยมา และโดยที่พุทธศาสนาเกิดในประเทศอินเดีย ลักษณะของอินเดียในยุคนั้นก็เข้ามามีอิทธิพลในพุทธศาสนาด้วย สรุปได้ว่า ประมวลคำสอนทั้งในคัมภีร์ทั้งสองของอินเดีย และคำสอนในพุทธศาสนาต่างก็มีอิทธิพลต่อการประพฤติและจิตสำนึกของสตรีไทยเรื่อยมา ทั้งนี้เพราะคำสอนสตรีดังกล่าวไม่ขัดต่อความรู้สึกนึกคิดของคนไทย คนไทยจึงรับได้ และถือว่าเป็นวัฒนธรรมของไทยตลอดมา

✓/ วีระกา สมสวัสดิ์ (วีระกา สมสวัสดิ์ 2523 : 1 - 128) รวบรวมบทความเกี่ยวกับสตรีและความเสมอภาคไว้ในหนังสือที่ชื่อ "ผู้หญิงกับความเป็นจริงในสังคม" สารสำคัญของบทความเรื่องต่าง ๆ สรุปได้ว่า ระบบครอบครัวไทยตั้งแต่สมัยสุโขทัยเป็นต้นมาเป็น

สรุปได้ว่า หญิงไทยมีบทบาทจำกัดอยู่เพียงในครัวเรือน ฐานะของหญิงไทยต้องเป็นข้างเท้าหลัง เมื่ออยู่ในฐานะแม่ต้องคอยดูแลจัดการชีวิตลูก ฐานะลูกต้องปฏิบัติตามความต้องการของพ่อแม่ และฐานะของภรรยาต้องคอยปรนนิบัติเอาใจสามี เหตุที่บทบาทและฐานะของหญิงไทยเป็นเช่นนี้เพราะผลจากการอบรมเลี้ยงดู การเลี้ยงดูแบบผู้ใหญ่จัดการวางแผนชีวิตทุกอย่างให้ลูก ทำให้ลูกไม่มีโอกาสรับผิดชอบและตัดสินใจชีวิตของตนเองนับตั้งแต่เกิดจนถึงเวลาออกเรือน และเมื่อออกเรือนไปแล้วชีวิตก็ต้องขึ้นอยู่กับสามี ครั้นมีลูกก็อบรมสั่งสอนลูกอย่างเดียวกับที่ตนเองเคยได้รับมา ฐานะในการเป็นผู้ตามของหญิงจึงยังคงสืบต่อมา หญิงไม่ได้มีบทบาทอะไรมากไปกว่าการเป็นแม่บ้านแม่เรือนที่ดี เมื่ออยู่กับพ่อแม่ก็ทำตัวให้เป็นที่รักของพ่อแม่ เมื่ออยู่กับสามีก็เป็นที่เอ็นดูของสามี จะหาหญิงที่เป็นผู้นำอย่างนางละเวง หรือเจ้าปัญญาอย่างนางวาสินีนั้นน้อย การกล่าวถึงสตรีในวรรณคดีส่วนใหญ่จะกล่าวถึงความงามของรูปโฉมมากกว่าความสามารถทางสติปัญญา //

พินิจพัลลภ สุวรรณประกร (พินิจพัลลภ สุวรรณประกร 2516 : 1 - 44) ศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างสามีภรรยาจากวรรณคดีเรื่องขุนช้างขุนแผนพบว่า ความสัมพันธ์ระหว่างสามีภรรยาจะเป็นไปด้วยดีนั้นภรรยาต้องปฏิบัติตามคำสอนสตรี ซึ่งได้รับการอบรมกันมาแต่ครั้งบรรพบุรุษ มารดาเป็นผู้สั่งสอนลูกในคราวที่ถูกแต่งงาน ส่วนฝ่ายสามีนั้นไม่ปรากฏคำสอนที่ให้ปฏิบัติตามภรรยา ทั้งนี้เพราะสถานภาพของชายสูงกว่าหญิง ชายเป็นหัวหน้าครอบครัว ภาระในการหาเลี้ยงครอบครัวเป็นภาระหนัก หญิงจึงต้องเป็นฝ่ายเอาใจชาย และต้องเคารพเชื่อฟังคู่จูปิดา ในเรื่องสิทธิชายมีสิทธิเหนือหญิงในทุก ๆ ด้าน โดยเฉพาะสิทธิในการมีภรรยามากกว่า 1 คน ในขณะที่หญิงไม่สามารถมีสามีเกิน 1 คนได้ เพราะขัดกับบรรทัดฐานของสังคม หญิงใดประพฤติขัดต่อบรรทัดฐานของสังคมไม่ว่าจะเต็มใจหรือไม่ก็ตาม จะได้รับการลงโทษทั้งจากสังคมและผู้ใหญ่ในแผ่นดิน ดังนางวันทองที่ต้องโทษประหาร ทำให้เห็นความอยุติธรรมของสังคมที่เปิดโอกาสให้ชายได้เปรียบหญิงในทุกทาง

นอกเหนือจากงานวิจัยเหล่านี้ ยังมีเอกสารที่เกี่ยวข้องในรูปบทความ ซึ่งแสดงทัศนะต่าง ๆ กัน ดังนี้

ระบบครอบครัว ซึ่งชายมีอำนาจมากในทางเศรษฐกิจ เป็นผู้หารายได้เลี้ยงดูครอบครัว ในขณะที่หญิงถูกกำหนดให้อยู่ในครัวและบ้าน สถานภาพของชายมีใช้จะเหนือกว่าหญิงในครอบครัวเท่านั้น แต่ยิ่งเหนือกว่าในค่านเศรษฐกิจ การเมือง และสังคมภายนอกด้วย ส่วนสถานภาพของหญิงในค่านกฎหมาย ซึ่งผู้เขียนให้ความสำคัญมากโดยได้ศึกษากฎหมาย มังรายศาสตร์ กฎหมายลานนา และกฎหมายลักษณะฉัวเมีย ผลของการศึกษาปรากฏว่า บทบัญญัติทั้งหมดในกฎหมายเป็นการกีดกันทางเพศ หญิงเสียเปรียบชายทุกเรื่อง ทั้งแต่การหมั้น การหย่า การแบ่งสินสมรส หรือแม้แต่บทลงโทษในกรณีความผิดอย่างเดียวกัน หญิงก็ได้รับโทษหนักกว่าชาย ที่เป็นเช่นนี้เพราะลักษณะโครงสร้างทางเศรษฐกิจมีระบบการผลิตแบบ เกษตรกรรม ซึ่งบทบาทและกำลังในการผลิตของผู้หญิงมองเห็นไม่ชัด ทำให้ถูกกีดกันมาก ผู้หญิงมิได้เป็นผู้ควบคุมปัจจัยในการผลิต มิได้ควบคุมอำนาจทางการเมือง จึงไม่อาจออกกฎหมายและ กำหนดค่านิยมในสังคมที่จะผลักดันให้หญิงมีบทบาทในสังคม และสถานะตามกฎหมายสูง เค้น ขึ้นมาได้แม้ในระยะต่อมามีการแก้ไขกฎหมายเพื่อความเสมอภาคก็ไม่สามารถทำให้ฐานะหญิง ชายเท่าเทียมกันได้ เพราะความเท่าเทียมที่แท้จริงต้องการการเปลี่ยนแปลง โครงสร้างอื่น ๆ ในสังคมด้วย

สมชาย ปรีชาเจริญ (สมชาย ปรีชาเจริญ 2515 : 104 - 146) ศึกษา จดหมายเหตุ พระราชหัตถเลขา ประกาศ และประชุมกฎหมายประจำศกบางฉบับ และได้ แสดงความคิดเห็นเกี่ยวกับอดีต ปัจจุบัน และอนาคตของสตรีไทยว่า สตรีเป็นเพียงวัตถุบำเรอ ความใคร่ และทาสผู้ซื้อสัจยเท่านั้น เนื่องจากถูกกีดกันให้อยู่ห่างจากความเคลื่อนไหวของชีวิต ทั้งในค่านการจักรระบบเศรษฐกิจ การเมือง และสังคม นอกจากนี้ได้อ้างถึงวรรณคดีบางตอน มาพิจารณาประกอบด้วย และสรุปว่า วรรณคดีส่วนมากกำหนดบทบาทให้สตรีเป็นผู้บำเรอความ สุขทางเพศของชายตัวเอกในเรื่องแทบทั้งสิ้น สังคมสมัยโบราณโดยเฉพาะสังคมของเจ้านาย สตรีมีคุณค่าในแง่การมรดก และในขณะเดียวกันก็ยกย่องชายที่มีภรรยาอีกด้วย โดยถือว่าเป็น เครื่องประดับมณี

อรทัย รวยอาจิณ (อรทัย รวยอาจิณ 2522 : 32 - 43) ศึกษาเรื่องของสตรี ในแง่สุขภาพอนามัย ปรากฏว่า เพศหญิงมีอัตราการเสียชีวิตสูงกว่าเพศชาย เพราะปัจจัย

ด้านสังคม วัฒนธรรม และจิตวิทยา แต่ได้เปรียบกว่าในด้านสุขภาพกาย อันเนื่องมาจากปัจจัยด้านชีวภาพ และปัจจัยทางสังคม เหตุใดหญิงจึงเสียสุขภาพจิตมากกว่าชาย คำตอบคือ สังคมไทยให้คุณค่าแก่ผู้ชายมากกว่าเด็กหญิง ซึ่งมีผลสะท้อนถึงการเลี้ยงดู การให้ความรัก ความอบอุ่นแก่เด็กชาย และเด็กหญิงไม่เท่ากัน นอกจากนี้วัฒนธรรมและค่านิยมยังเปิดโอกาสให้ชายมีภรรยาหลายคน สตรีจึงเป็นเสมือนวัตถุทางเพศ (sex object) ของชาย เห็นได้จากวรรณคดีไทยหลายเรื่อง แสดงว่าสังคมให้คุณค่าแก่เพศหญิงต่ำมาก การอบรมบุตรหญิงก็เน้นความสำคัญในการปรนนิบัติสามีมากกว่าด้านอื่น สังคมคาดหวังให้สตรีแต่งงานถ้าไม่แต่งงานก็จะถูกนิยหน้าว่าร้าย เรื่องความสัมพันธ์ทางเพศถ้าหญิงมีความสัมพันธ์ทางเพศก่อนแต่งงานถือเป็นเรื่อง เสียหายสังคมไม่ยอมรับ และถ้าหญิงใดเป็นหม้ายจะแต่งงานใหม่ทันทีก็ไม่ได้ ค่านิยมเหล่านี้ทำให้เพศหญิงเป็นฝ่ายเสียเปรียบและถูกกดขี่ทางจิตใจ มีผลกระทบต่อสุขภาพจิตของหญิง ไม่น้อย

ม.ล.บุญเหลือ เทพยสุวรรณ แสดงทัศนะเกี่ยวกับฐานะและบทบาทของสตรีไทยว่า โดยธรรมชาติของเพศหญิง และเพศชาย มีความไม่เสมอภาคกันในด้านความสามารถ ความชำนาญ และความสนใจ ดังนั้นสังคมจึงกำหนดบทบาทของสตรีตามธรรมชาติของ ความถนัด เช่น บทบาทเกี่ยวกับการเลี้ยงดูเด็ก และกำหนดบทบาทให้ผู้ชายมีหน้าที่ปกป้องคุ้มครอง เพราะฉะนั้นบทบาทของสตรีที่ไม่เป็นไปตามธรรมชาติจึงมีอยู่น้อย ทางด้านกฎหมายนั้นแม้จะกำหนดให้สตรีคือยกกว่าบุรุษ แต่ขนบธรรมเนียมประเพณีของสังคมไทยก็มีความสำคัญอย่างยิ่งในการกำหนดฐานะของสตรี และนับว่าสตรีไทยยังมีฐานะทางสังคมที่เท่าเทียมกับบุรุษในหลายด้านของชีวิต เช่น ในครอบครัวสตรีเป็นผู้เก็บเงินทอง ดูแลการใช้สอย และในปัจจุบันสตรีมีโอกาสด้านการศึกษาคล้ายคลึงกับชาย กล่าวคือ สาขาวิชาต่าง ๆ ที่ชายศึกษา หญิงก็มีสิทธิเข้าศึกษาได้ด้วย สำหรับหญิงในชนบทแม้จะมีข้อมูลมากมายแต่ก็มีอิสระในการดำรงชีพ นอกจากนี้สตรียังมีบทบาทสำคัญในกิจกรรมที่เกี่ยวกับพุทธศาสนาแม้จะไม่ได้บวช และยังมีบทบาทที่สำคัญกว่าชายด้วยซ้ำในการอบรมเลี้ยงดูลูก ทัศนะดังกล่าวของม.ล.บุญเหลือ เทพยสุวรรณ นี้อ้างอิงมาจากบทความเรื่อง "ผู้ไช้แรงงานสตรี" ของ ปราณี วงษ์เทศ (ปราณี วงษ์เทศ 2519 : 97)

สุพัฒนา เกษาคิวงค์ ณ อยุธยา (สุพัฒนา เกษาคิวงค์ ณ อยุธยา 2500 : 36 - 48) ให้ทัศนะเกี่ยวกับบทบาทของสตรีว่า หน้าที่ประจำเพศหญิงคือ การดูแลบ้านและปรนนิบัติ

สามี ความจริงเป็นไปตามธรรมชาติ เพราะแก่นแท้ของผู้หญิงพอใจและเป็นสุขที่จะเป็นฝ่ายให้ และเป็นฝ่ายปรนนิบัติคนที่ตนรัก ความทฤษฎีจิตวิเคราะห์สตรีมีสัญชาตญาณของการเป็นมารดา ซึ่งฝังอยู่ในจิตไร้สำนึกของสตรีทุกคน เพราะฉะนั้นโดยธรรมชาติทางใจสตรีย่อมหนีไม่พ้นการเป็นผู้ให้ และผู้ปรนนิบัติ สตรีคนใดไม่พอใจหน้าที่นี้ หรือแสดงความก้าวร้าวปฏิเสธบทบาท คำน้อย่างรุนแรงโดยอ้างความเสมอภาคและความยุติธรรมระหว่างเพศก็น่าสงสัยว่าสตรีผู้นั้น มีความบกพร่องในเรื่องการพัฒนาบุคลิกภาพทางจิตเชิงเพศ (psychosexual - development) มาแต่วัยเด็ก ซึ่งทำให้ความเจริญด้านจิตใจเพื่อไปสู่ความเป็นสตรีที่สมบูรณ์บกพร่องไปด้วย หญิงที่มีพัฒนาการทางจิตเชิงเพศสมบูรณ์มาแต่เยาว์วัย จากสภาพครอบครัวที่อบอุ่น จะกลับรู้สึกพอใจและภูมิใจในบทบาทและหน้าที่ของตนยินดีรับภาระนั้นตามสมควรแก่สภาพแวดล้อมของสังคมผู้หญิงประเภทนี้จะเคารพความเป็นสตรีเพศของตน จะไม่เกียจคงอนที่ จะรับภาระ คุดูแลบ้าน เลี้ยงลูก ปรนนิบัติสามีตามสมควรแก่ศักยภาพ และสภาพสังคม ขณะเดียวกันก็รู้จักปรับตัวให้เข้ากับสภาพสับสนและเร่งรีบของสังคมปัจจุบันได้ ผู้หญิงชนิดนี้จะมีบุคลิกภาพยืดหยุ่น (flexible) ปรับตัวง่าย และมีระเบียบแบบแผน รู้จักแบ่งเวลา และรู้จักตัดสินใจตลอดจน รู้ความควรไม่ควร สรุปว่า หน้าที่ของสตรีในฐานะแม่และภรรยาเป็นหน้าที่ที่ธรรมชาติมีส่วน กำหนดสตรีที่บรรลุนิติภาวะจะไม่ปฏิเสธภาระหน้าที่ดังกล่าว

ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช (ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช 2514 : 165 - 185) ได้ศึกษาเรื่องสิทธิคำครอบครัวของสตรีในสังคมสมัยกรุงศรีอยุธยา โดยแสดงข้อคิดไว้ว่า สตรีไทยมีสิทธิเรื่องกิจการของครอบครัวมากกว่าสตรีในประเทศอื่นในยุคเดียวกัน และสิทธิใน คำานนี้สตรีไทยยังมีเท่าเทียมหรืออาจมากกว่าชายอีกด้วย เนื่องจากระบบสังคมบังคับให้ชาย ต้องออกนอกบ้านไปรับราชการ สตรีจึงต้องรับภารกิจงานในครอบครัวไว้ทั้งหมด

นอกจากนี้ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช (ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช 2515 : 132 - 136) ยังได้แสดงทัศนะอีกว่า ชายไทยให้เกียรติยกย่องสตรีโดยมิได้จำกัดสิทธิ์ หรือ ถือว่าเป็นสิ่งของวัตถุเหมือนประเทศในแถบตะวันออกด้วยกันเลย เป็นต้นว่ามอบหน้าที่ให้ดูแล บ้านเรือน ตลอดจนดูแลการใช้จ่ายใช้สอยทั้งหมด และมีข้อที่น่าสังเกตประการหนึ่ง คือ เรามักจะเรียกสิ่งที่สำคัญต่าง ๆ ว่า "แม่" เช่น แม่ทัพ แม่กอง แม่น้ำ ซึ่งเป็นเครื่อง แสดงให้เห็นว่าเราให้ความสำคัญแก่หญิงมากกว่าชาย

เอกสารเกี่ยวกับทั้งหมดที่เสนอมานี้ สรุปความคิดเห็นได้เป็น 2 แนว แนวหนึ่ง เห็นว่าฐานะของสตรีไทยค่าท้อยมากมีแต่ภาระหน้าที่ที่จะต้องปรนนิบัติชายให้ได้รับความสุข แต่กลับไม่ได้รับสิทธิเท่าเทียมชาย เป็นต้นว่า คำนกกฎหมาย สังคม การเมือง และด้าน เศรษฐกิจ ส่วนความคิดอีกแนวหนึ่งเห็นว่าฐานะของสตรีไทยมิได้ค้อยกว่าชาย ไม่ได้ถูก จำกัดสิทธิ์แต่อย่างใด บทบาทของสตรีเป็นไปตามธรรมชาติของความถนัด เช่น บทบาท เกี่ยวกับการเลี้ยงดูบุตร ดูแลครัวเรือน นอกจากนี้ชนบทธรรมเนียมประเพณีของไทยยังมี ส่วนกำหนดบทบาทให้สตรีมีฐานะเท่าเทียมบุรุษ กล่าวคือ บุรุษเป็นผู้ออกไปทำงานนอกบ้าน สตรีจึงรับภาระงานในบ้านไว้ทั้งหมด มีอำนาจควบคุมเศรษฐกิจในครอบครัว ซึ่งสตรีก็พอใจ ในฐานะและบทบาทของตน

เอกสารทั้งงานวิจัย และบทความที่เกี่ยวกับสตรี เป็นการศึกษาของนักศึกษา วรณคดีและนักประวัติศาสตร์เป็นส่วนมาก โดยศึกษาจากวรรณคดีและกฎหมายเป็นพื้น ประเด็นที่มุ่งศึกษาคือ สถานภาพของสตรีไทยเป็นเช่นไร ทำไมจึงเป็นเช่นนั้น คำตอบ โดยทั่วไปปรากฏในลักษณะที่ว่าสถานภาพของสตรีค้อยกว่าบุรุษเพราะสตรีทำแต่งงานบ้าน ส่วนบุรุษเป็นฝ่ายหารายได้มาเลี้ยงครอบครัวอำนาจทั้งปวงจึงตกแก่บุรุษ

จากผลการวิจัยและบทความที่เกี่ยวข้องดังกล่าว ยังไม่มีผู้ใดศึกษาคำสอนสตรี จากวรรณกรรมช่วงก่อนได้รับอิทธิพลตะวันตกอย่างละเอียดและจริงจัง และยังไม่มีการ ศึกษาคำสอนครั้งบรรพบุรุษอยู่หรือไม่ คำสอนสตรีในเรื่องต่าง ๆ ยังหลงเหลืออยู่ในจิตสำนึก ของสตรีในยุคปัจจุบันมากนักน้อยเพียงใด ซึ่งเป็นเรื่องที่น่าติดตามเพื่อจะได้ทราบความ เปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมค่านิยมพฤติกรรมและจิตใจของคนไทยด้วย / ผู้วิจัยจึงได้นำประเด็นนี้ ขึ้นมาศึกษา และเอกสารที่กล่าวมาข้างต้นนั้นเป็นประโยชน์ทำให้เห็นแนวทางในการศึกษา ครั้งนี้ได้เป็นอย่างดี

สมมติฐานในการศึกษาค้นคว้า

1. สถานภาพสตรีเป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้เกิดค่าสอนสตรีไทยในเรื่องต่าง ๆ
2. ค่าสอนสตรีไทยตั้งแต่สมัยสุโขทัยถึงสมัยรัชกาลที่ 4 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์

ไม่เปลี่ยนแปลง

3. ค่าสอนสตรียังมีอิทธิพลต่อจิตสำนึก และการปฏิบัติตัวของสตรีในปัจจุบัน
4. ค่าสอนสตรีมีอิทธิพลต่อจิตสำนึก และการปฏิบัติตัวของสตรีปัจจุบันต่างกัน

ในค่านสถานภาพสมรส ว่าง และอาชีพ, ดังนี้

- 4.1 ครูโสด ว่างหนุ่มสาว มีจิตสำนึกต่างจากครูสมรส ว่างหนุ่มสาว
- 4.2 ครูโสด ว่างกลางคน มีจิตสำนึกต่างจากครูสมรส ว่างกลางคน
- 4.3 ครูโสด ว่างสูงอายุ มีจิตสำนึกต่างจากครูสมรส ว่างสูงอายุ
- 4.4 ครูโสด ว่างหนุ่มสาว ว่างกลางคน และว่างสูงอายุ จะมีจิตสำนึกต่างกัน
- 4.5 ครูสมรส ว่างหนุ่มสาว ว่างกลางคน และว่างสูงอายุ จะมีจิตสำนึกต่างกัน
- 4.6 พนักงานธนาคารโสด ว่างหนุ่มสาว มีจิตสำนึกต่างจากพนักงานธนาคาร

ที่สมรสว่างหนุ่มสาว

- 4.7 พนักงานธนาคารโสด ว่างกลางคน มีจิตสำนึกต่างจากพนักงานธนาคาร

ที่สมรส ว่างกลางคน

- 4.8 พนักงานธนาคารโสด ว่างสูงอายุ มีจิตสำนึกต่างจากพนักงานที่สมรส

และอยู่ในว่างสูงอายุ

- 4.9 พนักงานธนาคารที่โสด ว่างหนุ่มสาว ว่างกลางคน และว่างสูงอายุ จะมี

จิตสำนึกต่างกัน

- 4.10 พนักงานธนาคารที่สมรส ว่างหนุ่มสาว ว่างกลางคน และว่างสูงอายุ

จะมีจิตสำนึกต่างกัน

- 4.11 ครูโสด ว่างหนุ่มสาว จะมีจิตสำนึกต่างจากพนักงานธนาคารโสด

ว่างหนุ่มสาว

4.12 ครูโสด วัยกลางคน จะมีจิตสำนึกต่างจากพนักงานธนาคารโสด วัยกลางคน

4.13 ครูโสด วัยสูงอายุ จะมีจิตสำนึกต่างจากพนักงานธนาคารโสด วัยสูงอายุ

4.14 ครูสมรส วัยหนุ่มสาว จะมีจิตสำนึกต่างจากพนักงานธนาคารสมรส วัย
หนุ่มสาว

4.15 ครูสมรส วัยกลางคน จะมีจิตสำนึกต่างจากพนักงานธนาคารสมรส วัย
กลางคน

4.16 ครูสมรส วัยสูงอายุ จะมีจิตสำนึกต่างจากพนักงานธนาคารสมรส วัยสูงอายุ

วิธีการในการศึกษาค้นคว้า

การศึกษาเรื่องคำสอนสตรีไทย จากวรรณกรรมก่อนได้รับอิทธิพลตะวันตก คาเนนการค้นคว้าเป็น 2 ตอน คือ

ตอนที่ 1 ศึกษาสาเหตุของคำสอน ลักษณะคำสอนแต่ละสมัย และอิทธิพลของคำสอนที่มีต่อจิตสำนึก และกฏปฏิบัติตัวของสตรีในอดีต โดยใช้วิธีวิจัยเอกสาร (Documentary Research) และเสนอผลการค้นคว้าแบบพรรณนาวิเคราะห์ (Analytical Research) ขั้นตอนของการศึกษามีดังนี้

1. รวบรวมคำสอนสตรีไทยจากวรรณกรรม ตั้งแต่สมัยสุโขทัยจนถึงสมัยรัชกาลที่ 4 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ (พ.ศ. 2411)

2. จัดหมวดหมู่คำสอน

3. ศึกษาเอกสารและหนังสือวิชาการที่เกี่ยวข้อง เพื่อค้นคว้าที่มาของคำสอนและปัจจัยเกี่ยวข้องที่ทำให้เกิดคำสอนต่าง ๆ

4. ศึกษาอิทธิพลของคำสอนที่มีต่อจิตสำนึกของสตรีในอดีต โดยดูจากพฤติกรรมของตัวละคร

ข้อมูลที่ใช้ในการวิเคราะห์มีทั้งข้อมูลปฐมภูมิ และทุติยภูมิ

แหล่งของการค้นคว้าที่สำคัญคือ หอสมุดแห่งชาติ และหอสมุดของสถาบันการศึกษาต่าง ๆ

ตอนที่ 2 ศึกษาจิตสำนึกเกี่ยวกับคำสอนของสตรีไทยปัจจุบัน โดยออกแบบสอบถามการคาเนนการค้นคว้าเพื่อหาผลในการวิจัย มีวิธีการเป็นขั้น ๆ ดังนี้

1. ประชากรและกลุ่มตัวอย่างที่ใช้ศึกษา

2. เครื่องมือที่ใช้ในการรวบรวมข้อมูล

3. การเก็บรวบรวมข้อมูล

4. สถิติที่ใช้ในการวิเคราะห์ข้อมูล

ประชากรและกลุ่มตัวอย่างที่ใช้ศึกษา

ประชากรที่ใช้ในการศึกษาค้นคว้าได้แก่ ข้าราชการครูสตรี กองการมัธยมศึกษา กรมสามัญศึกษา ในเขตกรุงเทพมหานคร จำนวน 9,237 คน และพนักงานสตรีธนาคารออมสิน ในกรุงเทพมหานคร จำนวน 1,589 คน รวมประชากรทั้งหมด 10,836 คน

กลุ่มตัวอย่างที่นำมาศึกษา ใช้วิธีสุ่มแบบเจาะจง (Purposivo Sample) โดยส่งแบบสอบถามไปยังผู้ประกอบอาชีพครู และอาชีพธนาคารอย่างละ 300 ชุด เมื่อเก็บแบบสอบถามคืนมาแล้ว เลือกตามลักษณะตัวแปรและตามจำนวนที่ต้องการที่แสดงไว้ในตารางต่อไปนี้

ตาราง 1 กลุ่มตัวอย่างที่ใช้ในการศึกษา

อาชีพ \ และสถานภาพ	หนุ่มสาว		กลางคน		สูงอายุ		รวม
	โสด	สมรส	โสด	สมรส	โสด	สมรส	
ครู	30	30	30	30	30	30	180
ธนาคาร	30	30	30	30	30	30	180
รวม	60	60	60	60	60	60	360

การเลือกกลุ่มตัวอย่าง

ผู้วิจัยเลือกกลุ่มตัวอย่างดังกล่าวเนื่องจากลักษณะงานแตกต่างกัน กล่าวคือ อาชีพครู ซึ่งมีหน้าที่สอนนักเรียนต้องเป็นตัวอย่างแก่นักเรียน ฉะนั้นโดยธรรมชาติของอาชีพครูจึงต้องเป็นผู้รักษาขนบธรรมเนียมวัฒนธรรมของชาติไว้ จึงน่าที่จะมีจิตสำนึกในเรื่องศาสนา สอนสตรีมากกว่าพนักงานธนาคาร ซึ่งประกอบธุรกิจการเงิน

เครื่องมือที่ใช้ในการรวบรวมข้อมูล

ในการวิจัยเรื่องนี้ เครื่องมือที่ใช้ในการรวบรวมข้อมูลมี 2 ประเภท คือ

- ก. แบบสอบถามวัดตัวแปรต้น ได้แก่ แบบสอบถามภูมิหลังของสตรีเกี่ยวกับสถานภาพสมรส อายุ อาชีพ โดยให้กาเครื่องหมาย ✓ ลงหน้าข้อความที่เป็นภูมิหลังของสตรีผู้ตอบ
- ข. แบบสอบถามวัดตัวแปรตาม ได้แก่ แบบสอบถามจิตสำนึกของสตรีที่มีต่อศาสนา สตรี เป็นคำถามปลายปิด แบบเลือกตอบ

ขั้นตอนการสร้างเครื่องมือ

1. ศึกษาศาสนา สตรีไทยจากวรรณกรรมอย่างละเอียด
2. จัดหมวดหมู่ศาสนาเป็นหมวดใหญ่ และในแต่ละหมวดใหญ่อยังแบ่งเป็นย่อย แล้วจึงนำมาเป็นเกณฑ์ในการสร้างแบบสอบถาม

ศาสนาจากวรรณกรรมช่วงก่อนได้รับอิทธิพลตะวันตก มีหัวข้อสำคัญดังนี้

1. ต้องเป็นลูกที่คิของบิดามารดา สตรีควรปฏิบัติต่อบิดา มารดา ดังนี้
 - 1.1 เชื้อฟ้งบิดา มารดา
 - 1.2 ไม่ทำให้บิดามารดาอับอายขายหน้า
 - 1.3 เลี้ยงดูท่านเมื่อแก่เฒ่า

2. การปฏิบัติตนในวัยสาว

2.1 การครองตน

2.1.1 การรู้จักประมาณตน

2.1.2 การรู้จักเลือกคบคน

2.1.3 การรู้จักรักษาวลสงวนตัว

2.1.3.1 รักษาเกียรติยศไว้

2.1.3.2 รักษาพรหมจรรย์

2.1.3.3 อย่าทอดสะพานให้ชาย

2.1.3.4 อย่าหลงคางาย

2.1.4 การรู้จักเสริมคุณค่าให้แก่ตัวเอง

2.2 กิริยามารยาท

2.2.1 การเดินควมเดินช้า ๆ

2.2.2 การนอน ควรมอนให้เรียบร้อย อย่าล้มตัว

2.2.3 การนั่ง ควรมีศีรษะวางเสื่อผ้าอย่าให้ประเจิดประเจ้อ

2.2.4 การมอง อย่าใช้สายตาเป็นสื่อให้ชายรู้ความในใจ

2.2.5 การพูด พูดจาอ่อนหวาน อย่าเอาเรื่องในบ้านไปพูดนอกบ้าน

2.3 การเลือกคู่ครอง

2.3.1 อย่าเลือกคนง่าย

2.3.2 อย่าเลือกชายชั่วมาเป็นสามี

2.3.3 อย่าจับปลาสองมือ

2.3.4 อย่าชิงสุกก่อนห่าม

2.3.5 ใ้ฝ่ายชายมาสู่ขอพ่อแม่

2.3.6 อย่าแย่งสามีคนอื่น

3. เป็นภรรยาที่ดี ภรรยาที่ดีพึงปฏิบัติต่อสามีดังนี้

3.1 ซื่อสัตย์ต่อสามี

3.1.1 ไม่ประพฤติชั่วด้วยการคบชู้

3.1.2 อย่าใจรวนเร ต้องมีสามีคนเดียว แม้สามีจะมีข้อ

บกพร่องมากมาย

3.2 เคารพสามี

3.2.1 บกยของสามีทั้งค่อนหน้าและลับหลัง

3.2.2 เชื่อฟังสามี

3.2.3 ให้เกียรติสามีในฐานะเป็นผู้นำของครอบครัว

3.2.4 ไม่แสดงอาการโกรธต่อสามี เช่น ไม่คำ ไม่ข่มขู่สามี

3.2.5 หลีกเลี่ยงการกระทำชั่วร้ายต่อสามี เช่น

ไม่ทุบตี ไม่หยิกข่วน

3.2.6 ไม่คิดร้ายต่อสามี

3.2.7 ไม่หาเรื่องทะเลาะกับสามี

3.3 ร่วมทุกข์ร่วมสุขกับสามี เป็นคู่คิด เป็นเพื่อนปลอบจิตใจแก่สามี เมื่อสามีมีทุกข์ และช่วยกิจการที่พอจะช่วยให้ ตลอดจนรักษาความลับของสามี อย่างแพร่หลายใหญ่โต

3.4 ประนินบิตสามีให้เป็นที่พอใจ ภรรยาที่ดีจะต้องรู้ว่าสามีชอบสิ่งใดและหาในสิ่งที่สามีเห็นชอบ การประนินบิตสามีมีดังนี้

3.4.1 คั่นก่อน นอนหลัง

3.4.2 เอาใจด้วยการนวด การพัต

- 3.4.3 บรุงอาหารให้ถูกปากสามี
- 3.4.4 เตรียมอาหาร และน้ำดื่มให้พร้อม
- 3.4.5 จัดเสื้อผ้าและของใช้ให้พร้อม
- 3.4.6 ปูที่นอนให้สามี
- 3.4.7 เวลาสามีจะเดินทางหรือไปทำงานต้องเตรียมข้าวของให้
- 3.4.8 ดูแลรักษาพยาบาล เมื่อสามีเจ็บป่วย
- 3.5 รักษาทรัพย์สินสมบัติที่สามีหามาได้
- 3.6 ไม่ทิ้งหวงเมื่อสามีมีเมียน้อย
- 3.7 ออทนต่อเรื่องที่ทำให้ชุนชอง เพื่อความสบายใจของสามี
- 3.8 ให้ความเคารพแก่พ่อแม่ ญาติพี่น้องของสามี
- 4. เป็นแม่บ้านที่ดี การเป็นแม่บ้านที่ดีพึงปฏิบัติดังนี้
 - 4.1 ชยันขันแข็งในงานบ้าน
 - 4.1.1 เอาใจใส่งานบ้าน ดูแลบ้านเรือนให้สะอาด
 - 4.1.2 เอาใจใส่เรื่องอาหารการกิน เรียนรู้วิธีบุงอาหาร
 - 4.2 จีบจ่ายใช้สอยให้พอเหมาะพอควรของแพงถ้าไม่จำเป็นก็อย่าซื้อ
 - 4.3 อุปการะดูแลคนในบ้านพอเหมาะพอควร ไม่คุยค้ำว่ากล่าวคนในบ้าน
 - 4.4 พูกจากอ่อนหวานอยู่เสมอ
 - 4.5 แต่งกายให้เหมาะสมฐานะและโอกาส
 - 4.6 รักษาบุพทรงไม่ให้ฉวนหรือฉอมเกินไป โดยระวังเรื่องอาหาร

เรียบร้อยอยู่เสมอ

ให้ถูกใจสามี

เกินกว่าเหตุ

การกิน

- 4.7 ช่วยกิจการของสามีเท่าที่จะทำได้ แต่ไม่ใช่ก้าวถ่างงานของสามี
- 4.8 เป็นมิตรกับเพื่อนฝูงสามี รับแขกของสามีด้วยไมตรีจิต
- 4.9 ใจหนักแน่นไม่อ่อนไหวเมื่อมีคนกล่าวร้ายสามี
- 4.10 ไม่ขี้บ่นจู้จี้
- 4.11 อย่างนำเรื่องราวในบ้านอันเป็นเรื่องไม่ดีไปเล่าให้คนนอกฟัง และอย่างนำเรื่องรอนหุสจากภายนอกมาเล่าให้คนในบ้านฟัง
- 4.12 รู้จักประหยัด จัดรายการรับ - จ่ายให้ถี่
- 4.13 อย่าอวดมั่งอวดมี
- 4.14 อย่าทำใจใหญ่เหยียดแจกจ่ายทรัพย์สิน
- 4.15 อย่าแข่งตัวแข่งกับคนรวย
- 4.16 อย่าโลภมาก
- 4.17 เลือกรับคนและปฏิบัติตนให้ถูกต้อง
 - 4.17.1 ควรเคารพบุคคลที่ใหม่ระโยชน์แก่ตน
 - 4.17.2 อย่าคบคนไม่ดี
 - 4.17.3 อย่าหลงคนที่มาประจบสอพลอ
5. เป็นมารดาที่ดี การเป็นมารดาที่ดีพึงปฏิบัติดังนี้
 - 5.1 ดูแลอบรมบุตรให้มีเหตุผลโดยไม่ใช่อารมณ์
 - 5.2 เป็นที่พึ่งของบุตร
 - 5.3 ใ้บุตร - ธิดา ได้ศึกษาเล่าเรียนในสิ่งที่เป็นประโยชน์ต่อตัวเขาในอนาคต
 - 5.4 ถ้าลูกผิดพลาด ไปก็ควรจะตักเตือนอย่างละมุนละม่อม ไม่ใช่วาจาหยาบคาย

- 5.5 ไม่ลงโทษบุตรโดยปราศจากเหตุผล หรือเกินกว่าเหตุ
- 5.6 สอนให้บุตรมีความกตัญญูต่อบิดามารดา และผู้มีพระคุณ
- 5.7 เป็นตัวอย่างที่ดีแก่บุตรสาว

ลักษณะแบบสอบถาม เป็นการสร้างสถานการณ์ให้ผู้ตอบเลือกตอบ

เกณฑ์ในการเลือกสถานการณ์เพื่อสร้างแบบสอบถาม

1. เป็นสถานการณ์ที่ประสบอยู่ในชีวิตประจำวันทั่ว ๆ ไป และจะไม่เป็นสถานการณ์ที่รุนแรง จนทำให้ผู้ตอบตัดสินใจได้ตรงกันหมด
2. คำถามในแต่ละข้อมีประเด็นเกี่ยว ชัดเจน ใช้ภาษาง่าย ๆ ไม่สลับซับซ้อนจนเกินไป และเป็นสถานการณ์ที่เกี่ยวข้องกับจิตสำนึกในเรื่องศาสนาสตรีเท่านั้น

การสร้างแบบสอบถาม

ผู้วิจัยใช้แบบ Verbal Projective Technique เป็นหลักในการสร้างข้อคำถาม (Item) แต่ละข้อ ดังนี้

1. ลักษณะของแบบสอบถาม สถานการณ์ในข้อหนึ่ง ๆ แบ่งออกเป็น 2 ตอน คือ
 - 1.1 การรับรู้มาตรฐานสังคม (ข้อ ก.) เป็นคำถามที่ให้ผู้ตอบแสดงความคิดเห็นว่า สังคมนั้นรับรู้ในสถานการณ์นั้นเพียงใด
 - 1.2 การรับรู้ตนตามสถานภาพ (ข้อ ข.) เป็นคำถามที่ถามตัวผู้ตอบเองว่าตนจะตัดสินใจอย่างไร ในสถานการณ์นั้น ๆ
- แบบสอบถามข้อหนึ่ง ๆ ในแต่ละข้อ ก. หรือข้อ ข. มีช่องให้เลือกตอบ 5 ช่อง ตั้งแต่ 1 - 5 มีจำนวนข้อสอบทั้งหมด 50 ข้อ แสดงความหมายไปในทางบวก 25 ข้อ และแสดงความหมายในทางลบ 25 ข้อ เรียงลำดับข้อคำถามโดยวิธีสุ่ม

2. การตอบแบบสอบถาม

ให้ตอบกรอกรายการส่วนตัวเสียก่อน คือ สถานภาพสมรส อายุ และอาชีพเสร็จแล้วให้กาเครื่องหมาย ✓ ลงในช่องหมายเลขใดหมายเลขหนึ่ง ตามที่ตนคัดสินใจ ดังตัวอย่าง

(๐) สามีของสโรบลมีงานต้องออกต่างจังหวัดบ่อย ๆ สโรบลจึงกระเป๋ากินทางให้ทุกครั้ง พร้อมทั้งคอยเตือนเรื่องเอกสารสำคัญที่สามีต้องนำไปด้วย ทั้งนี้ เพราะสามีมักหลงลืม เนื่องจากมีงานมาก

ก. สตรีหัวไปทำอย่างสโรบลเพียงใด

น้อย | 1 | 2 | 3 | 4 | 5 | มาก

ข. ถ้าท่านเป็นสโรบลท่านจะทำอย่างนั้นเพียงใด

น้อย | 1 | 2 | 3 | 4 | 5 | มาก

(๐๐) อูษามีเด็กวัยใช้ชื่อแจ้ว แจ้วเป็นเด็กค่อนข้างขี้ขลาดทำงานอีกอาท อูษาจึงบ่นให้เพื่อนบ้านฟัง และเจาะจงให้แจ้วได้ยินด้วย

ก. สตรีหัวไปทำอย่างอูษาเพียงใด

น้อย | 1 | 2 | 3 | 4 | 5 | มาก

ข. ถ้าท่านเป็นอูษาท่านจะทำอย่างนั้นเพียงใด

น้อย | 1 | 2 | 3 | 4 | 5 | มาก

ให้ตอบเลือกพิจารณาตัดสินใจตอบเอาเองโดยถือเกณฑ์ดังนี้

ช่องหมายเลข 1 หมายถึง ปฏิบัติน้อยที่สุด

ช่องหมายเลข 2 หมายถึง ปฏิบัติน้อย

ช่องหมายเลข 3 หมายถึง ปฏิบัติปานกลาง

ช่องหมายเลข 4 หมายถึง ปฏิบัติมาก

ช่องหมายเลข 5 หมายถึง ปฏิบัติมากที่สุด

3. เกณฑ์การตรวจให้คะแนน

ข้อคำถามใดแสดงความหมายไปในทางบวก จะให้คะแนน 1, 2, 3, 4, และ 5 เมื่อผู้ตอบกาเครื่องหมาย ✓ ลงในช่องหมายเลข 1, 2, 3, 4 และ 5 ตามลำดับ และข้อคำถามใดที่แสดงความหมายไปในทางลบ จะกำหนดคะแนน 5, 4, 3, 2 และ 1 เมื่อผู้ตอบกาเครื่องหมาย ✓ ลงในช่องหมายเลข 1, 2, 3, 4 และ 5 ตามลำดับ

การทดลองและปรับปรุงแบบสอบถาม

เมื่ออาจารย์ผู้ควบคุมการวิจัยได้พิจารณาแล้วว่า ข้อคำถามทุกข้อมุ่งวัดทัศนคติเกี่ยวกับศาสนาสตรีอย่างแท้จริง ผู้วิจัยจึงได้นำแบบสอบถามจำนวน 50 ข้อ ไปทดสอบกับข้าราชการครูสตรีโรงเรียนหลวง จำนวน 80 คน เพื่อนำข้อมูลมาวิเคราะห์เป็นรายข้อ (Item Analysis) ของแบบสอบถาม และทำการปรับปรุงให้มีประสิทธิภาพยิ่งขึ้น

1. การหาอำนาจจำแนก นำแบบสอบถามที่ได้รับการทดสอบแล้ว มาหาค่าอำนาจจำแนกเป็นรายข้อ โดยใช้กลุ่มที่ได้คะแนนจิตสำนึกสูงและต่ำ อย่างละ 25% ของประชากร ที่ใช้ในการทดลองทั้งหมด แล้วทดสอบความแตกต่างของคะแนนเฉลี่ย ทั้ง 2 กลุ่ม โดยใช้ t - test (Ferguson 1971 : 152) และเลือกข้อที่มีค่าถึงระดับนัยสำคัญทางสถิติ .05 หรือ .01 ขึ้นไป ผลการคัดเลือกได้แบบสอบถามที่มีคุณภาพจำนวน 40 ข้อ ซึ่งมีค่าอำนาจจำแนก 2.107 - 5.535 ดังปรากฏในภาคผนวก

2. การหาความเชื่อมั่นของแบบสอบถาม นาแบบสอบถามที่มีค่าอำนาจจำแนกสูง มาหาค่าความเชื่อมั่น (Reliability) โดยใช้สูตร alpha coefficient (α) (Cronbach. 1970 : 191) ได้ค่าความเชื่อมั่นของแบบสอบถามที่ใ้รับการคัดเลือกดังนี้

ชุด ก. มีความเชื่อมั่น = 0.9132

ชุด ข. มีความเชื่อมั่น = 0.9167

3. การหาความเที่ยงตรง ข้อคำถามที่ใช้ในแบบสอบถามชุดนี้ ผู้วิจัยได้นำไปให้ ประธานและกรรมการควบคุมการวิจัย เป็นผู้พิจารณาตรวจสอบและแก้ไขจำนวนในการเขียน เพื่อให้มีความเที่ยงตรงตามความต้องการที่จะวัด เพราะฉะนั้นจึงถือได้ว่า ข้อความในแบบสอบถามมีความเที่ยงตรงเชิงประจักษ์ (Face Validity)

การเก็บรวบรวมข้อมูล

ผู้วิจัยนำหนังสือขอความร่วมมือจากบัณฑิตวิทยาลัยไปติดต่อกับกรมสามัญศึกษาและธนาคารออมสินสำนักงานใหญ่ เพื่อแจ้งความประสงค์ในการเก็บข้อมูลจากข้าราชการครูสตรี และพนักงานธนาคารสตรี ในโรงเรียนและธนาคารออมสินสาขาต่างๆ จากนั้นนำหนังสือขอความร่วมมือพร้อมทั้งแบบสอบถามไปยังโรงเรียน และ ธนาคารสาขาต่างๆ ที่เป็นกลุ่มตัวอย่าง เพื่อส่งแบบสอบถามให้ข้าราชการครูสตรีและพนักงานสตรี การรวบรวมข้อมูลนี้กระทำในระหว่างวันที่ 4 - 29 กรกฎาคม 2526

สถิติที่ใช้ในการวิเคราะห์ข้อมูล

1. สถิติพื้นฐาน

1.1 ค่าเฉลี่ย (\bar{X}) ใช้สูตร (Ferguson. 1971 : 45)

$$\bar{X} = \frac{\sum X}{N}$$

เมื่อ \bar{X} แทน ค่าเฉลี่ย
 ΣX แทน ผลรวมของคะแนนทั้งหมด
 N แทน จำนวนคนในกลุ่มตัวอย่าง

1.2 ค่าความแปรปรวน (Variance) ใช้สูตร (Ferguson, 1971 : 62)

$$S^2 = \frac{N \Sigma X^2 - (\Sigma X)^2}{N(N-1)}$$

เมื่อ S^2 แทน ค่าความแปรปรวนของกลุ่มตัวอย่าง
 ΣX^2 แทน ผลรวมของคะแนนแต่ละตัวยกกำลังสอง
 $(\Sigma X)^2$ แทน ผลรวมของคะแนนทั้งหมดยกกำลังสอง
 N แทน จำนวนคนในกลุ่มตัวอย่าง

2. การหาค่าอำนาจจำแนกเป็นรายข้อ โดยวิธีการของการแจกแจงที (t-distribution) (Ferguson, 1971 : 152)

สูตร
$$t = \frac{\bar{X}_H - \bar{X}_L}{\sqrt{\frac{S_H^2}{N_H} + \frac{S_L^2}{N_L}}}$$

เมื่อ t แทน อำนาจจำแนกของข้อสอบ
 \bar{X}_H แทน ค่าเฉลี่ยของกลุ่มสูง
 \bar{X}_L แทน ค่าเฉลี่ยของกลุ่มต่ำ
 S_H^2 แทน ค่าความแปรปรวนของกลุ่มสูง
 S_L^2 แทน ค่าความแปรปรวนของกลุ่มต่ำ
 N_H แทน จำนวนกลุ่มตัวอย่างในกลุ่มสูง
 N_L แทน จำนวนกลุ่มตัวอย่างในกลุ่มต่ำ

3. การหาความเชื่อมั่นของแบบสอบถามใช้สูตรของครอนบาค (Cronbach, 1970 . 61)

$$\infty = \frac{n}{n-1} \left\{ 1 - \frac{\sum S_i^2}{S_t^2} \right\}$$

- เมื่อ ∞ แทน ค่าสัมประสิทธิ์ของความเชื่อมั่น
 n แทน จำนวนข้อของเครื่องมือวัด
 S_i^2 แทน คะแนนความแปรปรวนเป็นรายข้อ
 S_t^2 แทน คะแนนความแปรปรวนของ เครื่องมือทั้งฉบับ

4. ทดสอบความแตกต่างระหว่างกลุ่มตัวอย่าง 2 กลุ่ม โดยใช้ t-test (Kirk, 1976 . 257)

$$\text{สูตร } t = \frac{\bar{X}_1 - \bar{X}_2}{\sqrt{\frac{S_1^2}{n_1} + \frac{S_2^2}{n_2}}}$$

- เมื่อ t แทน อัตราส่วนระหว่างผลต่างของรายเฉลี่ย 2 จำนวนที่ทำการเปรียบเทียบกันกับความคลาดเคลื่อนมาตรฐานของผลต่างระหว่างรายเฉลี่ยของ 2 จำนวนที่ทำการเปรียบเทียบ
- \bar{X}_1 แทน คะแนนเฉลี่ยกลุ่มที่ 1
 \bar{X}_2 แทน คะแนนเฉลี่ยกลุ่มที่ 2
 S_1^2 แทน ความแปรปรวนของกลุ่ม 1
 S_2^2 แทน ความแปรปรวนของกลุ่ม 2
 n_1 แทน ขนาดของกลุ่มตัวอย่างที่ 1
 n_2 แทน ขนาดของกลุ่มตัวอย่างที่ 2

5. ทดสอบความแตกต่างระหว่างคะแนนเฉลี่ยของกลุ่มตัวอย่าง 3 กลุ่ม โดยใช้ F - test จากสูตร (Lindquist. 1956 : 65)

$$F = \frac{MS_A}{MS_W}$$

เมื่อ F แทน ค่าที่จะพิจารณาใน F - distribution

MS_A แทน ค่า Mean Square ระหว่างตัวแปร

MS_W แทน ค่า Mean Square ภายในตัวแปร

และเมื่อพบว่าคะแนนเฉลี่ยของตัวแปรที่ทำการทดสอบ แตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติ จะทำการทดสอบความแตกต่างของคะแนนเฉลี่ยเป็นรายคู่ โดยใช้ Studentized q-statistic แบบ Newman-Keul Method ซึ่งใช้สูตร

(Liner. 1971 . 210 - 213)

$$q = \frac{\bar{T}_{\text{largest}} - \bar{T}_{\text{smallest}}}{\sqrt{\frac{MS_{\text{error}}}{\tilde{n}}}}$$

เมื่อ \bar{T}_{largest} แทน คะแนนเฉลี่ยของ Treatment ที่มากที่สุด

$\bar{T}_{\text{smallest}}$ แทน คะแนนเฉลี่ยของ Treatment ที่น้อยที่สุด

\tilde{n} แทน Harmonic Mean ของจำนวนกลุ่มตัวอย่าง

MS_{error} แทน Mean Square Error

6. หาสหสัมพันธ์ของข้อ ก. และข้อ ข. คำนวณโดยวิธีของ Pearson มีชื่อเรียกว่า Pearson Product-Moment Correlation Coefficient ดังนี้

(ชูศรี วงศ์วิเศษ 2523 : 66)

$$r = \frac{N \sum XY - \sum X \sum Y}{\sqrt{[N \sum X^2 - (\sum X)^2][N \sum Y^2 - (\sum Y)^2]}}$$

เมื่อ r แทน สัมประสิทธิ์สหสัมพันธ์ระหว่างตัวแปร X กับตัวแปร Y
 ΣX แทน ผลรวมของคะแนนชุด X
 ΣY แทน ผลรวมของคะแนนชุด Y
 ΣXY แทน ผลรวมของผลคูณระหว่าง X กับ Y
 ΣX^2 แทน ผลรวมของคะแนน X แต่ละตัวยกกำลังสอง
 ΣY^2 แทน ผลรวมของคะแนน Y แต่ละตัวยกกำลังสอง
 N แทน จำนวนคน

7. ทดสอบนัยสำคัญของค่า r โดยใช้สูตร t ดังนี้ (ฐศรี วงศ์รัตนะ
 2523 : 69)

$$t = \frac{r \sqrt{N - 2}}{\sqrt{1 - r^2}}$$

เมื่อ r แทน ค่าสัมประสิทธิ์สหสัมพันธ์ที่คำนวณได้
 N แทน จำนวนข้อมูลหรือจำนวนคน

คำสอนสตรีไทยจากวรรณกรรมก่อนได้รับอิทธิพลตะวันตก

การดำรงชีวิตของมนุษย์ของอาศัยพันธุกรรมและสิ่งแวดล้อมเป็นเครื่องประกอบ กล่าวเฉพาะสิ่งแวดล้อมทางสังคม มนุษย์ได้รับการอบรมให้เรียนรู้ระเบียบของสังคม เพื่อการอยู่ร่วมกันอย่างร่มเย็นเป็นสุข จริยธรรมจึงเป็นสิ่งจำเป็นยิ่งในสังคม เป็นประโยชน์ ในการปลูกฝังวัฒนธรรม ขนบธรรมเนียม ประเพณี เป็นการสืบทอดวัฒนธรรมและค่านิยม ต่าง ๆ จากชนรุ่นก่อนมายังชนรุ่นต่อ ๆ มา คำสอนสตรีจากวรรณกรรมเป็นจริยธรรมค่านิยม ที่ให้ข้อคิดในการดำรงชีวิตของสตรีว่าสิ่งใดควรปฏิบัติ และสิ่งใดไม่ควรปฏิบัติ คำสอนสตรี จึงเป็นแนวทางให้สตรีในสังคมดำเนินชีวิตอย่างเหมาะสมสามารถอยู่ในสังคมอย่าง เป็นสุข

คำสอนสตรีจากวรรณกรรมก่อนได้รับอิทธิพลตะวันตก หมายถึง คำสอนจากวรรณกรรม สมัยสุโขทัย จนถึงสมัยรัชกาลที่ 4 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ แม้ว่าในสมัยรัชกาลที่ 4 อิทธิพล ตะวันตกจะเริ่มเข้ามาสู่ประเทศไทยแล้วก็ตาม แต่ก็ยังไม่ปรากฏความเปลี่ยนแปลงทาง วรรณกรรมในสมัยนี้

จากการศึกษาวรรณกรรมก่อนได้รับอิทธิพลตะวันตก จำนวน 36 เรื่อง ผลปรากฏ เห็นชัดว่าวรรณกรรมให้ความสำคัญกับเรื่องคำสอนสตรีมากพอสมควร จะเห็นได้ว่ามีวรรณกรรม สำหรับสอนสตรีโดยเฉพาะถึง 5 เรื่อง คือ เพลงยาวนายมหานุภาพ กฤษณาสนนองคำฉันท ของภิกษุอิน กฤษณาสนนองคำฉันท ของสมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระปรมานุชิตชิโนรส สุภาภิตสอนหญิง และโอวาทกระสัตรี โดยเฉพาะสุภาภิตสอนหญิงมีคำสอนมากที่สุด ส่วนที่เหลือ อีก 31 เรื่องนั้น ในแต่ละเรื่องจะแทรกคำสอนไว้หลายตอน ซึ่งมีทั้งสอนโดยตรง และสอน ทางอ้อม คำสอนสตรีส่วนใหญ่จะสอนเกี่ยวกับการปฏิบัติต่อตัวเอง และต่อบุคคลใกล้ชิด เช่น พ่อแม่ สามี ลูก ญาติของสามี และบ่าวไพร่ กล่าวได้ว่า คำสอนสตรีไทยจากวรรณกรรม ก่อนได้รับอิทธิพลตะวันตกสามารถจัดเป็นหมวดหมู่ได้ 5 หมวด ดังนี้

1. การปฏิบัติต่อบิดามารดา และผู้มีพระคุณ
2. การปฏิบัติต่อตัวเอง
3. การปฏิบัติต่อสามี
4. การปฏิบัติในฐานะแม่บ้าน
5. การปฏิบัติต่อบุตร - ธิดา

1. การปฏิบัติต่อบิดามารดา และผู้มีพระคุณ

วรรณคดีไทยแทบทุกเรื่อง จะแสดงออกซึ่งความรัก ความผูกพัน ความอนุเคราะห์ที่พ่อแม่มีต่อดูก เช่น เรื่องมหาเวสสันดรชาดก กวีสะท้อนความรัก ความห่วงใยของแม่ ออกมาเป็นอาภักดิ์ภักขิยาและคำพูดของพระนางมัทรีตอนจะออกไปหาผลไม่ในป่าว่า (กระทรวงศึกษาธิการ 2513 : 222 - 223)

พระนางก็ประโลมปลุกพระลูกแก้วทั้งสองราเยาวเรศ ว่าเจ้าผู้ดวงนัยเนตรทั้งคู่ของแม่เนื้หน้า คั้นบรรทมเบิกอัยานอนสายพระพักตร์จะทมองศรี เธอจึงอุ้มแก้วกัณฑ์หาพ่อชาติขึ้นสู่ตัก วิกเอวารีมาโสภจรสรงสำอางองค์เอี่ยมละออง ทรงชโลมขมิ้นทองประเทืองผิวให้่องฉัด มุนพระเกศจุไรรัตนวิรอยสุมาลี มาสอดแซมพระเกศitamประสาซาก น้ำพระชลนัยน์เชอไหลลงพราว ๆ แล้วปากก็พร่ำเล่า ว่าโอพระทูลเกล้าของแม่เอ๋ย เมื่อกี้นี้พระชนนีมีติดประหลาด ไปทูลถามพระปิตุราช ท้าวเชอศรีสประภาชว่ามีเป็นไร มีเป็นไร แต่พระชนนีนี้ยังไม่ไว้พระทัยเลยนะชาติ พ่ออยู่หลังระวังน่องให้จงดี พ่ออย่าตีกันฟังแม่ว่า แม่กัณฑ์หาเอ๋ย แม่อย่าหลงละเลิงเลยเล่นไปนัคนะแม่ แม่จงเสี้ยมมอย่าคะลิตะเลียมชะล่าไปให้ไกลพี่พ่อชาติเล่าก็อย่าเล่นเลอละพระน่องให้เล่นเล่นแต่ลำพัง จงฟังคำแม่พร่ำสอนพร่ำสั่งทุกสิ่งอื่น เธอก็รับมิ่งขวัญพระลูกรักทั้งสองรา ว่ามาหรรมาพ้อมาแม่มา มาแม่จะพาเจ้าไปเฝ้าปากเสี้ยยังแล้วศรีสพลางทางก็อุ้มแก้วกัณฑ์หา พระกรเบ้องขวางจูงพ่อชาติ มาสู่สำนักพระราชสามีแล้วก็ทูลฝาก พระเจ้าลูกผู้เพื่อนยากทั้งสองรา ว่า

พระพุทธเจ้าข้าได้โปรดกระหม่อมฉันด้วย ช่วยเมื่อแม่พระบารมีปกเกล้า
เอาพระทัยผูกตรัสประภาษเรียกหา ให้เล่นแต่ใกล้พระบาทาทังพี่น้อง เจ้าสี
หรามคะนองปองแต่ที่จจะเล่นเล่นลีลาศ เหมือนไปคกมฤตราชอันอ่อนแอ ครั้น
พลัดแม่อยู่แต่ลำพังแล้ว ก็จจะพากันผาคโผนโจนเล่นตามประสาสัตว์ ไม่รู้ว่า
ภัยพาลพิบัติจะมาเป็นเบียดเบียนเมื่อปางใด กระหม่อมฉันมิไว้ใจเหมือนทุกคราวครั้ง
พระคุณเอ๋ยได้โปรดด้วยช่วยระวังในครั้งนี เหมือนหนึ่งเห็นแก่ข้าพระบาทมัทรี
เถิดคะว่าเป็นเพื่อนยาก "

เมื่อนางกลับจากหาผลไม้ไม่เห็นลูกก็เที่ยวตามหาจนตึกคืน นางรำพันด้วยความ
เศร้าโศกว่า (กระทรวงศึกษาธิการ 2513 : 216)

"โอ้เจ้าดวงมณฑาทองหิ้งคู่ของแม่เอ๋ย หรือเจ้าทิ้งขว้างวางจิตไปเกิดอื่น
เหมือนแม่ฉันเมื่อคืนนี้แล้วแล"

กุหลาบ มัลลิกะมาส (กุหลาบ มัลลิกะมาส 2519 : 18) ให้ข้อคิดว่าข้อความ
ตอนนั้นแสดงให้เห็นถึงซึ่งถึงจิตใจของคนที่รักลูกมากนั้นคิดไม่ได้ว่าลูกตายจากไปเสียแล้ว มักจะ
คิดเลียงไปเสียว่าคงไปอยู่ที่อื่น ถ้อยคำจึงละเมียดละไมมาก ไม่มีคำว่า "ตาย" (ไปเกิดอื่น)

ความรักของพ่อที่มีต่อลูกก็ยิ่งใหญ่ไม่แพ้ความรักของแม่ ดังท้าวกรุงพาดในเรื่อง
อุณรุท แม้จะเป็นยักษ์ร้ายใจคอหยาบช้า แต่กับลูก คือ นางอุษา ซึ่งแม่จะไม่ใช้ลูกในได้
แต่ก็เลียงมาตั้งแต่เล็ก จึงทุ่มเทความรักให้ และทะนุถนอมตั้งแก้วตา เมื่อลูกมาทำให้บิดหวัง
ท้าวกรุงพาดจึงเสียใจมาก คร่ำครวญถึงความรักที่มีต่อลูกว่า (พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้า
จุฬาโลก 2514 : 322)

.....	พ่อสงวนนวลเจ้ามิให้หมอง
สายสมรวอนชมหงส์ทอง	พ่อไปคล้องเอามาให้ตามใจ
จะฟังเสียงปีกษาการเวก	พ่อค้นเมษคันหามาให้
ยามร้อนวอนเล่นชลาลัย	พ่อพาไปไอนาคาคนที่

ในวรรณคดีเรื่อง ขุนช้างขุนแผน มีหลายตอนที่แสดงถึงความรักของพ่อแม่ ซึ่งลูก
ได้ประจักษ์ เช่น พลายงามคร่ำครวญเมื่อนางวันทองจะถูกประหารว่า (กรมศิลปากร
2513 : 870)

ไอ้เจ้าประคุณของลูกเอ๋ย	แม่เคยเลี้ยงลูกแล้วสั่งสอน
ผูกเปลให้ข้าให้ลูกนอน	บ่อนข้าวอาบน้ำให้กินนม
ประโลมลูบจูบจ่อมกระหม่อมแก้ว	อาบน้ำให้แล้วก็มุ่นผม
ขมิ้นทาพาเข้าที่นอนชม	แม่ปรารมภ์ระวังซึ่ง โพยภัย
ครวญลูกเสาะเสาะแม่โศกเศร้า	พญกยาปลาข้าวเอาใจใส่
กางมุ้งมุงรินทั้ง เรือใคร	แม่มีให้ลูกน้อยอาหาร

ความรักของผู้อื่นแม้รักเท่ารัก ก็ยังไม่เทียบเท่ารักของพ่อแม่ กังนางศรีมาลาบอก
พ่อแม่ เมื่อพ่อแม่จะลาจากว่า (กรมศิลปากร 2513 : 814)

ถึงตัวจะรักสักเท่าไร	ก็ยังไม่เหมือนคุณพ่อคุณแม่
ถ้าเธอไม่เป็นธรรมจะผันแปร	ตั้งแต่จะระกำทุกคำคืน

นางลาวทองก็พูดทวนองเดียวกันว่า (กรมศิลปากร 2513 : 192)

ไปมีตัวถึงตัวจะรักนัก	พุ่มพักมิให้ทางระคางไค้
จะกล่อมเกลี้ยงเลี้ยงดูประการใด	ก็ไม่เหมือนพ่อแม่ที่เลี้ยงมา

ความรักของพ่อแม่เป็นความรักบริสุทธิ์ รักที่พร้อมจะให้ภัยถ้าลูกทำผิด แต่ความรักของผู้อื่น
แน่ใจหรือว่าพลังพลาคไปเขาจะยังรักใคร่อีก นางบัวคลี่ จึงบอกแก่หมื่นหาญผู้เป็นพ่อว่า
(กรมศิลปากร 2513 : 349)

อันสามีเขาจะรักสักเพียงไหน	ลงบันไคสามชั้นก็ซาคตัว
ที่ตรงท่านพ่อแม่จนแก่ตัว	ถึงลูกชั่วฉินไคไม่ซาคกัน

ตัวละครในเรื่องขุนช้างขุนแผนก็คือ ในเรื่องอื่น ๆ ก็คือ ต่างแสดงออกตรงกันว่าความรักของพ่อแม่ั้นยิ่งใหญ่เหนือความรักอื่นใด ด้วยพ่อแม่เฝ้าเลี้ยงดูอย่างทะนุถนอมอบรมสั่งสอนลูกอย่างดีที่สุด พ่อแม่รักลูกเสมือนคนเสมือนปลาย เป็นความรักที่ไม่มีสิ้นสุดไม่ว่าลูกจะจีจะชั่วพ่อแม่ก็รักลูก รักลูกไม่ขาด ด้วยเหตุนี้จึงส่งสารให้ผู้อ่านทราบว่าลูกที่ดีควรตอบแทนบุญคุณของพ่อแม่ด้วยการปฏิบัติ ดังนี้

- 1.1 เคารพและเชื่อฟัง
 - 1.2 ไม่ทำให้อายชายหน้า
 - 1.3 เลี้ยงดูเมื่อปิตามารดาแก่เฒ่า
- ตัวอย่างคำสอนจากวรรณกรรม มีดังต่อไปนี้

1.1 เคารพและเชื่อฟังปิตามารดา

การแสดงออกซึ่งความกตัญญูต่อปิตามารดาโดยการเคารพ และเชื่อฟังนั้น สุภาษิตพระร่วง (กรมศิลปากร 2508 : 4) สอนว่า "นอบคนต่อผู้เฒ่า" ผู้เฒ่าหมายถึง ผู้สูงอายุ ได้แก่ พ่อแม่ ปู่ย่า ตายาย การสอนให้นอบคน คือ ให้อ่อนน้อมมีสัมมาคารวะ และสอนให้เชื่อฟังผู้ใหญ่ ไม่คือคิ่ง เช่น "อย่าขัดแย้งผู้ใหญ่" "ผู้เฒ่าสั่งจงจำความ" นอกจากนี้ยังสอนไม่ให้วิวาทกับผู้ใหญ่ เช่น "ท่านสอนอย่าสอนตอบ"

วรรณคดีไทยหลายเรื่องแสดงให้เห็นว่า สตรีไทยนั้นเคารพและเชื่อฟังพ่อแม่สิ่งที่พ่อแม่ให้ทำจะขัดกับความรู้สึกของตน ทั้งนี้เพื่อต้องการให้พ่อแม่พ้นทุกข์ ดังนางอมิตตคา ยอมเป็นภรรยาของชูชก ซึ่งมีอายุรุ่นราวคราวพ่อ แต่นางก็ยินดีไปอยู่กับชูชกเพื่อให้พ่อแม่ไม่ต้องเป็นหนี้ชูชกอีกต่อไป "ส่วนว่านางอมิตตคานั้นเป็นลูกเหล่าตระกูลไม่เสียชาติไม่คิดว่าตัวเป็นสาวได้ตัวแก่ แล้วยังเป็นเมียทาส คิดว่าทุกข์ของพ่อแม่ กรรมแล้วก็ตามกรรม" (กระทรวงศึกษาธิการ 2513 : 131)

วรรณคดีเรื่อง ขุนช้างขุนแผน มีอยู่หลายตอนที่แสดงว่า การเคารพและเชื่อฟังพ่อแม่เป็นคุณสมบัติอย่างหนึ่งของสตรี ทั้งเชื่อว่า สตรีที่มีคุณสมบัติข้อนี้จะยังความสุขมาให้พ่อแม่และตัวเอง ตัวอย่าง ท้าวแสนคำแมน และนางศรีเงินยวง ยกลาวทองให้แก่

พलयแก้ว พระเจ้าล้านช้างถวายนางสร้อยทองแด่พระพันวษา เจ้าเมืองสุโขทัยให้แก้วกิริยา
เป็นข้าของขุนช้าง เพื่อเป็นการชดเชย

เหตุผลของพ่อแม่แต่ละคนก็ต่างกัน แสยค่าแมน และนางศรีเงินยวงยกลาวทองให้
พलयแก้ว เพราะกองทัพของพलयแก้วไม่ทำลายหมู่บ้านจอมทอง ทั้งสองจึงนึกถึงบุญคุณของ
พलयแก้ว และหวังผลภายหน้าว่า ถ้ายกลูกสาวให้แล้วก็เกี่ยวคงเป็นเครือญาติคงไม่ฆ่า
รุกรานกัน และถ้าถูกผู้อื่นรุกรานก็สามารถเรียกกำลังจากลูกเขยมาช่วยได้ พ่อแม่จึงให้
เหตุผลกับลาวทองว่า (กรมศิลปากร 2513 : 209 - 210)

ศึกเสื่อเหนื่อไ้หมาไล้โรม

.....

นายทัพเขาประกับประครองเรา

จึงไ้เป็นสุขทุกคืนวัน

บุราณท่านว่าเขาซุกมือ

ยังไม่กินค้อยประคิ่นประครองไว้

สายชลมิให้ซันซันมิว

เหมือนเขาปลอยเราไว้ยังไม่ทำ

จะหลบลหนีไปข้างไหนพัน

อย่าให้เราหญ้าแพรกนี้แหลกเคียน

พ่อแม่แก่แล้วไม่เห็นหน

จะแจ่มแจ้งก็เพราะแสงเจ้าส่องงาม

เมื่อน้อยน้อยร้อยซึ้งพี่พ่อแม่

จะยกเจ้าให้เขาไปเกล้าคลึง

ข้ายากหมากโทรมทุกสิ่งไป

.....

ห้ามเหล่าพวกไพร่ไม่ห้าห้า

พ่อคิดพริ้นเมื่อเขาจะกลับไป

ล่อให้ปลาหลงไม่สงสัย

บัวในสระศรีมิให้ห้า

ทิวปลาปลอยกินอยู่คลาคล่า

เมื่อเขากลับจับจ่าก็จวนเจียน

ต้องผ่อนปรนกับความหนามเสียน

เจ้าคังหนึ่งเทียนประทีปคาม

มีคมอยู่ในป่าหนาหนาม

พยายามเลี้ยงลูกจึงรำพึง

ครั้นพ่อแม่เขาแก่พ่อแม่พี่

แม่อย่าซึ้งเคียดแค้นรำคาญใจ

ในกรณีของลาวทอง นับว่าโชคดีกว่านางอมิตตคา เพราะนางลาวทองได้สามีหนุ่ม
รูปงาม หน้าทีการงานดี พ่อแม่ก็ยกให้ควยความสบายใจ ดังแสนตาแมนบอกลูกสาวว่า "เขากี่หนุ่ม
เจ้าก็สาวพอกเราวกัน กวงชะตาเจ้านั้นดีกว่าดี" แม้การยกลูกสาวให้พलयแก้วจะเป็นเหตุผล

ทางการเมืองก็ตาม แต่แสนค่าแมน และศรีเงินยวงได้ปรึกษากันโดยทริครองแล้วว่าลูกต้อง
ไปได้จึงยกให้ และนางลาวทองก็ได้ดีสมปรารถนา แม้ในระยะสั้น ๆ จะมีอุปสรรคบ้าง
ก็ตาม

พระเจ้าล้านช้าง และนางเกสร ถวายนางสร้อยทองก็ด้วยเหตุผลทางการเมือง
เช่นกัน ถ้าไม่รับถวายนางก็จะถูกเจ้าเชียงใหม่รุกราน จะเสียทั้งลูก เสียทั้งเมือง ลูกจึง
เป็นผู้กำหนดชะตาเมือง และปลุกทุกขให้พ่อแม่ (กรมศิลปากร 2513 : 568 - 569)

จะเปลื้องทุกขพ่อแม่แก่เจ้า
ทั้งไพร่ฟ้าประชาชนจะพันภัย
อันพระเจ้ากรุงศรีอยุธยา
ตัวเจ้าไปเป็นข้าสามีกัก
พระองค์ก็ทรงพระเมตตา
ว่าจะเลี้ยงแก้วตาสุภาควง
อีกทั้งบุรีศรีสัตนา
ไปเด็กแก้วตาอย่าลาลก
เกียรติยศจะระบือลือโลก
คงเป็นสุขทุกทีวาราศรี

เหมือนสำเภาพาข้ามทะเลใหญ่
เพราะว่าได้พึ่งองค์พระลูกรัก
เคชาปราบได้ทั้งไตรจักร
ก็สมศักดิ์สมยศหมดทั้งปวง
ศรีสิ่งความมากับข้าหลวง
มิให้ใครล้าล่วงเกียรติยศ
ก็มีให้ใครมาเบียดเบียนหมค
เหมือนแทนทดคุณชนกชนนี
สร้างวิโยคก็จะเปรมเกษมศรี
มารศรีอย่าละห้อยน้อยใจ

นางสร้อยทองก็ยินดีตอบแทนพระคุณ โดยไม่กลัวว่าอนาคตคนจะสุขหรือทุกข์ ขอเพียงอย่างเดียว
คือ ขอให้บิดามารดามีความสุขคนที่พอใจแล้ว นางจึงตอบบิดามารดาว่า (กรมศิลปากร
2513 : 574)

กระหม่อมฉันทูลลาฝ่าพระบาท
หวังสนองพระคุณบุลิกา
จะทุกขสุขอย่างไรไปวันหน้า
ขอแต่ให้พระชนกชนนี

จะแคล้วคลาดจากไปไกลหนักหนา
เอาชีวาถวายไ้ครูลี
จะกลับมาหรือมีมาไม่รู้อี
มีความสุชาสวาพ

ในกรณีที่พ่อแม่ทำความผิด ลูกสามารถได้โทษเป็นการแทนคุณพ่อแม่ เช่น นางสร้อยฟ้า ได้โทษให้เจ้าเชียงใหม่ผู้บิดา ซึ่งกระทำความผิดแย้งซึ่งนางสร้อยทอง ขณะที่ทางลานข้างนำมาถวายพระพันวษา โทษของเจ้าเชียงใหม่ คือ ประหาร และริบทรัพย์สินสมบัติทั้งหมดเป็นของหลวง แต่พระพันวษาได้ยกโทษให้เอาเฉพาะนางสร้อยฟ้าไว้ นางอัปสรจึงปลอบนางสร้อยฟ้าให้อยู่สนองคุณพระพันวษา เป็นการตอบแทนบุญคุณพ่อแม่ด้วย (กรมศิลปากร 2513 : 787)

พระพ่อไค่ถวายถ่ายโทษ

ตั้งกัณฑ์หาซาลีสองกุมาร

เป็นกุศลผลบุญอันยิ่งใหญ่

ไม่ควรย่อห่อคิดระอิระอะ

เหมือนเจ้าไปรดพื่อให้ไค่คืนสถาน

เพิ่มประโยชน์โพธิญาณพระบิดา

จะค้าชูตัวไปในภายหน้า

จงก้มหน้าสนองพระคุณไป

คำสอนดังกล่าวนี้อ้างวรรณคดีเรื่องอื่น แสดงว่า ความคิดเกี่ยวกับการตอบแทนบุญคุณพ่อแม่สืบเนื่องกันมาช้านานแล้ว

นางแก้วกิริยา เป็นตัวละครอีกตัวหนึ่งที่ก่อสร้างขึ้นให้เป็นลูกที่ศิโยมเป็นข้ารับใช้ของขุนช้างตามคำขอของบิดา ดังคำกลอนว่า (กรมศิลปากร 2513 : 313 - 314)

จะกล่าวถึงเจ้าชวีรสุโขทัย

ไค่ส่งมั่งยังค้างอยู่สืบห้า

จึงปริษาลูกน้อยเจ้าร้อยชั่ง

ลูกสาวก็ยอมพร้อมใจ

เจ้าชวีรสุโขทัยไม่มีไค้ซ้ำ

ต้องเร่งเงินพินัยอยู่ในคลัง

ทนทุกข์เวทนาอยู่หิมขัง

ช่วยหลังพ่อเลิกแก้วกิริยา

จะขายไว้กับใครคุณพ่อชวา

ลูกเกลอของข้าอยู่สุพรรณ

วรรณคดีเรื่องอื่น ๆ ก็มีลักษณะเช่นเดียวกัน คือ ตัวละครหญิงเชื่อฟังและปฏิบัติตามคำขอของบิดามารดาเป็นการทดแทนบุญคุณอย่างหนึ่ง เช่น ในเรื่องรามเกียรติ์ ตอนฤาษีกลไลโกฎบ่าเพ็ญญาณแก่กล้า เป็นเหตุให้เมืองโรมแพคแล้งฝน ชาวเมืองได้รับความเดือดร้อนอย่างหนัก ท้าวโรมแพคจึงให้ธิดา คือ นางอรุณวดีไปทำลายคบะฤาษี ด้วยการขั้วขวานให้เกิดคันทา นางรับคำด้วยความกตัญญู แม้ครั้งนี้จะต้องเอาร่างกายเข้าแลกก็ตาม (พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก 2514 : 261)

เมื่อนั้น	นางอรุณวดีก็วางสมร
ก้มเกล้ารับสั่งพระบิคร	บังอรทูลตอบพระบัญชา
ซึ่งพระองค์โปรดปรานประการใด	จะรับใส่เค็ธร์เกล้าเทศา
ลูกรักขอเอาชีว่า	สนองเบื้องบาทาพระทรงธรรม

วรรณคดีให้ความสำคัญกับการแสดงความเคารพ และเชื่อฟังบิคารมารคา แม้ไม่ใช่ผู้ให้กำเนิดที่แท้จริง แต่ได้เลี้ยงดูมาแต่เล็ก ก็สมควรที่จะให้ความเคารพผู้มีพระคุณเหล่านั้น สตรีในวรรณคดีหลายนางที่เกิดมาแล้วบิคารมารคามิได้เลี้ยง หรือมีกำเนิดอย่างประหลาด เช่น นางอุษา ในเรื่องอุณรุท เกิดในคอกบัว คามสไค้เลี้ยงไว้ก่อนที่ท้าวกรุงพานจะขอไปเป็นบุตรบุญธรรม ฉะนั้น เมื่อนางจะจากไปกับพระอุณรุท จึงขอไปลาพระคามสก่อน เป็นการแสดงออกซึ่งความกตัญญูรู้คุณ กังความว่า (พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก 2514 : 418)

อันองค์พระมหาคามส	ทรงยศยกคุณาณมานกล้า
เลี้ยงดูชูเกล้าแต่เยาว์มา	พระคุณล้นฟ้ากินคอน
จะขอไปประณตบทบงส์	ลาองค์พระอัยกาก่อน
จึงจะเป็นศรีสวัสดิ์สถาวร	ภูธรจงโปรดปรานี้

การเคารพ และเชื่อฟังบิคารมารคา ขอมปฏิบัติตามคำแนะนำ หรือคำขอ ของบิคารมารคา เป็นการแสดงความกตัญญูของนางในวรรณคดีที่กล่าวมา ทำให้เห็นค่านิยมของสังคมไทยอย่างหนึ่งว่า ให้ความสำคัญกับบิคารมารคามากกว่าสิ่งอื่นใด กวีจึงสะท้อนค่านิยมนี้ออกมาเป็นพฤติกรรมของตัวละครฝ่ายดี เป็นการสอนสตรีทางอ้อม

1.2 ไม่ทำให้พ่อแม่อับอายขายหน้า

คำพิงเพยของไทยที่ว่า "มีลูกผู้หญิงเหมือนมีส้วมไว้หน้าบ้าน" แสดงว่าสังคมไทยให้คุณค่ากับเพศหญิงต่ำมาก โดยเห็นว่า ลูกผู้หญิงมีโอกาสเสื่อมเสียได้ง่าย เรื่องที่จะทำให้ผู้หญิงเสื่อมเสียคือ เรื่องชู้สาว ดังนั้นพ่อแม่ ผู้ปกครองจึงต้องระแวดระวังความประพฤติของลูกสาวเมื่อลูกเริ่มเข้าสู่วัยรุ่น เพราะค่านิยมของสังคมไทยต้องการหญิงที่รักนวลสงวนตัว เพื่อจะได้เข้าสู่พิธีสมรสอย่างสมหน้าสมเกียรติพ่อแม่ และยังเป็นการประกาศให้เพื่อนบ้านทราบว่า ลูกสาวบ้านนี้มีคุณสมบัติดีพอที่จะเป็นแม่บ้าน จึงมีผู้ขู่ออกไปเป็นภรรยา แต่ถ้าลูกสาวหนีตามผู้ชายไป หรือท้องโดยไม่มีพ่อ จะทำให้พ่อแม่ต้องอับอายขายหน้า สังคมจะนินทาไม่รู้จักสิ้น ดังนั้นวรรณกรรมจึงเน้นคำสอนเรื่องนี้มาก เช่น สุภาษิตสอนหญิง (กรมศิลปากร 2505 : 58 - 59) สอนว่า

เขารักจริงให้ขู่ออกพ่อแม่	อย่าวิ่งแร่หลงงามไปตามง่าย
เขาไม่เลี้ยงไซ้ขับจะอับอาย	คงเป็นหม้ายอยู่กับบ้านประจวนคน
ข้างพ่อแม่ก็จะโกรธพิโรธว่า	จะจงจำตีโบยออกไทยหน
ควยหน้าอายขายหน้าประชาชน	ไม่รักคนเราจึงต้องมาหมองมัว

และ

จงรักนวลสงวนงามห้ามใจไว้	อย่าหลงไหลจำคำที่ร่ำสอน
คิดถึงหน้าบิดาและมารดร	อย่ารีบร้อนเร็วนักมักไม่ดี

วรรณคดีเรื่อง สุธนุคำฉันท์ แสดงให้เห็นความจริงในสังคมไทยอย่างหนึ่งเกี่ยวกับเรื่องชู้สาวว่า เป็นเรื่องที่ปิดกัน ไม่มีคังคำร่ำพิง ของนางกัญฉัตรที่รู้เห็นว่าพระสุธนุลักลอบได้เสียกับนางจิระประภา (พระยาธิศรานุภาพ 2471 : 79)

คดีนี้ท่านไทปราชญ์

เงาเงื่อนบึงงาม

จะปิดกั้นความควัน

ผิวจักเฝ้าระวังป้องกัน	ปากร้ายคำพัน
จหนักหนามฤคอง	
ธิดาเคียวดวงใจจง	เสมอเนตรมีศูร
สงวนบ่ให้ลมพาล	
เกลือกหัวรู่แท้เหตุการ	ทั้งหลายบมาน
ชีวิตจะรอดเป็นคน	
เพราะลูกหาวมาทาถล	คมชู้ชายปน
มาแปลกมาปลอมดูกาย	

การทำนิกประเพณีโดยการลักลอบได้เสียกัน เป็นเรื่องที่เกิดขึ้นได้ในสังคม เพราะธรรมชาติของหญิงชายเมื่อพบปะกัน รักใคร่กัน และมีโอกาสได้อยู่ด้วยกันตามลำพัง มักขาดความยับยั้งชั่งใจ ทั้งที่รู้ว่าสังคมไม่ยอมรับการกระทำของตน พรรณคดีสะท้อนความจริงเช่นนี้ไว้ และกวียังให้ผู้อ่านรับรู้ด้วยว่า ความรู้สึกของพ่อแม่ผู้ปกครองที่มีลูกสาวประพฤตินิดไปจากค่านิยมของสังคมนั้นย่อมโกรธ ละอาย และเสียใจ ทั้งรู้สึกเสียเกียรติที่ถูกหยามจากชายผู้มาเกี่ยวข้องกับลูกสาว ความรู้สึกดังกล่าวนี้ก็ได้ถ่ายทอดให้ตัวละครแสดงพฤติกรรมดังกล่าว ตัวอย่างคำพูดของท้าวกรุงพาน ในเรื่องอุณรุฑ เมื่อรู้ว่านางอุษา กับพระอุณรุฑลักลอบได้เสียกัน (พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก 2515 : 327)

เหมเหมกุญ้อิทรลักษณ์	ยังฝันพักตร์อ่อนวอนณะนี้ไค้
ทำงานอยู่แล้วหรือว่าไร	ให้กูไค้อายแก่เทวีญ
ทั้งมนุษย์ครูทาวิชาร	จะขจรทั่วภพจบสวรรค์
นำที่จะชมชวนกัน	เย้ยหยันคูหมื่นนินทา
มึงยังนับถือกันว่าดี	อีลูกอับรี้ยชายหน้า
เสียที่ทั้งใจเลี้ยงมา	หวังว่าจะให้งามในแกนไทร
มีรักลับเป็นทรยศ	สุกที่จะออกลิ้นไค้
พาลูกทรลักษณ์จงเร่งไป	ซ้าอยู่กูไม่ไว้ที่วัน

วรรณคดีไทยอีกหลายเรื่องที่แสดงความรู้สึกของพ่อที่ลูกสาวประพาศิษจาก
ชนบทรรมนิยม เช่น ในเรื่องลักษณวงศ์ กวีบรรยายความรู้สึกของท้าวกรคสุริกาล เมื่อ
จับได้ว่าลูกสาว คือ นางยี่สุ่น ประพาศิษประเพณี ทำให้คนอับอายขายหน้าว่า (สุนทรภู่
2515 : 320)

อันเลี้ยงลูกหมายใจจะให้งาม มันไม่ตามเชื่อชาติก็พากัน

เรื่อง โคนุทร ก็มีลักษณะเดียวกัน ดังท้าวทลราช โกรธนางอำพัน ที่หนี
ไปกับโคนุทร เห็นได้จากคำกลอนต่อไปนี้ (สุนทรภู่ 2515 : 73)

ไค้พังสารให้ระคายเสียดายยศ	ดังแสงกรกรกรีกศอให้ตกษัย
พระฮิฮักครัสกริ้วเสนาโน	เองมิใช่ข้างงาปรีชาชน
ถึงใครคมีฤทธิ์ให้ล้นฟ้า	อยู่สุธาแล้วมีอาจชยากยัน
เวลารุ่งพุ่มนี้จะกริพล	ตามประจัญจับตัวไม่กลัวตาย

การประพาศิษในเรื่องชูสาว เป็นการสร้างบาปให้พ่อแม่ เพราะสังคมจะ
ถูกเหยียดหยามพ่อแม่ว่าสอนลูกไม่ดีจึงเป็นเช่นนั้น ดังนั้นวรรณคดีจึงสอนสตรีด้วยการแสดง
ความรู้สึกของตัวละครที่เป็นพ่อแม่ว่ารู้สึกผิดหวัง เสียใจ อับอายที่ลูกประพาศิษ เป็นการ
สอนทางอ้อม

1.3 เลี้ยงลูกบิดามารดาเมื่อท่านแก่เฒ่า

สังคมไทยถือว่าการเลี้ยงลูกบิดามารดา เป็นการตอบแทนบุญคุณ หรือเป็นการ
แสดงความกตัญญูที่พ่อแม่ได้เลี้ยงลูกมาด้วยความเหนื่อยยาก วรรณคดีไทยส่วนใหญ่จึงสอน
ตรงกันว่า ลูกที่ดีควรตอบแทนบุญคุณด้วยการเลี้ยงลูกบิดามารดา ดังสุภาษิตพระร่วง (กรม
ศิลปากร 2508 : 6) สอนว่า "ทดแทนคุณเมื่อท่านยาก" หมายถึง ให้ทดแทนคุณแก่
ผู้มีอุปการะคุณ เช่น พ่อแม่ ญาติผู้ใหญ่ที่เคยเลี้ยงดูเรามา เมื่อท่านแก่เฒ่าทุกข์ยากควร
ตอบแทนบุญคุณด้วยการเอาใจใส่เลี้ยงดู และช่วยเหลือกิจการต่าง ๆ

สุภาสิตสอนหญิง สอนเช่นกันว่า (กรมศิลปากร 2505 : 60 - 61)

เมื่อพ่อแม่แก่เฒ่าชรากาล
 ภัยชนกชนนีนั้นมีคุณ
 อุมุทรป้อนข้าวเป็นเท่าไร

จงเลี้ยงท่านอย่าให้อหิวา
 ไ้การดูแลรักษามาจนใหญ่
 หมายจะได้ฟังพาทิดาวง

คำสอนดังกล่าวนี้ เป็นการสอนโดยตรงว่าควรทำเช่นนั้น นอกจากจะสอนโดยตรงแล้ว
 สุภาสิตสอนหญิงยังสอนทางอ้อม โดยยกผลของการกระทำมาอ้างให้เห็นว่า ถ้าทำดีจะได้บุญกุศล
 ดังนี้ (กรมศิลปากร 2505 : 61)

ถ้าเราก็มิจิตตคืออุปถัมภ์
 จะปรากฏยศยี่งสิ่งทั้งปวง
 เทพไทในห้องสิบหกชั้น
 ว่าสตรีนี้เป็นยอดคุณพาวาล

กุศลล้ำเลิศเท่าภูเขาหลวง
 กว่าจะล่วงดูถึงซึ่งพิมาน
 จะชวนกันสรร เสริฐเจริฐสาร
 ได้เลี้ยงท่านชนกชนนี

ในทางตรงกันข้ามก็สอนทางอ้อมให้เห็นผลร้ายที่สตรีจะได้รับถ้าไม่เลี้ยงดูบิดามารดา
 และไม่ให้ความเคารพ ซึ่งถือว่าเป็นลูกอกตัญญู (กรมศิลปากร 2505 : 61 - 62)

ที่บางนางนั้นทำหุจจริต
 เห็นพ่อแม่ยากไร้ไม่ไยดี
 เขาถามไถ่ว่ามีอะไรเป็นพ่อแม่
 ให้ทามหลังบังคับภัยคำคม
 คนผู้นั้นครั้นตายวายชีวาทม์
 ไม่เห็นเคื่อนเห็นตะวันพระจันทร์รา
 ถ้าอยู่ไปในมนุษย์โลกเล่า
 ให้ยากยับอับปราณาทร
 แม้จะมีเงินทองของทั้งหลาย
 จะเกิดโรคราววิธคคีภัย

มิได้คิดคุณท่านเท่าเกศี
 คุเป็นท้อายเพื่อนเบือนอารมณ์
 ทำผูกแก้เกลื่อนกลับจะทับถม
 ไม่ชื่นชมยกชูขึ้นบูชา
 คงไม่คลาดแคล้วนรกตกถลา
 ทรมาหมกไหม้ในไฟพอน
 เทพเจ้าท่านก็แข่งแสรังสังหรณ์
 ยิ่งกว่าทำมารครให้ร้อนใจ
 คงฉิบหายมันคงอย่าสงสัย
 เพราะอะไรใจหยาบช้าคิดหาบุญ

วรรณคดีไทยสอนให้บุญคุณคุณคน แม้มิได้เป็นพ่อแม่หรือญาติผู้ใหญ่ แต่ถ้าเป็น ผู้มีพระคุณเคยอุปการะยามตกทุกข์ได้ยาก ก็ควรตอบแทนบุญคุณด้วย ดังนางจันท์เทวี ในเรื่อง สังข์ทอง เมื่อครั้งที่นางถูกท้าววยศวิมลขับไล่ออกจากอาศัยอยู่กับทนายในป่า นางจันท์เทวี ก็ได้ช่วยเหลือทนายในตอนที่อยู่ด้วยกัน ด้วยการหุงหาอาหาร หาบน้ำ เป็นการช่วยผ่อนแรง ทนายและยาย ต่อเมื่อกลับไปครองเมือง นางจันท์เทวีก็คิดทดแทนบุญคุณของตากับยาย ดัง คำกลอนว่า (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย 2511 : 240)

แต่ขอบคุณยายตาทั้งสองคน	เมื่อยากจนได้มาอาศัย
บัดนี้ที่จักพาคลาไคล	จงโปรดให้แทนคุณยายกับตา

การทดแทนบุญคุณด้วยการเคารพนบถนอม การให้ความรัก และช่วยเหลือ เลี้ยงดูผู้มีคุณ เป็นการแสดงความกตัญญู ซึ่งถือว่าเป็นค่านิยมประการหนึ่งของสังคมไทย แต่ สตรีในวรรณคดีไทยมักมิได้เลี้ยงดูบิดามารดาเมื่อแก่เฒ่า เนื่องจากต้องแต่งงานไปอยู่กับสามี แต่นางก็คิดถึงพ่อแม่ด้วยความเป็นห่วง แต่ความจำเป็นบังคับด้วยระยะทางไกลกันมาก ครั้นจะ พาพ่อแม่ไปอยู่ด้วยกัน พ่อแม่ก็มีภาระไม่สามารถตั้งบ้านเมืองไปได้ ดังนางลาวทอง นาง สร้อยทอง ในเรื่องขุนช้างขุนแผน ซึ่งตลอดทั้งเรื่องไม่ปรากฏว่านางได้กลับบ้าน อย่างไรก็ตาม นางที่กล่าวมานามานี้ก็ได้ทดแทนคุณด้วยการช่วยเหลือให้บ้านเมืองปลอดภัยจากสงคราม จึงนับว่าเป็นการตอบแทนคุณอย่างใหญ่หลวงแล้ว

2. การปฏิบัติต่อตัวเอง

วรรณกรรมก่อนได้รับอิทธิพลตะวันตกสอนสตรีให้ปฏิบัติต่อตัวเองในเรื่องต่อไปนี้

- 2.1 การครองตน
- 2.2 กิริยามารยาท
- 2.3 การเลือกคู่ครอง

2.1 การครองตน

หมายถึง การควบคุมจิตใจมิให้ประพฤติปฏิบัติตนไปในทางที่ก่อให้เกิดการ
 ตีฉันทินินทา ทำให้เสียชื่อเสียงเกียรติยศประการหนึ่ง และหมายถึง การฝึกตนมิให้ตั้งอยู่
 ในความประมาท ไม่เชื่อคำคนอื่นง่าย ๆ รวมทั้งการเสริมสร้างบุคลิกภาพของตนเอง
 ให้มีคุณค่าในสายตาคู่อื่นอีกประการหนึ่ง (พัชนี อัยยวงศ์ 2521 : 65) การครองตน
 จึงเป็นเรื่องสำคัญมากสำหรับลูกผู้หญิง ไม่ว่าจะยังสาวหรือมีสามีแล้วก็ตาม โอกาสที่จะถูก
 นินทาให้เสื่อมเสียมีอยู่เสมอ คิงนางสี่คาพบกับทพมานว่า (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้า
 ภาลัย 2449 : 135)

“อันตัวเรายากเย็นเพราะเป็นหญิง ไม่สิ้นสิ่งพะวงสงสัย
 ประเดี้ยวยักษ์ลักมาลึงพาไป เทพไทจะตีฉันทินินทา”

หญิงที่แต่งงานแล้วต้องพลัดพรากจากสามี เช่น นางสี่คา วางตัวลำบาก เพราะสังคมมัก
 ระวังว่า นางจะยังซื่อสัตย์ต่อสามีหรือไม่ เรื่องมหาเวสสันดรชาดก ชูชกก็วิพากษ์ในเรื่อง
 การครองตัวของภรรยาขณะที่ไม่อยู่ จึงได้สั่งสอนนางอมิตตาคว่า (กระทรวงศึกษาธิการ
 2513 : 154)

“แม่เอ๋ยตั้งแต่เห็นห่างเหินไปจากเจ้า แม่จงอยู่กับเหี้ยเฝ้าอยู่กับเรือน
 อย่าเที่ยวพูดคบเพื่อนจะเสียตัว ซาคีเชื้อชายชั่วมันจะหยอกเอิน ถ้ามัน
 กรีดกรายเกริ่นเข้ามาเกี้ยวพาน แม่อย่าได้สามานยควยวาวจา มันจะตาม
 ถ้อยคำเข้ามาประสมประสาน เกลือกว่าเหยื่อมันสาธุกรรมแม่จะอดสู ค่อย
 ก้มหน้าก้มตาอยู่แต่ในเคหา... คำมีดก็คั่นผิกลเวลาอย่าลงล่าง ปิคประทุ
 หน้าต่างเช่นบันได ทั้งลุ่มกลอนลงสลักใส่ให้แน่นแพ้น ถ้ามันจะเกริ่นกราย
 กระแอมแอมเข้ามา แม่อย่าได้พูดจาทักทายมันจะรู้แบายคายว่าพี่ไม่อยู่ อัน
 นักเลงเจ้าชู้มันแบายคายมันมีมาก... ใครมีรู้เชิงชายก็ตายใจหลงไปค้าย”

คำสอนสตรีเกี่ยวกับการครองตน แบ่งเป็นข้อย่อยได้ดังนี้

2.1.1 การรู้จักประมาณตน หมายถึง การยอมรับสภาพความเป็นจริงของตนว่า อยู่ในสภาพเช่นไร มีฐานะอย่างไร เกี่ยวกับฐานะของสตรีไทยนั้นมีหลักฐานจากจดหมายเหตุ ของ นิโกลาส์ กล่าวถึงฐานะของสตรีในสมัยอยุธยาตอนกลางว่า อาจแยกได้ 3 ประเภท ดังนี้ (แชรแวงส - นิโกลาส์ 2506 : 113 - 114)

1. สตรีฐานะดี อาจเป็นภริยาของขุนนางข้าราชการชั้นสูง จะรู้ว่าฐานะคืออย่างไรนั้น สังเกตได้จากจำนวนบริวารที่ติดตาม จากความมั่งคั่งของพาหนะเรือที่ใช้ และความหรูหราของเสื้อผ้าเครื่องนุ่งห่ม เครื่องประดับ ตลอดจนทึบหมวกที่ให้คนเชิญไปข้างหน้า ภารกิจในครอบครัวของสตรีประเภทนี้คือ ต้องจัดหาอาหาร เลี้ยงดูสามี และบุตรธิดา ตลอดจนซักคนในบ้าน เวลาที่เหลืออยู่บ้างก็ปักสะดึงกรึงไหม
2. สตรีที่มีฐานะปานกลาง นอกจากจะมีภารกิจในครอบครัวเรื่องจัดหาอาหาร ดูแลที่อยู่อาศัย ให้บริการปรนนิบัติสามีแล้ว ยังต้องปั่นฝ้าย หอผ้า เพื่อทำเครื่องนุ่งห่มให้สามีอีกด้วย
3. สตรีที่มีฐานะยากจน นอกจากมีภารกิจเหมือนกับสตรีที่มีฐานะปานกลางแล้ว ยังต้องไปทำงานรับจ้างนอกบ้าน เพื่อช่วยเลี้ยงดูครอบครัว เช่น ทำไร่ ทำสวน หรือนวดข้าว ผักข้าว เป็นต้น

วรรณคดีจึงสอนสตรีให้รู้ถึงฐานะของตน จะได้ปฏิบัติตัวถูกต้อง คำสอนเกี่ยวกับการรู้จักประมาณตน ยังแยกเป็นข้อย่อยได้อีก ดังนี้

① การประมาณตนตามฐานะความเป็นอยู่ มีข้อความในวรรณคดีสอนสตรีให้รู้ฐานะของตนว่าอยู่ในระดับไหน ถ้าเป็นคนจนก็ไม่ควรทะเยอทะยานอยากได้อะไรหรืออยากเป็นอย่างคนที่ร่ำรวย หรือพวกผู้ที่มีตระกูล เพราะถึงพยายามเท่าไรก็คงไม่สำเร็จ เป็นความพยายามที่ไร้ประโยชน์ มีแต่คนจะถูกเหยียดหยามว่าไม่เจียมตัว ด้วยเหตุนี้สุภามิตร พระร่วง จึงสอนว่า (กรมศิลปากร 2508 : 3) "อย่าใฝ่สูงให้พ้นศักดิ์" คำสอนนี้มีได้สอนเฉพาะหญิงสาวที่ยากจนเท่านั้น แต่ยังมีหมายรวมถึงชายหนุ่มที่ยากจนด้วย การที่หญิงหรือชายที่มีฐานะยากจน แต่ไปหลงรักคนที่ร่ำรวยสูงศักดิ์ก็ว่าตนโอกาสที่จะสมปรารถนามีน้อย มีแต่จะพลาคนหวังถูกคนหัวเราะเยาะ

สังคมไทยแม้จะไม่มี การแบ่งชั้นวรรณะชัดเจนเหมือนบางสังคม เช่น อินเดีย แต่ที่ปรากฏลักษณะสังคมแบบชนชั้นอยู่ไม่น้อย เช่น คำสอนในสุภาษิตบทนี้แสดงให้เห็นว่า มีการแบ่งแยกระดับคนในสังคม คนที่เกิดมายากจนไม่มียศฐาบรรดาศักดิ์ก็มาแต่กำเนิดโอกาสที่จะยกระดับตัวเองให้เสมอชนชั้นสูงในสังคมถึงจะมีก็น้อย และเป็นไปได้ยาก สุภาษิตจึงสอนให้รู้จักประมาณตนจะได้ไม่ต้องผิดหวัง

สุภาษิตสอนหญิงก็สอนเช่นเดียวกันว่า (กรมศิลปากร 2505 : 52)

อันตัวต่ำแล้วอย่าทำให้กายสูง	ดูเยี่ยงยุงแหวยังมีที่วาง
ค่อยเสียมเจียมใจจะไว้วาง	ให้ต้องอย่างกิริยาเป็นนารี

คำพูดของนางในวรรณคดีไทยหลายเรื่อง แสดงให้เห็นว่าได้รับการอบรมสั่งสอนให้รู้จักประมาณตน เจียมตนว่าเป็นคนต่ำศักดิ์ แต่ตัวละครส่วนใหญ่พูดในเชิงน้อยใจบ้าง ประชดสภาพอันต่ำต้อยของตนบ้าง เช่น เรื่องขุนช้างขุนแผน นางแก้วกิริยาพูดกับขุนแผนว่า (กรมศิลปากร 2513 : 375)

เท่าเศียรคอกอย่าต่อให้ตีนสูง	มิไช่ยุงจะมาย่อมไม่เห็นชั้น
หึ่งห้อยหรือจะแข่งแสงพระจันทร์	อย่าปั้นน้ำให้หลงทะเลิงเงา
.....
เป็นไต่อย่าเอาใจมากมหาส	ฉันไม่อาจเอื้อมั่งเสมอหน้า

นางแก้วกิริยาพูดประชดฐานะอันต่ำต้อยของนาง เพราะขณะนั้นนางเป็นข้าของขุนช้างนางจินตะหรา ในเรื่องอิเหนา ก็กล่าวทำนองเดียวกันว่า (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย 2510 : 220 - 221)

ธรรมดาหน้าก็เจียมตัว	เห็นมีบุญก็กลัววาสนา
ไม่หมายมาคอาจเอื้อมถึงคอกฟ้า	พระอย่าควรคิดใหม่คดี
.....

อันคำข้าบรรดาศักดิ์เหมือนน้องนี้
 แม้นสองกษัตริย์ทราบกิจจา
 น้องจะไค้อภัยศอกสู
 จงคำวิเลิดพระภูวไนย

ไม่ควรที่จะสนิทเสนาหา
 ผ่านฟ้าจะเคืองขุนฟุนไฟ
 จะแลดูหน้าคนกระไรไค้
 มิใช่เกี่ยวกันด้วยฉันทา

นางจันทะหรา และอิเหนาท่างเป็นญาติสนิทกันแต่ฐานะของจันทะหราต่ำต้อยกว่า เพราะบิดาเป็นเพียงระตู ไม่ใช่วงศ์สกุลแควหาเช่นอิเหนา นางจึงกล่าวกับอิเหนาค้วย ความน้อยเนื้อต่ำใจในสภาพของตน

เรื่องพระอภัยมณี นางศรีสุคากกล่าวแก่ศรีสุวรรรมเช่นเดียวกันว่า นางเป็นเพียง ข้าของนางเกษรา จึงไม่ควรให้นางต้องทำในสิ่งที่เรียกว่า "ไผ่สูงจนเกินศักดิ์" (สุนทรภู่ 2505 : 120)

ซึ่งออกโอรสุไปรกล้ำมาเท่านี้
 ผิดกรรมนิยมเจียมตัวกลัวนินทา
 แม้นทราบถึงพระบุตรศรีสวัสดิ์
 จะเจ็บอกฟักข้าด้วยคำคม

กระหม่อมฉันแหวกไว้ในเกศา
 เมื่อเป็นข้าหรือจะเรียงเคียงบรรทม
 จะเคืองชัคค่อนว่าให้สาสม
 ระกำกรมกรอมใจจนวายวาง

เรื่องสุนคาคฉันท์ นางมโนห์รา พுகกับพระสุนนไนท่านองเดียวกันว่า (พระยา อิศรานุภาพ 2516 : 51)

ขอเปนบำเรอบทมาลย์
 อันทาสแทนสินศน
 บมิควรเคียงบาทพุกุล
 บเคียงคติโคตี

โดยกรรมกรการ
 เชื้อชาวครกล

การแสดงออกซึ่งการประมาณตนของนาง ในวรรคคี่ที่กล่าวมานี้ เป็นการประมาณตน ค้วยภาวะจำยอม นางไม่ได้พอใจในฐานะของตน แต่เมื่อสังคมหรือความจำเป็นกำหนดให้

เป็นเช่นนั้นก็ต้องยอมรับ คังนั้นคำพูดของนางจึงมีลักษณะน้อยใจ หรือประชดความคำต้อย
ของตนมากกว่าจะยอมรับด้วยความจริงใจ

2. ประมาณตนในการใช้จ่ายเงินทอง เงินทองเป็นของหายากคังนั้น
จึงต้องระมัดระวังในการใช้จ่าย สุภามิตสอนหญิงสอนว่า (กรมศิลปากร 2505 : 66)

ค้อยเสงี่ยมเจียมคันทนจนเสียบก่อน ค้อยผันผอนทีหลัง เขาสรรเสริญ
อย่าเปื้อนเย้อพอกใหญ่ออกให้เกิน ละเมิดเหม็นหมิ่นนักมักจะช่าย

นอกจากนี้ยังสอนให้ทำงานเพื่อจะได้มีเงินไว้ใช้จ่าย คังนี้ (กรมศิลปากร 2505 : 60)

..... อุดสำหรับหาล่าไฟเก็บประสม
อย่าเกียจคร้านการสตรีจนิมม จะอุดมสินทรัพย์ไม่อับจน

3. ประมาณตนในการแต่งกาย ธรรมชาติของสตรีย่อมรักสวยรักงาม
แต่การแต่งกายจะให้สวยงามนั้นวรรณกรรมสอนว่า ให้สำรวจตัวเองก่อนว่ารูปร่าง ผิวพรรณ
เป็นเช่นไร และมีฐานะอย่างไร จึงควรแต่งตามสภาพของตน คังคำสอนต่อไปนี้ (กรม
ศิลปากร 2505 : 52)

จะนุ่งห่มดูพอสมศักดิ์สงวน ให้สมควรรับพัศตร์ตามศักดิ์ศรี
จะยัดหน้าทาแป้งแต่งอินทรีย์ ภูววิณีวเน้ออย่าเหลือเกิน
จะเก็บไรไว้ดมให้สมพัศตร์ บำรุงศักดิ์ตามศรีมิให้เขิน
เป็นสุภาพร่ามเรียบแลเจริญ คงมีผู้สรรเสริญองงค์ทรง
ใครเห็นน้องตองนิมมชมไม่ขาด ว่าฉลาดแต่งร่างเหมือนอย่างหงส์
ถึงรูปงามทรามสงวนนวลองงค์ ไม่รู้จักแต่งทรงก็เสียมงาม

สุภามิตสอนหญิง ยังได้สอนสตรีชาวบ้านอีกว่าไม่ควรแต่งตัวเหมือนชาววัง
เพราะชาววังไม่ตองกังวลใจกับเรื่องการประกอบอาชีพ ส่วนหญิงชาวบ้านตองช่วยครอบครัว
ทำงาน เมื่อสภาพความเป็นอยู่ต่างกันจึงตองประมาณตน (กรมศิลปากร 2505 : 60, 65)

" จงนุ่ง เจียมท่ม เจียมเสี้ยมทมิ
อย่านุ่งลายกรายกรุยท่าจุยไป

อย่ากระหม่อมศกาศธนาสัย
ควมมีใจชาววังมิบังควร "

และ

" เมื่อยามตรุษยามสงกรานต์มิ่งงานหลวง
ครั้นสิ้นเขตเทศกาลทำงานไป
เมื่อไปเป็นชาววังจึงนั่งแคง
ควยสำราญการอะไรนั้นไม่มี "

แต่งให้งามตามกระทรวงหาว่าไม่
อย่าว่าไรผิดหน้าทั้งคาปี
แต่พอแจ้ง เขาก็จับกระจกหวี

คำสอนดังกล่าวนี้ นอกจากจะสอนเรื่องการประมาณตนในการแต่งกายแล้ว ยังสอนให้ทำงานไม่ให้สนใจแต่การแต่งตัวเพียงอย่างเดียว เพราะคุณค่าของคนอยู่ที่การทำงาน น้ำเสียงของผู้แต่งที่กล่าวถึงชาววังนั้น ไม่ได้กล่าวอย่างชื่นชม แต่กลับเห็นว่าชาววังใช้ชีวิตอย่างสูญเปล่าไม่ได้ประกอบอาชีพที่เป็นแก่นสาร ชีวิตหมดไปด้วยเรื่องความสวยความงามเท่านั้น คุ้มเหน็บจึงไม่ให้เอาอย่าง เพราะการไม่ทำงานนั้นไม่ใช่สิ่งที่ควรประพฤติ

นอกจากสอนไม่ให้เอาอย่างชาววังแล้ว ยังสอนไม่ให้เอาเยี่ยงอย่างผู้ที่มีเงินอีกด้วย เพราะคนมีเงินย่อมมีเครื่องแต่งตัวมาก และสวยงาม ถ้าหญิงที่มีฐานะปานกลาง หรือยากจน แต่งตัวแข่งกับคนรวย ย่อมมีแต่เดือดร้อนสูญสิ้นเงินทอง เพราะการแต่งตัวไม่เกิดประโยชน์แต่อย่างใด สุภามิตสอนหญิงจึงสอนว่า (กรมศิลปากร 2505 : 66)

เห็นผู้ที่มีทรัพย์ประดับแต่ง
ของตัวน้อยก็จะถอยไปทุกวัน

อย่าทำแข่งวาสนากระยาหงัน
เหมือนตะบันต้นทุนสูญกำไร

2.1.2 การรู้จักเลือกคบเพื่อน

" รักตัวสงวนตัวกลัวความผิด จะคบมิตรก็ให้คิดที่ควรสมาน "

คำกลอนดังกล่าว (นายมหาบุษยาภ 2504 : 148) สอนเกี่ยวกับการคบเพื่อน เพราะเพื่อนมีความสำคัญมาก เมื่อมนุษย์อยู่โดยปราศจากเพื่อนไม่ได้ การคบเพื่อนจึงเป็นสิ่งจำเป็น วรณกรรมจึงสอนสตรีว่าควรคบเพื่อนที่ดี โดยจำแนกลักษณะของเพื่อนว่า

เพื่อนดี และไม่มีลักษณะอย่างไร เช่น สุภาวีกสอนหญิง ใจจำแนกหญิงไม่กี่ไว้ 9 จำพวก หญิงทั้ง 9 จำพวกนี้ไม่ควรคบหา เพราะจะทำให้คนเสื่อมเสียด้วย หญิงไม่กี่ทั้ง 9 จำพวกนี้ ใจแก้ (กรมศิลปากร 2505 : 66 - 67)

๑. หญิงเกี้ยวกร้านการงาน สนใจแต่การแข่งตัว และการเที่ยวเตร่เท่านั้น

อย่าคบพวกหญิงพาลสันดานชั่ว	ที่แข่งตัวไว้จริตผิดกระสวน
สุรดาบบายคล้อยเที่ยวลอลยวนวล	เป็นเชิงชวนพวกเจ้าชู้เขารุกกล
พอรุ่งเช้าเฝ้าแค้นมองสองเกศ	ให้เวียนหัวได้วันละพันหน
ทรงการงานแล้วชักร้านเป็นเจ้า	แข่งแต่คนมิได้วันสักเวลา

๒. หญิงใจแตก ชอบคบหาสมาคมกับผู้ชายโดยไม่ระมัดระวังตัว ปล่อยตัวโดยไม่คิดว่าเป็นสิ่งเสียหาย เพราะนิสัยชอบเช่นนั้น ดังคำกลอนว่า (กรมศิลปากร 2505 : 73)

บ้างลอบเล่นเพลงยาวเมื่อคราวชด	มีปากจืดทอต่อซ่อนสนธิ
ที่ไม่สู้รุกกลอนยังร้อนรน	เที่ยววานคนแต่งให้พอไค้การ
บ้างก็เล่นปริศนาเที่ยวห่อของ	ให้ถูกต้องตามอารมณ์ประสมประสาน
ครั้นห่อเสร็จส่งให้กับชายชาญ	บอกอาการเรื่องรักประจักษ์ความ

และ (กรมศิลปากร 2505 : 67)

บ้างก็รักข้างนักเลงเล่นเครงครั้น	เที่ยวกลางคืนคบเพื่อนเคียนหงายหงาย
หม่อมเพลาะคำทำปลอมออกกรมกราย	พวกผู้ชายชักพาเที่ยวว่าเริง

สุภาวีกสอนหญิงชี้ให้เห็นว่า การมีความสุขด้วยการคบผู้ชายเช่นนี้มักได้รับความทุกข์ ภายหลัง เนื่องจากมีกรรม ใจไม่มีชายใครรับเป็นพ่อของเด็ก สังคมจึงเกี้ยวหญิงประเภทนี้ พ่อแม่ ก็พลอยเสียชื่อเสียงไปด้วย ดังความว่า (กรมศิลปากร 2505 : 73)

ชนิดนางอย่างนี้มีชุนัก
 ค้องกินยาเข้าสุราพริกไทยปน
 รักสนุกครั้นได้ทุกข์แล้วถอยคึก
 เทพเจ้าท่านไม่เข้าด้วยคนร้าย
 ครั้นเกิดกลางอย่างไรก็ไม่สูญ
 ทำอย่างไรมันก็ไม่มรณา
 ถ้ารู้ถึงพ่อแม่ของแกไข
 แล้วหาตัวตัวประจำเป็นสำเนา

เป็นโรครักมักเกิดมารศีระชน
 หมายประจัญจะให้กับที่อภัย
 จะปกปิดเปลวไฟเห็นไม่หาย
 คงก่อกายขึ้นให้เห็นไว้เป็นตรา
 ก็อากรพูนเกิดสหัสสา
 เป็นเวรยามานั้นไม่บรรเทา
 เอาลูกไปมุ่นหมกยกให้เขา
 พอบัดเป้าความอภัยให้หายแคลง

๕) หญิงหลายใจ หญิงที่มีใจรวนเร มีรักไว้เพื่อเลือกมากจนไม่รู้ว่าจะเลือกใครก็
 เข้าทำนองรักที่เสียคายน้อง ถ้าฝ่ายชายทราบความจริงก็จะไม่มีใครนิยม ผลที่สุดก็จะผลจากไป
 (กรมศิลปากร 2505 : 72)

ยังมีพวกหนึ่งนั้นขยันยิ่ง
 เทียวยักย้ายร้ายขมกิมยร์ส
 จะรักไหนก็ไม่รักสมครมัน
 ชูคอชูรู้เรื่องเคืองระคาง

เป็นผู้หญิงสองใจไม่กำหนด
 ไครมาจากใจจับรับทะกาง
 เล่นประชันเชิงลงทั้งสองข้าง
 ก็ชัดขวางหิงษาจะฆ่าพัน

✕ วรรณกรรมจึงสอนสตรีมิให้เอาเยี่ยงอย่างหญิงหลายใจ เพราะไม่เกิดผลดีแต่อย่างใด
 รักใครก็รักให้จริง อย่ารวน (นายมหาอนุภาพ 2504 : 148)

จะรักก็ให้รักโดยสุจริต
 ร่วมสุขร่วมทุกข์ทุกสิ่งอัน

หวังร่วมชีวิตกันจนวายชีวาสัญ
 เออ เช่นนั้นถึงจะรักมิเสียแรง

๔) หญิงคบชู้ เป็นหญิงที่มักมากในกามคุณ สามีนคนเดียวไม่สามารถสนองคันทหาได้จึงคบชู้
 สังคมรังเกียจหญิงประเภทนี้มาก สุภานิตสอนหญิงจึงเตือนมิให้สตรีคบหาหญิง เช่นนี้เป็นเพื่อน เพราะ
 จะพาให้ตัวมัวหมองกาย (กรมศิลปากร 2505 : 75 - 76)

บ้างมีตัวตัวอยู่เป็นคู่ขึ้น	ยังหาอื่นเข้าประคองเป็นสองสาม
ทำรักซ้อนซ้อนสนิทนึกเนื้อความ	จนเลยลามเป็นระดังตั้งขึ้นเอง
ครันรู้ความถามใดก็ไม่รับ	เขาเขียนขบคืคำว่ามีเมง
พลอยประจบกลบความไปตามเพลง	เพราะตัวจับไม่ได้ไล่ไม่ทัน

โหวาทกระสักรีกกล่าวถึงความชั่วของหญิงประเภทนี้ว่า (กรมศิลปากร 2508 : 474)

ไม่ทำให้ยู่กินจนสิ้นรัก	ทำขอกยกไขว้เขวระเหระหน
เที่ยวร้ายรักยกยกเชิงชอบกล	แล้วก่ก่นชนของย่องจากเรือน
ไปคบชู้ยู่ที่แขงแก่งหลักหลบ	หาไม่พบจับใจใครจะเหมือน
ทำให้ตัวมัวเมาเฝ้าพันเพื่อน	เที่ยวหลบเลื่อนหลักหน้าระอาใจ

กฤษณาสนองคำฉันท์ จึงสอนไม่ให้สตรีเอาเยี่ยงอย่างหญิงที่คบชู้ว่า (กรมศิลปากร 2508 : 517)

ฉอริเยี่ยงหญิงบาป ลโมภโหลลาภ เกลศเหลือประมาณ
เรฐฐูเชน ฤาเป็นแก่นสาร ซาคีซัสชาวรรณ ทรลัษณศีกคิสุญ

๕) หญิงปากเสีย หญิงประเภทนี้ชอบพูดพล่อย ๆ ทำให้ผู้อื่นเคืองคร้อน และชอบนิินทาว่าร้ายผู้อื่นด้วยความอิจฉา จนเพื่อนบ้านไม่อยากคบหาสมาคมด้วย หญิงประเภทนี้ทำให้หลักให้ห่างไกล เพราะถ้าไปคบสนิทสนม ผู้อื่นจะเข้าใจว่ามีนิสัยเช่นเดียวกัน จะพารังเกียจไปด้วย สุภาภิศสอนหญิงบรรยายลักษณะของหญิงประเภทนี้ว่า (กรมศิลปากร 2505 : 67 - 68)

พูดก็มากปากก็บอนแสบจนนัก	เห็นเขารักกันไม่ได้ใจอิจฉา
เที่ยวรอนรานจนเพื่อนบ้านเขาระอา	นั่งที่ไหนให้นิินทา เขาเป็นแคน
ที่ส่วนตัวถึงจะชั่วออกลับพัน	สู้บิคปกยกตนที่สุดแสน
ไม่ทำมาหากินจนสิ้นแกน	ก็เลยแล่นเข้าบอนนอนสบาย

นางวันทองในเรื่องขุนช้างขุนแผน จัดได้ว่าเป็นหญิงปากร้าย จะเห็นว่านางเทพทอง มารดาของขุนช้างไม่ต้องการได้นางเป็นลูกสะใภ้ เพราะนางปากร้ายคำขุนช้างตั้งแต่เล็กจนเป็นผู้ใหญ่ก็ไม่วายคำ เมื่อขุนช้างมาอ่อนวอนให้ไปสู่ขอ นางจึงว่า (กรมศิลป์ากร 2513 : 104)

เงินทองมีมากยากอะไร
แล้วเป็นเพื่อนเล่นเห็นกันมา
การมข่มขู่รู้ว่าคาญ

งอนง้อขอเขาโยไม่ต้องการ
เมื่อเด็กเด็กมันคำเอ็งฉาดฉาน
ดูชั้นก็หัวล้านทุกคราวคำ

ข้อเสียของนางวันทอง คือ เป็นคนปากร้าย ขุนแผนโกรธนางก็เพราะคำว่ากับลาวทอง ห้ามปรามก็ไม่เชื่อฟัง มีหน้าซ้ำยังคำกระทบขุนแผนด้วย ขุนแผนจึงว่า (กรมศิลป์ากร 2513 : 282)

เอะเอาแล้วซิเจ้าวันทอง
.....
อย่าหนักไปหนักมักชัใจ
ถ้ารักตัวกลัวอายจงวายแค้น
ถ้ามีฟังยังฝันขึ้นเข้ามา

เกินหนักแล้วน้องไม่เกรงตัว
.....
มาตีปลาหน้าไซให้เสียปลา
อย่าเปรียบแปร้นแปร้นนักจิกชายหน้า
มีอายชาวพาราก็ดูเอา

การเป็นคนเจ้าคารม ปากร้ายของนาง ทำให้ขุนแผนโกรธ และจากนางไป

๖) หญิงมักง่าย หญิงประเภทนี้ชอบยืมของใช้จากเพื่อนบ้านแล้วไม่ส่งคืน ถ้าไปคุยกับหญิงประเภทนี้จะพลอยหมกตัวไปด้วย (กรมศิลป์ากร 2505 : 68)

ชั้นจะยืมของใครเขาไม่เชื่อ
ปากก็หวานเหมือนน้ำตาลเพชรบุรี
แม้ใครไปสมทบเข้าคบค้า
มีแค่ภัยให้ระย้าทุกคำคืน

ด้วยตัวเหลือไปปกสบทดี
ข้าวของมีให้ไปมิได้คืน
จนชั้นผ้าไม่ติดตัวแท้สัถยีน
ใครจะชื่นชมซิกไปคึกคอบ

7. หญิงที่เกลือกกลั้วบอขายมุข ไค้แก่ หญิงที่สูบผืน กินเหล้า าลา กวีเห็นว่า หญิงที่ประพฤติชั่วด้วยการเกลือกกลั้วกับบอขายมุข ไม่สมควรที่หญิงที่จะเข้าไปคบค้าด้วย กวีบรรยายลักษณะหญิงชนิดนี้ว่า (กรมศิลปากร 2505 : 68)

ลงสูบผืนกินเหล้าอยู่เมามาย	ไม่เสียดายอินทรีย์เท่าช้เล็บ
มือก็ไวใจกล้าหน้าก็ค้าน	จะเอาชวานเข้าไปดากไม่ยอมเจ็บ
แต่หน้าซาคก็ไม่ปรารภณาเย็บ	ช้เกี้ยวเก็บผลดีวางไว้กลางเรือน
อันการเหี้ยแล้วไม่เอาเป็นฐระ	คิดแต่จะเที่ยวทลมไปคบเพื่อน
คบกันไค้แต่นิสัยพวกแซ่เชื่อน	จะคบคนพลเรือนก็เต็มที

(8.) หญิงชายตัว เป็นหญิงที่มีฐานะยากจน แต่เกียจคร้านไม่ยอมทำงานหนักจึงหารายไค้ทางลัดด้วยการขายตัว บว่าเธอสาวทชายโดยไม่เลือกหน้า (กรมศิลปากร 2505 : 70)

ที่บางคนจนยากไม่ยอมทุกข์	ถือว่าสุขอยู่แก่ทาช่าเป็นสาว
อุทิศแห่งแ่งขมั้นไม่สิ้นคราว	ไม่สร้อยเศร้าสู่ทาประชาชน
ท่าไมแก่เงินทองของทั้งหลาย	เห็นหาง่ายสารพัดไม่ขัดสน
ถือว่ารูปงามไม่คร้ามจน	ลงแ่งคนชายกินจนสิ้นดี

9. หญิงทะเลอทะยานเกินฐานะ สุภาษิตสอนหญิงกล่าวว่า หญิงพวกนี้ฐานะยากจน แต่อยากเป็นผู้คี่มีตระกูลบ้าง จึงเที่ยวแอบอ้างว่า ตนเองก็มีเชื้อสายผู้คี่เหมือนกัน ถ้าใครฐานะที่แท้จริงก็จะรังเกียจเหยียดหยาม (กรมศิลปากร 2505 : 71)

หญิงพวกหนึ่งนั้นซนทำปั้นเจ้อ	เฝ้าบ้อเย้อหยิ่งเกินกับภูมิฐาน
ไม่เจียมจนเลยว้าคนต่ำสันคาน	เห็นที่ทานเป็นขุนนางอ้างเข้ามา
ล้วนคุณลุงคุณป้าอยู่ทุกแห่ง	เที่ยวแอบแฝงฟังพาควารสนา
พวกผู้คี่ไม่มีกตริกเจรจา	เป็นพี่น้องร่วมพ้านั้นเห็นจริง

มีข้อสังเกตเกี่ยวกับการคบเพื่อน กล่าวคือ วรรณกรรมจะเน้นเฉพาะเพื่อนที่เป็นเพศหญิงเท่านั้นว่า หญิงที่ไม่ควรคบหา มีลักษณะเช่นไร แต่จะไม่กล่าวถึงเพื่อนที่เป็นเพศชายเลย ทั้งนี้เพราะในสังคมไทย ชายหญิงจะเป็นเพื่อนกันได้ก็เฉพาะวัยเด็กเท่านั้น เมื่อต่างเติบโตเข้าสู่วัยหนุ่มสาวก็จะห่างกันออกไป ผู้ใหญ่จะสอนให้ฝ่ายหญิงระมัดระวังตัวมากขึ้น วรรณกรรมแสดงธรรมชาติของชายหญิงว่า ถ้าได้ใกล้ชิดกัน จะไม่เป็นเพียงเพื่อนเท่านั้น แต่จะมีความสัมพันธ์ลึกซึ้งถึงขั้นชู้สาว ดังโคลงโลกนิติว่า (สมเด็จพระยาเลขาธิศร 2511 : 189)

น้ำอ้อยหรือจักป่อง	ปากมด
เกลี้ยงอ่อนห่อนโคลด	ละไ้ว
นารีรูปช้อยชค	แฉะเฉียก ชายนา
โคจรจักนึ่งคูไค้	หอนเว่นตัวคน

นอกจากสุภาษิตสอนหญิงแล้ว ยังมีวรรณคดีเรื่องอื่นที่กล่าวถึงพฤติกรรมของหญิงซึ่งไม่ควรเอาเยี่ยงอย่าง เช่น เรื่องกาภิกษาค่ากลอน กลางคืนนางกาก็เสพสุชกับครุฑ กลางวันนางสมสู่กับคนธรรพ์ เมื่อถึงกำหนดเวลาที่ครุฑต้องไปเล่นสกากับท้าวพรหมหัตถ์ คนธรรพ์ก็แปลงเป็นไรกลับไปกับครุฑด้วย นางกาก็เกิดความกระสันเมื่อเรียกหาคนธรรพ์ไม่พบ นางก็คว่ำครวญแสดงถึงลักษณะหญิง คัมภีร์จักร กังนี้ (เจ้าพระยาพระคลัง 2515 : 22)

ไม่ยลพักตร์ชู้นางที่กลางวัน	ให้กระสันราศ่อนอารมณ์นาง
อนิจจาโอ้ววาฬคนธรรพ	ไปลี้ลับอยู่ไหนทำใจหมาง
เจ้าเคยแอบแนบน้องประคองปราง	โยมาห่างหายเนตรอนาถใจ
แตรรักภูมรสมาปลดสวาท	แรมนิราศไปนิเวศน์ฤาใจ
ฤาบังกายช่อนน้องจะลงใจ	ฤาหมองไหม้ไม่สมัครสมานการ
มาเถิดน้องจะถนอมกล่อมจิต	จะถ่อนนิคณินหาเกษมสานต์
นางรำหาในท้องทิพพิมาน	ไม่พบพานก็พิลาปะเวงใจ

ความที่นางไม่อึดในรสสวาท นางจึงกลายเป็นหญิงหลายใจ มีสามีถึง 3 คนในเวลาไล่เลี่ยกัน เคมีที่เป็นมเหสีท้าวพรหมหัตถ์ เมื่อครุฑพามาอยู่วิมานนิมพลี นางก็ว่านางชั่ว เพราะมีสามีถึง 2 คน แต่เมื่อคนธรรพ์ปรากฏกายให้เห็น และเล่าโลมนาง นางก็มีใจปฏิบัติชัวย กังคำกลอนว่า (เจ้าพระยาพระคลัง 2515 : 19)

นางสลัดปีกกรแล้วคอนคม
แสรังเส้ค้วยเล่มายา

แต่อารมณ์ปฏิบัติประหวัคหา
อนิจจันี่ดูว่าปรานี

แต่เมื่อครุฑกลับมา นางก็สมสู่กับครุฑอย่างมีความสุข (เจ้าพระยาพระคลัง 2515 : 21)

กาถีสบปองเป็นสองขึ้น
ทิวาวันคนธรรพ์เข้าแนบนาง

กลางคืนครุฑแอบอยู่แนบซำฟ
ท่างรสศขื่นให้โอชา

นอกจากหญิงหลายใจอย่างนางกาก็แล้ว วรรณคดียังให้เห็นหญิงที่สังคมนึงเกียจอีกชนิดหนึ่ง คือ หญิงที่ไม่รักศักดิ์ศรีของตัวเองไปเกี้ยวชاذก่อน หญิงประเภทนี้รูปร่างหน้าตาไม่สวยงามจึงไม่มีชายใครสนใจ แต่การใช้ชีวิตไปเกี้ยวชاذก่อนยิ่งทำให้หญิงนั้นไร้คุณค่ายิ่งขึ้น ค้วยค่านิยมของสังคมไทย ชายต้องเป็นฝ่ายแสดงความรักก่อน กังนั้นกวีจึงส่งสารให้ทราบว่า การประพฤติกังกล่าวของสตรี เป็นการประพฤติกังผิดค่านิยม กังคำพูดของกุนภกรรณที่กล่าวถึงนางสามะนักขาวว่า (พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก 2514 : 451)

อันน้องของเรานี้หนักหนา
ชั่วชاذคิกว่าหญิงทั้งโลกา

ทรลักษณ์เกี้ยวชายให้ชายหน้า
แล้วกลับมว่าเอาแก่คี่

ในเรื่องพระอภัยมณีก็เช่นเดียวกัน พฤติกรรมของนางผีเสื้อสมุทรที่พยายามยั่วยวนพระอภัยมณี กังคำกลอนว่า (สุนทรภู่ 2505 : 17)

อันน้องนี้ไร้คู่ที่สุสม

เป็นสาวพรหมจารีไม่มีตัว

.....

.....

พลางแกล้งทำสะบัดสะบั้งทิ้งสะไบ

ร้อนเหมือนใจจะขาดอนาถนิก

แล้วแกล้งทำสาออยพุกอ้อยอิ่ง

เข้าแอบอิง เอนทับลงกับคัก

พฤติกรรมที่สังคมไม่พึงปรารถนานี้ จะเป็นพฤติกรรมของตัวละครหญิงฝ่ายร้ายเท่านั้น จะไม่ปรากฏในตัวละครหญิงฝ่ายดีเป็นอันขาด เพราะค่านิยมในสังคมไทยผู้หญิงที่จะต้องรักษาวงศ์วงศ์ รักรักรักก็ต้องเก็บไว้ในใจ จะไม่แสดงออกอย่างเปิดเผยเช่นนี้ จากพฤติกรรมของตัวละคร เช่น นางสามเณร นางผีเสื้อสมุทร จึงเป็นการสอนในเชิงลบไม่ให้เขาเป็นตัวอย่าง

สำหรับท้าวศรีจุฬาลักษณ์ กล่าวถึงหญิงไม้คืออีกประเภทหนึ่ง คือ หญิงที่ร่วมเสพกามคุณกับทาสในบ้าน หญิงประเภทนี้มีสภาพไม่ผิดกับหญิงโสเภณี ซึ่งสังคมรังเกียจ และรังเกียจถึงบุตรด้วย ดังข้อความว่า (นพมาศ 2513 : 7 - 8)

"อันว่าฝ่ายสตรีภาพนั้น แม้เป็นคนบริบูรณ์ด้วยทรัพย์ ผู้ใดนำจิตโลเลลู่อ่านาจนแก่ กามคุณ ไปร่วมสังวาสด้วยบุรุษสินจ้างสินถ่าย ซึ่งใช้สอยการงานในบ้านเรือนก็ดี และเป็นหญิงงามเมืองก็ดี อันบุตรธิดาของหญิง 2 จำพวกนี้มหาชนมีความรังเกียจนัก เรียกว่า คนอนาจาร ย่อมจ้างถ่ายไปใช้เป็นคนเลี้ยงช้าง ม้า โค กระบือ ซักตากผ้าอ่อนเก่าเสียมากกว่า"

ในสังคมย่อมปะปนทั้งคนดีคนชั่ว ลักษณะของคนชั่วมีหลายประเภทดังกล่าว ด้วยเหตุนี้ พ่อแม่ผู้ปกครองจึงสั่งสอนให้ลูกรู้จักเลือกคบคนดี ดังปรากฏในวรรณคดีเรื่องขุนช้างขุนแผน ตอนนางเกสร สอนนางสร้อยทองก่อนจะเดินทางมาอยู่อยุธยา ดังนี้ (กรมศิลปากร 2513 : 570)

ที่ใครควรเคารพก็บนอบ

ที่ควรชดชด ก็ขบออย่าเป็นหลัง

อย่าโหดไร้ให้เขาพากันชิงชัง

แค้นอย่าปลั่ง แผลอคมคนเสเพล

คนเช่นนั้นมักเที่ยวแทรกแซง

ประจบประแจงด้วยอุบายหลายเล่ห์

พอเราหลงปลงอารมณ์สมคะเน	ก็ถ่ายเทเอาทรัพย์สินลับพัน
อันคนชั่วย่อมระคนปนกับดี	ถ้าก็มีชั่วก็มีอยู่ที่นั่น
ถึงเมืองลาวเมืองไทยไม่ผิดกัน	เพราะเช่นนั้นชั่วผู้ชั่วเจ้าจำไว้

2.1.3 การรู้จักรักกันवलสงวนตัว

วรรณกรรมสอนสตรีให้ประพฤติอยู่ในกรอบของประเพณี ไม่ปล่อยตัวปล่อยใจ ในเรื่องความรักมากเกินไป เพราะหญิงที่ชายจะเลือกเป็นภรรยา นั้น นอกจากจะเพียงพร้อม ไปด้วยคุณสมบัติด้านอื่น ๆ แล้ว ยังต้องเป็นสาวบริสุทธิ์ไม่เคยผ่านมือชายมาก่อน เนื่องจากวิสัย ชายย่อมต้องการเป็นเจ้าของหญิงแต่เพียงผู้เดียว จึงมีคำสอนให้รักษาพรหมจารี ไว้จนถึงวัน แต่งงาน ดังเพลงยาวนายมหาอนุภาพ สอนว่า (นายมหาอนุภาพ 2504 : 148 - 149)

สงวนยศอย่างประยูรวิหคหงส์	ยอมจำนงมัจฉินทรสระสนาน
สงวนศรีมิให้มิดราศีพาน	เคยสถิตสถานคูหาทอง
อันความชั่วจะให้ชื่อนั้นภาลิก	เหมือนต้องหมึกถึงมิยอมก็จำหมอง
ใครจะเมตตาตามเคียงประคอง	ไม่เห่ห่านองรักหน้าสงวนนวล
.....
สงวนภักทรักกายสู่วายชีวาตม์	เหมือนเช่นชาติจามรีที่รักขน
อันราศีมิให้ของระคายสกนธ์	สู่เสียชนมร์รักเชื่อนี้เหลือวงษ์

สุภาษิตสอนหญิง สอนเช่นเดียวกันว่า (กรมศิลปากร 2505 : 51, 58)

ผู้ใดเกิดเป็นสตรีอันมีศักดิ์	บำรุงรักกายไว้ให้เป็นผล
สงวนงามความระบอบให้ชอบกล	จึงจะพ้นภัยพาลการนิินทา
เป็นสาวแต่แร้วสวยสะอาด	ก็หมายมาคเหมือนมณีอันมีค่า
แมแต่กร้าวรานรอยถอยราคา	จะพลอยพาหอมหายจากกายนาง

และ

จงรักคว้ออย่าให้มัวรำคาญ
 อย่าเอาผิดมาเป็นชอบประกอบใจ
 แม้รู้จักกว้างเป็นอย่างไร
 จงกำหนดคอกสำหรับรักษาทรง

ถือท่านองแบบโบราณท่านชานไซ
 จงอยู่ในโอวาทญาติวงษ์
 จะเพริศพริ้งสมสวาทเป็นราชหงส์
 อย่าดุ่มหลงก้วยอุบายของชายพาล

ค่านิยมเรื่องพรหมจารีย์ ปรากฏอยู่ในวรรณคดีทั่ว ๆ ไป ตัวละครเอกฝ่ายหญิงมักเป็นสาวบริสุทธิ์ หญิงที่เคยผ่านการมีสามีมาแล้ว และต้องเป็นม่าย จะได้รับการดูแล เช่น นางวิมาลา เมื่อชาละวันตาย โกรทงก็เกี่ยวพาราสีนาง อ่างความเป็นม่ายของนางว่าจะมีแคคนคิดนินทา (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย 2513 : 380 - 381)

อันธรรมชาติศรีมีตัว
 ไม่มีคนชมเหงคะเนงร้าย
 จงถอยหลังคิกค้อย่าจู้
 ย่อมเป็นที่คิดนินใจ

คอยยังช้ากว่าเช่นที่เป็นม่าย
 ไปไหนไปง่ายสบายใจ
 มีร่างอย่างนี้หากไม่
 มูรณาว่าไว้ล้นความจริง

ก้วยเหตุที่สังคมนิยมความบริสุทธิ์ของหญิง หญิงจึงต้องระมัดระวังรักษาตัวให้บริสุทธิ์ แม้จะรักษาใจก็ตองยับยั้งชั่งใจ ดังนางแก้วกิริยาขอร้องขุนแผนมิให้ใจเร็วคว่นไควว่า (กรมศิลป์ากร 2513 : 416)

ถ้าหม่อมรักฉันแท้ไม่ทอดทิ้ง
 อย่าให้น้องหมองสัจที่สัญญา
 หม่อมรักฉันไซ้ฉันจักไม่รักตอบ
 รักษาตัวกลัวอายเสียกายนวล

อย่าคว่นชิงเชิญคไห่งามหน้า
 เชิญไปว่ากับคุณพ่อแก่พ่อครร
 จะล็กกลมกลัวผิดสีกพันส่วน
 สุกสงวนอยู่แล้วอย่าวอนเลย

เหตุที่ผู้ใหญ่ต้องสอนสตรีให้รักษาพรหมจารีย์ไว้จนถึงวันแต่งงานก็เพราะถ้าปล่อยใจ ปล่อยกายไปกับความรักความใคร่ก่อนถึงเวลา ชายจักไม่เห็นคุณค่าของหญิง เพราะถือว่า ได้มาง่าย พาลเบื่อง่ายก้วย ดังคำตักพ้อของนางละเวง ว่า (สุนทรภู่ 2505 : 668)

เขาย่อมเปรียบเทียบความว่ายามรัก
ครั้นจืดจางห่างเหินไปเนิ่นนาน

แต่น้ำผักกุ่มชมชมว่าหวาน
แต่น้ำตาลก็ว่าเปรี้ยวไม่เหลือวแล

นางอำพัน ในเรื่องโคบุตร เสียความบริสุทธิ์ให้โคบุตรก่อนวิวาห์ ฉะนั้นเมื่อโคบุตร
จะลาจาก นางจึงคิดว่า โคบุตรทอดทิ้ง ด้วยนางยอมเป็นภรรยาของโคบุตรเร็วเกินไป
(สุมทรว 2515 : 66)

มีเสียที่ที่พระว่การุญน้อง
คังฝูงมิ่งคลิ่งกลั่นแล้วบินจร
หรือห่างหลังหวังไปนคเรศ
น้องโศกเขลาเบาจิตผิดศรั

จะจากห้องแรมร้างห่างสมร
สมสุนทรที่พระเริ่มแต่เคิมที
ประจักษ์เหตุแล้วไม่ต้องให้หมองศรี
ก็ความที่ติดเคราะห์จำเพาะเป็น

สุภามิตสอนหญิง จึงเตือนสติหญิงสาว ด้วยคำกลอนว่า (กรมศิลป์ากร 2504 : 54)

อันตัวนางเปรียบอย่างปทุมเมศ
หอมณกาเกสรจรจาย
ครั้นได้ชมสมจิตพิศวาส
ไม่อยู่เฝ้าเคล้ารสเที่ยวจกลอง

พึงประเวศศุภคุณชลสาย
มิได้วายภุมรินถวิลปอง
ก็นิราศแรมจรลันณของ
คู่ทำนองใจชายก็คล้ายกัน

การสงวนตัวของสตรีจะต้องสงวนทั้งกาย ใจ และท่าทีที่แสดงออก ดังนี้

1. รักใคร่ต้องเก็บไว้ในใจ วรรณกรรมสอนสตรีให้ทราบว่า เรื่องของความรัก
เป็นเรื่องของหัวใจ ห้ามกันไม่ได้ แต่ห้ามกิริยาที่แสดงออกได้ คือ เก็บความรักไว้ในใจอย่า
แสดงออกทางสายตา คำพูด และท่าทาง อย่าให้ชายรู้ว่ารักเขา เพราะจะทำให้ชายถูกลูก
หรือมีฉันทน์ก็กำเริบพยายามก่อความสัมพันธ์ให้ลึกซึ้งยิ่งขึ้น หญิงเป็นฝ่ายเสียเปรียบเสมอ
ดังนั้น วรรณกรรมจึงแสดงให้เห็นว่า หญิงจะไม่แสดงความในใจของตน ตัวอย่าง นางสีดา
เมื่อพบพระรามก็รัก รักใคร่รักใคร่ แต่วิสัยสตรีจึงไม่สามารถทำอย่างไรปรารถนาได้ ดังความ
ต่อไปนี้ (พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก 2514 : 382)

พิศวงในองค์พระจักรี
 แตะม้ายชายคุณลับเนตร
 ไม่เห็นคำเนนกลับมา
 ครั้นจะสืบถามใครให้รู้
 แสนคะนึ่งถึงองค์ภูวไนย

เทวีมีไคว่างตา
 ยิ่งอาคูลพูนทเวษโทยหา
 กัลยาสลตระทศใจ
 ก็อศูไม่ออกปากได้
 อาลัยเป็นพันพันทวี

√ สุภาษิตสอนหญิง สอนว่า (กรมศิลปากร 2505 : 53 - 54)

อันที่จริงหญิงกับชายย่อมหมายรัก
 แม้นจักรีรักไว้ใให้อารมณ์
 คังพฤกษาทองวายุพิศโปก
 จงยับยั้งชั่งใจเสียให้ถี่

มิใช่จักตัดทางที่สร้างสม
 ออย่ารักชมนอกหน้าเป็นราศี
 เชย็อนโยกก็แต่กึ่งไม่ตั้งที่
 เหมือนจามรีรัฐจักรีรักษากาย

ด้วยคำสอนเช่นนี้ สตรีที่สิจึงต้องออกกลั่นต่อความปรารถนาของตน คังคำครว้ครวญ
 ที่นางศรีมาลาครว้ครวญถึงพลายงามว่า (กรมศิลปากร 2513 : 640 - 641)

อกน้องยากนักเพราะเป็นหญิง
 แม้นเป็นชายพอหลายเป็นสกรี

คองชอนรักหนักนึ่งอยู่กับที้
 คำวันนึ่งเป็นตายจะหมายไป

จากตัวอย่างที่ยกมานี้มีทั้งคำสอนโดยตรง และสอนทางอ้อม โดยให้เห็นพฤติกรรม
 ของ "นางเอก" ว่าเมื่อมีความรักจะปฏิบัติคัวอย่างไร แสดงว่า วรรณกรรมให้ความสำคัญ
 กับความประพฤติของหญิงสาวมาก จึงมีข้อความ หรือเนื้อหาสั่งสอนสตรีให้ประพฤติ ปฏิบัติอยู่
 ในกรอบขนบธรรมเนียมประเพณีแม้จะขัดกับความต้องการของตงก้ตาม ทั้งนี้ก็เพื่อให้พ้น
 คำนินทา

2. ออย่าทอคสะพานให้ชาย เป็นสำนวนหมายความว่าอย่าแสดงที่ท่าเชิงชวณผู้ชาย
 ใให้มาสนใจตง การเชิงชวณชายจะใให้ชายคูลูกมาก เพราะเรื่อรัก ๆ ใคร ๆ ในสังคมไทย
 ชายจะเป็นผู้เรื่อก่อน สตรีใดที่เพียบพร้อมคัวคุณสมบัติของกุลสตรี ย่อมเป็ที่หมายปองของบุรุษ

ทั่วไป บุรุษจะเป็นฝ่ายใช้ความพยายามผูกใจให้หญิงรัก และให้พ่อแม่ของฝ่ายหญิงพอใจ โดยที่หญิงต้องไม่แสดงท่าทางให้ชายรู้ว่าตนสนใจชายเป็นพิเศษ วรรณกรรมก่อนได้รับ อิทธิพลตะวันตก จึงสอนหญิงไม่ให้ทอสะพานให้ชาย เพราะจะทำให้หญิงนั้นดูไร้ค่า ตัวอย่าง จากเรื่องรามเกียรติ์ ก็สร้างนางสามะนักศึกษาให้เป็นตัวละครฝ่ายร้ายที่ประพฤตินิคมธรรมเนียม โดยการเชิญชวนพระรามให้เป็นสามีของนาง แม้พระรามจะปฏิเสธนางก็ยังเข้าชิงวิงวอน (พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก 2514 : 633)

อนิจจาควรรหรือพระทรงลักษณ์
จงเมตตาข้าบ้างอย่าสูญใจ
อันการภิรมย์สมสู่
ฝ่ายข้าก็เป็นสตรี

มาสลักคักรักน้องได้
ถึงผิดเพศวีสัยเป็นไรมี
นางก็อยู่กับถา
จงรักภักดีพระทรงฤทธิ์

การที่สตรีแสดงออกอย่างโจ่งแจ้งเช่นนี้ จะถูกชายดูถูกดูหมิ่นมาก ถึงพระรามค่านางว่าเป็นหญิงแพศยา (พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก 2514 : 633)

นี่เนื้อแพศยาทรลักษณ์
มายักเฝ้าเข้าชิงกระแหงชาย

อัปลักษณ์กว่าหญิงทั้งหลาย
อีแสนร้ายมารยาอาชกรรม

การที่ควีนโลบพบาทำให้ตัวละครฝ่ายร้ายเช่นนี้ ย่อมแสดงให้เห็นว่า หญิงที่จะไม่ประพฤตินิคมธรรมเนียมด้วยการแสดงความรักใคร่ชายถึงกับบอกว่าจะมอบกายมอบใจให้หญิงก็จะต้องมีความอาย ถ้ามีเหตุให้ต้องไปเชิญผู้ชายมาหาตน ตัวอย่างเช่น นางอุษา ในเรื่องอุณรุท ที่ใช้ให้พี่เลี้ยงไปรับพระอุณรุทมาอยู่กับนางนั้น เนื่องจากนางเป็นภรรยาของอุณรุทแล้ว จึงต้องการอยู่กับผู้ที่ใคร่ชื่อว่า "สามี" แต่การไปเชิญผู้ชายนั้นเป็นสิ่งที่น่าอายมาก ถึงนางพิจิตรเลขา ซึ่งเป็นพี่เลี้ยงของนางอุษาบอกกับอุณรุทว่า (พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก 2515 : 255)

สุดอายสุดรักกันหนักหนา
มาทูลสารสวัสดิ์เหว

จึงใช้ขามารองบทศรี
เชิญเสด็จภูมิรีบไป

3. อย่าหลงคำชาย วรรณคดีชี้ให้เห็นความจริงที่ว่า วิสัยบุรุษเพศในยามรัก ยามปรารถนาสตรีที่ตนพอใจก็ยอมพูดได้ทุกอย่าง สตรีใดหลงเชื่อวาจาของชายมักได้รับทุกข์ ในภายหลัง เพราะชายมักพูดไม่จริง กาลเวลาเท่านั้นที่จะพิสูจน์ความจริงใจของชาย พระเอกในวรรณคดีไทยส่วนใหญ่เจ้าชู้ เป็นต้นว่า ชุนแผนมีภรรยา 5 คน มีความรัก แต่ละคนไม่เหมือนกัน รักแรกคือ นางพิม ชุนแผนก็ได้นางพิมาก่อนแต่งงาน ขณะที่ลอบมาหา นางพิมก็ยังไม่วैनที่จะแสดงลวกลาย เจ้าชู้ช่วยการได้นางสายทองเป็นภรรยาอีกคนหนึ่ง เมื่อนางพิมจับได้จึงเกิดต่อว่าต่อขาน หญิงไทยมักโทษตัวเองว่าเป็นฝ่ายผิด นางพิมก็เช่นเดียวกัน นางโทษความใจง่ายของตนที่หลงเชื่อคำชายจนต้องทุกข์ใจว่า (กรมศิลปากร 2513 : 146)

ฉันหลงจงรักแต่ข้างเดียว

ไ้พลังผิดคึกคึกก็เสียใจ

ไม่ฟังคำสุภาวีสักท่านสั่งสอน

ท่านว่ามารยาของชายชาญ

มาเทียบคู่กับเจ้าจอมหม่อมคนนี้

พูดเพราะกั้งเคาะฆ้องวงวน

ช่างไปปลกลลเสียหาตรงไม่

อกเอ๋ยแต่จะไ้้อั้ประมาณ

มาสนองอนเชื้อล้นควยลมหวาน

มีประมาณไ้สามสิบสองกล

ราวกับหกสิบสี่ไม่ซักสน

ไม่รักเชื้อน้ามนต์แล้วสืบไป

อิเหนาเป็นตัวละครเอกฝ่ายชายอีกตัวหนึ่งที่มีชื่อยาวมาก ทำให้ผู้เป็นชายาได้รับความทุกข์ โดยเฉพาะจินตะหรา และบุษบา เมื่ออิเหนาคลั่งจินตะหราค็บอกว้าไม่ไ้รักบุษบา จะไม่แต่งงานกับบุษบา ครันพบบุษบาก็หลงจนลืมจินตะหรา ช้ายังกล่าวร้ายจินตะหรว้ามีทำที่ กับคนก่อน และจินตะหราเป็นเพียงของเล่นเท่านั้น กั้งความว้า (พระบาทสมเด็จพะพุทธเลิศหล้านภาลัย 2510 : 27)

อันนางจินตะหรว้าคั้

หากเขาก่อนก่อนหย่อนมา

พี่ลอบโลมเล่นแต่เชื้อชู

อันตัวพี่กับเจ้าก็เข้าใจ

ไ้พี่จะมุ่งมากปรารถนา

ใจพี่พาลากั้งว้ายไป

มิไ้เลี้ยงเป็นคู่พิสมัย

คุณาหนักันกันไว้แต่เขาว้ามา

ถึงจะมีเมื่อก่อนสักนัยร้อย ก็เป็นน้อยแก่ยอดเสนาหา
 ความจารีตสุริวงศพงศเทวา โดยไค้สัญญาว่ากัน

คำพูดเช่นนั้นของอิเหนา เหมือนเป็นตัวแทนคำพูดของชายเจ้าชู้ทั่วไป
 วรรณกรรมจึงเน้นคำสอนให้สตรีรักษาวลสงวนตัว ไม่แสดงที่เห็นว่าสนใจชายก่อน ไม่ปล่อยให้
 ปล่อยกายให้ชายชม เพราะชายที่ได้หญิงอย่างง่ายคายยอมไม่เห็นคุณค่าของหญิงนั้น สุภาวดี
 สอนหญิงเคื่อนหญิงให้รู้เท่าทันชั้นเชิงชาย จะไค้ระมัดระวังตัวไม่ใจเร็วคว้นเชื่อคำชาย ดังนี้
 (กรมศิลปากร 2505 : 54)

แม้ชายใดใจประสงค์มาหลงรัก ให้รู้จักเชิงชายที่หมายมั่น
 อันความรักของชายนี้หลายชั้น เขาว่ารักรักนั้นประการใด
 จงพินิจพิศดูให้รู้แน่ อย่าห่าแต่ใจเร็วจะเหลวไหล
 เปรียบเหมือนคิปปริศนาไว้ในใจ มันมักไหลแพลงชุมเป็นหลุมพราง

2.1.4 การรู้จักเสริมคุณค่าให้แก่ตัวเอง

จากวรรณกรรมหลายเรื่องมีคำสอนในทำนองให้สตรีเสริมคุณลักษณะของ
 ตนเองให้ดีขึ้นในค่านต่าง ๆ เช่น

1. คำนการแต่งกาย มีคำพังเพยว่า "ไค้งามเพราะชน คนงามเพราะแต่ง"
 ชรรษชาติให้ความงามมาแล้ว แต่ถ้าจะไค้งามยิ่งขึ้นต้องรู้จักปรุงแต่งร่างกาย การจะแต่งกาย
 ให้สวยงามนั้น จะต้องให้เหมาะสมกับรูปร่าง หน้าตา ผิวพรรณ และเหมาะสมกับกาลเทศะด้วย
 การแต่งกายเพียงอย่างเดียวยาจไม่งามเท่าที่ควร ถ้ารูปร่างไม่สวยงาม
 ฉะนั้นสตรีผู้รักสวยรักงาม ควรรักษาทรพทรวงให้สวยงามไค้สักส่วนด้วยการระวังเรื่องอาหาร
 การกิน วรรณกรรมเรื่อง กฤษณาสนน้องคำฉันท สอนเรื่องการบริโภคว่าให้บริโภคแต่พอดี
 เพื่อรักษารูปร่างไค้คงงาม (กรมศิลปากร 2508 : 525)

น้อยภักษกัณโณมชูป
 มากภักษกัณพิพาน
 - พิงภักษพอประมาณ
 โสภาคยรรยง

สิริรูปกัณบันกาล
 จะหนักเนื้อและเท้องค
 บวิการวิกลทรง
 ทุกสิ่งสิ้นทั้งอินทรีย์

2. มีความสามารถในเรื่องการบ้านการเรือน วรรณกรรมเน้นว่างานหลักของสตรี คือ งานบ้าน ดังนั้นสตรีที่ดีควรขยันทำงานบ้าน หมั่นดูแลให้สะอาดเรียบร้อยน่าอยู่อาศัย นอกจากนี้ยังต้องประคองธุระกิจของใช้ เพื่อตกแต่งบ้านให้งามอีกด้วย จึงจะเรียกว่ารู้จักเสริมคุณค่าให้ตัวเอง นางในวรรณคดีหลายคน มีความสามารถในการแต่งบ้านเรือน เช่น นางพิม นางแก้วกิริยา และนางศรีมาลา โดยเฉพาะนางพิม มีฝีมือในการปักม่านได้เป็นเยี่ยม ดังคำชมของขุนแผนว่า (กรมศิลป์ากร 2513 : 97)

น่ารักปักไหมเอาทองถม
 เป็นเรื่องศิลป์สุริยาเมื่อพานาง

 น้องเอ๋ยกระไรเลยฉลาดล้ำ

สวยสมฝีมือพิมงามกระจ่าง
 ชำมแม่น้ำกว้างก็ปลัดกัน

 ไม่ชอกช้าฝีมือเจ้าเหลือหา

และเมื่อขุนแผนขึ้นเรือนขุนช้าง เพื่อลักนางวันทอง ได้เห็นม่านก็จำได้ว่าเป็นฝีมือของนาง เพราะ (กรมศิลป์ากร 2513 : 380 - 381)

ม่านนี้ฝีมือวันทองทำ
เส้นไหมแมนเขียนแนบเนียนดี
 เจ้าปักเป็นป่าพนาเวศ

 เจ้าปักเป็นพระลอคิดโลก
 แสนคะนึ่งถึงองค์องค์นุช

จำได้ไม่ผิดนับย่นคำพิ
สิ้นฝีมือแล้วแต่นางเคียว
 ขอบเขตเขาคลุ่มช่อมุ่เขียว

 ถึงกาหลงทรงโสภกาสรคสุก
 พระทรงเสี้ยงสายสมุทรมาเป็นนาง

ถึงมานชั้นสามงามพร้อม
ยื่นพิศมาน้องทองคืดใจ

ฝีมือพิมพ์เจ้าทำพี่จำได้
ฉลาดนักมักไว้เป็นควา

นางแก้วกิริยา มีความสามารถในการจัดห้องที่คับแคบให้น่าอยู่ได้ ดังคำชม
ของขุนแผนที่ว่า (กรมศิลปากร 2513 : 373)

ที่นอนน้อยนานอนอ่อนดี
กระจกแจ่มจักใส่คันฉ่องน้อย
ฉากนั่งจักตั้งไว้ข้างเตียง
ห้องแคบอุศสำหรับแอบไม้แออัด
หิ้งกระโถนชั้นน้ำแจจกถอย

มีหมอนข้างคู่ประคองเคียง
ไม้สอยสังงามเกลี้ยง
อิฐจันทร์ตั้งเรียงในห้องน้อย
รู้จักจักร็องเรือนไว้ใช้สอย
กุน้อยน้อยงามรับกับรูปคน

ทั้งนางวันทอง และนางแก้วกิริยา ต่างเป็นสตรีที่มีรูปร่างหน้าตาสวยงาม
เป็นคุณสมบัติเด่นแล้ว ยังมีความสามารถในการจัดแต่งบ้านเรือนให้สวยงามน่าอยู่ ยิ่งทำให้
นางเด่นยิ่งขึ้น ความสามารถของตัวละครนี้เป็นคำสอนทางอ้อมให้สตรีตระหนัก เพื่อจะได้
เสริมคุณค่าให้แก่ตัวเองด้วยวิธีดังกล่าวบ้าง

2.2) กิริยามารยาท

คุณสมบัติข้อหนึ่ง ของสตรีไทยที่สังคมต้องการ คือ กิริยามารยาทสุภาพเรียบร้อย
ดังนั้น วรรณกรรมจึงสอนสตรีให้ฝึกฝนอิริยาบถต่าง ๆ ให้สุภาพอยู่เป็นนิจ เช่น เรื่องลิลิตพระลอ
ตอนย่ำสอนพระเพื่อนพระแพงว่า (กระทรวงศึกษาธิการ 2516 : 120)

อิริยาบถสี่สี่
นอนนั่งยืนเดินจง
สองศรีสมบูรณ์บง
นอนนั่งยืนเดินหล่น

สงวนองค์ อ่อนเอย
อย่าวัน
กชมาศ ภูเอย
แต่งให้เสมอกัน

เรื่องขุนช้างขุนแผน พระพันวษาเปรียบเทียบจริยกิจของนางสร้อยทอง และ
นางสร้อยฟ้าไว้ดังนี้ (กรมศิลปากร 2513 : 779 - 780)

พินิจทรงสร้อยทองละอองพักตร์

ละมุนละม่อมพร้อมพริ้งทุกสิ่งอัน

ดูสงบเสงี่ยมงามทรามสวาท

กระนั้นหรือจะมีลือในแดนลาว

แล้วเป็นพักตร์มาพิศเจ้าสร้อยฟ้า

ท่าทางท่วงทีก็จริง

หูตากลอกกลมคมคายเหลือ

จะเปรียบก็เหมือนอย่างนางละคอน

เพราะพริ้งเพริ้วเหลือคั้งเรือแข่ง

ดูริมฝีปากนางลูกคางกลม

นรลักษณ์งามเลิศเดิกัน

เป็นขวัญของประเทศเขตลาวลาว

มารยาทสนิทสนมสมเป็นสาว

จนเชียงใหม่ได้ข่าวเข้าช่วงชิง

ดูจริยกิจกระตุงกระตัง

จะเสื่อยุสัถสิ่งถวายรายอน

พิศแล้วเปื้อนคู่ไค้แต่รอนรอน

งามงอนอ่อนแอ้นมั่นเอวกลม

กลองแก่งพายจิบก็เจียนลม

เห็นลาคเลาเจ้าคารมเป็นมันคง

เจ้าขรัวระจันท์ ก็กล่าวทำนองเกี่ยวกับว่า (กรมศิลปากร 2513 : 780 - 781)

นางสร้อยทองต้องลักษณะนัก

แต่สร้อยฟ้าดูจริยกระบิกระบวน

ดูท่าทางอย่างเรือต้องรลออก

กระหม่อมฉันเกรงจะซัดพระอัชยา

.....

ไม่เหมือนนางสร้อยทองผ่องศรี

ดูท่วงทีกีรียนั้นสมทรง

นรลักษณ์งามคดีถ้วน

เห็นไม่ควรที่จะเคียงพระมาทา

กลับกลอกกลิ้งกลมคมหนักหนา

เหมือนทรงม้าที่พยศคองกคไว้

.....

นั้นควรที่หยกของคองประสงค์

ควรรองบาทหงส์พระทรงชัย

พระพันวษา และเจ้าขรัวระจันท์ มีความคิดตรงกันคือ พอใจนางสร้อยทอง บทชม
นางสร้อยทองตอนนี้สะท้อนให้เห็นค่านิยมเกี่ยวกับความงาม และกิริยาท่าทางของสตรีว่านิยม
สตรีที่มีกิริยาเรียบร้อยมีนวล

บ้างมีผิวตัวอยู่เป็นคู่ขึ้น	ยังหาอื่นเข้าประคอง เป็นสองสาม
ทำรักซ้อนซ้อนสนิทปิดเนื้อความ	จนเลยลามเป็นระฆังกังขึ้นเอง
ครั้นรู้ความถามไถ่ก็ไม่รับ	เขาเขียนขับก็คำว่าชมเพลง
พลอยประจบกลบความไปตามเพลง	เพราะผิวจับไม่ได้ไล่ไม่ทัน

โศภาทกระสักรีกว่าถึงความชั่วของหญิงประเภทนี้ว่า (กรมศิลปากร 2508 : 474)

ไม่หาให้อยู่กินจนสิ้นรัก	ท่ายอกยักไขว้เซวระเทะทน
เที่ยวร้ายรักยกยกออกเชิงขอบกล	แล้วก็กั้นชนของ ย่องจากเรือน
ไปคบชู้อยู่ที่แขวงแก่งหลักหลบ	หาไม่พบเจ็บใจใครจะเหมือน
ทำให้ตัวมัวเมาเข้าพันเพื่อน	เที่ยวหลบเลื่อนหลักหน้าระอาใจ

กณณาสอนน้องคำฉันท์ จึงสอนไม่ให้สตรีเอาเยี่ยงอย่างหญิงที่คบชู้ว่า (กรมศิลปากร 2508 : 517)

อย่าเยี่ยงหญิงบาป ลโมภโลภลาภ เกลศเหลือประมาณ
เร่ชู้เช่น ฤาเป็นแก่นสาร ซากิซ้าสาขารณ ทรลักษณ์ศักดิ์สูงดู

๕. หญิงปากเสีย หญิงประเภทนี้ชอบพูดพล่อย ๆ ทำให้ผู้อื่นเดือดร้อน และชอบ
นินทาว่าร้ายผู้อื่นด้วยความอิจฉา จนเพื่อนบ้านไม่อยากคบหาสมาคมด้วย หญิงประเภทนี้ทำให้
หลักให้ห่างไกล เพราะถ้าไปคบสนิทสนม ผู้อื่นจะเข้าใจว่ามีนิสัยเช่นเดียวกัน จะพารังเกียจ
ไปด้วย สุภาภิศสอนหญิงบรรยายลักษณะของหญิงประเภทนี้ว่า (กรมศิลปากร 2505 : 67 -
68)

พูดก็มากปากก็บอนแสบอนนัก	เห็นเขารักกันไม่ได้ใจอิจฉา
เที่ยวรอนรานจนเพื่อนบ้านเขาระอา	นั่งที่ไหนให้นินทาเขาเป็นแกน
ที่ส่วนทั่วถึง จะชั่วออกฉันทัน	สู้ปิดปกยกคนที่สุกแสน
ไม่ทำมาหากินจนสิ้นแกน	ก็เลยเล่นเข้าบอนนอนสบาย

นางวันทองในเรื่องขุนช้างขุนแผน จัดได้ว่าเป็นหญิงปากร้าย จะเห็นว่านางเทพทอง มารดาของขุนช้างไม่ต้องการได้นางเป็นลูกสะใภ้ เพราะนางปากร้ายคำขุนช้างตั้งแต่เล็กจนเป็นผู้ใหญ่ก็ยังไม่วายคำ เมื่อขุนช้างมาอ่อนวอนให้ไปสู่ขอ นางจึงว่า (กรมศิลป์ากร 2513 : 104)

เงินทองมีมากยากอะไร	งอนง้อขอเขาโยไม่ต้องการ
แล้วเป็นเพื่อนเล่นเห็นกันมา	เมื่อเค็กเค็กมันคำเอ็งฉาดฉาน
การมขมขุมกรำคาญ	บุคชั้นก็หัวล้านทุกคราวคำ

ข้อเสียของนางวันทอง คือ เป็นคนปากร้าย ขุนแผนโกรธนางก็เพราะคำว่ากับ ลาวทอง ห้ามปรามก็ไม่เชื่อฟัง มีหน้าซ้ำยังคำกระทบขุนแผนด้วย ขุนแผนจึงว่า (กรมศิลป์ากร 2513 : 282)

เอะเอาแล้วซิเจ้าวันทอง	เกินหนักแล้วน้องไม่เกรงตัว
.....
อย่าหนักไปนักมีกขัดใจ	มาตีปลาหน้าไซให้เสียปลา
ถ้ารักตัวกลัวชายจววยแค้น	อย่าเปรียบแปร้นแปร้นนักจักชายหน้า
ถ้ามีฟังยังฝันขึ้นเข้ามา	มีอายชาวพาราที่ดูเอา

✓ การเป็นคนเจ้าคารม ปากร้ายของนาง ทำให้ขุนแผนโกรธ และจากนางไป

⑥ หญิงมีกง่าย หญิงประเภทนี้ชอบยืมของใช้จากเพื่อนบ้านแล้วไม่ส่งคืน ถ้าไปคุยกับ หญิงประเภทนี้จะพลอยหมกตัวไปด้วย (กรมศิลป์ากร 2505 : 68)

ชั้นจะยืมของใครเขาไม่เชื่อ	กัวยตัวเหลือไปปกสภกดี
ปากก็หวานเหมือนน้ำตาลเพชรบุรี	ข้าวของมีให้ไปมิได้คืน
แม้ใครไปสมทบเข้าคบค้า	จนชั้นเฝ้าไม่ตักตัวแต่สักฝัน
มีแต่ภัยให้ระยำทุกคำคืน	ใครจะชั้นชมชิกไปคึกคิบ

7. หญิงที่เกลือกกลั้วอบายมุข ไค้แก่ หญิงที่สูบผืน กินเหล้า ฯลฯ กวีเห็นว่า หญิงที่ประพฤติชั่วด้วยการเกลือกกลั้วกับอบายมุข ไม่สมควรที่หญิงที่จะเข้าไปคบค้าด้วย กวีบรรยายลักษณะหญิงชนิดนี้ว่า (กรมศิลปากร 2505 : 68)

<p> สงสูบผืนกินเหล้าอยู่เมามาย มือก็ไวใจกล้าหน้าก็ค้ำ แค้นชาก็ไม่ปรารภณาเย็บ อันการเหี้ยมาแล้วไม่เอาเป็นธุระ คบกันไค้แต่นิสัยพวกแซะเขื่อน </p>	<p> ไม่เสียดายอินทรีย์เท่าช้เลียม จะเอาชวานเข้าไปตากไม่ยอมเจ็บ ช้เกียดกับผลัดวางไว้กลางเรือน คิคแต่จะเที่ยวทลปไปคบเพื่อน จะคบคนพลเรือนก็เต็มที </p>
--	---

8. หญิงชายตัว เป็นหญิงที่มีฐานะยากจน แต่เกียจคร้านไม่ยอมทำงานหนักจึงหา รายได้ทางลัดด้วยการขายตัว บำเรอสวาทชายโดยไม่เลือกหน้า (กรมศิลปากร 2505 : 70)

<p> ที่บางคนจนยากไม่ยอมทุกข อุตสาห์แก่งแบ่งขมั้นไม่สิ้นคราว ทำไมแก่เงินทองของทั้งหลาย ถือว่ารูปงามไม่คร้ามจน </p>	<p> ถือว่าสุขอยู่แก่ตาช้เป็นสาว ไม่สร้อยเศร้ายู่คาประชาชน เห็นหาง่ายสารพัดไม่ซัดสน ลงแก่งคนชายกินจนสิ้นดี </p>
--	---

9. หญิงทะเลอหะยานเกินฐานะ สุภามิตสอนหญิงกล่าวว่า หญิงพวกนี้ฐานะยากจน แต่อยากเป็นผู้มีตระกูลบ้าง จึงเที่ยวแอบอ้างว่า ตนเองก็มีเชื้อสายผู้ดีเหมือนกัน ถ้าใครรู้ฐานะ ที่แท้จริงก็จะรังเกียจเหยียดหยาม (กรมศิลปากร 2505 : 71)

<p> หญิงพวกหนึ่งนั้นซันทำบันเจ้อ ไม่เจียมจนเลยว่าคุณค่าสันคาน ล้วนคุณลุ่มคุณป้ออยู่ทุกแห่ง พวกผู้ดีไม่มีกตริกเจรจา </p>	<p> ฝ้าแปบเย้อหยิ่งเกินกับภูมิฐาน เห็นที่ท่านเป็นขุนนางอ้างเข้ามา เที่ยวแอบแฝงพิงพาควาสนา เป็นพี่น้องร่วมพ้านั้นเห็นจริง </p>
--	--

มีข้อสังเกตเกี่ยวกับการคบเพื่อน กล่าวคือ วรรณกรรมจะเน้นเฉพาะเพื่อนที่เป็นเพศหญิงเท่านั้นว่า หญิงที่ไม่ควรคบหา มีลักษณะเช่นไร แต่จะไม่กล่าวถึงเพื่อนที่เป็นเพศชายเลย ทั้งนี้เพราะในสังคมไทย ชายหญิงจะเป็นเพื่อนกันได้ก็เฉพาะวัยเด็กเท่านั้น เมื่อต่างเติบโตเข้าสู่วัยหนุ่มสาวก็จะห่างกันออกไป ผู้ใหญ่จะสอนให้ฝ่ายหญิงระมัดระวังตัวมากขึ้น วรรณกรรมแสดงธรรมชาติของชายหญิงว่า ถ้าได้ใกล้ชิดกัน จะไม่เป็นเพียงเพื่อนเท่านั้น แต่จะมีความสัมพันธ์ลึกซึ้งถึงขั้นชู้สาว ดังโคลงโลกนิติว่า (สมเด็จพระยาเอกษัตริศ 2511 : 189)

น้ำอ้อยหรือจ๊กป้อง	ปากมด
เกลี้ยงอ่อนหอมโคลก	ละไว
นารีรูปช้อยชก	แฉะเฉียด ชายนา
ใครจ๊กนึ่งกูไค้	หอมแว่นตัวคน

นอกจากสุภาษิตสอนหญิงแล้ว ยังมีวรรณคดีเรื่องอื่นที่กล่าวถึงพฤติกรรมของหญิงซึ่งไม่ควรเอาเยี่ยงอย่าง เช่น เรื่องกาภิกษาค่ากลอน กลางคืนนางกาภิกษุเสพสุขกับครุฑ กลางวันนางสมสู่กับคนธรรพ์ เมื่อถึงกำหนดเวลาที่ครุฑต้องไปเล่นสกากับท้าวพรหมหัตถ์ คนธรรพ์ก็แปลงเป็นไรกลับไปกับครุฑด้วย นางกาภิกษุเกิดความกระสันเมื่อเรียกหาคนธรรพ์ไม่พบ นางก็คร่ำครวญแสดงถึงลักษณะหญิงคัมภีร์จัก ดังนี้ (เจ้าพระยาพระคลัง 2515 : 22)

ไม่ยลพักตร์ฐูนางที่กลางวัน	ไห้กระสันราศ่อนอารมณ์นาง
อนิจจาโอ้วฟ้าพิศคนธรรพ	ไปลี้ลับอยู่ไหนทำใจหมาง
เจ้าเคยแอบแนบน้องประคองปราง	โยมาห่างหายเนตรอนาใจ
แรกรักกรูรสมาปลกสวาท	แรมนिरาศไปนิเวศน์ฤาไฉน
ฤาบังกายชอนน้องจะล่องใจ	ฤาหมองไหม้ไม่สมักรสมานการ
มาเถิดน้องจะถนอมกล่อมจิต	จะถ่อนผิดผันหาเกษมศานต์
นางร่ำหาในห้องทิพพิมาน	ไม่พบพานก็พิลาปละเวงใจ

ความที่นางไม่อึดในรสสวาท นางจึงกลายเป็นหญิงหลายใจ มีสามีถึง 3 คนในเวลาไล่เลี่ยกัน เติมที่เป็นมเหสีท้าวพรหมหัตถ์ เมื่อครุฑพามาอยู่วิมานฉิมพลี นางก็ว่านางชั่ว เพราะมีสามีถึง 2 คน แต่เมื่อคนซรรพ์ปรากฏกายให้เห็น และเล่าโลมนาง นางก็มีใจปฏิบัติศรัทธา ดังคำกลอนว่า (เจ้าพระยาพระคลัง 2515 : 19)

นางสลัดปีกกรแล้วค้อนคม
แสร์งเสศ้วยเล่มายา

แก่อารมณ์ปฏิบัติประหวัคหา
อนิจจานี้ฤว่าปรานี

แต่เมื่อครุฑกลับมา นางก็สมสู่กับครุฑอย่างมีความสุข (เจ้าพระยาพระคลัง 2515 : 21)

กาที่สมบองเป็นสองขึ้น
ทิวาวันคนธรรมเข้าแนบนาง

กลางคืนครุฑแอบอยู่แนบข้าง
ต่างรสสขขึ้นให้โอชา

นอกจากหญิงหลายใจอย่างนางกาก็แล้ว วรรณคดียังให้เห็นหญิงที่สังคมรังเกียจอีกชนิดหนึ่ง คือ หญิงที่ไม่รักศักดิ์ศรีของตัวเองไปเกี่ยวชاذก่อน หญิงประเภทนี้รูปร่างหน้าตาไม่สวยงามจึงไม่มีชายใดสนใจ แต่การใช้วิธีไปเกี่ยวชاذก่อนยิ่งทำให้หญิงนั้นไร้คุณค่ายิ่งขึ้น ด้วยค่านิยมของสังคมไทย ชายต้องเป็นฝ่ายแสดงความรักก่อน ดังนั้นภรรยาจึงส่งสารให้ทราบว่า การประพฤติกังกล่าวของสตรี เป็นการประพฤติกึ่งผิดค่านิยม คำพูดของกุ่มภรรยาที่กล่าวถึงนางสามะนักขาวว่า (พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก 2514 : 451)

อันน้องของเรานี้หนักหนา
ชั่วชาก็กว่าหญิงทั้งโลกา

ทรลักษณ์เกี่ยวชاذให้ชายหน้า
แล้วกลับมาว่าเอาแก่คี่

ในเรื่องพระอภัยมณีก็เช่นเดียวกัน พฤติกรรมของนางผีเสื้อสมุทรที่พยายามยั่วชวนพระอภัยมณี ดังคำกลอนว่า (สุนทรภู่ 2505 : 17)

อันน้องนี้ไรคู่ที่คู่สม

เป็นสาวพรหมจารีไม่มีตัว

.....

.....

พลางแกล้งท่าสะบักสะบั้งทิ้งสะไบ

ร้อนเหมือนใจจะชากอนาถนิก

แล้วแกล้งท่าส้าออยพุกอ้อยอิ่ง

เข้าแอมอิ่งเอนทับลงกับคัก

พฤติกรรมที่สังคมไม่พึงปรารถนานี้ จะเป็นพฤติกรรมของตัวละครหญิงฝ่ายร้ายเท่านั้น จะไม่ปรากฏในตัวละครหญิงฝ่ายดีเป็นอันขาด เพราะค่านิยมในสังคมไทยผู้หญิงดีจะต้องรักนวลสงวนตัว รักใครก็ท้องเก็บไว้ในใจ จะไม่แสดงออกอย่างเปิดเผยเช่นนี้ จากพฤติกรรมของตัวละคร เช่น นางสามะนักรา นางผีเสื้อสมุทร จึงเป็นการสอนในเชิงลบไม่ให้เอาเป็นตัวอย่าง

สำหรับท้าวศรีจุฬาลักษณ์ กล่าวถึงหญิงไม่ได้อีกประเภทหนึ่ง คือ หญิงที่ร่วมเสพกามคุณกับทาสในบ้าน หญิงประเภทนี้มีสภาพไม่ผิดกับหญิงโสเภณี ซึ่งสังคมรังเกียจ และรังเกียจถึงบุตรด้วย ถึงข้อความว่า (นพมาศ 2513 : 7 - 8)

"อันว่าฝ่ายสตรีภาพนั้น แม้เป็นคนบริบูรณ์ด้วยทรัพย์ ผู้ใดนำจิตโลเลลุดอำนาจแก่กามคุณ ไปร่วมสังวาสด้วยบุรุษสินจ้างสินถ่าย ซึ่งใช้สอยการงานในบ้านเรือนก็ดี และเป็นหญิงงามเมืองก็ดี อันบุตรธิดาของหญิง 2 จำพวกนั้นหาชนมีความรังเกียจนัก เรียกว่า คนอนาจาร ย่อมจ้างถ่ายไปใช้เป็นคนเลี้ยงช้าง ม้า โค กระบือ ชักคากผ้าอ่อนเก่าเสียมากกว่า"

ในสังคมย่อมปะปนทั้งคนดีคนชั่ว ลักษณะของคนชั่วมีหลายประเภทดังกล่าว ด้วยเหตุนี้ พ่อแม่ผู้ปกครองจึงสั่งสอนให้ลูกรู้จักเลือกคบคนดี ดังปรากฏในวรรณคดีเรื่องขุนช้างขุนแผน ตอนนางเกสร สอนนางสร้อยทองก่อนจะเดินทางมาอยู่อยุธยา ดังนี้ (กรมศิลปากร 2513 : 570)

ที่ใครควรเคารพก็บนอบ
อย่าโทคไรให้เขาพากันชิงชัง
คนเช่นนั้นมักเที่ยวแหวกแซง

ที่ควรชดชึ กขอบอย่าผิดหลัง
แต่อย่าปลั่งเผลอคคบคนเสเพล
ประจบประแจงด้วยอุบายหลายเล่ห์

พอเราหลงปลงอารมณ์สมคะเน	ก็ถ่ายเทเอาทรัพย์สินเสียยับพัน
อันคนชั่วย่อมระคนปนกับดี	ถ้าดีมีชั่วมืออยู่ที่นั่น
ถึงเมืองลาวเมืองไทยไม่ผิดกัน	เพราะเช่นนั้นชั่วผู้ชั่วเจ้าจำไว้

2.1.3 การรู้จักรักษานวลสงวนตัว

วรรณกรรมสอนสตรีให้ประพฤติอยู่ในกรอบของประเพณี ไม่ปล่อยตัวปล่อยใจ ในเรื่องความรักมากเกินไป เพราะหญิงที่ชายจะเลือกเป็นภรรยา นั้น นอกจากจะเพียบพร้อม ไปด้วยคุณสมบัติด้านอื่น ๆ แล้ว ยังต้องเป็นสาวบริสุทธิ์ไม่เคยผ่านมือชายมาก่อน เนื่องจากวิสัย ชายยอมแต่งงานเป็นเจ้าของหญิงแต่เพียงผู้เดียว จึงมีคำสอนให้รักษาพรหมจารี ไว้จนถึงวัน แต่งงาน ดังเพลงยาวนายมหานุกาพ สอนว่า (นายมหานุกาพ 2504 : 148 - 149)

สงวนยศอย่างประยูรวิหคหงส์	ยอมจำนงมัจฉินทรสระสนาน
สงวนศรีมิให้มีราศีพาน	เคยสถิตสถานคูหาทอง
อันความชั่วจะให้ชื่อนั้นภาลิก	เหมือนคองหมึกถึงมีมอมก็จำหมอง
ใครจะเมตตาความเคียดประคอง	ไม่เท่าอันองรักหน้าสงวนนวล
.....
สงวนภักตร์รักกายสู่วายชีวาत्म	เหมือนเช่นชาติจามรีที่รักชน
อันราศีมิให้ของระคายสกนธ์	สู้เสียชนมร์รักเชื่อนี้เหลือวงษ์

สุภาพนิทสอนหญิง สอนเช่นเดียวกันว่า (กรมศิลป์ากร 2505 : 51, 58)

ผู้ใดเกิดเป็นสตรีอันมีศักดิ์	บำรุงรักษากายไว้ให้เป็นผล
สงวนงามตามระบอบให้ชอบกล	จึงจะพ้นภัยพาลการนิทา
เป็นสาวแสนแรววยสวยสะอาด	ก็หมายมากเหมือนมณีอันมีค่า
แม้แต่กร้าวรานรอยถอยราคา	จะพลอยพาหอมหายจากกายนาง

และ

จงรักศัวอย่าให้มัวรำคืดหมอง
อย่าเอาผิดมาเป็นชอบประกอบใจ
แม้รู้จักกว้างเป็นอย่างไร
จงกำหนดคอตสำหรับรักษาทรง

ถือท่านองแบบโบราณท่านชานไซ
จงอยู่ในโอวาทญาติวงษ์
จะเพริศพริ้งสมสวาทเป็นราชหงส์
อย่าลุ่มหลงควยอุบายของชายพาล

คำนิยามเรื่องพรหมจารีย์ ปรากฏอยู่ในวรรณคดีทั่ว ๆ ไป ตัวละครเอกฝ่ายหญิงมักเป็นสาวบริสุทธิ์ หญิงที่เคยผ่านการมีสามีมาแล้ว และต้องเป็นม่าย จะได้รับการดูแล เช่น นางวิมาลา เมื่อชาละวันตาย ไกรทองก็เกี่ยวพาราสีนาง อ่างความเป็นม่ายของนางว่าจะมีแต่คนคิดนินทา (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย 2513 : 380 - 381)

อันธรรมชาติศรีมีตัว
ไม่มีคนชมเหงคะเนงร้าย
จงถอยหลังคิดคอย่าจู้
ยอมเป็นที่คิดนินใจ

ค้อยยังชั่วกว่าเช่นที่เป็นม่าย
ไปไหนไปง่ายสบายใจ
ยัวร้างอย่างนี้หากไม่
บุรพกว่าไว้ลวันความจริง

ควยเหตุที่สังคมนิยมความบริสุทธิ์ของหญิง หญิงจึงต้องระมัดระวังรักษาตัวให้บริสุทธิ์ แม้จะรักษาใจก็ตองยับยั้งชั่งใจ ดังนางแก้วกิริยาขอร้องขุนแผนมิให้ใจเร็วควนไควว่า (กรมศิลป์ากร 2513 : 416)

ถ้าหม่อมรักฉันแต่ไม่ทอคหึง
อย่าให้นองหมองสัจยที่สัญญา
หม่อมรักฉันไซ้ฉันจักไม่รักทอบ
รักษาตัวกลัวอายเสียกายนวล

อย่าควนชิงเชิญคให้งามหน้า
เชิญไปว่ากับคุณพ่อแต่พอคร
จะล้กลอมกลัวผิดสัักพันส่วน
สุกสงวนอยู่แล้วอย่าวอนเลย

เหตุที่ผู้ใหญ่ตองสอนสตรีให้รักษาพรหมจารีย์ไว้จนถึงวันแต่งงานก็เพราะถ้าปล่อยใจ ปล่อยกายไปกับความรักความใคร่ก่อนถึงเวลา ชายจักไม่เห็นคุณค่าของหญิง เพราะถือว่า ได้มาง่าย พาลเบื่อง่ายควย ดังคำตักพ้อของนางละเวง ว่า (สุนทรภู่ 2505 : 668)

เขาย่อมเปรียบเทียบความว่ายามรัก
 ครั้นจืดจางห่างเหินไปเนิ่นนาน

แต่น้ำผักคัมขมขมว่าหวาน
 แต่น้ำตาลก็ว่าเปรี้ยวไม่เหลือวแล

นางอำพัน ในเรื่องโคบุตร เสียความบริสุทธิ์ให้โคบุตรก่อนวิวาห์ ฉะนั้นเมื่อโคบุตร
 จะลาจาก นางจึงคิดว่า โคบุตรทอดทิ้ง กัวยนางยอมเป็นภรรยาของโคบุตรเร็วเกินไป
 (สุมทรภู 2515 : 66)

มิเสียที่ที่พระว่การูญ้อง
 คังฝูงผึ้งคลึงกลิ่นแล้วบินจร
 หรือห่างหลังหวังไปนครเทศ
 ้อง โฉกเซลาเบาจิตพิศศรี

จะจากห้องแรมร้างห่างสมร
 สมสุนทรที่พระเริ่มแค้นเคิมที
 ประจักษ์เหตุแล้วไม่ต้องให้หมองศรี
 ก็ตามทีเกิดเคราะห์เจ้าเพาะเป็น

สุภาวีกสอนหญิง จึงเตือนสติหญิงสาว กัวยคำกลอนว่า (กรมศิลปากร 2504 : 54)

อันทวนางเปรียบอย่างปทุมเมศ
 หอมผกาเกสรขจรจาย
 ครั้นไค้ชมสมจิตพิศวาส
 ไม่อยู่เฝ้าเคล้ารสเที่ยวจกลอง

พึงประเวศบุคพันชลสาย
 มิไค้วายกุ่มรินถวิลปอง,
 ก็นิราศแรมจรัสผันผยของ
 ญท้านองใจชายก็คล้ายกัน

การสงวนตัวของสตรีจะต้องสงวนทั้งกาย ใจ และทำที่ที่แสดงออก ดังนี้

1. รักใคร่ต้องเก็บไว้ในใจ วรรณกรรมสอนสตรีให้ทราบว่า เรื่องของความรัก
 เป็นเรื่องของหัวใจ ห้ามกันไม่ได้ แต่ห้ามกิริยาที่แสดงออกได้ คือ เก็บความรักไว้ในใจอย่า
 แสดงออกทางสายตา คำพูด และท่าทาง อย่าให้ชายรู้ว่ารักเขา เพราะจะทำให้ชายดูถูก
 หรือมีฉันทักว่าเรียบพยายามก่อความสัมพันธ์ให้ลึกซึ้งยิ่งขึ้น หญิงเป็นฝ่ายเสียเปรียบเสมอ
 ดังนั้น วรรณกรรมจึงแสดงให้เห็นว่า หญิงก็จะไม่แสดงความรักในใจของตน ตัวอย่าง นางสีดา
 เมื่อพบพระรามก็รัก รัก อวยกัญจิก แต่วิสัยสตรีจึงไม่สามารถทำอย่างไรปรารถนาได้ ดังความ
 ต่อไปนี้ (พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก 2514 : 382)

พิศวงในองค์พระจักรี
 แค้นมายชวยคุณลับเนตร
 ไม่เห็นค่าเนนกลับมา
 ครั้นจะสืบถามใครให้รู้
 แสนคะนึ่งถึงองค์ญาไย

เทวีมีไคว่างตา
 บึงอาศูรพูนโทษโหยหา
 กัลยาสลกระหคใจ
 ก็อศูไม่ออกปากได้
 อาลัยเป็นพันพันทวี

สุภาวีกสอนหญิง สอนว่า (กรมศิลปากร 2505 : 53 - 54)

อันที่จริงหญิงกับชายย่อมหมายรัก
 แน่นจักรักรักไว้ในอารมณ์
 คังพดกษาทองวายุพิศโปก
 จงยับยั้งชั่งใจเสียให้คี่

มิใช่จักตัดทางที่สร้างสม
 อयरักชมนอกหน้าเป็นราคี่
 เชย็อนโยกก็แต่กึ่งไม่ตั้งที่
 เหมือนจามรีรู้จักรักษากาย

ควยคำสอนเช่นนี้ สตรีที่คี่จิงต้องออกกลันค่อความปรารวดนาของตน คังค้ำคร่ำครวณ
 ที่นางศรีมาลาคร่ำครวณถึงพลาวยามว่า (กรมศิลปากร 2513 : 640 - 641)

อกน่องยากนักเพราะเป็นหญิง
 แน่นเป็นชายพ้อพลาวยเป็นสครี่

คองซอนรักหนักนึ่งอยู่กับที่
 ค่ำวันนึ่งเป็นตายจะหมายไป

จากตัวอย่างที่ยกมานี้มีทั้งคำสอนโดยตรง และสอนทางอ้อม โดยให้เห็นพฤติกรรม
 ของ "นางเอก" ว่าเมื่อมีความรักจะปฏิบัติคัวอย่างไร แสดงว่า วรรณกรรมให้ความสำคัญ
 กับความประพฤติของหญิงสาวมาก จึงมีข้อความ หรือเนื้อหาสั่งสอนสตรีให้ประพฤติ ปฏิบัติอยู่
 ในกรอบขนบธรรมเนียมประเพณีแม้จะขัดกับความต้องการของตงกัก็ตาม ทั้งนี้ก็เพื่อให้อน
 คำนินทนา

2. ออย่าทอดสะพานให้ชาย เป็นสำนวนหมายความว่าอย่าแสดงที่ท่าเชยชวณผู้ชาย
 ให้มาสนใจตน การเชยชวณชายจะทำให้ชายคูดูกมาก เพราะเรื่อรัก ๆ-ใคร ๆ ในสังคมไทย
 ชายจะเป็นผู้เริ่มก่อน สตรีใดที่เพียบพร้อมควยคุณสมบัติของกุลสตรี ย่อมเป็นที่หมายปองของบุรุษ

ทั่วไป บุรุษจะเป็นฝ่ายใช้ความพยายามผูกใจให้หญิงรัก และให้พ่อแม่ของฝ่ายหญิงพอใจ โดยที่หญิงต้องไม่แสดงท่าทางให้ชายรู้ว่าตนสนใจชายเป็นพิเศษ วรรณกรรมก่อนได้รับ อิทธิพลตะวันตก จึงสอนหญิงไม่ให้หอกสะพานให้ชาย เพราะจะทำให้หญิงนั้นดูไร้ค่า ตัวอย่าง จากเรื่องรามเกียรติ์ กวีสร้างนางสามะนักขาให้เป็นตัวละครฝ่ายร้ายที่ประพฤตินิคมธรรมเนียม โดยการเชิญชวนพระรามให้เป็นสามีของนาง แม้พระรามจะปฏิเสธนางก็ยังเข้าชิงวิงวอน (พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก 2514 : 633)

อนิจจาควรหรือพระทรงลักษณ์	มาสลัดคัตกรักน้องได้
จงเมตตาข้าม้างอย่าสูญใจ	ถึงผิดเพศวิสัยเป็นไรมี
อันการภิรมย์สมสู่	ผู้ใดที่นรก็อยู่กับถาษี
ฝ่ายข้าก็เป็นสตรี	จงรักภักดีพระทรงฤทธิ

การที่สตรีแสดงออกอย่างโจ่งแจ้งเช่นนี้ จะถูกชายดูถูกดูหมิ่นมาก ดังพระรามค่านางว่าเป็นหญิงแพศยา (พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก 2514 : 633)

นี่เนื้อแพศยาทรลักษณ์	อัปลักษณะกว่าหญิงทั้งหลาย
มายักเฝ้าเข้าชิงกระแหงชาย	อัสเนร้ายมารยาอาชรรรม

การที่กวีใส่บทบาทให้ตัวละครฝ่ายร้ายเช่นนี้ ย่อมแสดงให้เห็นว่า หญิงที่ไม่ประพฤตินิคมธรรมเนียมด้วยการแสดงความรักใคร่ชายถึงกับบอกว่าจะมอบกายมอบใจให้หญิงก็จะต้องมีความอาย ถ้ามีเหตุให้ต้องไปเชิญผู้ชายมาหาตน ตัวอย่างเช่น นางอุษา ในเรื่องอุณรุท ที่ใช้ให้พี่เลี้ยงไปรับพระอุณรุทมาอยู่กับนางนั้น เนื่องจากนางเป็นภรรยาของอุณรุทแล้ว จึงต้องการอยู่กับผู้ที่ใคร่ชื่อว่า "สามี" แต่การไปเชิญผู้ชายนั้นเป็นสิ่งที่น่าอายมาก ดังนางพิจิตรเลขา ซึ่งเป็นพี่เลี้ยงของนางอุษามอบอกกับอุณรุทว่า (พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก 2515 : 255)

สุคตอายุสุครักนี้หนักหนา	จึงใช้ขามารองบทศรี
มาทูลสารสวัสดิ์เคเหวี	เชิญเสด็จภูมิรีบไป

3. อย่าหลงคำชาย วรณคดีชี้ให้เห็นความจริงที่ว่า วิสัยบุรุษเพศในยามรัก ยามปรารถนาสตรีที่ตนพอใจก็ยอมพูดได้ทุกอย่าง สตรีโคหลงเชื่อว่าชายของชายมักได้รับทุกข์ ในภายหลัง เพราะชายมักพูดไม่จริง กาลเวลาเท่านั้นที่จะพิสูจน์ความจริงใจของชาย พระเอกในวรรณคดีไทยส่วนใหญ่เจ้าชู้ เป็นคนว่า ชุนแฉนมีภรรยา 5 คน มีความรัก แต่ละคนไม่เหมือนกัน รักแรกคือ นางพิม ชุนแฉนก็ได้นางพิมาก่อนแต่งงาน ขณะที่ลอบมาหา นางพิก็ยังไม่วั้นที่จะแสดงลวกลาย เจ้าชู้ช่วยการไค่นางสายทองเป็นภรรยาอีกคนหนึ่ง เมื่อ นางพิจับได้จึงเกิดต่อว่าต่อขาน หญิงไทยมักโทษตัวเองว่าเป็นฝ่ายผิด นางพิก็เช่นเดียวกัน นางโทษความใจง่ายของตนที่หลงเชื่อคำชายจนต้องทุกข์ใจว่า (กรมศิลปากร 2513 : 146)

ฉันนี้หลงจงรักแต่ข้างเดียว

ไค้พลังผิดคึกคึกก็เสียใจ

ไม่ฟังคำสุภาวีกทานสั่งสอน

ท่านว่ามารยาของชายชาดู

มาเทียบคู่กับเจ้าจอมหม่อมคนนี้

พูดเพราะดังเคาะฆ้องวงวน

ข้างไปปลกลดเลี้ยวหาตรงไม่

ออกเอ๋ยแต่จะไค้อัประมาณ

มาแสงนงอนเชื้อลั่นควยลมหวาน

มีประมาณไค้สามสิบสองกล

ราวกับหกสิบสี่ไม่ซักสน

ไม่รักเชื่อน้ำมนต์แล้วสียไป

อิเหนาเป็นตัวละครเอกฝ่ายชายอีกตัวหนึ่งที่มีชายามาก ทำให้ผู้เป็นชายาได้รับความทุกข์ โดยเฉพาะจินตะหรา และบุษบา เมื่ออิเหนาคลั่งจินตะหราบอกว่าไม่ไค้รักบุษบา จะไม่แต่งงานกับบุษบา ครั้นพบบุษบาก็หลงจนลืมจินตะหรา ช้ายังกล่าวร้ายจินตะหราวามีทำที่ กับคนก่อน และจินตะหราเป็นเพียงของเล่นเท่านั้น ดังความว่า (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย 2510 : 27)

อันนางจินตะหราวาคี

หากเขาออกก่อนหย่อนมา

พี่ลอบโลมเล่นแต่เช่นชู้

อันตัวพี่กับเจ้าก็เข้าใจ

ไซ้พี่จะมุ่งมากปรารถนา

ใจพี่พาลากถึงวยไป

มิไค้เลี้ยงเป็นคู่พิสมัย

คุณาหงันกันไว้แต่เยาว์ผา

ถึงจะมีเมื่อก่อนสักนัยร้อย ก็เป็นน้อยแก่ยกแสนหา
 ความจารีตสุริวงศ์พงศ์เทวา โดยได้สัญญาว่ากัน

คำพูดเช่นนี้ของอิเหนา เหมือนเป็นตัวแทนคำพูดของชายเจ้าชู้ทั่วไป
 วรรณกรรมจึงเน้นคำสอนให้สตรีรักษาวลสงวนตัว ไม่แสดงที่ท่าว่าสนใจชายก่อน ไม่ปล่อยให้
 ปล่อยกายให้ชายชม เพราะชายที่ได้หญิงอย่างง่ายคายยอมไม่เห็นคุณค่าของหญิงนั้น สุภาวีก
 สอนหญิงเตือนหญิงให้รู้เท่าทันชั้นเชิงชาย จะได้ระมัดระวังตัวไม่ใจเร็วควั่นเชือกชาย ทั้งนี้
 (กรมศิลปากร 2505 : 54)

แม้ชายใดใจประสงค์มาหลงรัก ให้รู้จักเชิงชายที่หมายมั่น
 อันความรักของชายนี้หลายชั้น เขาว่ารักรักนั้นประการใด
 จงพินิจพิศดูให้รู้แน่ อย่าทำแต่ใจเร็วจะเหลวไหล
 เปรียบเหมือนคิคุปรีศนาไว้ในใจ มันมักไหลแปลงขุมเป็นหลุมพราง

2.1.4 การรู้จักเสริมคุณค่าให้แก่ตัวเอง

จากวรรณกรรมหลายเรื่องมีคำสอนในทำนองให้สตรีเสริมคุณลักษณะของ
 คนเองให้ดีขึ้นในค่านต่าง ๆ เช่น

1. ค่านการแต่งกาย มีคำพังเพยว่า "ไถ่งามเพราะชน คนงามเพราะแต่ง"
 ชรรษชาติให้ความงามมาแล้ว แต่ถ้าจะไถ่งามยิ่งขึ้นต้องรู้จักปรุงแต่งร่างกาย การจะแต่งกาย
 ให้สวยงามนั้น จะต้องให้เหมาะสมกับรูปร่าง หน้าตา ผิวพรรณ และเหมาะสมกับกาลเทศะด้วย
 การแต่งกายเพียงอย่างเดียวอาจไม่งามเท่าที่ควร ถ้ารูปร่างไม่สวยงาม
 ฉะนั้นสตรีผู้รักสวยรักงาม ควรรักษาทรพทรวงให้สวยงามได้สัดส่วนด้วยการระวังเรื่องอาหาร
 การกิน วรรณกรรมเรื่อง กฤษณาสนนองคำฉันท สอนเรื่องการบริหารโภคะให้บริโภคะแก่พอกี
 เพื่อรักษาบุปร่างให้่งคงาม (กรมศิลปากร 2508 : 525)

น้อยภักษกั้มอมชูป
 มากภักษกั้พิพาน
 ฟิงภักษัพอประมาณ
 โสภาคยรรยง

สิริรูปกั้บันดาล
 จะหนักเนื้อและเ้ให้อองค้
 บวิการวิกลทรง
 ทุกสิ่งสิ้นทั้งอินทรีย์

2. มีความสามารถในเรื่องการบ้านการเรือน วรรณกรรมเน้นว่างานหลักของสตรี คือ งานบ้าน ดังนั้นสตรีที่ดีควรขยันทำงานบ้าน หมั่นดูแลให้สะอาดเรียบร้อยน่าอยู่อาศัย นอกจากนี้ยังต้องประคองประคองของใช้ เพื่อทดแทนบ้านให้งามอีกด้วย จึงจะเรียกว่ารู้จักเสริมคุณค่าให้ตัวเอง นางในวรรณคดีหลายคน มีความสามารถในการแต่งบ้านเรือน เช่น นางพิม นางแก้วกิริยา และนางศรีมาลา โดยเฉพาะนางพิม มีฝีมือในการปักม่านได้เป็นเยี่ยม ดังคำชมของขุนแผนว่า (กรมศิลปากร 2513 : 97)

นำรักปักไหมเอาทองถม
 เป็นเรื่องศิลป์สุริยาเมื่อพานาง

 น้องเอ๋ยกระไรเลยฉลาดล้ำ

สวยสมฝีมือพิมงามกระจ่าง
 ข้ามแม่น้ำกว้างก็ปลัดกัน

 ไม่ชอกช้ำฝีมือเจ้าเหลือหา

และเมื่อขุนแผนขึ้นเรือนขุนช้าง เพื่อลักนางวันทอง ได้เห็นม่านก็จำได้ว่า เป็นฝีมือของนาง เพราะ (กรมศิลปากร 2513 : 380 - 381)

ม่านนี้ฝีมือวันทองทำ
เส้นไหมแน่นเขียนแนบเนียนดี
 เจ้าปัก เป็นป่าพนาเวช

 เจ้าปักเป็นพระลอกลอกโลก
 แสนคะนึ่งถึงองค์อนงค์บุษ

จำได้ไม่ผิดนัยน์ตาพี่
สิ้นฝีมือแล้วแต่นางเคียว
 ขอบเขตเขาคลุ่มช่อมเขี้ยว

 ถึงกาหลงทรงโศกกำสรคสุก
 พระทรงเสี้ยงสายสมุทรมาเป็นนาง

ถึงมานชั้นสามคองามพริ้ม
ยื่นพิศมาน้องคองตักใจ

ฝีมือพิมพ์เจ้าทำพี่จำได้
ฉลาดนักปักไว้เป็นคารวี

นางแก้วกิริยา มีความสามารถในการจัดห้องที่คับแคบให้น่าอยู่ได้ ดังคำชม
ของขุนแผนที่ว่า (กรวมศิลป์ภากร 2513 : 373)

ที่นอนน้อยนอนอ่อนน้อม
กระจกแจ่มจักใส่คั่นรองน้อย
ฉากนั่งจักตั้งไว้ข้างเตียง
ห้องแคบอุศสำหรับแอบไม้อัด
ทั้งกระโถนขันน้ำแจจกถอย

มีหมอนข้างคู่ประคองเคียง
ไม้สอยสังงามเกลี้ยง
อักษจันทร์ตั้งเรียงในห้องน้อย
รู้จักจักเครื่องเรือนไว้ใช้สอย
คุณน้อยองามรับกับรูปคน

ทั้งนางวันทอง และนางแก้วกิริยา ต่างเป็นสตรีที่มีรูปร่างหน้าตาสวยงาม
เป็นคุณสมบัติเด่นแล้ว ยังมีความสามารถในการจัดแต่งบ้านเรือนให้สวยงามน่าอยู่ ยิ่งทำให้
นางเด่นยิ่งขึ้น ความสามารถของตัวละครนี้เป็นคำสอนทางอ้อมให้สตรีตระหนัก เพื่อจะได้
เสริมคุณค่าให้แก่ตัวเองด้วยวิธีดังกล่าวบ้าง

2.2) กิริยามารยาท

คุณสมบัติข้อหนึ่งของสตรีไทยที่สังคมต้องการ คือ กิริยามารยาทสุภาพเรียบร้อย
ดังนั้น วรรณกรรมจึงสอนสตรีให้ฝึกฝนอิริยาบถต่าง ๆ ให้สุภาพอยู่เป็นนิจ เช่น เรื่องลิลิตพระลอ
ตอนย่ำสอนพระเพื่อนพระแพงว่า (กระทรวงศึกษาธิการ 2516 : 120)

อิริยาบถสี่ไสร้
นอนนั่งยืนเดินจง
สองศรีสมบุรณ์บง
นอนนั่งยืนเดินเหล้น

สงวนองค์ อ่อนเอย
อย่าเว้น
กขมาศ ญเอย
แก่งให้เสมอกัน

เรื่องขุนช้างขุนแผน พระพันวษาเปรียบเทียบจริตกิริยาของนางสร้อยทอง และ
นางสร้อยฟ้าไว้ดังนี้ (กรมศิลปากร 2513 : 779 - 780)

พินิจทรงสร้อยทองละอองพักตร์

ละมุนละม่อมพร้อมพริ้งทุกสิ่งอัน

คู่สงบล่สงี่ยมงามทรามสวาท

กระษัตริย์หรือจะมีลือโนแคนลาว

แล้วเป็นพักตร์มาพิศเจ้าสร้อยฟ้า

ท่าทางท่วงทีก็คี่จริง

หูกากลอกกลมคมคายเหลือ

จะเปรียบก็เหมือนอย่างนางละคอน

เพราะพริ้งเพริ้วเหลือคั้งเรือแข่ง

คูริมฝีปากนางลูกคางกลม

นรลักษณ์งามเลิศเจิดฉ้าน

เป็นขวัญของประเทศเขตลาวลาว

มารยาทสนิทสนมสมเป็นสาว

จนเชียงใหม่ได้ข่าวเข้าช่วงชิง

คูจริตกิริยากระทุ้งกระตัง

จะเสียวอยู่สักสิ่งด้วยรายอน

พิศแล้วเปื้อนคู่ไค้แต่รอนรอน

งามงอนอ่อนแอ้นมั่นเอวกลม

กลองแก่งพายจิบก็เจียนลม

เห็นลาคเลาเจ้ากรรมเป็นมันคง

เจ้าขรัววรจันทร์ ก็กล่าวทำนองเกี่ยวกับว่า (กรมศิลปากร 2513 : 780 - 781)

นางสร้อยทองต้องลักษณะนัก

แต่สร้อยฟ้าคูจริตกระบิคระบวน

คูท่าทางอย่างเรือทองระลอก

กระหม่อมฉั้นเกรงจะชักพระอัชชา

.....

ไม่เหมือนนางสร้อยทองผ่องศรี

คูท่วงทีกีรียนั้นสมทรง

นรลักษณ์งามคีติฉฉวน

เห็นไม่ควรที่จะเคียงพระมาทา

กลีบกลอกกลิ้งกลมคมหนักหนา

เหมือนทรงม้าที่พยศต้องกคไว้

.....

นั้นควรที่ยกย่องต้องประสงค์

ควรรองบาทหงส์พระทรงชัย

พระพันวษา และเจ้าขรัววรจันทร์ มีความคิดตรงกันคือ พอใจนางสร้อยทอง บทชม
นางสร้อยทองตอนนั้นสะท้อนให้เห็นค่านิยมเกี่ยวกับความงาม และกิริยาท่าทางของสตรีว่านิยม
สตรีที่มีกิริยาเรียบร้อยนึ่มนวล

กิริยามารยาทที่วรรณกรรมเน้นให้ระมัดระวังมาก ได้แก่ การเดิน การนอน การนั่ง การมอง การพูด และการยิ้มหัว

2.2.1 การเดิน สุภาษิตสอนหญิงสอนไว้หลายคน ดังนี้ (กรมศิลปากร 2505 : 52)

ประการหนึ่งซึ่งจะเดินค้ำเป็นนาค	ค่อยเยื้องยาดรยค่างไปกลางสนาม
อย่าไกวแขนสุดแขนเข่าห้ามปราม	สิ่งขมขามสงวนไว้แต่ในที่
อย่าเดินกรวยอย่าขอกยกผ้าหม	อย่าเสยผมกลางทางหว่างวิถี

และ (กรมศิลปากร 2505 : 64)

เมื่อจะจรนอนเดินค้ำเป็นนั้ง	จงระวังรังจิตขมิษฐา
อย่าเหม่อเมินเดินให้ค้ำมีอาณา	แมนพลังพลาคนาหาจะอายศคน
เห็นผู้ใหญ่ฤาใครเขานั่งแน่น	อย่าไกวแขนบิดเช่นไม้เห็นหน
ค้อยวอนว่าข้าขอจรคด	นั้นแลคนจึงจะมีปราณีนาง

กณณาสอนน้องคำฉันท์ สอนเช่นเดียวกันว่า (กรมศิลปากร 2508 : 524)

เดินนั่งจงยังองค์	คำรงกายระไวระวัง
ชาวชนกัชนวนชัง	ชนมองจะชรองสรารล
.....
อย่าเดินทคมาลา	เสยเกศาบควรท่า
จับพลบพลางชานคำ	สะกิดเพื่อนสวารลพวง
บุรยาครโยกย้าย	กรกรีกกรายสไบบาง
ยอหัดถลัมภ์สปราง	จักเลื่อมสวัศศีลศรี
นุ่งเฟื้องภูษาเดิน	แลนุ่งเมิลวิดีลี
เปลือยเปล่าพระอินทรีย์	หนึ่งสองบ่าสไบทรง

วรรณกรรมทั้งสองเรื่องนี้สอนสตรีให้มีมารยาทในการเดิน คือ เดินอย่างสงบสงัด
แต่มีสง่า หมายความว่า ขณะเดินจะต้องไม่คุยกัน ไม่รีบร้อนเดิน ไม่เสยผม ไม่ขยับเสื้อผ้า
ไม่เดินย้าออก ไม่ไกวแขนมากเกินไป เพราะกิริยาเหล่านี้ล้วนไม่น่าดู นอกจากนี้เมื่อจะ
เดินผ่านผู้ใหญ่ ต้องกล่าวคำขอทางก่อน จึงจะเรียกว่าเป็นผู้มีมารยาทก็

2.2.2 การนอน วรรณกรรมสอนว่า สตรีที่ดีไม่ควรนอนตื่นสาย เพราะการตื่นสาย
แสดงถึงความเกียจคร้าน วรรณกรรมที่สอนเรื่องการนอนนี้ได้แก่ กุณฺหาสนนังคัจฉนฺทํ และ
สุภานิกาสอนหญิง ซึ่งสอนไว้ดังนี้ (กรมศิลปากร 2508 : 525)

"นอนนานมักคร้านกาย บัวยการกิจคึกการงาน"

และ (กรมศิลปากร 2505 : 64)

"แม้สมรจะไปนอนที่เรือนไหน อย่าหลับไหลลึ้มกายจนสายแสง
ใครเห็นเข้าเขาจะเล่าป็นทานาง ความกระจำงออกกระจายเพราะกายตัว"

2.2.3 การนั่ง วรรณกรรมสอนให้นั่งอย่างระมัดระวัง โดยเฉพาะเครื่องนุ่งห่มว่าควร
ปกปิดเรือนร่างให้มิดชิด อย่าเปลือยตัว ปล่อยตัว จนเป็นที่หัวเราะเยาะของผู้พบเห็น สุภานิก
สอนหญิง สอนดังนี้ (กรมศิลปากร 2505 : 64)

"ถ้าจะนั่งก็นั่งระวังผ้า ไม่อาณาเขาจะพากันยิ้มหัว"

และ "อย่าท้าวแขนท้าวคางให้ห่างกาย อย่ากรีกกรายกรอมเพลาะเที่ยวเราะเริง"

กุณฺหาสนนังคัจฉนฺทํ สอนท่านั่งว่า (กรมศิลปากร 2508 : 521)

"ท้าวคางแลท้าวแขน จนองค์แอนถาเขินขาม"

และ "หนึ่งนั่งเอาบาทรง ศิริบงบโสภา

โยกย้ายวิการกา ยประเภทหลากหลาย"

นอกจากสอนทำนองแล้ว วรรณกรรมเรื่องนี้ยังสอนให้รู้จักเทศะ คือ สถานที่ควรนั่ง หรือไม่ควรนั่ง ดังนี้ (กรมศิลปากร 2508 : 522)

หนึ่งสถิตที่บันได	อีกร่มไม้แลตากกาย
นอนนั่งยังชานชาย	สถลห้องวิถีสาย
ล้วนเลิศอัปรัลักษณ์	ทุรลักษณานาง
ราคีคคีทมาง	กรมลผู้ภรรคาคน

2.2.4 การมอง วรรณกรรมสอนสตรีเกี่ยวกับการมองว่า ไม่ควรชายตาให้ชาย เพราะจะทำให้ชายเข้าใจว่า เชิญชวนให้เข้ามาเกี่ยวพาราตี หญิงที่เล่นคากับชาย สังคมเรียกว่า หญิงเจ้าชู้ ซึ่งเป็นที่คู่มืมนินทาของคนทั่วไป สุภาษิตสอนหญิงจึงสอนว่า (กรมศิลปากร 2505 : 53)

ชิ่งเนตรอย่าสัง เกศให้เกินนิก	จงรู้จักอาการประมาณหมาย
แม้ประสมเหล่าเจ้าผู้ชาย	อย่าขม้ายท่าขม้อยคบอยแล
อันนัยนัยคำพาตัว ให้มีวามอง	เหมือนท่าของแฉะออกบอกระห
จริงมีจริง เขาก็เอาไปเล่าแซ	คนรังแกมันก็ว่านัยนัยาคม

วรรณคดีเรื่องอิเหนา ตอนอุณากรรณเลี้ยงอาหารบันทึ เป็นการสอนสตรีทางอ้อม โดยให้เห็นกิริยาการมองของสาวไซอุณากรรณ ซึ่งได้รับการอบรมมาดี เมื่ออยู่ต่อหน้าเหล่าทหารของบันทึ ก็ไม่มีนางโคขม้อยขม้ายตาให้ชายเหล่านั้น ดังความว่า (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย 2510 : 59)

แต่ละคนไว้วางกิริยา	ไม่ทอคตา หลือบแลแปรผัน
นั่ง โบกบัคพิชนี้เส้าสุวรรณ	หมอบเฝ้า เป็นหลั่นกันลงมา

2.2.5 การพูด พรรณนารวมเห็นความสำคัญของการพูด เพราะการพูดย่อมก่อให้เกิดความรู้สึกต่าง ๆ ได้ไม่ว่ารัก หรือชัง ถ้าพูดอ่อนหวาน พูดในสิ่งที่ควรพูด ก็จะเป็นผลดีต่อผู้พูด ในทางกลับกัน ถ้าพูดไม่เพราะหู หรือพูดโดยไม่คิดว่าสิ่งที่พูดออกไปจะกระทบกระเทือน หรือให้ผลเสียแก่ผู้ใดบ้าง ผู้พูดก็จะได้รับความรู้สึกชังจากผู้ฟัง ไม่มีผู้ใดต้องการคบหากับคนประเภทนี้ ดังนั้น พรรณนารวมจึงสอนสตรี ดังนี้

1. พูดคำไพเราะอ่อนหวาน

สำหรับท้าวศรีจุฬาลักษณ์ กล่าวถึงคุณสมบัติของ สตรีที่พึงชมว่า

(นพมาศ 2513 : 43) "...ประพศกิวาจาให้อ่อนหวาน มิได้เกินเลยแก่ท่านผู้ใดผู้หนึ่ง ที่ควรจะเรียกแม่ ก็เรียกแม่ ควรจะเรียกว่าพี่ ว่าป้า ว่าน้า ว่าอา ก็เรียกว่าพี่ ว่าป้า ว่าน้า ว่าอา มิให้ท่านผู้ใดรำคาญเคือง โสภ คัวยาวาจาตำเริบคังน้ออย่างหนึ่ง..."

สุภาภิกษอนหญิง สอนว่า น้ำเสียงที่พูดควรให้อยู่ในระดับปรกติ ไม่พูดคังเกินควร เพราะจะกลายเป็นการชู้ตะคอก (กรมศิลปากร 2505 : 63)

จะพูดจาปราศรัยกับใครนั้น

อย่าตะคังตะคอกให้เคืองหู

ไม่ควรพูดอ้ออึง ขึ้นมึงกู

คนจะหลูลวงลามไม่ขามใจ

มันจะเรียนวิชาทางคชาชาย

อย่าปากร้ายพูดจาอัชฌาสัย

จึงซ้อง่ายชายคิมักำไร

คัวยเขาไม่เคืองจิตระอิกระอา

เป็นมนุษย์สุคนิยมเพียงลมปาก

จะได้ยากโทษทิวเพราะชีวหา

มันพูดคิมักคนเขาเมคคทา

จะพูดจาจงพิเคราะห์ให้เหมาะสมความ

สุภาภิกษอนหญิง ยังสอนอีกว่า เมื่อถูกเกี่ยวพาราตีจากชายที่คนไม่ชอบ ก็ควรเฉยเอาไว้ การโต้ตอบ จะทำให้ชายคิดวงลาม (กรมศิลปากร 2505 : 63)

ถึงชายใดเขาพอใจมาพูดเกี่ยว อย่าโกรธเกรี้ยวโกรธว่าหยามหยาม
เมื่อไม่ชอบก็อย่าตอบเนื่อความคามา มันจะลามเล่นเลยเหมือนเคยเป็น

นอกจากนี้ ยังสอนไม่ให้พูดมาก (กรมศิลปากร 2505 : 63)

"จะพูดจาสำราญพิศประหยัคปาก"

การพูดมากอาจปลั่งเปลอพูดในสิ่งที่ไม่ควรพูด และเมื่อมีธุระจะปรึกษากันก็ควรกลับมาพูดที่บ้าน ดังความว่า (กรมศิลปากร 2505 : 63)

อย่าพูดเพื่อเจ้อไปไม่สู้ก็
ให้กำหนดจจจำแต่คำชอบ

เห้ย้าเรือนมีกลับมารึงหารือ
ผิกระบอบแบบกระบวนอย่าควรถือ

2. พูดอย่างไตร่ตรอง คือ ก่อนพูดควรคิดว่าพูดออกไปแล้วจะเป็นผลดีหรือผลเสีย ถ้าคิดว่าเป็นผลเสียก็ไม่ควรพูด ดังคำพังเพยว่า "พูดไปสองไพเบี้ย นิ่งเสียตำลึงทอง" วรรณกรรมเรื่อง โอวาทพระสังคีรี สอนว่า (กรมศิลปากร 2508 : 468)

"จะพูดจาว่าไรให้พิจารณา"

สำหรับสตรีที่แต่งงานแล้ว วรรณกรรมสอนว่า ถ้าจะพูดในสิ่งที่ตนไม่แน่ใจว่าจะมีผลเช่นไร ควรปรึกษาสามีก่อน (กรมศิลปากร 2508 : 471)

วาจานั้นเป็นใหญ่จงไค้คิด

จะชอบผิคงจไตรตราปรึกษาผัว

วาจาย่อมจะมีคนเกรงกลัว

วาจาชั่วก็จะมีแต่คนชัง

2.2.6 สำนวนกิริยาเรื่องการยิ้มหัว สังคมไทยต้องการให้สตรีสำนวนกิริยาให้สุภาพน่าดู วรรณกรรมจึงสอนสตรีว่า ถ้าจะยิ้มจะหัวเราะ ก็ควรทำแต่พองาม อย่าหัวเราะเต็มที่ ที่เรียกว่า "หัวเราะท้วงอ" การปล่อยความรู้สึกเกินควรนั้นไม่น่าดู คำสอนเกี่ยวกับการยิ้มหัว มีดังนี้ (กรมศิลปากร 2505 : 64)

ยามสรวลก็อย่าสรวลให้มัวเมา

แม้นจะหัวหัวร่อพอสบาย

เมื่อยามยิ้มยิ้มไว้แต่ในพิศคร

อย่ายิ้มหนักเสียสง่าพาสลาย

กฤษณาสอนน้องคำฉันท์ สอนว่า (กรมศิลปากร 2508 : 524 - 525)

“ หนึ่ง โสคจักสำรวม แย้มยิ้มพะพริ้มยล ”	บมิกวทรอิงอล พิศพรเพริศพะเพราพราย ”
“ พบชายก็ชายสรวล ล้วนเลศอวมง ”	สำรวลฤาสำรวมองค์ กลเหตุบ่ทอนงาม ”
“ ออย่าเผยบัญญัติ จักแถลงแสงนุสนธิ ”	พิศาลทัศนาวชน ออย่าสรวลเสีียงสำเนียงคัง ”

2.3 การเลือกคู่ครอง

เป็นสตรีสุคติแต่เพียงยิว	จะก็ชั่วก็แต่ยังกำลังสาว
ลงจนสองสามจิตไม่ยี่คยาว	จะกลับหลังยังสาวสีเต็มครอง

คำกลอนจากสุภานิตสอนหญิง (กรมศิลปากร 2505 : 57) บทนี้ แสดงให้เห็นว่า ชีวิตของลูกผู้หญิง ขึ้นอยู่กับคู่ครอง เป็นสำคัญ คู่ครอง เป็นผู้รับช่วงในการเลี้ยงดูต่อจากบิดามารดา ถ้าได้คู่ครองที่ดีก็จะมีความสุขตลอดชีวิต ในทางตรงกันข้าม ถ้าได้คู่ครองไม่ดี ชีวิตก็จะหาความสุขไม่ได้ การเลือกคู่ครองของสตรีไทยนั้นส่วนใหญ่พ่อแม่จะเป็นฝ่ายเลือกให้ เพราะพ่อแม่เป็นผู้มีประสบการณ์ และแลเห็นการณ์ไกลกว่าลูก ดังนั้นจึงปรากฏประเพณีคลุมถุงชนขึ้นในสังคมไทย กล่าวคือ ก่อนแต่งงาน ชายหญิงไม่เคยรู้จักกันมาก่อน ถ้าพ่อแม่เห็นดีเห็นงามก็แต่งงานกันได้ คังนางอัปสร สอนนางสร้อยฟ้าว่า (กรมศิลปากร 2513 : 788)

ถึงเนื้อคู่อยู่ห่างต่างภาษา	จนหน้าตาไม่รู้จักมักจี่
สำคัญแต่ที่ให้ได้คนดี	จึงจะมีความสุขไม่ทุกข์ใจ

วรรณคดียังสะท้อนให้เห็นค่านิยมในสังคมไทยว่า ถือเรื่องเกียรติ หรือฐานะทางสังคมเป็นสิ่งสำคัญ และยังมีเงินตรา ยกย่องความเป็นเจ้านายคน ภูเก็ตจากทะเลตะวันออก เรื่องสังข์ทอง ท้าวสามนต์ เป็นเจ้าเมือง จึงต้องการชายที่มีฐานะ มีชาติตระกูลเป็นเจ้าเหมือนกัน ครั้นเมื่อลูกสาวคนสุดท้ายคือ นางรจนา เลือkJเจ้าเงาะเป็นคู่ครอง ทั้งท้าวสามนต์ และนางมณฑา จึงรู้สึกอับอาย นางมณฑาคร่ำว่า (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย 2513 : 115)

เสียดเสียศักดิ์ไม่รักตัว	เลือกยัวไค้เงาะเห็นเหมาะใจ
<u>เขาจะเยาะเย้ยเล่นเป็นตำรา</u>	<u>พ่อแม่จะเอาหน้าไม่ว่างไหน</u>
จะเชิดชื่อลือลั่นสนั่นไป	ถึงบรรลัยก็ไม่สิ้นเขานินทา

คำกล่าวที่ว่า "เขาจะเยาะเย้ยเล่นเป็นตำรา" แสดงว่า การเลือกคู่ครองที่ไม่เหมาะสมกันในค่านิยมชาตินิยม ไม่ใช่เป็นที่ยอมรับของสังคม และต่อมาภายหลังเมื่อทราบความจริงว่า เจ้าเงาะนั้นเป็นโอรสของท้าวศรีวิมล ท้าวสามนต์จึงดีใจว่ามีลูกเขยดี มีชาติมีตระกูล ไม่อับอายขายหน้า

ลูกเขยผู้ที่มีสันดาน	เป็นเฒ่าพวงศ่วงศ่วงนักษัตรา
สมยศสมศักดิ์น่ารักใคร	ที่นี่ไม่อับอายขายหน้า

สตรีไทยที่พ่อแม่จัดการหาคู่ครองให้ นั้นมักเป็นสตรีที่มีฐานะดี หรือเป็นสตรีชั้นสูง ส่วนสตรีสามัญโดยทั่วไปยังมีสิทธิ์เลือกคู่ครองด้วยตนเอง แต่ต้องได้รับความเห็นชอบจากพ่อแม่ด้วย วรรณกรรมสอนหลักปฏิบัติในการเลือกคู่ครองไว้ ดังนี้

2.3.1 อย่าเชื่อคำคนโดยง่าย จิตใจคนไม่สามารถหยั่งถึง วรรณกรรมจึงเตือนสตรีไม่ให้ทวนเชื่อคำพูดของคนอื่น โดยเฉพาะบุคคล 2 ประเภท คือ แม่สื่อ และพวักผู้ชายที่เข้ามาพัวพัน เพราะคน 2 ประเภทนี้หวังประโยชน์จากหญิงสาว

แม่สื่อ หวังเงินทอง หรือข้าวของ ทอแพนถ้ำทำงานสำเร็จ แม่สื่ออาจไม่ให้หวังดี
กับหญิงสาวที่ตนเป็นสื่อให้ สุภาภิศสอนหญิงจึงเตือนว่า (กรมศิลปากร 2505 : 54 - 55)

อันแม่สื่ออย่าได้ถือ เป็นบรรทัด	สารพัดเขาจะพูดในสุ่คอย่าง
แต่ล้วนก็มีบุญลูกขุนนาง	มาอวดอ้างให้นองค้หลังอาลัย
อันร้ายก็มีไ้เห็นเป็นแแก้วว่า	จะคาคหน้าแน่ลงที่ตรงไหน
.....
อันแม่สื่อคือปีศาจที่อาจหาญ	ใครบนบานเข้าสักหน้อยก็พลอยโผง
อย่าเชื่อนักมักคัมจะคัมโครง	มันชักโยงออยากกินแต่สินบน

ส่วนชายที่เข้ามาพัวพันก็หวังจะได้หญิงเป็นภรรยา วรรณกรรมจึงเตือนหญิงว่าอย่า
กัวนเชื่อคำชาย ดังนี้ (กรมศิลปากร 2505 : 58)

อันคำคมบุรุษนั้นสุ่คกล้า	เขาย่อมว่ารสลั่นน้กินหวาน
จงระวังคังมั่นในสันคาน	อย่าลนลานหลงระเริงค้ายเชิงชาย

2.3.2 อย่าเลือกชายชั่วมาเป็นสามี ชายชั่วที่วรรณกรรมสอนสตรีไม่ให้เลือกมาเป็น
สามี ได้แก่ ชายที่ไม่ซนซนทำมาหากิน เสพอามมุขเป็นนิจ ถ้าหญิงได้ชายประเภทนี้เป็นสามี
ก็จะไร้ความสุขตลอดชีวิต สุภาภิศสอนหญิงได้บรรยายลักษณะของชายชั่วโดยละเอียด ดังนี้
(กรมศิลปากร 2505 : 55 - 56)

คนสูมฉีนกินสุราพาจัญไร	แม่หญิงใครร่วมห้องจะคองจน
มักเมียกเบียนมีพิธาประคาเสีย	เหมือนเลี้ยงเหยื่อปรีโยไม่มีผล
ไม่ทำมาหากินจนสิ้นคน	แล้วชุกชนคี่ชิงเหี่ยววีงราว
ที่บางคนนั้นชั่วเป็นหัวไม้	ให้พอใจชกคี่เขามี่คาว
ห่านจับไ้ใส่ครวนพรวนคอยาว	แล้วมอกข้าวโศกคัลยถึงภรรยา
.....

บ้าง เล่นเบี้ยเสียตัวมีวาทะนาง
มีข้าวของเคยบอกให้ลูกเฝ้า
ลงขันว่าผ้าผ่อนท่อนสไบ
ยังแต่เมียเกลี้ยไถ่ไปชายชื้อ
ครั้นรักตัวก็จะมัดควยลมโลม
จะคิดทำอย่างไรก็ไซ้
ถ้าคนผู้รู้สักสำนักคว
จะหาครูผู้สนิมนิมหวัง
ที่ชายคี่นั้นก็มีอยู่คนไป

หน้อยก็ลงจ่านำเขารำไป
ก็เขียนเอาสั้นหาหยุดไม้
เอาไปไขว้เล่นไปจนโซโทรม
คอยหารีหรือร่วมภิรมย์เมื่อชมโฉม
ทอล้มโครมแล้วก็ครวญหวนถึงคว
ต้องรับหนี้ยากแค้นไซ้แทนตัว
จะยังชั่วควยไม่เฉยชะเลยใจ
จงระวังชั่วช้าอันฉดล้าย
ไซ้นิสัย เขาจะชั่วไปทั่วเมือง

ธรรมชาติการเลือกคู่ครองของสตรีไทย พ่อแม่คงมีส่วนร่วมควย ชายที่มาสู่ขอลูกสาว
จะต้องไม่เข้าชายชายชั่วดังกล่าว จึงจะยอมยกลูกสาวให้ วรรณคดีเรื่องขุนช้างขุนแผน
สะท้อนให้เห็นธรรมชาติการสู่ขอของไทยว่า พ่อแม่ฝ่ายหญิง จะต้องถามถึงความประพฤติของ
ฝ่ายชาย ดัง นางศรีประจัน ถามนางทองประศรี ว่า (กรมศิลปากร 2513 : 157 - 158)

ถึงยากจนอย่างไรก็ไม่ว่า
อุทิศทำมาหากินไป
ถึงเงินทองเป็นของพ่อแม่ให้
ดูจะขอถามความท่านยาย
ไม่เล่นเบี้ยกินเหล้าเมาก็ดูชา
จะสูงต่ำคำชาวสักคราวใคร

แต่พร้าซัดหลังมาจะยกให้
รู้ทำรู้ไต่ควยง่ายคาย
ไม่รู้รักษาไว้ก็ฉิบหาย
ดูชายนั่นคือหรืออย่างไร
ฝันผ้ามันสูงบ้างหรือไม่
ดูยังไม่เห็นแก่คำว่าความจริง

คำพูดของนางศรีประจันที่ว่า "ถึงยากจนอย่างไรก็ไม่ว่า" แสดงว่าฐานะมิใช่เรื่องสำคัญ
ที่สุด เพราะแม้จะมีทรัพย์สินสมบัติมาก แต่ถ้าไม่รู้จักทำมาหากิน ทรัพย์สินสมบัติที่เคยมีก็หมด แต่ถ้า
ขยันทำมาหากิน รู้จักเก็บหอมรอมริบ ก็สามารถเลื่อนฐานะจากยากจนเป็นมั่งมีได้ ภายใตุนั้น
วรรณคดีจึงสอนสตรีให้เลือกชายที่รู้จักทำมาหากิน และไม่มัวเมาในอบายมุขมาเป็นสามี เพราะ
จะทำให้ครอบครัวมีแต่ความสุขความเจริญ

2.3.3 อย่าจับปลาสองมือ เป็นสำนวน หมายความว่า อย่าเลือกชายสองคนในเวลาเดียวกัน ชายจะเข้าใจว่าเป็นคนสองใจ มีรักเมื่อเลือก วรรณกรรมเรื่องสุภาวดี สอนหญิง สอนว่าไม่ควรประพฤติในสิ่งที่ผิดไปจากค่านิยมของสังคม เพราะสังคมไทยผู้หญิงไม่มีสิทธิ์ยุ่งเกี่ยวฉัน ผู้สาวกับชายหลายคน (กรมศิลปากร 2505 : 78)

เป็นสตรีมีโชชชายเสียยศศักดิ์ จะปลุกรักเรววนหาครวไม่
อันความคิมืออยู่จำไว้ อย่าพอใจรักชั่วให้มัวมอม

และ อย่าจับปลาสองที่ตกจะพลัดพราก จับให้คงลงให้ชาคว่า เป็นัว
จึงนับว่าเป็นคนคิมือมีมิ ถ้าชายชั่วร้างไปมิโชชชาย
เป็นผู้หญิงสิ่งใดจะล้ำเลิศ สุกประเสริฐก็แต่ใจไม่เสื่อมสลาย
ถึงรูปทรงนางคราญจะพานคล้าย ก็อาจกลายส่งสว้ยคว้ยใจงาม
(กรมศิลปากร 2505 : 75)

2.3.4 อย่าชิงสุกก่อนห่าม หมายถึง การที่ชายหญิงมีความสัมพันธ์ฉันผู้สาวก่อนแต่งงาน เป็นการกระทำที่สังคมเห็นว่าเป็นความผิดอย่างร้ายแรง วรรณกรรมจึงห้ามสตรีมิให้ประพฤติ เช่น สุภาวดีสอนหญิง สอนว่า (กรมศิลปากร 2505 : 57)

เมื่อสุกงอมหอมหวานจึงควรหล่น อยู่กับต้นอย่าให้พราวไปจากที่
อย่าชิงสุกก่อนห่ามไม่งามคิ เมื่อบุญมีคงจะมาอย่าปรารมภ์

เรื่องขุนช้างขุนแผน คำพูดของนางพิมที่พูดกับนางสายทอง เป็นคำสอนสตรีให้รู้ว่าสตรีที่ดีต้องรอความเห็นชอบจากผู้ใหญ่ก่อน ไม่ควรใจเร็วคว้นได้ (กรมศิลปากร 2513 : 74)

ขรรคมคาเกิกมาเป็นสตรี ชั่วคิคงไค้คู้มาสู่สอง
มารคాయ่อมคู้ค้ำห้ประคัมประคอง หมายถึงว่าจะปลุกให้ เป็นเรือน
.....

ถ้ารูปชั่วตัวเป็นมะเร็งเรื้อน
ถ้ารูปดีมีเงินเขาชมปรอ
อดเปรี้ยวกินหวานตระการใจ
มีแต่แบ่งแ่งนวลไว้ให้งาม

ไม่เทียบเพื่อนเห็นจะจนซึ่งคนขอ
ไม่พักท่อเลยที่ชายจะหมายตาม
ถูกไม้หรือจะสุกไปก่อนห้าม
ร้อนใจอะไรจะถามทุกเวลา

นางในวรรณคดีไทยหลายเรื่องที่พยายามรักนวลสงวนตัว ไม่ยอมชิงสุกก่อนห้าม
เช่น นางละเวง อ่อนวอนพระอภัยมณีไม่ให้ล่วงเกินนางก่อนเวลาอันสมควร (สุนทรภู่
2505 : 638)

น้องชอบหูกอยู่แต่ปลอบไม่ชอบปล้ำ
จงยังหุกหูกวาประสาเคย

ถ้าขึ้นท่าเจ็บปวดแล้วชวคเสวย
อย่าคิดเลยว่าจะไค้ด้วยไม้มือ

.....
แม้ไปรคปรามห้ามทัพให้สรรพเสร็จ
แม้เลี้ยงหลีกอีกที่นี้พระพี่ยา

.....
ศึกสำเร็จแล้วจะรักให้หนักหนา
จงเช่นผ้านองเสียบ้างให้วางวาย

สิบสนองรองบาทไมคลาคลาย

อย่าเหอขายอภัยศจงอดหอม

เรื่องอิเหนา นางบุษมาอ่อนวอนให้อิเหนาพากลับเมือง เพราะนางไม่ต้องการมีราศี
ให้ผู้คนพากันนิินทา นางจึงอ่อนวอนว่า (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย 2510 :
35 - 36)

อย่าให้อายไพร่ฟ้าประชาชน
ตัวน้องสิเป็นสตรี
จงพากลับไปส่งเสียก่อน
พระก็ไค้ถูกคองกายา
อันจะรีบร้อนก่อนการ
ถ้ารักจริงจงหย่อนผ่อนปรน

คำคนจะค่อนว่าน่าบัคสี
ยากที่จะไว้ตัวกลับนิินทา
ภูธรจงฟังน้องว่า
ไซ้ว่าจะไปไหนพัน
เครื่องจะอ้ประมาณไม่เป็นผล
จึงจะพันคนค่อนไปไฟ

คำพูดของตัวละครเอกฝ่ายหญิงในวรรณกรรมดังกล่าว สะท้อนค่านิยมของสังคมไทย ว่า สตรีที่ค้ำย้อมรักนวลสงวนตัว ไม่ชิงสุกก่อนห่าม ถึงแม้ว่าในที่สุคนางในวรรณคดีทั้งหลาย ก็ต้องพ่ายแพ้ตัวละครเอกฝ่ายชาย ทั้งนี้เป็นเพราะนิสัยของบุุคคลที่จิตฝ่ายสูง มักแพ้จิตฝ่ายต่ำ เสมอ แต่ทว่าก็แสดงให้เห็นผลเสียของการชิงสุกก่อนห่าม เพื่อสอนใจหญิงทั่วไปว่า หญิงที่ปล่อยตัวให้ชายเซยชมก่อนเวลาอันควร มักได้รับความทุกข์ทรมานใจ ค้วยเกรงชายจะบิดพลิ้ว ไม่ยอมแต่งงานค้วย ตัวอย่าง เรื่องขุนช้างขุนแผน นางพิมพิลาไลย ก็เอกร้อนใจมากเมื่อรอการกลับมาของพลายแก้ว ซึ่งนางให้ไปจัดการสู่ขอนางตามประเพณี (กรมศิลปากร 2513 : 135)

ส่งสารตัวกลัวเนรจะลวงล่อ	น้ำตาคลอคลอละห้อยหวน
ได้ชั่วกลัวอายเสียกายนวล	บั้นป่วนอ้ออันคันอุรา
จนมีค้ำยังไม่เห็นเจ้าพลายแก้ว	เห็นจะลวงน้องแล้วไม่มาหา
แม้คำวันนี่ยังมีมา	ฉันจะลาพี่สายทองผูกคอตาย

2.3.5 ให้ฝ่ายชายมาสู่ขอต่อพ่อแม่ เมื่อหญิงชายรักใคร่ถึงขนาดจะร่วมชีวิตกันจริง ฝ่ายชายต้องให้ผู้ใหญ่มาสู่ขอ เป็นการขออนุญาตรับเอาลูกสาวของบ้านนั้นไปเป็นภรรยา และเป็นการให้เกียรติพ่อแม่ฝ่ายหญิงค้วยว่าอบรมเลี้ยงดูบุตรสาวมาดีจึงมีชายต้องการรับไปเป็นศรีภรรยา ถ้าพ่อแม่ฝ่ายหญิงเห็นว่าฝ่ายชายเป็นคนก็สามารถเลี้ยงดูให้มีความสุขกับลูกของตนได้ ก็จะยกให้ พิธีแต่งงานก็จะตามมาภายหลัง วรรณกรรมจึงสอนสตรีว่าควรให้เกียรติพ่อแม่ ค้วยการให้ชายมาสู่ขอ อย่าใจเร็วควนได้เสียกันก่อน จะทำให้คนนินทา และชายก็อาจถูกอีกค้วย ดังคำสอนจากสุภาษิตสอนหญิง ว่า (กรมศิลปากร 2505 : 51)

เขารักจริงให้สู่ขอต่อพ่อแม่	อย่าวิ่งแร่หลงงามไปตามงาย
เขาไม่เลี้ยงไล้ขับจะอับอาย	ต้องเป็นม่ายอยู่กับบ้านประจานตน

ในเรื่องขุนช้างขุนแผน นางพิมก็บอกพลายแก้วว่า ถ้ารักนางจริงก็หาผู้ใหญ่มาสู่ขอให้ ถูกต้องตามประเพณี (กรมศิลปากร 2513 : 88)

ถ้าเจ้าแก้วขอแล้วคุณแม่ให้
ทำซุ้ห่าซ่านักลั่ว

น้องคีใจให้พ่อมาเป็นตัว
ความซั่วเขาคิดนไม่ยินคิ

นางเกษราในเรื่องพระอภัยมณีที่พูดท่านองเดียวกัน และให้ศรีสุวรรณกลับไปเมืองรัตนาให้หูก
ถือหนังสือมาสู่ขอ ทั้งนี้เพราะนางต้องการแต่งงานอย่างถูกต้องตามประเพณี (สุนทรภู่
2505 : 67)

ถ้ารักนักมักหน่ายคล้ายอิเหนา
แม้พระองค์ทรงเกษเจตนา
เสกจักลับกรงไกรไอศวรรย์
มาหูล่องค้ทรงศักดิ์จักพาพิ
ซึ่งจะลอบชอบซึกพิสมัย
ทูลแถลงแจ้งความแต่ตามตรง

ต้องจากเขาวายุพินจินตะหรา
จงศรีกตราครองความตามบราณ
จึงจักสรรค้หูกถือหนังสือสาร
ไปรคปรุชานก็จะไค้คังใจจง
เห็นจะไม่เหมือนจิตคิคิประสงค้
พระโณมยงอย่าไค้อางชนางเลย

กวีสังสารให้ผู้อ่านทราบว่า การที่หญิงประพฤติ นอกกรอบประเพณี ค้วยการหนีตาม
ชายไปนั้น นอกจากพ่อแม่จะผิดหวัง และอับอายขายหน้าแล้ว ตัวหญิงเองก็จะพบกับความ
ผิดหวัง และเสียใจในภายหลัง ตัวอย่าง เรื่องอิเหนา นางกระราหวัน หนีตามย่าหวันไป
เมื่อถึงเมืองกาหลังจึงรู้ว่าย่าหวันมีภรรยาแล้ว นางจึงไค้แต่โศกเศร้า (พระบาทสมเด็จพระ
พุทธเลิศหล้านภาลัย 2510 : 231)

ไค้คิคิผิดแล้วก็ถูกใจ
คิคว่าไม่มีภรรยา
มาสะเห็นเขินค้างอยู่อย่างนี้

เสียแรงรักไค้ไรแต่เคิมที
จึงอุคสำหรับคามาจนถึงที
คิคแล้วเหว็ก็โศกา

นอกจากนี้วรรณกรรม ยังแสดงให้เห็นว่า หญิงที่ชายไค้อย่างไม่ถูกต้องตามประเพณี
ชายมักไม่เห็นคุณค่าของหญิงนั้น เมื่อเขาพบหญิงใหม่ เขาก็จะทิ้งขว้าง ค้งนางอำพันในเรื่อง
โคบุตร ต้องโศกเศร้าเมื่อโคบุตรหลงรักนางมณีสวรร ซึ่งเป็นภรรยาที่ไค้มาอย่างถูกต้องตาม

ธรรมเนียม ส่วนนางอำพัน เป็นภรรยาที่หนีตามโคบุตรมา เมื่อนางไม่มีที่พึ่งจึงคิดได้ และเสียใจต่อการกระทำของตัว ดังความว่า (สุนทรภู่ 2515 : 77)

โฉมอำพันมาลำนํ้าตาตก	ให้เจ็บอกใหญ่หลวงเพียงทรงหัก
ตรรกก็หมายว่าพระไร่นารัก	จึงหาเหตุติดตามคิดไม่คิดอาย
นิก ๆ แล้วสะอึกสะอื้นให้	ชลนัยน์น่อง เนตรนางโฉมฉาย

และเมื่อนางมีเรื่องกับฝ่ายนางมณีสาคร ก็ถูกตำหนิว่าเป็นหญิงไม่ดีที่หนีตามชายมา (สุนทรภู่ 2515 : 100)

เป็นผู้หญิงวิ่งตามพระทรงฤทธิ์ เขาแจ้งจิตเฟื่องฟุ้งทั้งกรุงศรี

พฤติกรรมของตัวละคร เช่น นางคระราหวัน และนางอำพัน เป็นการสอนสตรีทางอ้อมไม่ให้สตรีประพฤตินั้น

2.3.6 ออย่าแย่งสามีคนอื่น สังคมไทยชายจะมีภรรยาที่คนก็ได้สังคมไม่คัดค้าน กลับนิยมยกย่องว่ามีความสามารถในการหาเลี้ยงภรรยา และมีความสามารถปกครองภรรยาหลายคนได้ จึงมีคำกล่าวที่ว่า "เมียเหมือนหัว หัวเหมือนร่ม" (น.อ.แยม ประพันธ์ทอง 2515 : 69) หมายถึง หัวหลายหัวใช้ร่มคันเดียวกันได้ ถ้าร่มมีขนาดใหญ่พอ ผู้ชายที่มีฐานะดี หรือมีตำแหน่งหน้าที่การงานสูงในสมัยก่อน จึงนิยมมีภรรยาหลายคน เพื่อแสดงว่าคนเป็นร่มคันใหญ่ การที่ชายมีภรรยาหลายคน จึงกลายเป็นธรรมเนียม ซึ่งมีมานานแล้ว ตั้งแต่สมัยสุโขทัย เป็นต้นมา ดังมีหลักฐานปรากฏในคำรับท้าวศรีจุฬาลักษณ์ ว่า (นพมาศ 2513 : 12) "...ฝ่ายบุรุษซึ่งเป็นคนมีทรัพย์สมบัตินั้น ย่อมหาอนุภริยาทวยสินจางสินถ่ายไว้เป็นบริวารยศ แม้มีบุตรธิดา ก็นับเป็นตระกูลฝ่ายเดียวกัน"

แต่หญิงที่เป็นอนุภริยากลับไม่ได้รับการยกย่อง มีแต่ถูกดูถูกเหยียดหยามจากภรรยาหลวง และสังคมทั่วไป ไม่มีผู้ใดนิยมยกย่องภรณยาน้อย แม้แต่บุตรของภรณยาน้อยก็มักถูกดูหมิ่นถึงแก่เกลียด ในเมื่อบุรุษเป็นใหญ่ในสังคม การจะห้ามบุรุษมีภรณยาน้อยนั้นเป็นเรื่องที่เป็นไปไม่ได้ วรรณกรรม

จึงสอนผู้หญิงว่าควรหลีกเลี่ยงการเป็นภรรยาบ่อย เพราะเป็นการแย่งสามีจากหญิงอื่น หญิงที่เป็นภรรยาบ่อยบางรายก็เป็นด้วยควมสมัครใจ แต่บางรายก็อยู่ในฐานะจำยอม และเมื่อเป็นภรรยาบ่อยแล้วก็อย่าหวังว่าจะได้รับความสุขเต็มที่ เพราะจะได้ยินคำเย้ยหยันว่า "แย่งตัว" เขาอยู่ตลอดเวลา คังนางละเวงกล่าวแก่พระธกัษณ์เมื่อครั้งพระธกัษณ์มีศิครณางมาว่า (สุนทรภู่ 2505 : 620)

มเหสีซึ่งเหมือนหนึ่งเสื้อ	จะฉีกเนื้อน้องกินเหมือนชิ้นหมู
จะเจ็บซ้ำคำคารมชาวชมพู	เพราะชิงชู้ของเขาเอามาขาย
คนทั้งปวงล่วงรู้จะคูหมิ่น	เหมือนแผ่นดินไร้ภูพานิจจาเอ๋ย
ทั้งค่างรักก็คขวางยังไม่เคย	มีรู้เลยจะคิกอ่านประการใด

เมื่อมีการทะเลาะกันระหว่างพวกของนางสุวรรณมาลี และพวกของนางละเวง นางละเวงถูกโจมตีในเรื่องแย่งสามีว่า (สุนทรภู่ 2505 : 721)

เป็นผู้หญิงชิงตัวเขายัวเฝ้า	เหมือนแกลงเข้าขอชิมไม่อ้อมหน้า
ต้องเจ็บอกยกคร้วตัวเจ้ากรรม	ต้องระยำยุ่งเกเหมือนเทคร้ว
เราโกรธซึ่งหึงสคู่เพราะผู้หญิง	ไม่เหมือนชิงตัวเขาเถียงเจ้าตัว
ไม่ออกสู้สู้สักสำนักตัว	เขาสื่อชั่วชาติหมิ่นล้นลังกา

วรรณคดีไทยสะท้อนให้เห็นสถานการณ์ของภรรยาบ่อยว่าต่ำต้อยมาก คังคำกล่าวของนางละเวงว่า (สุนทรภู่ 2505 : 727)

ต้องเป็นน้อยข้อยับยั้งคัมคั้น	ยังซ้ำแสนอกสูไม่รู้หาย
.....
ประกาศเสียเมียน้อยนี้ร่อยชาติ	เป็นอันขาดไม่ขอคบก็พบเห็น
ความเจ็บแสบแทบพาเลือดตากกระเด็น	ถ้าใครเป็นเช่นข้าจะว่าจริง
เมื่อคราวขึ้นกลืนฉ่ำคังน้ำวัน	คราวเฉียวฉุนเช่นกับยามหาหิงค์

เจ้ากรรมคมปากเหมือนทาบกปลิง
แต่ความในใจจริงก็ชิงเขา

เขาวาชิงตัวเขาให้เราอายุ
เนื้อความเราจึงเสียเขาเบียดหาย

ในเรื่องขุนช้างขุนแผน นางสายทอง ซึ่งทำตัวเป็นแม่สื่อให้พลายแก้ว ในที่สุดเมื่อตก
เป็นภรรยาบ่อยก็กลัวพลายแก้วจะทอดทิ้ง จึงอ้อนวอนว่า (กรมศิลป์ากร 2513 : 142)

ไค้ชั่วแล้วพ่อแก้วเลี้ยงฉันนะ
พินิจเข้าจะชุกอนข่มเหงเอา

ถ้าเลยละสายทองต้องอายุเขา
เป็นน้อยเขาจะทองไหวไม่พ้นจริง

นางลาวทองเมื่อรู้ว่าพ่อแมยกให้ขุนแผน ก็กลัวลำบาก เพราะขุนแผนคงมีภรรยาแล้ว
นางจึงต้องไปเป็นนอช มีแต่ทางเสียเปรียบ นางรำพันว่า (กรมศิลป์ากร 2513 : 212)

ตัวเป็นเมียน้อยน้อขยยาก
ตัวเขาเขาจะเข้าค้ำยันไป
จะเฝ้ากันอยู่อย่างไรทั้งคาบปี
มันจะข่มขี้คารมให้หลาบกลัว
ไหนเจ้ามันจะคำขำมันจะตี
ตัวมามันจะบอนคอนตะบอย
สำหรับก็จะขยับไปทุกท่า
ยิ่งคิดไปใจเสียอยู่ข่มเขา

จะออกปากจูงเถียงก็ไม่ได้
ถ้ารักใคร่ไปตลอดพอรอดตัว
มีที่หนึ่งก็ทีหนึ่งลับหลังตัว
ถ้าคือคิงไปก็หัวจะเลือกข้อย
จะเหยียบขยี้ขยี้ให้คำข้อย
ถ้าเชื่อถือก็จะพลอยกันตีเอา
ลงเป็นข้าชู้ชกคนใช้เขา
เกิดมาเสียเปล่าไม่เป็นตัว

การที่วรรณคดีสะท้อนสถานภาพสตรีไทยดังนั้นก็เพื่อจะสอนใจสตรีทั่วไปในสังคมไม่ให้
เป็นภรรยาบ่อยของชาย เพราะการเป็นภรรยาบ่อยได้รับแต่ความขมขื่น กวียังสอนสตรี
โดยตรงด้วยการให้ตัวละครเอกปฏิเสธการเป็นภรรยาบ่อย ดังคำพูดของนางบุษบา ที่ว่า
(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย 2510 : 24)

"เสียแรงเกิดมาเป็นนารี

จะช่วงชิงสามีท่านทำไม"

และนางจินตะหรา ก็พูดเช่นเดียวกันว่า (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย 2510 : 35)

เขาจะว่าทำศึกก็สู้รักดี

คบหาสามีของท่าน

จะได้ความเจ็บช้ำรำคาญ

พวกพวงศ่วงศ่วงจะพลอยอายุ

3) การปฏิบัติต่อสามีด้วยการเป็นภรรยาที่ดี

เนื่องจากขนบธรรมเนียมประเพณีของไทย ถือว่าสตรีที่สมรสแล้วเป็นสมบัติของสามี แต่เพียงผู้เดียว สามีมีสิทธิ์ที่จะสั่งสอนว่ากล่าวตักเตือนภรรยาได้ ถ้าภรรยาทำผิดสามีมีสิทธิ์เขียนตีภรรยาได้ด้วย ดังมีบทบัญญัติใน "พระไอยการลักษณะฉวีเมียบ" กล่าวไว้ว่า (พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก 2505 : ล.2 238) "...สามีภริยาอยู่ด้วยกัน ภริยามีความผิด สามีจะปราบปรามตีโบยหญิง หญิงจะเอาโทษแก่สามีนั้นมิได้ ถ้าภริยากล่าวหาบ้ายช้ำแก่สามี ให้ภริยาเอาข้าวตอกคอกไม้ขอโทษแก่สามีจึงควร" นอกจากเขียนตีแล้ว สามียังมีสิทธิ์ขายภรรยาได้อีกด้วย ประเพณีผู้ชายเมียบคงจะปฏิบัติกันเรื่อยมาเป็นเวลานานแล้ว จึงมีหลักฐานปรากฏว่า (เมอร์ลีเออร์ เคอ ลาดูแบร์ 2510 : 236) "สามีเป็นผู้มีอำนาจ เค็ดขาดในครอบครัว ถึงขนาดอาจขายบุตร และภรรยาทั้งหลายได้ ยกเว้นภรรยาหลวง"

ในสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ได้มีการชำระกฎหมายเก่าเกี่ยวกับการขายลูกเมีย เพื่อความชัดเจนเกี่ยวกับคอกเบี้ยวว่า (พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก 2506 : ล.5 298) "แต่นสืบไปเมื่อหน้า ถ้าทวยราษฎรมีทุกข์กังวล มีอสนเฝ้าผู้คนลูกเมีย มาขายฝากไว้แก่ผู้มีทรัพย์มาก ช้ำหลายผูกคอกเบี้ยวไป เอาคอกเบี้ยวมาให้รายวันรายเดือน เป็นลากแก่นายเงิน..."

พระราชบัญญัติเรื่องผู้ชายเมียบนี้ได้มีการปรับปรุงอีกครั้งหนึ่งในสมัยรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เพื่อให้ความเป็นธรรมแก่ผู้เป็นภรรยา กล่าวคือ สามีจะขายภรรยาได้ก็ต่อเมื่อภรรยายินยอม (พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว 2511 : 278)

ข้อความจากกฎหมายดังกล่าว แสดงให้เห็นว่า สามีมีอำนาจเหนือภรรยา สามีจึงมีความสำคัญต่อภรรยาเป็นอย่างมาก วรรณคดีไทยหลายเรื่องย้ำความสำคัญของสามีให้เห็นว่า สามีเป็นเสมือนสิ่งเชิดหน้าชูตา และเป็นเกียรติยศแห่งตน ดังตัวอย่างจากวรรณคดีต่อไปนี้

โคลงโลกนิติ (สมเด็จพระมหาเจชาดิศร 2511 : 64, 184)

ราชรถปรากฏควย	ธงชัย
คว้นประจักษ์แก่ไฟ	เที่ยงแท้
ราชาอิสระใน	สมบัติ
ชายยอมเจลิมนิเสธ	ปิ่นแก้วเทศหญิง
ฤาษีโสภาคย์ควย	ซุบทรง
สัตว์สี่เท้างามยง	ใหญ่อ้วน
บุษอรอบบุคค	งามเพื่อ รู่แธ
หญิงจกงามล้นล้วน	เลิศควยสามี

กฤษณาสอนน้องคำฉันท์ (กรมศิลปากร 2508 : 515)

ขรรคมคาบุษอุคมเทศ	กวีพิเศษคือธงไชย
เจลิมนศรีสุรางคคณะนางใน	ภพแมนมงกฤททรง
.....
ราชาภิปรากฏเป็นปิ่น	นครินทร์เขตแขวง
สวามีเป็นศรีสวัสดิ์แสง	ศักดิ์สง่าแก่นารี

โอวาทกระสัตรี (กรมศิลปากร 2508 : 470)

อันสามีเป็นราศีของตัว	เหมือนแหวนหัวจะงามเพราะทองรอง
ถึงรูปคิมทรัพย์ศฤงคาร	ยศศักดิ์บริวารไม่บอกพรอง
แม้สามีหน้ายหน้าไม่ครอบครอง	ก็มีหมองเหมือนไม่มีความดีเลย

เหตุที่วรรณคดีย่ำให้เห็นความสำคัญของสามี่เช่นนี้ เพราะสังคมไทยให้ความสำคัญกับบุรุษในฐานะผู้นำ ผู้คุ้มครอง และผู้หาเลี้ยงภรรยา สามี่จึงมีพระคุณจุบิคา กังกฤษณา สอนน้องคำฉันท์ ว่า (กรมศิลปากร 2508 : 523)

หนึ่งเราแต่เยาว์มี	ชนนี้ชนกครอง
ทราบไคภิเษกสอง	สุขในมโหศวรย์
คุณพระภรรยาเจ้า	ได้ปกเกล้าช่วยกันกัน
คุ้มชวงภยันต์อัน	ทรายร้างบร้างพาน

ในเรื่องคำขวัญ นางจันทร์สุตา กล่าวกับคำขวัญว่า (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย 2515 : 29)

คุณของทรงฤทธิ์ทั้งปฤเวศ	เหมือนฉัตรแก้วกันเทศเกศี
จะขอเป็นเกือกทองรองขลุ่	ไปกว่าชีวีจะวายปราน

เรื่องอุณรุท นางอุษากล่าวกับพระอุณรุทเช่นเดียวกันว่า (พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก 2515 : 344)

อันพระคุณที่การุญภาพ	ก็ชานชาบลันเกล้าเกศา
สุกซึ่งจะร่ำพรณา	หนักยิ่งแน่นฟ้าสุธาธาร

ถ้าปราศจากสามี่ สตรีจะได้รับความเดือดร้อน วรรณคดีแสดงให้เห็นว่า สตรีที่พลัดพรากจากสามี่ หรือถูกสามี่ทอดทิ้งจะถูกคนอื่นรังแก สังคมก็จะคอนแคะนินทา เช่น กรณีนางพิมพิลาไลย เมื่อเห็นต้นโพธิ์เหี่ยว นางสำคัญว่าพลายแก้วตาย นางจึงโศกเศร้าด้วยไร้ที่ฟังฟัง เพราะขุนช้างรอโอกาสอยู่แล้ว กังความว่า (กรมศิลปากร 2513 : 247 - 248)

เมียมมีศัตรูอยู่รอบข้าง
ถ้าแม้นพออยู่ที่ไม่มีภัย
ถึงศัตรูก็ร้ายไม่หน่ายแครง
ที่นี้จะได้ใครป้องกัน

อ้ายขุนช้างแลเป็นศัตรูใหญ่
จะคุ้มครองน้องได้สารพัน
ถึงกำแพงเพชรเจ็ดชั้นกัน
แม่ศรีประจันนั้นเหมือนหลักปักชัควาย

ในเรื่องอุเทนคำฉันท์ นางสามา คร่ำครวญเมื่อพระอุเทนถูกศัตรูจับตัวไปว่า
(พระยาอิศรานุกภาพ 2504 : 145)

เสียดีพระเลี้ยงเมียบอง
พำนักแต่นจักตาย

พระเป็นโพธิ์ทอง

ในเรื่องสรรพสิทธิ์คำฉันท์ นางสุพรรณโสภา คร่ำครวญเมื่อพลัดพรากกับสามีว่า
(สมเด็จพระปรมาณูชิตธิโนรส 2511 : 82 - 83)

ถาวรังกวเรศแรมไกล
ประเศประกาศาเด็ยวสกัน
แจกหม้ายไร้สวามีคน
ประโยชนสิ่งใดไปมี

อยู่เฝ้าเฝ้าเฝ้า

ป่วยเป็นภัพผล

.....

.....

จักปรากฏโลกแลโฉน

ยอมหยั้นโยไฟ

เพราะบุญสำคัญบันดาล

ถาเกรอนเกรียคิขร้งสมสถาน ทิวทิศอประมาณ
แลล้อมซึ่งศัพทสรเสรอน

เรื่องสมุทรโฆษคำฉันท์ นางพินทุมตี พิลาปถึงพระสมุทรโฆษ หลังจากพลัดพรากกันว่า
(สมเด็จพระปรมาณูชิตธิโนรส 2503 : 205 - 207)

ครองชีพอยู่เอกกาย	ก็ปางห่างหาย
วิโยคทุกข์อาคูล	
ควรเท่าตายตามบคีสूर्य	สร้างโทษยศกพูล
อันเฝ้าในแคดวงคง	
โดยเสด็จนฤเบนทร์เป็นสอง	ประเสริฐกว่าครอง
ชีพิตพลัดกษัตริย์	
อยู่ไปใครผู้คู	เชื้ออาคมมี
จักมาทจักหมิ่นดินแดน	
แม้ห่มายมากทรัพย์นับแสน	ฤาใครกลัวแคลน
กระเสี้ยคบเบียดบีทา	

ยังมีวรรณคดีอีกหลายเรื่องที่แสดงถึงการพลัดพรากกันของสามีภรรยา ฝ่ายที่
คร่ำครวญมากที่สุดคือฝ่ายภรรยา เพราะไม่มีที่พึ่ง ต้องเป็นฝ่าย สถานภาพของหญิงม่ายต่ำกว่า
หญิงโสด และหญิงมีสามีเป็นอันมาก ก็ยไม่มีผู้โยธาเกรง นึกจะชมเชงก็ยอมทำได้ หญิงม่าย
วางตัวลำบาก เพราะสังคมคอยหาโอกาสตีฉิ่นนินทาว่าร้ายสารพัด ดังคำพูดของนางมีทรี
ในเรื่องมหาเวสสันดรชาดก ว่า (กระทรวงศึกษาธิการ . 2513 : 71 - 72)

"เป็นหญิงนี้ยากที่จะไว้วางตัว ครั้นจะทำขนมกวมอมแมมชายเห็นก็จะเยื้อนแค้น
บริภาษให้ขาดจิต ครั้นจะบำรุงรูปกักจริตทำตักถัน จะฉัดหน้าทาขม้นสิ้นราคี
คำคนมันก็จะเสียดสีชวนกันค่อนว่าเล่นต่าง ๆ จนชั้นแต่ว่าผมเหม็นสาบจะเสยสาบ
ใส่หน้ามันกันไรให้ส่วยก็สาระวอน จะหาแป้งหอมเมื่อยามร้อนก็ค่อนว่าบำรุงรูป
กิริยาเที่ยวหาผิว ครั้นจะเหลือบแลมันก็จะว่าสาระแฉ่เล่นตัวและเล่นตา ครั้นจะ
เดินเฉยไม่เงยหน้า มันก็นินทาว่าทำบ้านปิ้ง"

เรื่องขุนช้างขุนแผน นางอัปสรสอนนางสร้อยฟ้าว่า (กรมศิลปากร 2513 : 788)

ถ้าตัวทิ้งคนเคียวเปลี่ยวอนาถ	เหมือนสิ้นชาติสิ้นเชื้อที่เนื้อไข
หญิงที่ตัวทิ้งขว้างห่างเหินไป	จะเข้าไหนเขากระหม่อมมักยิ้มเยาะ

เรื่องกฤษณาสอนน้องคำฉันท์ นางกฤษณาสอนนางจิระประภาถึงสภาพหญิงม่ายว่า
(กรมศิลปากร 2508 : 523)

เด็กหญิงที่ชายหน่าย	แม้เป็นม่ายก็หมองโคม
เสื่อมสุขแต่ทุกข์โหม	มันสเคราะห์กำสรวลศัลย์
ชุมชนจะชวนฉิน	ประมาทหมิ่นทุกสิ่งอัน
ยากนักจักมีอนัน	บรรเทาที่สตรีตรอม

อิศรญาณภาสิท กล่าวว่่า (หม่อมเจ้าอิศรญาณ 2509 : 89)

เป็นผู้หญิงแม่ม่ายที่ไร้ตัว	ชายมักยั่วทำเลียบเทียบข่มเหง
-----------------------------	------------------------------

โคลงโลกนิติ (สมเด็จพระยาเอกชาติศร 2511 : 68) กล่าวทำนองเดียวกันว่า

ป่าไคไคกลพยัคฆ์ร้าย	ราวี่
ไม้หมกม้วยมี	ร่มชื้อ
หญิงยศงคงามดี	ตัวหน่าย
เป็นที่หมิ่นชายชื้อ	หยอกเย้าเสียตน

การที่วรรณกรรมเน้นความสำคัญของสามีก็คือ เน้นให้เห็นสถานภาพอันต่ำต้อยของหญิงม่ายก็ ก็เพื่อสอนใจสตรีให้ตระหนักในคุณค่าของสามี ปฏิบัติตัวเป็นภรรยาที่ดี เพราะชีวิตของสตรีต้องขึ้นอยู่กับสามี ดังสุภาษิตสอนหญิงว่า "เป็นสตรีสุคติแก่เพียงตัว" ดังนั้นวรรณกรรมก่อนได้รับอิทธิพลตะวันตก จึงสอนสตรีให้ปฏิบัติหน้าที่ของภรรยาด้วยเรื่องต่อไปนี้

- 3.1 ชื่อสัตย์ต่อสามี
- 3.2 เคารพสามี
- 3.3 ร่วมทุกข์ร่วมสุขกับสามี
- 3.4 ประนินิตีสามีให้เป็นที่พอใจ
- 3.5 รักษาทรัพย์สมบัติที่สามีหามาได้
- 3.6 ไม่ทิ้งหวงเมื่อสามีมีเมียน้อย
- 3.7 ให้ความเคารพแก่พ่อแม่ ญาติพี่น้อง ของสามี

ทั้งจะได้ยกตัวอย่างประกอบในแต่ละข้อ ดังนี้

3.1 ชื่อสัตย์ต่อสามี วรรณกรรมสอนสตรีให้ชื่อสัตย์ต่อสามี เพราะความชื่อสัตย์ เป็นคุณธรรมสำคัญของการอยู่ร่วมกัน คำสอนเรื่องความชื่อสัตย์มีทั้งสอนโดยตรง และสอนทางอ้อม วรรณกรรมที่สอนโดยตรงมีหลายเรื่อง เช่น สุภาวดีสอนหญิง (กรมศิลปากร 2505 : 75) สอนไว้หลายตอน ดังนี้

และ	จงชื่อสัตย์ต่อภัสคาสวามี อย่าให้มีราคะที่กินใจ จะมีคู่อให้รู้ปฏิบัติ อย่าคิดร้ายย้ายแยกทำแปลกปลอม อย่าคบชู้ผู้สมนิมหวัง จงกันภัยในเล่ห์เสน่ห์หา เอาความสัตย์ตัดทั้งปฏิกูล	จนชีวีศรีสวัสดิ์เจ้าศักดิ์ อุปไมยเหมือนอนงค์องค์ศีกา จงชื่อสัตย์สุจริตจิตถนอม มโนน้อมเส่นหาต่อสามี ไม่จริงกาลคอกบอดโฉมศรี อย่าให้มาปนปะจงประหาร ถึงเกิดการยากเชื่อไม่เป็นไร
-----	--	--

กฤษณาสอนน้องคำฉันท์ สอนเช่นเดียวกันว่า (กรมศิลปากร 2508 : 524)

อย่าเมื่ออย่าแปรประทุฐจิตร	ทุฐจิตรจัญไรภัย
ชื่อช่อมณฑนอมสัจย์โน	บทเรณูภรรคา

วรรณคดีเรื่องอื่น ๆ ก็สอนทำนองเดียวกัน โดยให้ตัวละครที่เป็นพ่อแม่สอนลูกสาวในวันแต่งงาน เช่น เรื่องรามเกียรติ์ ท้าวชนกสอนนางสีดากว่า (พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก 2514 : 419)

เป็นข้าช่วงไ้บ่าเรอบาท	พระภัสคธาธิราชนาถา
สวงนกายฝากกายฝากชีวา	ภักดีไปกว่าจะม้วยมิด

เรื่องสุชนุคำฉันท์ พระบิดา มารดาของนางจिरะประภาสอนให้นางชื่อสัจย์ และจงรักภักดีต่อพระสุชนุผู้เป็นสามีว่า (พระยาอิศราอนุภาพ 2471 : 139 - 140)

จงตั้งภักดีต่อไท	อย่าฟังมีใจ
ประมาทในบาทกมล	
.....
จงใจสุฐจิตรอาจันต์	เปนประคิทิน
ประคิพิททแก้ท้าวคือไท	

ในเรื่องขุนช้างขุนแผน พระพิจิตร และนางบุษบา สอนนางศรีมาลาให้ชื่อสัจย์และจงรักภักดีต่อจมีนไวย ดังนี้ (กรมศิลปากร 2513 : 814)

จงตั้งใจจงรักภักดี	ฝากตัวสามเ้าเจ้าสืบไป
--------------------	-----------------------

นางเกสร ก็สอนนางสร้อยทองให้จงรักภักดีต่อพระพันวษาว่า (กรมศิลปากร 2513 :

แต่บริจามหากษัตริย์นั้น
 คองจงรักภักดีแล้วเกรงกลัว
 คั้งใจสนองรอนบาทา
 ถึงซัดข้อมองใจในบางที
 เพราะถ้าจอมกษัตริย์ซัดพระทัย
 ถ้าหากว่าพระองค์ทรงโปรดปราน
 จึงจะได้ความสุขทุกเวลา

ฝึกกับหญิงสามัญที่มีตัว
 เหมือนอย่างตัวเป็นข้าฝ่าธุลี
 ให้ทรงพระกรุณาเป็นราศี
 ไม่ควรที่ให้เคืองเบื่องบหมาลย์
 มักเกิดภัยอันตรายหลายสถาน
 ก็ชูปเลียงสำราญตระการใจ
 ญาวิวงศ์พงศาได้อาศัย

เรื่องพระอภัยมณี นางประทุมเกสร สอนนางเกษราเมื่อคราวส่งตัวให้ไปอยู่กับ
 ศรีสุวรรณ ว่า (สุนทรภู่ 2505 : 126 - 127)

อย่าถือองค้งลักษณะว่าอัครเศ
 คองซื่อตรงจงรักภักดี

 อันหญิงก็เพราะผลปรนนิบัติ
 ด้วยรักหนักหญิงก็ยิ่งกลัว

แมดวงเนตรนี้กว่าเหมือนทาสี
 ถึงราตรีกรามมาทออย่าขาดวัน

 รักษาสัตย์สู่ม้วยอญคู่ขวัญ
 อย่าถือตัวต่อชายจะหน่ายใจ

เรื่องอุณรุท นางไวยกาสอนนางอุษาก่อนจะเดินทางไปกับพระอุณรุทว่า (พระบาท
 สมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก 2515 : 413 - 414)

อุคส์่าห้จงรักภักดี
 จงฝากกายถวายชีวิต
 ถึงลำบากยากแค้นแสนสาหัส
 ความชั่วอย่ากลัวแกมปน

ระวังองค์อย่าให้มีความผิด
 เจียมจิตคำแต่ยเจียมตน
 คั้งใจปรนนิบัติบำรุงผล
 ให้เคืองบุคลบาทา

เรื่องอิเหนา ท้าวหมันหย่า และประโหมสุหรี สอนนางจินตะหราว่า (พระบาท
 สมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย 2510 : 220)

ตัวก็เป็นพระสนมนาง
จงตั้งใจจงรักภักดี

อย่าประมาทให้เคืองเบื้องบาศรี
ถึงจะมีสิ่ง เคืองประการใด

คำสอนของตัวละครที่เป็นพ่อแม่จากวรรณคดีเรื่องต่าง ๆ เหล่านี้สะท้อนให้เห็นว่า สังคมไทยสั่งสอนสตรีที่จะพ้นอกพ่อแม่ไปอยู่กับสามีให้ประพฤติปฏิบัติกันดังนี้ และกวียังแสดงให้เห็นว่า ผู้ที่ใดชื่อว่าเป็นกุลสตรีต่างมีความซื่อสัตย์ และจงรักภักดีต่อสามีเพียงผู้เดียว ถึงความซื่อสัตย์และจงรักภักดีของตัวละครเอกฝ่ายหญิง เช่น นางมัทรี นางสีดา นางสุวรรณอำภา นางจันทร์สุภา นางสุพรรณโสภา ฯลฯ นางที่กล่าวนามมานี้เพียงพร้อม ควบรูปสมบัติ และคุณสมบัติตามลักษณะของกุลสตรี เป็นตัวละครตามแบบฉบับของ "นางเอก" ในวรรณคดีไทยทั่วไป เพราะนางเหล่านี้ไม่ว่าจะอยู่ในสภาพการณ์แวดล้อมอย่างไรก็ยังมี ความจงรักภักดีและซื่อสัตย์ต่อสามีตลอดไป ยิ่งโครงเรื่องที่ก่อให้เกิดการพลัดพราก ต้องเผชิญกับความทุกข์ยาก หรืออันตรายต่าง ๆ คุณสมบัตินี้ยิ่งปรากฏเด่นชัดยิ่งขึ้น

นอกจากนี้กวียังรจนาให้อ่านาจความสัตย์ซื่อของนางในวรรณคดีเป็นเกราะคุ้มกันภัยต่าง ๆ ได้ เช่น ภัยจากชายอื่น ตัวอย่าง นางสุพรรณโสภา ในเรื่องสรรพสิทธิ์คำฉันท์ ขอเอาอ่านาจความซื่อสัตย์ที่มีต่อพระสรรพสิทธิ์ช่วยป้องกันยักษ์กาลจักร ไม่ให้แตะต้องร่างกายนางได้ (สมเด็จพระนเรศวรมหาราช 2511 : 102 - 103)

ขอคุณสวามะศรมเท
รุมมาศมาทั้ง เกศสกนธ์
อย่ายักษ์มลักกร์ทาคล

ศักดิ์สูงเสมอเม

คำว่าอำเภพล

ลการกระกัศิกามา
แต่ท่ากล้ากลายกายา

เร่งร้อนคือกา

ลอันนี้จ้ทรวง

ขอญให้ทวยเทพยทุกคลวง

แหล่งไหลไพรหลวง

แลรังฟ้านักนรักษา

คนคู่มักก็กรรคา	ชื่อพร้อมสัตยา
บแปรประจากใจจาง	
.....
ควยเคชล์คยสิ่งสวามี	กาลแควสุรี
กระอุคือกรานคณลาญเฆา	
ฤาอาจกำโบลปิยุทรนงเยาว์	ฤาอาจอุกเอา
กระมลบุคคลมามีอ	

นางจันทร์สุภา ในเรื่องคารี ถูกยายเฒ่าทัพประสาธาไปถวายท้าวสันนุราช แต่ท้าวสันนุราชแต่ต้องควนางไม่ได้ เพราะร้อนเป็นไฟ เนื่องจากอำนาจความสัตย์ที่นางมีต่อสามี จึงความว่า (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย 2511 : 38)

เมื่อนั้น	ท้าวสันนุราชคิดซัดสน
จะเล่าโลมโถมนางนฤมล	เห็นไม่หย่อนผ่อนปรนก็จุนใจ
อำนาจนางชื่อสัตย์ค้อภัสศา	พระราชาร้อนรนไม่ทนได้
จึงเสด็จย่างย่องจากห้องใน	รีบไปสรงชลกระวนกระวาย

เรื่องอุเทนคำฉันท์ มหเสีท้าวปรีนตปะถุกนกคาบไป แคนกกินนางไม่ได้ เพราะนางอชิษฐานขอให้เทวคาช่วย เทวคาว่านางเป็นหญิงที่ชื่อสัตย์ค้อสามี จึงช่วยให้รอดพ้นจากอันตราย (พระยาอิศรานุภาพ 2504 : 25)

หนึ่งข้าจางจิตสวา	มีปวาสจาเนียรเพียร
ภักคคงอัปสรเสถียร	อมรเทพกรรคา
จงเทพในศิขรเขต	หิมเวศวระนาอา
รักษันมเหศคคณา	จตุโลกยบาลชาญ
อินทร์พรหมบรมพิษณมาน	สุรศักดิ์สังหาร
เฉลิมศรีพิภพอุปการ	ทศทิศสรวมพร

เชิญรับพร งามประนิตข้า	บริจาริกาการ
พันไทยอำเภอมจूरอน	ชนมสีพรอกปาง

เรื่องรามเกียรติ์ นางไทยเกษีเสียงชีวิตเข้าช่วยท้าวทศรถขณะรบกับยักษ์นาง เห็น
 เพลารถทรงของท้าวทศรถถูกศรของยักษ์หัก นางเกรงสามีจะได้รับอันตรายจึงเอาแขนสอด
 แทนเพลารถ โดยตั้งใจอธิษฐานเอาความซื่อสัตย์เป็นเดิมพัน ผลของความซื่อสัตย์ทำให้นาง
 ไม่ได้รับอันตราย และท้าวทศรถก็รักใคร่นางมากขึ้น ถึงกับเอ่ยปากว่า ถ้านางชอะไรก็จะ
 ไม่ซัด (พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก 2514 : 254)

เมื่อนั้น	จึงโฉมนางไทยเกษี
เห็นเพลารถแก้วมณี	ทองสรอสูรหักไป
จึงตั้งสัตย์เคชะข้าชื่อทรง	ทองค้ำสาคาหาหมื่นไม่
จะเอากรแทนเพลารถชัย	อย่าให้อันตรายชีวา
เสียงแล้วยื่นหัตถ์สอดเข้า	ในคุมคางเพลารถา
ค้วยอานุกาฬสัตยา	คังมหากายสิทธิ์ฤทธิ์

ปรากฏการณ์จากอำนาจความสัตย์ซื่อของสตรีที่มีต่อสามีจากวรรณคดีเหล่านี้เป็น
 คำสอนสตรีทางอ้อมให้เอาเป็นตัวอย่าง สตรีใดที่ซื่อสัตย์ต่อสามี ความมีสิริมงคลจะเกิดแก่
 สตรีนั้น ดังโคลงโลกนิติว่า (สมเด็จพระยาเดชาดิศร 2511 : 66)

กระเหว่าเสียงเพราะแท้	แก้ตัว
หญิงเลิศเพราะรักยิว	แมนหมั้น
นักปราชญ์มาครูปมัว	หมองเงื่อนงามนา
เพราะเพื่อสขรมนั้น	ส่องให้เห็นงาม

ในทางตรงกันข้ามสตรีใดที่ใจรวนเรไม่ซื่อสัตย์ต่อสามี หรือมีสามีหลายคน วรรณคดีสอนให้
 หลีกเลี้ยง ดังโคลงโลกนิติว่า (สมเด็จพระยาเดชาดิศร 2511 : 102, 215)

<u>หญิงชั่วฉิวหย่าง</u>	<u>สามคน</u>
ข้าหลีกหนีสามหน	จากเจ้า
ลูกศิษย์มีศครูคน	สามแห่ง
<u>เขาหม่นอย่าเข้า</u>	<u>เสฟสองสมาคม</u>
นกลอกหลุกบวงแว้ว	ราวสาม คาบนา
ซีหลีกหลายอาราม	เรเเรน
<u>สตรีเทรจิตตาม</u>	<u>ชายสี่ สามแธ</u>
<u>อย่าประมาทไซ่เหล่น</u>	<u>มาก้วยมายา</u>

วรรณคดียังแสดงให้เห็นโทษของการไม่ซื่อสัตย์ต่อสามีว่ารุนแรงมาก ดังเรื่อง ไตรภูมิพระร่วง ที่กล่าวถึงหญิงคนชู้ว่า เมื่อตายไปจะเป็นเปรต ต้องทนทุกข์ทรมานแสนสาหัส อยู่ในนรกโลหิสัมพลี ดังข้อความต่อไปนี้ (พระญาติไทย 2509 : 29 - 30)

"...ผู้คนอันทำชู้ด้วยเมียท่านก็ดี แลหญิงอันมีฉิวแล้วแลทำชู้จากฉิวก็ดี คนผู้นั้น ตายไปเกิดในนรกนั้น ๆ มีป่าจ้าวป่า 1 หลายต้นนัก แลต้นจ้าวนั้นและไค้แลโยชน์ แลหนามจ้าวนั้นเทียบยอมเหล็กแดง เป็นเปลวลุกอยู่ แลหนามจ้าวนั้นยาวไค้ 16 นิ้วมือ เป็นเปลวไฟลุกอยู่บ่หอนจะรู้ดับสักคาบแล... ลางคาบผู้หญิงอยู่บนปลายจ้าว ผู้ชายอยู่ภายท่า ผู้ยมบาลเขาก็เอาดอก คาบ หลาว แลหนอันคม เทียบยอม เหล็กแดงแทงคืนผู้ชายนั้น จำให้ไปหาผู้หญิงชู้ของสูอันอยู่บนปลายจ้าวโพ้น... ครั้นว่าขึ้นไปไล่หนามจ้าวนั้นบาทหัวคน เขาขาดทุกแห่งแล้ว เป็นเปลวไฟไหม้ตนเขา ... ครั้นจะไค้ถึงผู้หญิงนั้นไค้ ก็แลเห็นผู้หญิงนั้นกลับลงมาอยู่ภายท่าเล่า... ยมบาลหมู่ 1 แหงคืนผู้หญิงให้ขึ้นไปหาผู้ชายผู้เป็นชู้... แล้วว่าเมื่อเขาขึ้นเขาลง หากันอยู่ฉนั้นนั้น เขามไค้พบกัน หลายคาบหลายคราล่าบักหนักหนาแล"

วรรณคดีเรื่องอื่น ๆ ก็แสดงจุดจบของหญิงมากชู้หลายฉิวว่าจะได้รับความทุกข์ยาก เช่น เรื่องกาภิกถอนสุภาพ - นางภิกถูลงโทษด้วยการถูกจับลอยแพ ก้วยเหตุชู้ว่า (เจ้าพระยาพระคลัง 2515 : 34)

ทุกนิเวศน์เขตขันฑบุรี เรื่อง
ชอบแต่ใส่เปลอยวาริน

ถ้ารู้เรื่องจะคำหนิติฉิน
จึงจะหมกมลหินที่นิทา

นางอัจฉนาในเรื่องรามเกียรติ์ เป็นภรรยาของฤาษีโคคม แทนนางได้เป็นชู้กับพระวินทร์ และพระอาทิตย์ ฤาษีโคคมจึงสาปนางให้เป็นหิน จมอยู่ในมหาสมุทร ไม่มีวันไค่ผุดไค่เกิด ดังความว่า (พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก 2514 : 82)

เหวยเหวยคุกก่อนอ้ออัจฉนา
คบชู้สมภิมภิมรัก
คั่งหญิงชั่วช่ากาลี

เหตุโคมาเป็นคังนี้
ทำการทรลัษณบัคสี
ให้อินทร์ของมิง เป็นศิลา

.....
ให้มิงจมอยู่ในมหาสมุทร
ตามคำของกูนีส่าปไว้

.....
อย่าให้รู้ผุดขึ้นมาไค่
ให้สาแก่ใจอ้อกาลี

นางวันทองในเรื่องขุนช้างขุนแผน ต้องถูกประหารชีวิต เพราะไม่สามารถตัดสินใจไค่ว่าจะอยู่กับสามีคนไหน ทำให้พระพันวษาเข้าใจว่านางเป็นหญิงที่ไม่อ้อมในคันทหา คังคำค้ำคังนี้ (กรมศิลปากร 2513 : 855 - 856)

จะจ่ารักข้างไหนไม่ว่าไค่
ออกนั้นเข้านี้มีส่ารอง
จอกแหนแพเสาส่าเภาใหญ่
เหมือนมหาสมุทรสุคซึ่งซิก
อิฐนาหาหามมาหุ่มถม
อ้อแสนถอยจัญไรใจหมิพ
รูปงามนามเพราะน้อยไปหรือ
แต่ใจลัคว์มันยังมีที่นิยม
มิงนถอยยิ่งกว่าถอยอ้อท้ายเมือง

น้ำใจจะประคังเข้าทั้งสอง
ยิ่งกว่าทองทะเลอันล้าลึก
จะทอกถมเท่าไรไม่รู้ลึก
น้ำลึกเหลือจะหยั่งกระทั่งดิน
ก็จอมจมสูญหายไปหมคสิ้น
คังเพชรนิลเกิดขึ้นในอาม
ใจไม่ชื้อสมศักค้เท่าแสนถม
สมาคมก็แต่ถึงถุกุมัน
จะเอาเรื่องไมไค่สักสิ่งสรรพ

ให้เคารพเจ้าเงาะ ทั้งที่เจ้าเงาะต่ำศักดิ์กว่านางรจนามาก (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย 2513 : 127)

เจ้าสายใจไกลตาของแม่แล้ว	จงฝากตัวด้วยแก้วนะโฉมศรี
.....
มั่นตัวพิโรธอย่าโกรธทอย	จงเคารพบนอบดีกว่า
ปกป้องครองตัวของลูกยา	ไกลตาแม่แล้วแก้วกลอยใจ

เรื่องกฤษณาสอนน้องคำฉันท์ นางกฤษณาสอนนางจिरะประภาว่า (กรมศิลปากร 2508 : 520)

ชายใดแม่เป็นภรรกา	บโสภาทั้งอินทรีย์
สูญเสื่อมสติวิริยามิ	ปัญญาโหดแลโฉมเฉา
ไปควรจักคิดจิตประมาท	บริภาษคูเบา
ควรคิดสนิทเส่นหาเคา	รพเริ่มมักก็สนอง

การเคารพสามี เป็นคุณสมบัติของภรรยาที่ได้ชื่อว่าเป็น "นางแก้ว" ถึงข้อความจากไตรภูมิพระร่วงว่า (พระญาณโไทย 2509 : 137) "แม้ว่านางแก้วนั้นจะกระทำการอันใด ๆ ก็ดี ย่อมไหว้ทูลแก่พระภูพานั้นให้ ช รัูก่อน เมื่อใดพระภูาสั่งให้ทำจึงทำ นางนั้นบ่หอนละเมิดท่านผู้เป็นฉัวเลยสักคาบ"

คำสอนจากวรรณกรรมที่ว่าควยภรรยาต้องเคารพสามี แยกเป็นข้อย่อยได้ดังนี้

3.2.1 เชื่อฟังสามี

สุภาวีกสอนหญิง สอนดังนี้ (กรมศิลปากร 2505 : 82 - 83)

การสิ่ง ไรที่ชั่วฉัวเขาห้าม	ประพฤติตามแบบแผนไม่แมนเหมือน
อย่าคึงก็้อถือคนเป็นคนเชื่อน	จะเอ่ยเอื้อนโอภาให้น่าฟัง

และ (กรมศิลปากร 2505 : 80)

แม่น้เขารักแล้วอย่าก็้อทำถือจิต
ค่านับนอบสามี่ทุกวี่วัน

เร่่งเกรงผิดกั้วภัยใหญ่่มหันต์
อย่าคู้คั้นก็้อคิ่งตะบึงตะบอน

โอวาทกระสัตรี สอนว่า (กรมศิลปากร 2508 : 468)

สตรี้ก็้อยอมมีมารยาท
สิ่งใดก็้อที่ไหนดสนใจจำ
จัดแจงการเรื่อนคู้รอบคอบ
รักษาตัวกั้วผิดระวังระไว

จะท่าการก็้อสะอากไม่ผลี่ผล่า
ปากคำไม่กระเคื่องให้เคื่องใจ
ถึงท่าชอบผัวว่าชั่วก็้อนิ่งได้
ตั้งจิตคึกไว้ให้คนชม

กฤษณาสอนน้องคำฉันท สอนเช่นเคื่ยวกันว่า (กรมศิลปากร 2508 : 519)

ฟังทราบอัยยาสาวามี
คาอันใดมี
อย่าท่าหนงจิตรหยาบหยาม
ฟังพยายาม
ทูลแถลงแสดงอรรดโดยควร
เท้จบทบทวน
รอมรู้ก็้อริยาอัยยาสัย
ศูรย์พระสาสน์ไซ

มนัสก็้อรักปรี
บันโดยตาม
สุจริตประคิษฐ่งาม
เส่งี่ยมสงวน
บุบลสัคยประมวล
มาทูลไท
นฤบริศรไอ
บชัคคำ

เรื่องขุนช้างขุนแผน นางศรีประจันสอนนางพิมก่อนส่งตัวให้พลายแก้วว่า
(กรมศิลปากร 2513 : 164)

ฉวยชุกคำท่าผิดแม่คึกกั้ว
เนื้อเย็นจะเป็นซึ่งแม่เรื่อน

อย่าท่าชั่วชั้นเชิงให้ชายช้ง
ทำให้เหมือนแม่สอนมาแต่หลัง

เข้านอกออกในให้ระวัง ดูที่นั่งบนขอบถ้ำสามี่
อย่าทิ้งหวงจ้วงจามประจานเงิน อย่าก่อเกิณก่อนตัวไม่พอที่

วรรณกรรมยังได้แสดงให้เห็นผลของการไม่เชื่อฟังสามี่ว่า ผู้ที่เคียดแค้นคือตัวภรรยา
นั่นเอง คังกรณีนางวันทองที่ทะเลาะกับนางลาวทอง ขุนแผนห้ามปรามก็ไม่เชื่อฟัง และด้วย
ความน้อยใจ เสียใจ นึกหวังในสามี่ นางจึงผูกจาก้าวสามี่ จนในที่สุดขุนแผนก็ทิ้งนางไป
นองต้องตกเป็นเมียขุนช้าง ทั้งนี้นางโทษตัวเองว่าผิดที่ไม่เชื่อฟังสามี่ (กรมศิลปากร 2513 :
164)

จะโทษตัวว่าชั่วกระไรได้	สาแก่ใจจางาเราพยายาม
ที่นี้แลหน้าเป็นพาดราม	ตัวห้ามยังฮักไม่เห็นภัย
สารพัดคิดเค็ดสำเร็จขาด	ประมาทหนักหนักบ่นไม่ทนได้
คังไม้สูงสุกเพื่อนไม้พืงใคร	ลมประลัยพานพัดก็พังลง
ไอ้แก่นอกวันทองเอ๋ย	ไม่ควรเลยที่จะแตกเป็นขุยผง
จะครองตัวไว้โยให้คืนคง	เสมือนหงส์ปีกหักลงบักคม
<u>สุกลิ้นสี่ทองที่มองแว้ว</u>	<u>จะกลายเป็นกาแล้วเพราะขึ้นชม</u>
<u>เชื่องหงส์พงศไผ่จะพาจม</u>	<u>เพราะคารมจึงได้รอนรำคาญใจ</u>

ผลเสียของการไม่เชื่อฟังสามี่ที่ตัวละครเอกฝ่ายหญิงได้รับนี้ เป็นอุทาหรณ์สอนใจสตรีทั่วไปให้
สำนึก จะได้ไม่ประพฤติกตาม

3.2.2 เจียมตัวตัวรักอย่าเหลิง วรรณกรรมสอนผู้เป็นภรรยาว่า แม้สามี่รักใคร่
ก็อย่าได้เหลิง ควรเสี้ยมเจียมตัว สุภาพอ่อนโยนต่อสามี่คังเคิม ตัวอย่างวรรณกรรมที่สอน
เรื่องนี้ ได้แก่

เรื่องพระเอกภยมี นางปทุมเกสร สอนนางเกษรว่า (สุนทรภู่ 2505 :

127)

ตัวยิ่งรักหนักหญิงก็คองกลัว อย่าถือตัวต่อชายจะหน้าบึ้ง

เรื่องอิเหนา บิคามารคาของนางมาหยารัศมี และนางสะการะวาทิ
สอนให้นางเจียมตัวว่า (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย 2510 : ล.1 173)

ตัวเจ้าจะไปอยู่ด้วยภูธร	จงโอนอ่อนอุทิศสำหรับรักษาตัว
สู้เสียดมเจียมจิตคึกกว่าชา	อย่าทูลถือว่าพระเป็นผี
ยิ่งรักเท่าไรให้ยิ่งกลัว	จงหมั่นเฝ้าปากตัวตามพระทัย

ท้าวหมื่นหยง และประโหมสุทรี สอนนางจันทะทรวา (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้าน
ภาลัย 2513 : ล.220 - 221)

เจ้าอย่าตุนหันจงบนอบ	ให้ประกอบด้วยอัธยาศัย
ถึงรักเจ้าเจ้าอย่ากำเริบใจ	เร่งเจียมตัวกลัวภัยภูบาล

โอรสทศสัตรี สอนดังนี้ (กรมศิลปากร 2508 : 470)

ถึงตัวรักอย่าไค้เหลิงละเลิงจิต	ระวังผิดจะมาพานเมื่อภายหลัง
รักกายสงวนกายระไวระวัง	คนอื่นซังไม่ซังเหมือนตัวตน

3.2.3 ให้เกียรติสามีในฐานะเป็นผู้นำของครอบครัว การให้เกียรติยกย่องสามีนั้น
วรรณกรรมสอนว่า ต้องทำทั้งต่อหน้าและลับหลัง มิใช่ว่าต่อหน้ายกย่องลับหลังนินทา จะกลายเป็น
เป็นคนหน้าไหว้หลังหลอกต่อบุคคลที่เป็นสามีของตัว จึงมีคำสอนเกี่ยวกับเรื่องนี้ ดังนี้

กฤษณาสอนน้องคำฉันท์ สอนว่า (กรมศิลปากร 2508 : 516)

อย่าเยี่ยงหญิงชั่ว	ไปรู้คุณตัว	ไม่กลัวความอาย	
ล้นลมข่มคำ	ทอนยาเียงชาย	จงจิตคึกหมาย	มุ่งร้ายภรรยา
ต่อหน้าปราใส่	ลับหลังทั้งใจ	คูหมิ่นนินทา	
คอยหาข้อผิด	ทอนคึกภรรยา	ไม่ได้นำพา	กิจการบ้านเรือน

โอวาทกระสัตรี สอนว่า (กรมศิลปากร 2508 : 472)

แม่นพิโรธโกรธซึ่งกับภัสศา ฟิง ชมชื่นกลิ่นไว้ในอุรัง จึงจะรู้ว่านารีมีความคิด ถึงใครรู้ว่าคุณต้องชมเรา การนินทาควาด้วยนิ้วถ้อย ถึงร่างหย่าหาไหมวิสัยมี บ้างท่ากั้วทิวสันแต่ต่อหน้า ครั้นยัวเดินเกินเลยเฉยเฉยไป ทาเสียมเจียมตัวยัวไม่เห็น ครั้นเขาเข้าใจรู้ไหวพริบ	อย่างนินทาว่ายัวตัวถหลัง อุกสำหรับงกลบเกลื่อนที่เงื่อนเงา รูปกบคิมิกโทะไม่โคงเซลา หนึ่งยัวเล่าเขาก็เห็นว่าเป็นที่ เป็นคนน้อยปัญญาเสียราศี ชายที่รู้กำพิศก็จิกไป ถึงตีคำก็สู้ไม่ทิงไหว ก็คำให้ไม่งังตั้งกระซิบ คุยเหมือนเช่นปากว่าตาขยิบ ก็ต้องรีบท่องร่างระคางแคลง
---	---

ในวรรณคดีเรื่องอื่น ๆ ผู้เป็นแม่จะสอนบุตรสาวให้ถือเคล็ดเสมือนทาส เป็นการให้เกียรติสามีวิธีหนึ่ง เช่น เรื่องขุนช้างขุนแผน นางเกสร สอนนางสร้อยทองว่า (กรมศิลปากร 2513 : 571)

แต่ทว่าอย่าลืมนะปลื้มใจ ว่าถวายเจ้าไปให้เป็นข้า

3.2.4 ไม่แสดงอาการโกรธตอบสามี สามีภรรยาเปรียบเสมือนลิ้นกับฟัน เพราะอยู่ใกล้ชิดกัน การกระทบกระทั่งกันเป็น ของธรรมดา วรรณคดีสอนภรรยาให้นึกเสมอว่าสามีมีพระคุณ เป็นผู้ทำงานเพื่อหารายได้มาจุนเจือครอบครัว ฉะนั้นเมื่อไม่พอใจสามีควรนิ่งอย่าแสดงอาการโกรธตอบ เพราะจะทำให้สามีขุ่นเคืองยิ่งขึ้น เหตุการณ์จะบานปลาย หญิงจึงควรเป็นน้ำดับไฟไหม้ของสามี พ่อแม่ฝ่ายหญิงจึงสอนลูกสาว มิให้ทำในสิ่งที่จะกวนโทสะสามี เพราะผู้เกือกร้อนคือฝ่ายภรรยา วรรณคดีเรื่องพระอภัยมณี นางปทุมเกสร สอนนางเกษรา ว่า (สุนทรภู่ 2505 : 126)

"ถ้าเธอกริ้วแม่อย่าโกรธพิโรธตอบ ประณคนอบไอนอ่อนค้อยอ่อนผัน"

✓ สุภาษิตสอนหญิง สอนคังนี้ (กรมศิลปากร 2505 : 82)

<u>แม่นัวเคียดเจ้าจกัรบระงับไว้</u>	<u>อย่าพอใจขึ้นเสียงเถียงประสม</u>
<u>เขาเป็นไฟเราเป็นน้ำคอยพร่ำพรม</u>	<u>แม่นระคมขึ้นทั้งคูจะรู้ว่าม</u>
อันโทโสโมโหไม่อดไค้	ความในใจก็จะคังออกกลางสนาม
ที่ชาวบ้านท่านไม่รู้จะรู้ความ	อย่าทำตามใจนักมักจะเคย

โอราบทระสัตรี สอนว่า (กรมศิลปากร 2508 : 470)

ถึงนิ้วเคียดอย่าไค้สู่มคุมตอม	ผิดชอบจงมีจิตคิกกลืนกล้ำ
อกเสียไค้ไม่อกสู่มมียำ	อย่าขึ้นท่าทุ่มเถียงขึ้นเสียงคัง

เรื่องอิเหนา ท้าวหมันหย้า และประโหมสุหรี สอนนางจินตะทราว้า (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย 2510 : ล.1 220 - 221)

.....	ถึงจะมีสิ่งเคื่องประการไค้
เจ้าอย่าหุนหันจงนบอบ	ให้ประกอบคัวอัชฌาสัย
.....
เจ้าอย่าเคียดคุมโทษา	องค์กัศคาเรื่องศรี

คำสอนจากรรณกรรมที่กล่าวมานี้เป็นการสอนโดยตรง ยังมีวรรณกรรมที่สอนโดยอ้อม เช่น ไตรภูมิพระร่วง สอนสตรีทางอ้อม โดยกล่าวถึงผลกรรมของสตรีที่คำสามีว่าตายไปจะเป็นเปรต ถูกทรมานอย่างแสนสาหัส คังความว่า (พระญาติไทย 2509 : 51 - 52)

"เปรตฝูงหญิงจำพวกนี้ยอมอยู่เปลือยมิงามสักแห่ง เทียรยอมอยากเผ็ดนักหนา แล ครั้นว่าเขาเห็นข้าว แลนำมาซึ่งหน้าเขา ครั้นเขาหยิบเอามากินได้ ข้าวแล น้ำนั้นก็กลายเป็นก้อนอาจรม เป็นเลือดเป็นหนองไป ครั้นเขาเห็นผ้ามาซึ่งหน้าเขา ครั้นเขาเอาผ้านั้นมาห่มได้ ผ้านั้นก็กลายเป็นเหล็กแดง ไหมทั้งตัวเขาทุกแห่งแล เปรตฝูงนี้เมื่อเขาอยู่เป็นคนได้ ตัวเขานั้นให้ข้าวน้ำ ผ้าผ่อนเป็นทานแก่สงฆ์ แลเขา

ซึ่ง เคียดคำทอผ้าตนด้วยถ้อยคำว่าฉันนี้... ด้วยบาปกรรมอันตนได้คำผ้า
 แฉงผ้า เขาดังนั้น เหตุเขาได้กระทำแลได้เป็นเปรตเพื่อคังนั้นแล

3.2.5 ไม่คิดร้ายและกระทำชั่วร้ายต่อสามี วรรณกรรมแสดงพฤติกรรมของ
 หญิงที่ทำร้ายสามีด้วยการกล่าว หรือทำร้ายร่างกายสามี ว่าเป็นหญิงไม่ดี เพราะสามีเป็น
 ผู้มีคุณ แต่ต้องได้รับความอับยศเพราะภรรยา ดังคำกลอนจากสุภาษิตสอนหญิงว่า (กรม
 ศิลปากร 2505 : 84)

บางนารีที่เปนนางใจร้ายกาจ	หมิ่นประมาททู่เถียงส่งเสียงดัง
ส่ารากก่องร้องแแรกแหกกระแซง	ตะคอกแก่งขมขี้ให้ผ้ากั้ว
ชูคำรบนว่าค่าประชด	ให้สามีอับยศลงทศหัว
ลู่อ่านาจไม่อาจชยาคตัว	มีคมือผ้าผูกแขวนคั่นเขียนตี
ทรมาณภัสคาน่าสังเวช	ดูเหมือนเปรตเวทน่าน่าบดสี
ยังมีหน้าซ้ำป่าวเหล่านารี	ที่ไม่ภัสคาคำให้มาดู

โอวาทภระสัตรี กล่าวถึงภรรยาที่คิดร้ายต่อสามีว่ามี 3 ชนิด ดังนี้ (กรมศิลปากร 2508 :
 473 - 474)

ภริยาที่ชั่วนั้นมีสาม	พวกหนึ่งนามวิฆานาน่าบดสี
ใจร้ายหมายฆ่าซึ่งสามี	โดยวิธีแยบยลเป็นกลใน
.....
หนึ่งภริยาชื่อว่าอาชฎานั้น	คือกันยกตนเป็นคนใหญ่
กำราบตัวตัวเองไม่เกรงภัย	จะปราศรัยฟังไม่ไค้ขึ้นกูเอ็ง
.....
หนึ่งภริยาชื่อว่าโจรี	เป็นสตรีมารยาเทียวหาผล
ชายมั่งมีทำชอบเข้ามอบตน	ซ่อนกลล่อลวงให้ว่างวงวย
เห็นสมรักก็ยกยกแล้วปอกทรัพย์	พอตัวลับแล้วก็รีบเข้าหยิบฉวย
.....

การกระทำชั่วร้ายอีกอย่างหนึ่งที่ปรากฏในวรรณคดีไทยทั่วไป คือ การทำเสน่ห์ เช่น เรื่องขุนช้างขุนแผน นางสร้อยฟ้าทำเสน่ห์หมื่นไวย ดังความว่า (กรมศิลปากร 2513 : 928)

ครานั้นจึง โฉมเจ้าสร้อยฟ้า	รับทูลเทศาเกษมศรี
ขอพระเวทวิเศษประสิทธิ์	ให้สิ้นราศีที่ร้ายรอง
จงเข้าคลุจใจพระไวยด้ว	ให้มีแก้วมัจฉาหลงมาลงห้อง
แล้วชิงชิงศรีมาลาอย่าหนีปอง	ต้องมนต์พันพันให้มัวใจ
ครั้นอธิษฐานเสร็จแล้วสระผม	ที่เตรียมกรรมชุนหมองคอยผ่องใส
นวลหน้าผ้าจับกระจายไป	สบายใจผูกจากับอาจารย์

นางอำพัน ในเรื่องโคบุตร ก็มีปัญหาเช่นเดียวกับนางสร้อยฟ้า นางจึงแก้ปัญหาคับการทำเสน่ห์ (สุนทรภู่ 2515 : 90)

นางอำพันทรงครรภักอยู่อน ๆ	พระภูษรละเมินอยู่เห็นทัน
เฝ้าเกล้าคลึงฝ้ายขาวไม่ราวัน	โฉมอำพันคิดแค้นแสนระกำ
.....
ธรรมคานารีสามี่ร้าง	เพราะจืดจางความรักสมัครสมาน
จะหาผู้รู้เวทวิเศษมา	มาแก้การพิสมัยมิให้วาง

การที่วรรณคดีกล่าวถึงการทำเสน่ห์ว่าเป็นการกระทำชั่วร้าย เพราะชายที่ถูกทำเสน่ห์นั้นจะเสียกิจการงาน ร่างกายเศร้าหมอง หมกสง่าราศี ถึงอาการของโคบุตร (สุนทรภู่ 2515 : 104)

ถึงเวลาออกหน้าพระโรงรัตน	ซึ่งตายตรีตราชการบุรีศรี
ให้ป่วนปั่นพันผูกถึงเทวี	เข้าสู่ที่แล้วคอยคลายสบายองค์
ลืมนมหลงชมแต่นางนาฏ	ลืมประพาสลืมเสวยเลยลืมสรอง
พระพิศตรคร่ำคำชูปนิครุพทรง	เพราะทะนงหมายหมิ่นประมาทการ

โคลงโลกนิติ สอนใจบรรดาชายที่นิยมมีภรรยาหลายคนว่าควรระวังภรรยาจะ
ทำเสน่ห์ ข่มขืนแสดงว่าการทำเสน่ห์เป็นอันตรายต่อชายจริง ๆ (สมเด็จพระยาเชษฐาธิราช
2511 : 101)

เมียมมากจึงระมัดหมั้น	ตัวตน
มันข่มขืนทามนตร์กล	คิกร้าย
รักนักมักหลงกล	การทำเสน่ห์
ควรประหยัคอย่าหน่าย	จักสิ้นเสียตัว

นางในวรรณคดีที่ทำเสน่ห์สามี เช่น นางสร้อยฟ้า นางอำพัน ค่าง ได้รับโทษ
สถานหนัก คือ ถูกขับออกจากเมือง ต้องได้รับทุกขเวทนา เป็นการสอนสตรีให้อ้อมให้สตรี
ตระหนักว่า การจะให้สามีรักสามีหลังนั้น ควรทำแต่สิ่งที่เป็นมงคลแก่สามี มิใช่ช่วยการทำเสน่ห์
เพราะการทำเสน่ห์เป็นการทำร้ายสามีอย่างหนึ่ง วรรณกรรมเรื่องกฤษณาอันองค่างานนี้
จึงสอนว่า (กรมศิลปากร 2508 : 514)

แม้รักช่วยฤทธิ์ประสิทธิ์มน	ทรวิกลฤติยา
พลันหน่ายพิงวายสวาคิดา	ดูร้ายปรางนาน
เสน่ห์สนิทช่วยมิตรธรรมะแท้	บปรวนแปรจักร้ายฉาน
สุจริตเจริญคุณะถาวราน	เมคร่มุ่งคั่งวางวาย

วรรณคดีเรื่องขุนช้างขุนแผน ตอนนางเกสรสอนนางสร้อยทอง ก็สอนท่านองเดียวกัน
ว่า (กรมศิลปากร 2513 : 571)

คำบุราณท่านว่ามาแต่ก่อน	สำหรับสอนสตรีที่มีตัว
ว่าวิสัยภรรยาประพฤติก้าว	ก็ชั่วใจอย่างต่างต่างกัน
อย่างหนึ่งสุจริตคิกร้ายตัว	อีกอย่างมีวโลกโมโหสัน
อีกอย่างหนึ่งการงานคร้านทั้งนั้น	ท่านว่าเมื่อยุบาทว์ชาติกาล

ในวรรณคดีเรื่องเดียวกันนี้ กวีสร้างตัวละครหญิงให้เป็นภรรยาชั่ว โดยโลกมาก
อยากได้ทรัพย์สิ่งของ เพื่อให้ตัวละครเอกฝ่ายชายฆ่าได้อย่างมีเหตุผล เพราะภรรยา
คิดฆ่าตัวก่อน ตัวละครหญิงนี้คือ นางบัวคลี่ กวีบรรยายว่า (กรมศิลปากร 2513 : 350)

แต่ใจนี้มักมากอยากไ้ของ
เป็นอกุศลคลจิตคินิยม
ควยพอแม่มีทรัพย์นั้นนับถึง
ถ้าตลอดจากตัวกลัวอะไร

ควยพอเอาเงินทองเข้าทับถม
จะทองตายทั้งกลมจึงกลับใจ
ตัวก็ยังสาวอยู่คู่สกุสไส
คนจะไขว่กันมาชอรอทุกวัน

โคลงโลกนิติ ให้ชายระวังหญิงอย่างนางบัวคลี่ ว่า (สมเด็จพระยาเดชาดิศร
2511 : 101, 134)

หญิงประทุษฐ์ทำเลหซ้อน
คิคคคุมงมั้นหมาย
คอยไขปวยปางตาย
เอาพิษเพิ่มกำข้เข้า
คบคนผู้โงกเคลิ้ม
หญิงเคียดคอยาระคน
อย่าคบหมู่ทรชน
บัณฑิตแม่คกคอง

เหนือชาย
คำเข้า
อับลาก
เหตุนี้ควรถวิล
อับผล
รวมทอง
สอนยาก
โทษผู้สมาคม

การที่วรรณคดีแสดงให้เห็นพฤติกรรมอันร้ายกาจของตัวละครก็ดี แสดงให้ชาย
ระวังพฤติกรรมก็ดี ก็เพื่อจะสอนสตรีว่าไม่ควรประพฤติกัชั่วร้ายด้วยการปองร้าย หรือกระทำ
ร้ายสามัคยวิธีต่าง ๆ เพราะสังคมปรธามหญิงประเภทนี้

3.2.6 ไม่น่าความเคียดแค้นมาให้สามี สามีเป็นผู้ออกไปทำงานนอกบ้าน เมื่อกลับถึงบ้านก็เห็นคเหน้อยต้องการพักผ่อน วรรณกรรมจึงสอนว่าหน้าที่ของ ภรรยา คือ ปรนนิบัติให้สามีได้รับความสบายใจสบายกาย ถ้าต้องการบอกเล่าสิ่งใดก็ควรดูว่าสภาพ อารมณ์ของสามีเป็นเช่นไร ถ้าเห็นว่าหายเหนื่อย และสบายอกสบายใจก็แล้วจึงเล่าเรื่อง แต่ถ้ายังเห็นสามีหมกมุ่นครุ่นคิดก็อย่ารบกวน กฤษณาสมันต์องค์จันทร์ สอนสตรีให้รู้ใจสามีว่า (กรมศิลปากร 2508 : 522)

หนึ่งน้องจุกทูลความ	สิ่งใดยามสำเร็จรมย์
ยามให้ฤไทยระทม	ทุกชอย่ากิจจาแถลง
รู้รอบประกอบภาร	บริหารบันโดยแสดง
ชอบราชมนเอนาง	สิ่งใดไซร้ออย่าไต่ทำ

วรรณกรรมยังสะท้อนให้เห็นความเป็นไปในสังคมว่าระคนด้วยหญิงคหิณีหญิงชู้ หญิง บางคนชอบวิวาทกับเพื่อนบ้านแล้วมาฟ้องสามี ให้สามีต้องพลอยเคียดแค้นไปด้วย โอวาท กระจัสตรี จึงสอนสตรีว่าไม่ควรประพฤติเช่นที่กล่าวมานี้ (กรมศิลปากร 2508 : 476)

ก่อนนินทาวา เขาหน้าเง่างอ	ยกมาบเขาชั่วให้คู่พิง
อย่าริเป็น เช่นนี้ไม่มีสุข	ชนแต่ทุกขหิตชั่วให้ผิวคลั่ง
ตัวเหน้อยมาปรารภนาจะหยุดยั้ง	เมื่อนนงหย่อนกนกนบอกความ
ตัวก็มีปัญญาที่ร้าย	ตัวใจจิ้งพิงบอกก็ออกหยาม
โกรธเพื่อนบ้านร้านตลาดด้วยมาตุคาม	ออกถามปามเพราะเมียจนเสียการ

โคลงโลกนิติ กล่าวถึงภรรยาประเภทนี้ว่า สามีควรระวัง พังหุไว้หู เช่น (สมเด็จพระยาเชษาศิสร 2511 : 199, 100)

"เมียมิ่งยุอย่ายิน	ที่ถอย"
--------------------	---------

และ

"มีแม่เรือนเพื่อนให้	เคียดแค้นเพรางาย"
----------------------	-------------------

แม้จะเป็นการเตือนชาย แต่ก็สะท้อนให้หญิงได้คิดว่าควรทำตัวเป็น "แม่เรือนเปื้อน" หรือไม่ นอกจากนั้นการเป็นคนขี้นบน หรือชอบตักพ้อท้อว่า ประชกประชัน ก็สร้างความคิดครุ่นรำคาญใจ ให้สามีเหมือนกัน เช่น นางจินตะหรา ตักพ้ออิเหนาทุกครั้งทีไปง้อชอคืนก็ จนเป็นเหตุให้อิเหนาเอือมระอา อิเหนาเองก็มีใจรักนุชยามากกว่าอยู่แล้ว จึงพาลไม่ยอมไปหาจินตะหราอีก แต่คิดซักที่ประโหมสุหรืคาหา บังคับให้ไป อิเหนารำพึงกับตัวเองว่า (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย 2510 : ล.5 223)

ทวนรำลึกถึงนางจินตะหรา
มิไปตามความผิดจะตักพ้อ
แมนไปง้อก็จะซ้ำว่า
เคยรู้เห็นเช่นเชื้อเปื้อนพัง

พระมาตุจฉากำชับมาคับขัน
จะพรากขวัญเนตร ไปเสียในวัง
ที่สัญญาไว้ตามความหลัง
ไม่เหมือนนุชบายาใจ

ในกรณีที่สามีมีภรรยาหลายคนคง เรื่องอิเหนานี้ ภรรยาต้อง เป็นฝ่ายออกหน้าไม่แสดงความน่าเบื่อหน่ายออกมาให้สามีเห็น เพราะสามียิ่งหาเหตุอยู่แล้วจึง ได้ที่ทิ้ง ไปอยู่กับภรรยาที่เขารักที่สุด ตัวก็จะตกที่นั่งลำบาก คงนั้นวรรณกรรมจึงเตือนสตรีว่า อย่าทำตนให้น่าเบื่อหน่าย อย่านำเรื่องร้อนนุชมาให้สามี อย่าทะเลาะหึงหวงเป็นที่กวนใจสามี เพราะตัวจะไม่มีที่พึ่ง ถ้าสามีไม่ต้องการ

3.3 ร่วมทุกข์ร่วมสุขกับสามี สามีภรรยาเป็นเพื่อนชีวิต เพื่อนที่จะคงเคียงทางไกล ในชีวิต เพื่อนคู่คิดร่วมมือร่วมใจในการที่จะสร้างอนาคต สร้างความผาสุก เพื่อนแท้ยอมไม่ทิ้งกัน จะสุขจะทุกข์ก็ต้องร่วมชะตาเดียวกัน วรรณกรรมจึงสอนว่า ภรรยาที่ดีควรเป็นคู่คิดให้สามี ปลอดภัยเมื่อสามีมีทุกข์ กิจการใดที่พอจะช่วยได้ก็อย่าได้รังรอ สิ่งใดสำคัญและเป็นความลับของสามีก็อย่าได้แพร่งพรายให้ผู้อื่นรู้

คำสอนสตรีที่ให้สตรีร่วมทุกข์ร่วมสุขกับสามี มีทั้งสอนโดยตรง เช่น แม่สอนลูก คึงตัวอย่างในเรื่องพระอภัยมณี นางประทุมเกสร สอนนางเกษรา ว่า (สุนทรภู่ 2505 :

เมื่อคราวทุกข์โลกให้พระทัยขึ้น
 ราชอาณาจักรอยุธยาละเมิน

อย่าเริ่งรีนเริศร้างท่าห่างเหิน
 จึงเจริญราศีไม่มีมีว

ส่วนการสอนทางอ้อม กวีจะให้เห็นพฤติกรรมที่ตัวละครแสดง ออกถึงนิสัยใจจริง
 ในอันที่จะร่วมทุกข์ร่วมสุขกับสามี เช่น

สำหรับท้าวศรีจุฬาลักษณ์ นางนพมาศ กล่าวถึงการปฏิบัติต่อสามี ว่า (นพมาศ
 2513 : 95)

"...แม้จะมีที่เสด็จพระราชดำเนินแห่งใด จะค้างแรมไกลไกลกันการแลมี
 กันการ ข้าน้อยก็ได้โดยเสด็จทุกครั้ง ประคองเกือกทอง อนึ่งเล่ายามเมื่อ
 สมเด็จพระเจ้าอยู่หัว จะมีสหายพระสกลกาย ด้วยเหตุกำเริบพระโรค ข้าน้อย
 ก็ได้ถนอมบาทของขมาศบ่าเรอรักโดยใจสวามีภักดี มิได้เป็นกินเป็นนอน
 ผอนสหาย"

เรื่องมหาชาติคำหลวง กัณฑ์ทานกัณฑ์ พระนางมัทรีได้ขอตามเสด็จพระเวสสันดร
 ไปอยู่ป่า แม้พระเจ้ากรุงสุโขทัยจะทัดทานและขอร้องให้อยู่ในวังอย่างไร พระนางก็ไม่ยินยอม
 โดยกล่าวว่า (กรมศิลปากร 2511 : 75)

"กานดาใดใจผูกก็ ร่วมทุกข์ได้ช่วยฉว ฉวสุขทวสุขตาม
 ความชอบกอบปร...เทพสำทยนทุกห้อง ช้องเยอรรยศหญิงนั้น...
 อันว่าหญิงทั้งหลายใด ในเมื่อฉवल่าปาก...เสพยสรนุณีแต่คน
 หญิงนั้นคนใจกร้าง มล้างคุณฉวฉวเผ่า...คังงกันยรเหล้า
 หญิงนั้นนโสด ใจแห่งโศคนนนั้น แลญา...ในเมื่อพญาภาเลศ
 หล้า ฝันหน้าออกจากกรุง...ขบ่ารุงราชฐรสีมา ประชาชาวสีพี
 ชำมัทรีทูลบาท โดยเสด็จราชันนไป..."

เรื่องมหาเวสสันดรชาดก กัณฑ์เดียวกับมหาชาติคำหลวง พระเวสสันดรขอให้
 พระนางอยู่ในวังเพื่อดูแลโอรสธิดา ตลอดจนรับค้ำมารดา และอนุญาตให้อภิเษกใหม่ได้ แต่

พระนาง ไม่นินยอม หากอินทรีที่จะตามเสด็จไป เป็นเพื่อนร่วมทุกข์กับพระสวามี พระนางจึงพูดว่า
(กระทรวงศึกษาธิการ 2513 : 39 - 40)

"...ถึงพระร่วมเกล้าปกเกศ เสด็จทุเรศไร้วราชสุริยวงศ์ จะบุกป่าฝ่าดงไปแห่งใด
ข้าพระบาทจะตามเสด็จไปไม่ขออยู่ จะเอาชีวิต และกายนี้ไปสู้สนองพระคุณ
กว่าจะสิ้นบุญข้ามัทธิ ที่จะละพระราชสวามีนั้นหามิได้ แม้จะตกไร้แสนกัณการ จะ
บริโภคนุผลอาหารต่างโภชนา ก็จะมีผู้ทนทรมาทามาปฏิบัติพระองค์ ถึงแม้มาตร
จะปลดปลงก็มีไค้คิด จะเอาชีวิตนี้เป็นเกือกทองดลองพระบาท แม้พระองค์มีทรง
พระอนุญาตให้ตามเสด็จไป...ข้ามัทธิก็จะก่อไฟให้รุ่งโรจน์โลกเข้าตายเห็นจะดี
กว่าอยู่เป็นน้ายให้คนนินทา ว่ามีภักศาเมื่อยามสุข ถึงยามทุกข์ไม่ทุกข์ด้วย คืแต่
จะรีนรวายอยู่ในบุรี จะขอตามเสด็จจรลีไปสู่ยาคเมื่อยามจน คุณนางข้างคันอัน
บุรยาทรติดคามพญาราชกฤษณ์ มิ่งอำนาจมออันอันสัจจรทองเที่ยวไปในทุ่งท่าอัน
ดุ่มลาค ก็คิดคามมิไค้คลาคพญาคชสาร...มาตรว่ามีทุกข์เท่าถึงอันตราย จะวิ่ง
ไปก่อนให้ตายต่างพระของคณูทรงพระคุณ..."

เรื่องรามเกียรติ์ นางสีดาขอตามเสด็จไปอยู่ป่ากับพระราม โดยไม่เกรงความ
ลำบาก แม้พระรามจะห้ามปรามอย่างไร นางก็ยังวิ่งวอนขอตามไปด้วย ดังคำกลอนว่า
(พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก 2514 : ล.1 486)

ถึงจะยากลำบากในไพรวัน
ชุกไขจะไค้ปรนนิบัติ
แม้ตายไม่เสียดายแก่ชีวิต

จะสู้กลันโดยเสด็จพระทรงฤทธิ์
ด้วยความซื่อสัตย์สุจริต
ให้ศทศประจักษ์ว่าภักดี

เรื่องสุชนูคำณันท์ นางจิริระประภาขอติดตามพระสุชนูไปเมืองพาราณสีด้วย โดยไม่
ยอมฟังคำทัดทานจากสามี (พระยาอิศรานุภาพ 2471 : 135 - 136)

อำพระผู้โลกา	ชิบดินทรนรากร
ไปเอื้อจะอวาร	จะละขามีจำงาย
จักอยู่บเป็นกีน	อุระร้อนกำเคาคาย
แมนเป็นเสมอตาย	และฤพระบปรานี
จักทนลำบากคาม	คำเนียร ไทษเรษกรี
แมน้วยบคิกชี	พิตรข้าย ไกลองค์

เรื่องพระสุชนคำนี้ในทักก็มีลักษณะเดียวกัน คือ นางมโนห์รา ขอทามพระสุชนกลับเมืองควย ดังความว่า (พระยาอิศรานุภาพ 2516 : 166)

ขอทามเสด็จโคย	นรนารถอยู่หัว
เป็นหญิงวิโยคฉัว	แลจะอยู่ฤไครชม
ดังข้ายภักดี	นฤคี่ปรากกรม
อยู่สุขเสวยรมย์	นิฤไทยบอาศูร

การที่ "นางเอก" ในวรรณคดีไทยหลายเรื่อง เดินทางติดตามสามีแม้จะรู้ว่าหนทางข้างหน้าจะต้องพบกับความยากลำบาก ย่อมแสดงให้เห็นว่า สังคมไทยนิยมสตรีที่มีคุณสมบัติ เช่นนี้ กวีจึงสะท้อนค่านิยมนี้เพื่อเป็นการสอนสตรีทางอ้อม การร่วมทุกข์ร่วมสุข ไม่ได้มีแต่วิธีนี้เท่านั้น หากยังมีวิธีแสดงออกทางอื่นอีก เช่น

1. ปลอดภัยเมื่อสามีมีความทุกข์ เห็นได้จากเรื่องขุนช้างขุนแผน ตอนขุนช้างต้องโทษจำคุก นางวันทองช่วยปลอดภัย ช่วยป้อนอาหารเป็นการเอาใจ และช่วยวิ่งเต้นเพื่อให้ขุนช้างพ้นโทษจนเป็นผลสำเร็จ ทั้งนี้ก็ด้วยสำนึกว่าตนเป็นภรรยา เมื่อสามีได้รับทุกข์ก็ต้องช่วยกัน จะทอดทิ้งไม่ได้ ดังคำพูดของนางว่า (กรมศิลป์ากร 2513 : 838)

"สิ้นชีวิตก็ไม่คิดเสียกายตัว

อย่ากลัวเลยอย่างไรไม่ทิ้งกัน"

แม้ว่านางจะไม่ได้รักใคร่ขุนช้าง แต่ "ถึงชั่วก็เขาก็ได้มาเป็นตัว" นางจึงตอบแทนความดีที่ขุนช้างมีต่อกนาง ด้วยการไปอ่อนวอนพลาชงาม จนพลาชงามใจอ่อนไม่เอาโทษขุนช้างจึงพ้นผิด

2. ชื่อนำสิ่งที่จะเป็นประโยชน์ต่อสามี วรรณกรรมแสดงให้เห็นว่าภรรยาที่ดี ย่อมคำนึงถึงประโยชน์ของสามี แม้ภรรยาจะได้ชื่อว่าเป็นช่างเท้าหลัง แต่ก็ควรเป็นเท้าหลังที่ฉลาด สามารถปรับระดับประคองเท้าหน้าให้เดินถูกทาง หมายความว่า ถ้าเห็นสามีจะทำในสิ่งที่ไม่ดีอาจก่อให้เกิดความเดือดร้อนขึ้นในครอบครัว ภรรยาต้องหักท้วง คังนางมณฑิ ทักท้วงทศกัณฐ์ให้แก้แค้นพระรามโดยการลักนางสีดา เพราะเป็นการผิดประเพณีสังคม จะถูกลงโทษยกหยาม คังความว่า (พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก 2514 : ล.1 669)

ถ้าเจ็บแค้นจะแทนมีจามิตร
ซึ่งจะไปปลักเมียเขามา
ถึงชอบก็เห็นเป็นเสียกรรม

ชอบคิดตรงคตอกัน
โลกาจะสำรวลเย้ยหยัน
อย่าหุนหันให้ผิดประเวณี

นางคาราราก็เตือนพาลีไม่ให้หุนหันออกไปรบกับสุครีพ เพราะอาจมีผู้หนุนหลังสุครีพอยู่ นางจึงกล่าวแก่พาลีว่า (พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก 2514 : ล.1 30 - 31)

อันพระยาสุครีพฤทธิรณ
ความกลัวไต่เบื้องบาทหงส์
นำที่จะมีบูรรมคิด
ข้ามาหนั้นเห็นประหลาดนัก
เสียทีจะเสียพระเคชา

หรือจะอาจทอกรพระทรงฤทธิ์
กลับมาตรงคนเห็นผิด
จิตจึงกำเริบหังการ
ซึ่งจักหุนหันออกมาชนชา
อายแก่ไพร่ฟ้าประชากร

ทั้งนางมณฑิ และนางคาราราท่างไต่ทำหน้าที่ของภรรยาอย่างสมบูรณ์แล้ว แม้สามีจะไม่ฟังคำทัดทานของนางก็ตาม และในที่สุดผลร้ายก็บังเกิดขึ้นกับสามีของนางทั้งสอง

3. รักษาความลับของสามี การรักษาความลับของสามี เป็นหน้าที่สำคัญอีกอย่างหนึ่งของภรรยา ดังนั้น ผู้เป็นมารดาจึงต้องอบรมบุตรสาวให้ตระหนักในเรื่องนี้ วรรณกรรมเรื่องโคบุตร มารดาของนางมณีสาคร ได้สอนนางก่อนส่งตัวให้โคบุตร ว่า (สุนทรภู่ 2515 : 87)

ความลับเมียอย่าแจ้งแดงไซ
แม่ปากชั่วตัวจะก็ก็มีคาว

จงกล้ากลืนกลบไว้อย่าให้ฉาว
พระทัยท้าวเธอจะแหงนระแวงความ

วรรณกรรมสอนสตรีว่า ความลับของสามีก็คือ ความลับของ ตนอย่าแพร่งพรายให้ผู้อื่นรู้ เพราะอาจเกิดอันตรายขึ้นได้ เรื่องควี เป็นอุทาหรณ์สอนใจทั้งชายและหญิงว่า การบอกความลับกับผู้อื่นนั้นย่อมมีอันตรายถึงตัว ควีบอกความลับเรื่อง ถอกดวงใจไว้ในพระขรรค์ ก็ด้วยความรักและไว้วางใจในศักรรยา เมื่อถูกยายเข้่าทัพประสาธเฒ่าพระขรรค์ ควีจึงท่อนางจันทร์สุคาก่อนสิ้นใจว่า (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย 2511 : 33)

โอ้อ่าโฉมยงนงลักษณ์
ครั้งนี้ชีวิตจะม้วยมรณ
พี่ก็บอกออกให้ควีใจซื่อ
มิฟังคำที่กำชับ
มันคิดร้ายหมายล้างชีวิตพี่
เวรเราแล้วนะแก้วตา

มิเสียที่ที่รักสายสมร
เพราะเจ้าวอนไต่ถามความลับ
ควรหรือย่อนยอดกลอกกลับ
ไปบอกกับยายเข้่าเจ้ามารยา
หนีสุคสันวาสนา
จะขอลาโฉมฉายวายปราวณ

ถึสอนสตรีช่วยการให้เห็นผลร้ายของการบอกความลับแก่ผู้อื่น ดังที่นางจันทร์สุคาต้องประสบ นอกจากนางจะสูญเสียสามีแล้ว ยังต้องทนทุกข์ระแวงภัยเพราะท้าวสันนุราชต้องการนางเป็นภรรยาอีกด้วย วรรณกรรมเรื่องโอวาหกรสัตรีจึงสอนสตรีว่า (กรมศิลป์ากร 2508 : 470)

อันความลับยัวแดงอย่าแจ้งอื่น
แม่ปากชั่วจะหมองมีวซึ่งคำคน

จงกล้ากลืนออกไปไม่เป็นผล
จะพาคนยอຍยับอประมาณ

3.4 ปรณนิบัติสามีให้เป็นที่พอใจ สังคมไทยกำหนดบทบาทของคนตามเพศ โดยให้เพศชายเป็นผู้ไปทำงานนอกบ้าน เป็นผู้ทำรายได้ให้ครอบครัว ส่วนหญิงเป็นผู้ทำงานภายในบ้าน เป็นผู้บริการให้ความสะดวกสบายแก่ชาย ด้วยเหตุนี้วรรณกรรมจึงสอนหญิงให้รู้วิธีปรณนิบัติสามีให้เป็นที่พอใจ ด้วยการตื่นก่อนนอนหลัง ดูแลเรื่องอาหารการกิน จัดที่นอน และปรณนิบัติในเวลาอนด้วยการนวดการพัด เตรียมข้าวของให้สามีไปทำงาน ดูแลรักษาพยาบาลเมื่อสามีเจ็บป่วย ดังคำสอนต่อไปนี้

3.4.1 ตื่นก่อนนอนหลัง

วรรณกรรมที่สอนสตรีให้ปรณนิบัติสามีด้วยการตื่นก่อนนอนหลัง มีหลายเรื่อง เช่น ไตรภูมิพระร่วง กล่าวถึงการปรณนิบัติสามีของนางอสังขมิตตา สนมคนหนึ่งของพระเจ้าศรีธรรมมาโลกราช ว่า (พระญาติไทย 2509 : 159 - 160)

"พระบาทศรีธรรมมาโลกราช ไปมีเสวยข้าว นางอสังขมิตตา บมีอาจ
เสวยก่อน แหม่นว่าพระบาทมีไค้บั้นทมไ้ นางนั้กมีอาจบันทมก่อนเลย
เมื่อไค้แลพระองคืผู้ยั้หับแล้วนางจึงนอน แลแหม่นว่านางนอนภายหลัง
คังนั้กคื นางบ่ทอนคืนภายหลังสักคาบ เทียรยอมตื่นก่อนผู้เป็นคัวทุกเมื่อแล"

เรื่องขุนช้างขุนแผน นางศรีมาลา ปรณนิบัติสามีด้วยการตื่นก่อนเพื่อ
ตระเตรียมของใช้ให้พร้อม ดังความว่า (กรมศิลปากร 2513 : 910 - 911)

ศรีมาลาตื่นตาล้างหน้าพลัน	แล้วจัดสรรของไว้ให้สามี
ตั้งขันล้างหน้าไว้ทำฉัว	เครื่องแป้งแต่งตัวกระจกหี
หึ่งพานผ้าถุงปลัดจักคิบัติ	แล้วลุกวี้ออกมาเรียกข้าไท
สายสว่างคืนบาง เกิดเค็กเค็ย	กระไรเลยช่างนอนนึ่งเสียไค้
บ่าวลูกล้างหน้ามาทันไค้	เข้าครัวไปข้าวปลาหาครันครบ

การปฏิบัติของนางอสนิมิตตา และนางศรีมาลา เป็นการสอนสตรีทางอ้อม ให้เห็นตัวอย่างที่ดีที่ภรรยาทั้งหลายควรเอาเยี่ยงอย่าง นอกจากวรรณกรรม 2 เรื่องนี้แล้ว ยังมีวรรณกรรมอีกหลายเรื่องที่สอนโดยตรง เช่น โคลงโลกนิติ สอนว่า (สมเด็จพระนเรศวรมหาราช 2511 : 308)

ตื่นก่อนตัวแต่เช้า	ทุกวัน
ขันน้ำไม้สัพัน	ยื่นให้
จักหมากจิบพลูปลัน	แฉ้วกวาค เรือนนา
ข้าวแกงแต่ง เตรียมไว้	คอยเชื้อเชิญกิน

สุภาษิตสอนหญิง สอนไว้ดังนี้ (กรมศิลปากร 2505 : 79)

จงรีบตื่นตื่นก่อนภัสศา	น้ำล้างหน้าหาไว้ให้เสร็จสรรพ
จงหุงข้าวจกมแกงแกงสำหรับ	จักประดับเทียบทำให้น่านวล
ทั้งกระโถนคนที่ซักสีไว้	ให้มองใสสวยตาคุณาบัววัน
อีกน้ำท่าอย่าให้มจลง ไปกวาน	จงใครงครวณพิเคราะห์ให้เหมาะการ
แม้รู้ว่าสามีจะไปไหน	แต่ยังไม่ตื่นพรากจากสถาน
ประจงปลูกภัสศาอย่าช้านาน	ให้ลูกขึ้นรับประทานโภชนา

คำสอนจากสุภาษิตสอนหญิงนี้ นอกจากให้ตื่นก่อนสามีเพื่อเตรียมของใช้ และอาหารไว้คอยทำแล้ว ยังสอนต่อไปอีกว่า ถ้ารู้ว่าสามีมีธุระที่จะต้องออกจากบ้าน ภรรยา มีหน้าที่ปลูกสามี การปลูกนั้นต้องปลูกอย่าง "ประจง" แสดงถึงความเคารพสามี ภรรยา ที่จีงต้องนอนบ้นอมกับสามีทุกขณะ

โถวาทกระลัตรี สอนท่านองเกี่ยวกับว่า (กรมศิลปากร 2508 : 468)

ตื่นก่อนนอนหลังระวังระไว	ตักน้ำไว้คอยทำซึ่งสามี
จะได้ชำระพักตราเวลาเช้า	นวลเจ้าจำไว้เป็นสัจลัตรี
หาหมากพันพลูบุหรีดี	มาตั้งที่ตามตำแหน่งที่แห่งเคย

กฤษณาสอนน้อง คำฉันท์ สอนคังนี้ (กรมศิลปากร 2508 : 520)

ตื่นก่อนเมื่อนอนหลัง
ตรีสีไชระไวระเวง

ฟังเฝ้าฟังบรรพการแสง
ระวังศัพทรับสั่งสาร

3.4.2) คุณดูแลเรื่องอาหารการกิน

นิสัยข้างกินของคนไทย ทำให้ต้องเสียเวลาในการทำมาก เพราะผู้บริโภครู้ต้องการทั้งอาหารปาก และอาหารตา กล่าวคือ ต้องปรุงให้อร่อยถูกปาก และต้องจัดให้สวยงามเจริญตาน้ำรับประทาน คังนั้นจึงมีพิธีพิถันประคองทำทั้งอาหารคาว และอาหารหวาน วรรณกรรมกล่าวถึงสตรีที่ทำอาหาร เก่งว่าเป็นคนมีเสน่ห์ เรียกกันว่า "เสน่ห์ปลายจวัก" ทำให้สามีรักไม่จืดจาง คังนั้นกวีจึงให้ตัวละครที่เป็นแม่สอนวิธีทำอาหารให้ลูกสาว เพื่อให้ลูกสาวนำไปใช้กับสามี สามีจะได้รักใคร่ คังนางอัปสรสอนนางสร้อยฟ้า ว่า (กรมศิลปากร 2513 : 769 - 790)

สั่ง เกตุคุณอย่างไรชอบใจฉัน
ทำให้ ใค้อย่าให้ต้องบังคับ
อันเป็นเมียจะให้ชอบใจฉัน
ทำให้ฉันถูกใจไม่มีทิ้ง
ถ้ารู้จักประกอบให้ชงกลิ่น
คงต้องขอกินทุกวันไป
เป็นคันคับคืนหมู่ให้ชูรส
คับเหล็กสนในแลไซคัน
พยายามเลี้ยงคุณให้ชูใจ
เสน่ห์ ปลายจวักไม่รู้จักทำ

ทั้ง อยู่กินสิ้นทั่วทุกสิ่งสรรพ
เป็น แม่เรือนเขาจึงนับว่าก็จริง
สิ่งสำคัญนั้นก็ตัวของผู้นาง
ยังอีกสิ่งก็อาหารตระการใจ
ถึงแก่สิ้นเพราะพริ้งไม่ทิ้งไค้
จงใส่ใจจัดหาสารพัน
ไซ้ไค้สกลปลาต้มยำทำชยัน
หันให้ชั้นเล็กเล็กเหมือนแจกทำ
ถึงจะมีเมียใหม่ให้คนฆ่า
หลง ใหลไม่ก็น้ำก็จ้วคละลาย

แม้ว่าจะมีบ่าวไพร่ช่วยทำ วรรณกรรมก็สอนว่าอย่าไค้วางใจนัก ทางที่คิควรทำค้วยตัวเอง เพราะภรรยาชอบรู้คิกว่าผู้นางสามีของ ตนชอบอาหารอย่างไค้ รสไค้ คังโอวาทกระสัทธิ สอนว่า (กรมศิลปากร 2508 : 468 - 470)

การกินการนอนนั้นเป็นการใหญ่	ระวังระไวอย่าได้ทำเมินเฉย
ของควาหวานเป็นการของทรมาย	อย่าละเลยไว้ใจให้ใครทำ
.....
หนึ่งควาหวานเป็นการของกิน	หมกสิ้นหาไว้ให้สะสม
ผู้ชอบฟัง ประกอบตามนิยม	จะทำให้ผู้ชมนั้นยากครั้น

กฤษณาสอนน้องคำฉันท์ สอนสตรีชั้นสูงที่มีบัวไพร่ บัวไพร่ทำคองตรวจตราให้ถี่ก่อน จึงจะนำไปให้สามีรับประทาน ถึงครั้น ศิลปากร 2508 : 522)

ตรวจตราสุชาโภช	อันเอนโอบบ่าเรอบ่า
รุ่งราชบุษย์	นิกนิเนืองคณาประชา

ชาวต่างประเทศที่เคยเข้ามาอยู่เมืองไทยสมัยอยุธยา ได้กล่าวถึงสภาพความเป็นอยู่ในครอบครัวไทยว่า "ภายในครอบครัวนั้น มีระเบียบการบริโภคอาหารดังนี้ สามีเป็นผู้กินก่อนแต่ลำพังคนเดียว ต่อเมื่ออิ่มแล้วภรรยาจึงเข้านั่งกิน และหลังจากมารดาแล้วจึงจะถึงเวรพวกลูก ๆ ซึ่งมีสำรับของคนต่างหาก ไม่ว่าจะมียัก 10 หรือ 15 คน ในหลังคาเดียวกัน อาหารที่เหลือจากสำรับเหล่านั้นก็จะแจกจ่ายให้บัวไพร่ไป..." (แซรแวงส นีโกลาส์ 2506 : 99) คำกล่าวนี้ตรงกับข้อความจากวรรณกรรม เช่น กาพย์ห่อโคลงนิราศพระบาท ซึ่งเจ้าฟ้าธรรมาธิเบศร์ กล่าวถึงการปรนนิบัติของมหเทสว่า เมื่อจัดอาหารมาถวายแล้วจะคอยรับใช้อยู่ใกล้ ๆ ดังนี้ (เจ้าฟ้าธรรมาธิเบศร์ 2512 : 43 - 44)

เจ้าพี่สีมิงเข้า	คู่กับข้าวแลของหวาน
เสร์จเจ้าเอามากราน	หมอบพัควีพี่เกษมสันต์
สีมิงเข้าเจ้าพี่หย่อม	คูการ
เครื่องเข้าเล่าของหวาน	แตงไว้
เสร์จเจ้าเข้ามากราน	กรายแซ
โบกปัดพัควีให้	พี่สสาราญ

เวลาห้าโมงเช้า	เริ่มกินเช้าเจ้ามาคัล
ว่องไวใช้สอยขยัน	ทานางโคไม่เหมือนเลย
ห้าโมงยามเมื่อเช้า	เซยอร
กินเช้าชมนวลสมร	หมอบเฝ้า
ว่องไวใช้สอยสอน	นางอื่น
หาสคริป์ียบเจ้า	หอนโคเหมือนเลย

เรื่องควี นางจันทร์สุภา ปณนิตีควี ดังนี้ (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย 2511 : 28)

ครั้นจักแจงแต่งเครื่องเสวีจสรรพ	ให้ย้ายยกสารับออกไปส่ง
ตั้งถวายภูไนยควียใจจง	โฉมยงหมอบกรานอยู่งานพัก

วรรณกรรมที่สอนสตรีโดยตรง เช่น สุภาษิตสอนหญิง ได้สอนวิธีปณนิตีสามีขณะสามีรับประทานอาหาร ว่า (กรมศิลปากร 2505 : 79)

จงระวังนั่งคู้ยู่ใกล้ใกล้	เมื่ออะไรมันขาดจะเรียกหา
อย่าให้ท้องร้องตะโกนโพนทนา	จงอุทิศทั้งใจระไวระวัง
อยู่จนมิรับประทานอาหารแล้ว	นางน้องแก้วเจ้าจงกินเมื่อภายหลัง
อย่ากินก่อนภัสสาคูน่าชัง	เขาจะรังเกียจใจคู่มิตรี

3.4.3 ปณนิตีเวลานอน

วรรณกรรมสอนว่า เมื่อถึงเวลานอน ภรรยาควรจัดที่นอนให้เรียบร้อย เตรียมน้ำล้างเท้าให้สามี ต่อจากนั้นก็ลงมือนวด พัก เพื่อให้สามีสบาย ก่อนที่ภรรยาจะนอน จะต้องกราบเท้าสามีเพื่อแสดงความเคารพ และจงรักภักดี นอกจากนั้นต้องระมัดระวังไม่ให้มือไม้ไปถูกตัวสามี เพราะอาจจะทำให้สามีสะกั้งตื่น หรือทำให้นอนไม่สบาย วรรณกรรมที่สอนในเรื่องนี้มีอยู่หลายเรื่อง ใจความส่วนใหญ่คล้ายกัน เช่น สุภาษิตสอนหญิง สอนดังนี้ (กรมศิลปากร 2505 : 80)

ยามสิ้นแสงสุริยาอย่าไปไหน
 ระวังคุปัดสลัดที่นอน
 ถ้าแม้นวาทัสดาเข้าไสยาสน์
 แม้นเมื่อยเห็นเจ็บปวดในทรวงตรง
 ประพฤติกายสายสมรจะนอนหลับ
 นอนให้คมีสติสิริเรา

จุกไตไฟเข้าไปส่องในท้องก่อน
 หึงผูกหมอนอย่าให้มีขลุ่ยลง
 จงกราบบาททุกครั้งอย่าพลั้งหลง
 ช่วยบรรจงนาคพันที่ทับรูกเขา
 อย่ากลิ้งกลับมือไม้ไปป้ายเขา
 อย่าชมเขาอยู่จนแจ้งแสงพยับ

โฉวาทกระสัตรี สอนว่า (กรมศิลปากร 2508 : 468)

จะปรนบัติสามีเป็นที่รัก
 มีให้เคือง ชินซักเรื่องอัชฌา
 กราบบาทสามีเป็นที่ยิ่ง

สามีภักดีโดยเที่ยง ไม่เคียดสา
 ถึงเพลายามนอนนอนเอาใจ
 สรรพสิ่งที่ชอบประกอบให้

กฤษณาสอนน้องคำฉันท์ สอนภักนี้ (กรมศิลปากร 2508 : 520 - 522)

บัดปฎิญาณลาถ
 ยามราชนิทรารมย์
 ภูบล้างวิบูลย์บท
 ประกอบราชอำรุง
 เครื่องทรงพระพิภกรไท
 ปางปิ่นสุธาธาร

บรรจงธำสน์ภูธรชม
 บริรักษ์ภักดีคอง
 สุขารสสุคนธ์ปรุง
 ชณะสูไสยาสถาน
 เอาใจใส่เป็นนิจกาล
 มีหันคืนพึงเตรียมถวาย

และ

ปางท้าวธไสยา
 อำรุงฤทัยประโลม
 ที่สูงที่ไสยาสน์
 สิ่งโคบโคเคา-

อย่าลืมาให้เครงโครม
 บพิครผู้อย่าดูเบา
 อย่าอุกอาจจักเอื้อมเอา
 รพให้ฤไปควร

อย่าเอื้อนโองการทรัสต์	สนองอรรถอย่าลาลมวน
ยามท้าวธเชยชวน	บันโดยชฌในเชิงสม
ยามร่อนพืงไกรกวัด	ร่าพายพัศรำเพยลม
ยามสรงถวายนม	สุคนธพุงจรงขจร
ยามงายก็้อยู่งาน	บริบาลบคิศร
ยามสถิตยไสยากร	พืงนวกนั้ระวังยาม

วรรณกรรมบางเรื่องสอนทางอ้อม โดยให้เห็นวิธีปรนนิบัติของตัวละครเอก ฝ่ายหญิงที่ปรนนิบัติสามี เช่น เรื่องขุนช้างขุนแผน ตอนพายุแก้วไปพิพ นางพิมรำพันว่า (กรมศิลปากร 2513 : 182)

พ่อเคยนอนอ่อนเนื้อค้ำยุมฟู	ไปปะถูกคินคอนที่ไหนได้
จะคายคันทัวตองละอองไฟ	ใครจะช่วยจุกหลังรำพึงพา

แม้ในคราวเค็นป่า ทกระกำลำบากเพียงใด นางวันทองก็ยังคงปรนนิบัติขุนแผนให้ได้รับความสุขตามอัธกภาพ (กรมศิลปากร 2513 : 408)

นางหิบบิบายมาต่างพัก	โบกบัคยุงรินที่บินวน
ปรนนิบัติมิให้ซักอนาทร	จนด้วนอนหลับสนิหค้ายเหน้อยนัก

เรื่องสังข์ทอง นางรจนานอยู่กับเจ้าเงาะอย่างคนยากไร้ แต่นางก็ปรนนิบัติสามีมิให้ขาดทกบกพร่อง ยามนอนนางก็ปูที่นอนให้ นวกให้ พักให้ นางกับสามีจึงอยู่ด้วยกันอย่างมีความสุข (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย 2511 : 120)

จึงปูบัคพุกหมอนที่นอนใน	ชวนให้ทรงธรรมบรรม
แล้วนั้ นวกพืนคั้นบาทา	คัส้ผ้าของคัวให้ด้วม
ปรนนิบัติพัศวิโปกลม	นงเบาวนียมสมสอง

3.4.4 เตรียมข้าวของให้สามีไปทำงาน

วรรณคดีสะท้อนภาพชีวิตชาวไทยทั้งชนชั้นสูง และชนชั้นสามัญ แม้ส่วนใหญ่ เนื้อเรื่องจะเกี่ยวพันกับชนชั้นสูงมากกว่าสามัญชนก็ตาม ก็แสดงให้เห็นว่า งานของชายชั้นสูง เช่น เจ้าพ้ามหากษัตริย์ และขุนนาง เป็นงานเกี่ยวกับการเมือง การปกครอง เรียกว่าอาชีพรับราชการ งานหนักของอาชีพนี้คือ การรบทัพจับศึก วรรณคดีสอนสตรีโดยให้เห็นว่า เมื่อสามีไปทำงานโดยเฉพาะไปสงคราม ภรรยาผู้อยู่หลังต้องจัดเตรียมข้าวของให้สามีไปใช้ในขณะเดินทาง เช่น เรื่องขุนช้างขุนแผน ตอนพลายแก้วไปทัพครั้งที่ 1 พลายแก้วอยู่กับนางพิมพิลาไลย นางก็จัดเตรียมข้าวของให้ ดังความว่า (กรมศิลปากร 2511 : 189)

หมากพลุกุญหีบรวบรวม	ใส่ล่วมเหล็ยัคยามตะเคียว
พ้อทูนหัวด้วคินมาสมสู่	อย่าให้พลูของ พิมหันแห้งเหี่ยว
บุหรี่ยาเพชรบุรณัจฉิว	ใบทองขอให้เชียวเมื่อคืนมา

เมื่อไปทัพครั้งที่ 2 พลายแก้วได้เป็นขุนแผนแล้วภรรยาของตนก็ได้แก่ นางลาวทอง และนางแก้วกิริยา ทั้ง 2 นางนี้ต่างช่วยกันจัดข้าวของให้สามี ด้วยความรักและห่วงใย (กรมศิลปากร 2511 : 624)

หีบหมากเครื่องนากอยู่ในกลี	ของบุหรี่ยามใหญ่ใส่ผ้าผอน
เสื่อผ้าจักพับที่หลับนอน	มุ้งหมอนพร้อมสิ่งอัน

นางศรีมาลา เป็นตัวละครเอกฝ่ายหญิงอีกตัวหนึ่งที่ปรนนิบัติสามีได้อย่างไม่ขาดตกบกพร่อง แม้ว่าขณะนั้นนางและพลาายงามจะยังไม่ได้แต่งงานอย่างถูกต้องเป็นทางการ แต่ด้วยจิตสำนึกของภรรยา นางจึงทำหน้าที่ภรรยาที่ค้ำช่วยการเตรียมข้าวของให้พลาายงามไปทัพ (กรมศิลปากร 2511 : 654)

ว่าพลางเจียนหมากแล้วจับพลู
 เย็บกระทงประจงเจียนผ้าชี
 ทั้งของกินระหว่างทางอัดคัต
 จักเสร์จซ่อนใส่ในตะกร้า

บุหรีมีในตู้เอาแกมมัต
 ใส่หมากพลูบุหรีที่นางจัก
 ใส่ชวค้อคุดูกผ้าตราประทับ
 แล้วเอาผ้าซ่อนซ้ำเป็นลำดับ

วรรณกรรมยังสอนอีกว่า ยามบ้านเมืองสงบสามมีไม่ได้ไปทำสงครามแต่ก็ต้องไป
 รับราชการ ต้องเข้าเฝ้าพระเจ้าแผ่นดิน ภรรยาจึงต้องจัดเตรียมของให้สามมี เป็นต้นว่า
 หมาก พลู บุหรี ทั้งค่ากลอนจากสุภาษิตสอนหญิง ดังนี้ (กรมศิลปากร 2505 : 81)

ถ้าผู้ทำราชการพระมานเกล้า
 ทั้งลุ่มบักจักแจจแจงแ่งให้คี่

เคยเข้าเฝ้าสู่วังนระรังศรี
 หมากบุหรีหาใส่ให้ไปกิน

แม้สามมีไม่ได้รับราชการ แต่เมื่อต้องเดินทางไกล ภรรยาก็ต้องเตรียมข้าวของให้สามมี
 เช่นกัน ดัง นางอมิตตคา เตรียมอาหารการกินให้ชูชก เมื่อชูชกจะไปขอสองกุมาร
 (กระทรวงศึกษาธิการ 2515 : 153)

"วันนั้นนางอมิตตคาสาวศรี เมื่อจะตกแต่งเสบียงให้แกชชีไปทางไกล
 ออเข้าสั่งสิ่งใด เจ้าก็ทำสิ่งนั้น ทุกสิ่งสรรพเสร์จสรรพสำหรับจะเดินทาง
 ทั้งลูกเค็ยข้าวฟ่างต่าง ๆ ไม่อย่างเค็ย ข้าวเหนียวข้าวเจ้าข้าวเม่า
 ข้าวพองเป็นของเดินทาง ถังวาสากูข้าวตูข้าวตากหลาก ๆ ไม่นอย ที่ใส่
 น้ำอ้อยอร่อยคี่ล้ำ น้ำขิงหวานน้ำ น้ำตาลหวานเค็ยเหน็อย ๆ แกร้อน
 นอนลงถูกไถยคี่ใส่ยามละวันนักหนาซบซอน อ้ายที่ไทนกินก่อนนอนไว้ข้างบน
 ที่ไทนเมื่อจนจะโคกกินนาน ๆ จักลงไว้ข้างล่างต่าง ๆ สรรพคี่"

นอกจากการเตรียมของให้สามมีไปทำงานแล้ว วรรณกรรมยังสอนว่าเมื่อสามมี
 กลับถึงบ้าน ภรรยาควรเอาใจใส่ช่วยการหาอาหารการกินให้ ดังโอวาทพระสัตรีสอนว่า
 (กรมศิลปากร 2508 : 476)

ที่เมื่อยก็มีกิริยาตัวมาถึง
ทั้ง ข้าน้ำกล่ำกลืนให้ขึ้นบาน
จึง ค่อยพุดค่อยจากับสามมี
ดอง แดงแจจแจกบรยาย

ไม่เป็นบึงบอกกล่าวจัดควหา
ต่อสำราญรื่นเริงเชิงสบาย
แต่โดยก็มีให้ชำระสำราญ
ตั้งแต่คนจนปลายไม้บึงำ

เรื่องสังข์ทอง กวีสอนสตรีทางอ้อม โดยให้เห็นนางรจนาปรนนิบัติ
หลังจากกลับจากหาเนื้อหาปลา ว่า (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย 2511 : 125)

ภรรยาพาไปให้ดูตัว

แล้วเชิญผู้รูปทองกินของหวาน

3.4.5 กุแลรักษาพยาบาลเมื่อสามมีเจ็บป่วย กฤษณาสนน่องคำฉันท์ สอนดังนี้
(กรมศิลปากร 2508 : 520)

ยามให้ทีเบเร่ รัง
อย่าคลาพยาบาล

ประชรรองคืบสำราญ
บ่าเรอรักษาภักดิ์กระโอม

สุภาษิตสอนหญิง และ โคลงโลกนิติ ก็สอนทำนองเดียวกัน สุภาษิตสอนหญิงสอนโดยตรงว่า
(กรมศิลปากร 2505 : 82)

แม่นัว่ทุกซ่ทุกซ่ใช้ไม่สะเบย
จงแยมสรวลชวนปลอบให้ชอบชื่น
ค่อยถนอมกล่อมเกลี้ยงเลี้ยงดูพิย

อย่าวายเวยลามลวนให้กวนใจ
เห็นเริงรื่นททยาจึงปราศรัย
แม่นสิ่งไรเขาไม่ขึ้นอย่าขึ้นทำ

ส่วน โคลงโลกนิติ สอนทางอ้อม โดยให้ข้อคิดในการดูคนว่า (สมเด็จพระนเรศวรมหาราช 2511 : 106)

ดูข้าคูเมื่อไซ้	การหนัก
ดูมิตรพวงศารัก	เมื่อไร
ดูเมียเมื่อไซ้จัก	จวนชีพ
อาจจักรู้จิตได้	ว่าร้ายฤาดี

การปรนนิบัติสามีตามหัวข้อต่าง ๆ ที่กล่าวมานี้ วรรณกรรมเน้นเป็นพิเศษ
ด้วยเหตุผลดังนี้ (กรมศิลปากร 2513 : 788 - 789)

"อันเป็นหญิงสุดแต่สิ่งปรนนิบัติ ใคร สันตักต์ตัวก็รัก เป็นหนักหนา"

3.5 รักษาทรัพย์สินสมบัติที่สามีหามาได้ ครอบครัวไทยแม้ชายจะมีอำนาจเหนือ
ภรรยา แต่ก็ใฝ่ชอบอำนาจในการจัดการเรื่องเงินทองให้ภรรยา ดังนั้นวรรณกรรมจึงสอน
สตรีให้รู้จักเก็บสะสม และรู้จักใช้จ่ายเงินทองที่สามีเป็นผู้หามา การสอนเรื่องนี้จะสอน
ทางอ้อม โดยให้เห็นตัวอย่างของภรรยาไม่ดีที่ไม่รักษาทรัพย์สินสมบัติ กลับนำไปใช้ในทาง
เสื่อมเสีย หรือใช้อย่างสุรุ่ยสุร่าย เช่น โอวาทภรรยาไม่ดี กล่าวถึงภรรยาที่นำเงินไป
ละลายในวงการเล่นว่า (กรมศิลปากร 2508 : 476)

ตัวไปซำราชการข้างบ้านอยู่	เอาไปคุ้มปีกกะลิดมาติดเล่น
มีแต่จะคิดออกนอกประเคิ้น	ไม่วางเว้นเลยที่เจ้าหนี้ทวง
เห็นตัวได้เงินมาทำหน้าสด	มาปลิดปลัดเอาไปมิได้ทวง
ซอกินบ้าง เล่นบ้างตั้งหลอกหลวง	จะเคิมทวงสักเท่าไรก็ไม่พอ

ภรรยาบางประเภทก็ยกยอกเงินทองข้าวของไม่ให้สามีรู้เห็น กฤษณาสอนน้องคำฉันท์ประมาณ
ว่าเป็นภรรยาไม่ดี (กรมศิลปากร 2508 : 518)

"แหวนทองเงินตรา แพรพรรณผืนผ้า ยักย้ายชักแซ
ผืนผอนซ่อนไว้ ห่อนให้ผัวแล เป็นหญิงแสนแง่ ลามกพกลม"

โคลง โลกนิติ กล่าวว่ สตรีที่ใช้จ่ายสุรุ่ยสุร่ายไม่ควรที่ชายจะเลี้ยงไว้เป็นภรรยา เป็นการ
สอนสตรีทางหนึ่งที่จะไม่ให้ประพฤดิเช่นนั้น (สมเด็จพระยามะยาเคชาคิสร 2511 : 214)

เมียดใจคู่ร้าย	ริษยา
กินเคิบใช้เชิงตา	เดิดช้อย
มักเที่ยวสู่คฤหา	แห่งทาน นะพอ
แม้ว่ามีบุตรร้อย	หนึ่ง ไชร่มละเสี่ย

ภรรยาที่กล่าวมาเป็นภรรยาไม่ดี ไม่สมควรเอาเยี่ยงอย่าง ชายที่มีภรรยาชนิดนี้ย่อมมีแต่
ความเดือดร้อน หาเงินได้ไม่พอเลี้ยงครอบครัว การที่กว่ยกตัวอย่างหญิงไม่ดี เหล่านี้ก็เพื่อ
เป็นอุทาหรณ์สอนใจหญิงทั่วไปให้เห็นความชั่ว เพื่อไม่ให้เอาเป็นแบบอย่าง

3.6 ไม่หิงหวงเมื่อสามีมีเมียน้อย สังคมไทยเห็นว่า การที่ผู้ชายมีภรรยาเกิน
1 คน เป็นเรื่องปรกติธรรมดา ผู้ชายไทยจึงนิยมมีภรรยาหลายคน โดยเฉพาะผู้ที่มี่ฐานะดี
แซร์แวงส นิโกลาส์ กล่าวถึงโอกาสในการมีภรรยาของชายว่า แตกต่างกันระหว่างชาย
ชั้นสูง หรือเศรษฐี กับชายสามัญ โดยแสดงทัศนะว่า (แซร์แวงส นิโกลาส์ 2506 : 59)

"...ในระหว่างที่ข้าพเจ้ายังอยู่ในประเทศสยามนั้น มีผู้พยายามให้ข้าพเจ้า
เชื่อว่า ในบรรดาชนชั้นค่านั้น มีความสำรวมในกามบริโลกเป็นอันมาก ไม่ค่อย
ปรากฏว่าชายมีเมียหลายคน แต่ข้าพเจ้าก็ยังฝังใจเชื่ออยู่ตลอดมา เหมือนกันว่า
การที่พวกเขามีความสำรวมเช่นนั้นก็เพื่อจัดปัญหาค่าใช้จ่ายในอันที่จะต้องเลี้ยง
เมียหลายคนนั่นเอง พวกขุนนางที่มีรายได้จากค่าเช่าที่ดินของตน อาจมีเมีย
เท่าไรก็ได้ตามปรารภณา ยิ่งมากเท่าไรก็ยิ่งได้รับความนับหน้าถือตามากขึ้น
เท่านั้น หญิงเหล่านี้มักจะเรียบร้อยอย่างน่าสรรเสริญ ไม่ค่อยมีคนเจ้าชู้และ
ไม่ซื่อต่อสามี"

สำหรับองค์พระมหากษัตริย์นั้น โอกาสในการมีมเหสีและสนม นางห้าม ย่อมมากกว่าคนธรรมดา
สามัญ ส่วนชายทั่วไปกฎหมายเปิดโอกาสให้มีภรรยาได้หลายคน ในพระโอบายการลักษณะตัวเมีย

มีบทกำหนดประเภทของเม็ยไว้ว่ามี 3 ประเภท ได้แก่ เม็ยกลางเมือง (เม็ยหลวง) เม็ยกลางนอก (เม็ยน้อย) และเม็ยกลางทาสี (เม็ยทาส) นอกจากนี้ยังมีกรณีพิเศษ อีกคือ เม็ยพระราชทาน ซึ่งมีฐานะแตกต่างจากเม็ยทั้ง 3 ประเภทดังกล่าว

ค่านิยมเกี่ยวกับการมีภรรยาหลายคน ปรากฏอยู่ในวรรณกรรมไทยทั่วไป เช่น เรื่องขุนช้างขุนแผน พระพันวษาจะพระราชทานนางสร้อยฟ้าให้จมีนไวย แต่ขุนแผน ทูลว่า จมีนไวยมีภรรยาแล้ว พระพันวษาจึงตรัสว่า (กรมศิลปากร 2511 : 799)

จึงตรัสว่าอายพลายงามเป็นหมื่นไวย มีเม็ยมากสักเท่าไรก็ควรที่
ไค้สักสิบคนนั้นมันยิ่งดี... จึงสั่งพระยาราชสีห์ควยทันใจ

ในเรื่อง ไกรทอง ไกรทองต้องกำเริบนางวิมาลาขึ้นมาจากถ้ำ เพื่อให้คน ยกย่องในความเจ้าชู้ของตัว ดังความว่า (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย 2513 : 325)

อย่าเลยจะชวนนางขึ้นไป	เลี้ยงเป็นเม็ยไว้จะคืออยู่
ให้คนลือชื่อเราว่าเจ้าชู้	จะมีผู้สรร เสริฐสืบไป

ฝ่ายชายที่นิยมมีภรรยามาก มักถือคติว่า เม็ยสองต้องห้าม สามสี่ไม่เป็นไร ทั้งโคลงโลกนิติ ว่าเอาไว้ (สมเด็จพระกรมพระยาเดชาดิศร 2511 : 129)

กระบือหนึ่งห้ามอย่า	ควรครอง
เม็ยมิ่งอย่ามีสอง	สี่ไค้
โคสามอย่าควรปอง	เป็นเหตุ
เรือนอยู่สี่ห้องให้	เค็อคร้อนราคาญ

เรื่องขุนช้างขุนแผน พระพันวษาศรักับจมีนไวยว่า (กรมศิลปากร 2511 : 984)

ใครมีเม็ยสองมักหมองใจ	จะหาความสบายไค้มีใครมี
ถ้าแหม่นมีสามสี่เสียคักว่า	ต้องตำราว่าเป็นสุขเกษมศรี

ครอบครัวของคนไทยสมัยก่อน ชายจะให้บรรดาภรรยาอยู่ในอาณาเขตเดียวกัน
จึงมีเรื่องบาดหมางอันเกิดจากการหึงหวง เพราะภรรยา มักถือคติว่า "เสียทองเท่าหัว
ไม่ยอมเสียตัวให้ใคร" คังนางสุวรรณมาลีว่าแก่นางละเวง คังนี้ (สุนทรภู่ 2505 :
722)

ใครซึ่งคู่สุ่คามไม่ขามเข็ค	คงแก่เฒ่ามันให้สาเลื้อคทาไหล
ถึงเสียทองเท่าตัวเสียหัวไป	แต่มีให้เสียยัวสุ่ตัวตาย

วรรณกรรมสะท้อนให้เห็นสภาพชีวิตในครอบครัวของชายที่มีภรรยา มากกว่า มักมี
การทะเลาะวิวาทกันอยู่เนือง ๆ ทำความเคืองร้อนรำคาญใจให้แก่ผู้เป็นสามี วรรณกรรม
จึงสอนสตรีไม่ให้หึงหวง คังนี้

เรื่องกฤษณาสอนน้องคำฉันท์ สอนว่า (กรมศิลปากร 2508 : 521)

ปางไทรสุ่ม	สนมในบรโคยคาม
ฤาแหนฤาหนองนาม	หึงโหดเหตุหวงหึง

และ
อย่าเยี่ยงหญิงโหด มักหึงซึ่งโกรธ วิวาทวาทก
ฤาหอนข่อยท้อ งอนง้อรรคา โธหังตั้งหน้า ปากกล้าไม่กลัว

เรื่องพระอภัยมณี นางประทุมเกสร สอนนางเกษรา ว่า (สุนทรภู่ 2505 :
127)

"อนึ่งเหล่าสาวสุรวงค่านางกำนัล อย่าป้องกันหึงหวงให้ล่วงเกิน"

เรื่องอิเหนา เมื่อพิชิตอภิเชกสมรระหว่างอิเหนากับบุษบา และจินตะหรา
ผ่านพ้นไปแล้วทุกฝ่ายเข้าใจกันดี ท้าวหมันหยยา (บิดาจินตะหรา) และระคุประมอตัน
(บิดาบุญธรรมของบุษบา) ก็จะลากลับเมือง ก่อนกลับได้ให้โอวาทสองนางว่า ไม่ควร
หึงหวงกัน คังความต่อไปนี้ (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย 2510 : ล.5
242 - 243)

เมื่อนั้น
จึงทรีสควาวาจาอันสุนทร
เจ้าอยู่หลังตั้งจิตคิดให้ชอบ
อย่าหวังหึงซึ่งซัดทอภัสสกา
ก็จะมีความสุขสืบไป
จงคิดอย่าเียงเกรงกลัว

สองระตุกรั้นเห็นสองสมร
คุณอนนงเยาว์เราจะลา
ท่องระบอบคำบุราณเหมือนท่านว่า
ให้รักเพื่อนภรรยายิ่งกว่าตน
หึงบิคาาก็จะไม่มีควมชั่ว
ถอมตัวจงรักภักดี

เรื่องขุนช้างขุนแผน นางบุษบาสอนศรีมาลาให้ออกทน ทำแต่ความดีเพื่อความ
สบายใจของสามี (กรมศิลป์ากร 2511 : 814 - 815)

อันเมียสองต้องห้ามตามโบราณ
แม่สอนเจ้ามาแต่ก่อนกว่าร้อยพัน
อย่าทำชั่วเพราะตัวของตัวจน
ใครจะกำเเจะจังกี่ซึ่งเขา
อันคนก็มานอกอกจึงออกก็ตัว

เป็นกับใครก็รู้คาญไม่เว้นคน
ข้อสำคัญแต่เพียงอกนั้นเป็นต้น
เขาเปรียบเทียบจงสู้ทนต้องเกรงกลัว
จงอกเอาอย่าสาออยคอยฟ้องฉิว
ถ้าคนชั่ว! ขาดคงเห็นเป็นไปเอง

เรื่องควาวี หลวิชัย ซึ่งปลอมตนเป็นฤาษี ไก่กล่าวตักเตือนมเหสีของท้าวสันนุราช
ว่า (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย 2514 : 98)

ข้าสาวชาวแม่แอ้อักอยู่
ตัวโยมก็เป็นใหญ่อยู่ในวัง
เป็นถึงเมียท้าวเมียพระยา
อะไรนี้แก่เฒ่าจะเข้าโลง
จงคิดอนิจจังพึงรูปห้าม
ไม่พอที่จะหมุนทันกันถึง
แม้ใครไคยินจะนิทา
เอ็นดูออกจึงห้ามเป็นความจริง

ไม่อภัยศอกศูเฆามั่ง
มาอื้ออึงตึงตึงคังโหมโรง
ไม่ไว้ศไว้สง่าอาโถง
โมโหมากปากโป้งโถมอึง
นั่นแน่แรงมันตามข่าวถึง
โกรธซึ่งหึงหวงช่วงชิง
พลอยอายชายหน้าเพือนผู้หญิง
นั่งนิ่งเสียมั่งนั่งลงยาย

คำกลอนดังกล่าวนี้คือ สารที่กวีต้องการจะส่งให้ผู้อ่านทราบว่า อากา
 หิงหวงนั้นเป็นสิ่งไม่น่าดู จึงได้สอนสตรีไม่ให้ประพฤติเช่นนั้น นอกจากห้ามสตรีหิงหวง
 กันแล้ว วรรณกรรมบางเรื่องยังสอนทางอ้อมโดยให้เห็นตัวอย่างภรรยาที่ไม่หิงหวงกันว่า
 เป็นสิ่งดี ดังตัวอย่างเรื่องอุเทนคำฉันท์ นางสามาเป็นแม่เหลืของพระอุเทน เมื่อพระอุเทน
 ไล่นางวาสุละทัต นางสามาก็แสดงความเห็นใจที่นางวาสุละทัตจากบ้านจากเมืองมา ดัง
 ความว่า (พระยาอิศรานุกาพ 2504 : 192 - 193)

แม่เป็นกษัตริย์ เคยเสวยศรีสวัสดิ์ ฉันทไคในปาง
 ที่นี้จะสนอง คุณพระน้องนาง บิให้ระคาง เคืองจิตก็คึกคม

นางวาสุละทัต ก็ใจที่เมียบลวงก็ต่อคน นางจึงตั้งใจทำความดีขอสนองจะรักนางจุฬีสาว
 เช่นกัน

ว่าอัครเทวี ทรงพระปรานี ช้าน้อยอันมา
 แดงเขษมสุกนิษฐ สุจริตศักยา รอยเบ็องบุญา สุละทัตรเทียงธรรม
 ขอฟ้าตั้งนิศย์ พี่นางวางจิตต์ กวาม่ายค้ายกัน
 อัจฉมาอาศัย สิ่งโคบทัน สั่งสอนผอนผัน แก่ข้าปรานี

3.7 ให้ความเคารพแก่พ่อแม่ และญาติพี่น้องของสามี วรรณกรรมสะท้อนให้เห็น
 สภาพชีวิตสตรีหลังสมรสว่า ส่วนหนึ่งสร้างครอบครัวใหม่อยู่ในบริเวณบ้านของฝ่ายหญิง หรือ
 อยู่บ้านเกี่ยวกับบิดามารดาของฝ่ายหญิง เช่น พลายแก้ว กับนางพิมพิลาไลย ชุนแผน กับ
 นางบัวคลี่ อีกส่วนหนึ่งไปอยู่บ้านฝ่ายชาย เช่น นางลาวทอง เป็นต้น กวีเห็นว่า ไม่ว่า
 สตรีจะอยู่ที่ใดเมื่อแต่งงานแล้วต้องยอมรับนับถือพ่อแม่ ญาติพี่น้องของสามีเสมอพ่อแม่ ญาติ
 พี่น้องของตน เช่น ในเรื่องรามเกียรติ์ ท้าวชนก สอนนางสีดาว่า (พระบาทสมเด็จพระ
 พระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก 2514 : ล.1 414)

อันพระชนนินิบุเรศ

ลูกรักจงรักภักดี

อย่าก่อกองให้เคืองเบื่องบาท

ถนอมจิตเป็นนิจนินันคร

ก็เหมือนบังเกิดเทศเทศ

จึงมีสวัสดิศศิถาวร

เขาวราจจงสมัคสรสโมสร

ดวงสมรจจจำวาท

เรื่องกฤษณาสอนน้องคำฉันท์ สอนโดยการกำหนดว่า หญิงที่ไม่ พ่อแม่ ญาติพี่น้อง ของ
สามี เป็นหญิงชั่ว (กรมศิลปากร 2508 : 532)

ไปกลัวความอาย	ชนนินินิร้าย	หยาบคายแค่ประยูร
ชนกชนนี	สามีตระกูล	เกิดเชื้อเป็นมูล
โทโสโมหันธ์		
เข้าพงศ่วงวาว	เพื่อนเรือนเพื่อนบ้าน	ฉีกพองหมองกัน
เคืองขุ่นครุ่นเคียด	รังเกียจเคียดฉันท์	ถาวรวงเว้นวัน
จงจิตรฤษยา		
หอนดูกลโมตรี	ร่วมสุขเกษมศรี	พาทีปริคา
ทำเลห้เทหกล	แยบยนค่นานา	ชื่อสัตย์ค่อนหน้า
ลับหลังปรวนแปร		

เรื่องขุนช้างขุนแผน กวีสอนทางอ้อมให้เห็นความสำคัญของการเคารพเชื่อฟังผู้ใหญ่ โดยแสดงความอาลัยอาวรณ์ที่แม่สามีมีต่อลูกสะใภ้ แสดงว่า ขณะอยู่ร่วมบ้านเดียวกัน ลูกสะใภ้คงเคารพนบนอบและเชื่อฟังแม่สามีเป็นอย่างดี ดังที่นางทองประศรีคร่ำครวญเมื่อลูกสะใภ้ คือ นางลาวทองถูกพรากไปไว้ในวัง (กรมศิลปากร 2511 : 330)

ชะเน็อกรมนำซักไปจริงเจียว
ไม่แงงอนสอนได้เหมือนใจแม่
กอดลูกโศกาน้ำตานอง

แม่จะเหลียวเห็นใครเหมือนลาวทอง
ไอ้จะแลหายลับทุกหีบห้อง
แม่หมายปองจะให้เจ้าเขามารคา

4. เป็นแม่บ้านที่ดี

นอกเหนือจากการปรนนิบัติสามี และบุคคลใกล้ชิดแล้ว วรรณกรรมยังสอนสตรีให้เป็นแม่บ้านที่ดีพร้อมกับคำว่า "แม่ศรีเรือน" ตามคติโบราณของไทย แม่บ้านที่ดีจะต้องมี "เรือนสามน้ำสี่" ดังนี้ (สมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ 2 2511 : 184, 208)

เรือน	เหี้ยก่นอยู่นั้น	อย่าหมอง
เรือน	ชะตาแผนทอง	วาคไว้
เรือน	ดมอย่ายุ่งหยอง	หวัหยัง ไวน่า
สามประการนี้ให้		หมั้นสูส่งวนนาม
น้ำ	ใช้ใส่คูมั่ง	เค็มคิ
น้ำ	อบอาอินทรีย์	อย่าพร่อง
น้ำ	ปุนใส่เตามี	อย่าขาด
น้ำ	จิตอย่าให้ชอง	ชัคน้ำใจใคร

เท่าที่ได้ศึกษาวรรณกรรมไทยช่วงก่อนได้รับอิทธิพลตะวันตก พอสรุปได้ว่า การเป็นแม่บ้านที่ดี มีหลักปฏิบัติดังนี้

- 4.1 ชยันขันแข็งในงานบ้าน
 - 4.2 รู้จักประหยัด
 - 4.3 อุปการะดูแลคนในบ้านให้พอเหมาะพอควร
 - 4.4 ก่อนรับแขกควยไมตรีจิต
 - 4.5 พูกจาอ่อนหวาน
 - 4.6 อย่านำเรื่องราวในบ้านอันเป็นเรื่องไม่ดีไปเล่าให้คนนอกฟัง และอย่านำเรื่องร้อนหูจากภายนอกมาเล่าให้คนในบ้านฟัง
 - 4.7 ช่วยกิจการของสามี เท่าที่จะทำได้
- ยังมีตัวอย่างประกอบข้อปฏิบัติแต่ละข้อ ดังนี้

4.1 ขยันขันแข็งในงานบ้าน งานหลักของสตรีไทยคืองานบ้าน วรรณกรรม จึงสอนให้เอาใจใส่บ้านเรือนให้สะอาดเรียบร้อย ดังที่สุภามิตรพระร่วง สอนว่า (กรมศิลปากร 2508 : 3) "การเรือนคนเร่งคิด" หมายถึง ให้เร่งรีบคิดอ่านทำการงานในบ้าน หรืองานที่ตนต้องรับผิดชอบเสียให้เสร็จสรรพเรียบร้อย เป็นคำสอนที่ต่อจาก "ไปเรือนท่านอย่านั่งนาน" คือ แทนที่จะเสียเวลาไปนั่งพูด นั่งเล่นอยู่บ้านคนอื่น ควรจะกลับมาทำงานในบ้านของตนให้เสร็จ จะเป็นประโยชน์กว่า งานการจะได้ไม่ค้างค้ำบ้านเรือนจะสะอาดสะอ้านน่าอยู่ นางอมิตตภา ในเรื่อง มหาเวสสันดรชาดก เป็นแม่บ้านที่ขยันขันแข็ง กวีบรรยายว่า (กระทรวงศึกษาธิการ 2513 : 131) "...หาหุงต้มทำทุกคำเช้า ไม่ช่วยเขินละอายเพื่อน เวลาเช้าเจ้าก็ทำ เวลาค่ำเจ้าก็มีให้เพื่อน ทั้งการเรือนเจ้าก็มีให้ว่า ทั้งพินเจ้าก็หัก ทั้งผักเจ้าก็หา เป้าปฏิบัติเขาตราทุกเวลาเวลานั้นแล" โคลงโลกนิติ สอนทางอ้อมว่า ไม่ควรคบหญิงเกียจคร้าน ดังความว่า (สมเด็จพระบรมราชาธิราช 2511 : 311)

ชายเจ้าชลาชลาภเกล็ดมี	รุ่งแสงน
หญิงคร้านการงานตน	เกลียดไกล
คนชั่วชาติทรชน	สองเหล่า นนา
อย่าคบควรคบได้	แต่ผู้ธรรม

เรื่องขุนช้างขุนแผน นางบุษบา สอนนางศรีมาลา ดังนี้ (กรมศิลปากร 2511 : 815)

.....	การเรือนการเหยาเอาใจใส่
ข่าวของสารพันหมื่นเก็บไว้	ระวังระไวดูแลอย่าแซ่เขื่อน

วรรณกรรมสอนหญิงโดยเฉพาะ เช่น สุภามิตรสอนหญิง กฤษณาสอนน้องคำฉันท โอวาท กระสือ สอนเกี่ยวกับการเป็นแม่บ้านที่ไว้คล้ายคลึงกัน เช่น สุภามิตรสอนหญิง สอนว่า (กรมศิลปากร 2505 : 60)

อย่าก็ยจคร้านการสตร์จึงนิยม
ถ้ามันหาสิ่งใดให้หลุด
เขมันจะมีกรังงานการ ของ คน
เมื่อเห็น้อยอนนอนหลับอยู่กับบ้าน
อะไรดาวกราวเกรียวอย่าเหลียวแล
ระวังคูเรือนเหี้ยและข้าวของ
เห็นไม้คี่แล้วอย่าอ้างว่าช่างมัน

จะอุคมสินทรัพย์ไม่อัจน
อย่าทิ้งทอดเที่ยวไปไม่เป็นผล
อย่าชุกชนคบเพื่อนไหล่เชื่อนแซ
อย่าเที่ยวพลา้นพุดผลอประจ้อประแจ
ฟังให้แน้นือความค้อยตามกัน
จะบกร่องอะไรที่ไหนดั้น
จงบ่อนผันเก็บเล่มให้เต็มลง

กฤษณาสอนน้องคำฉันท์ สอน เช่นเดียวกันว่า (กรมศิลปากร 2508 : 525)

เพียรกิจขบคิดเกียจ
รอบรู้วิธีชาญ

ฤกแล้วเกลียดในงานการ
ประวัติกิระษัตรา

โอวาทกระสตร์ สอนเพิ่มเติมจากรรณกรรมเรื่องต่าง ๆ ที่กล่าวมา คือ สอนสำหรับแม่บ้าน
ที่มีบ่าวไพร่ว่า งานใดควรใช้บ่าวไพร่ได้ก็ใช้จะไคไม่เหน้อย ดังความต่อไปนี้ (กรมศิลปากร
2508 : 777)

ไม่เหน้อยหน้าการลำบากสูตรากคร่า
ดูแลรอบคอบจึงชอบเชิง
เห็นไม้คี่ควรที่จะค้ำแปลง
เป็นการไพร่สมใช้ควยลมปาก
จะทำการให้รู้จักการหนักเบา
ของใช้ภายในกับภายนอก
จะไว้วางตั้งอะไรให้ชอบกล

สิ่งใดรกกก็ตองจำใจจัดแจง
อย่าละเลิงละให้รกกตองตงคั่ง
ระวังระวางไปทุกสิ่งอย่างนึ่งเนา
ไม่ควรทำท่าลำบากยากเหน้อยเปล่า
ใช้ข่าเล่าให้รู้ส้นควนคน
อย่าเอาออกใช้สลับกันสับสน
ดูให้พนตงแตกแหลกระยำ

บางครั้งก็สอน โดยวิธีคำพินิติเตียนหญิงที่เกียจคร้านงานบ้านว่า เป็นหญิงไม้คี่ เป็นการสอน
สตร์ไม่ให้เขาเป็นเยี่ยงอย่าง วรรณกรรมที่สอนโดยการคำพินิ ได้แก่ กฤษณาสอนน้อง
คำฉันท์ ซึ่งคำพินิไว้ดังนี้ (กรมศิลปากร 2508 : 516)

การทูกการโน	สคิงริงใหม่	ต้องให้หักเคื่อน	
เข็มเสี้ยวร้อยปัก	คร้านนักชักเขื่อน	คยคำหาเพื่อน	ชอบหน้าพาทิ
โภชนาอาหาร	หอนเอื้อเออาการ	ปฏิบัติสวามี	
กล่าวเถียงเลี้ยงล่อ	ปากท่อมือตี	กรรมขมขี้	จู้จี้เจรจา
อย่าเยื้องหญิงร้าย	แงงอนทอนอาย	เล่นรักซิกหัว	
หากินก็เกียด	เตรียคชายเข้าครัว	ละไว้ให้ด้ว	กอบกิจบิคงว่า

โองาหกระสัตรี คำนิทานองเดียวกันว่า (กรมศิลปากร 2508 : 477)

อย่าเอาอย่างหญิงกาลิไม่มีจำเวริญ	ออกแร่ว่าจำเงินอยู่กินตัว
จะทอทุกปั่นฝ้ายก็ไม่เป็น	ทุกเช้าเย็นพึ่งกินน้ำมือด้ว
ไม่ระวังเคหากาเข้าครัว	ผ่านุงจะคิดตัวก็เดอะตั้ง
ทั้งเขียนขันโตะพานไม้ขัดสี	สนิมมีมัวหมองเหมือนของฝัง
ที่หลับนอนหมอนมุ้งพะรุงพะรัง	เหี้ยเรือรอกคังโรงรองงาน
จะคูไหนก็เลอะออกเประเปื่อน	ในห้องเรือนรุงรังคังถาน
ของชั่วเป็นของดีเป็นที่รำคาญ	สันคานไม่รู้จักการผู้คิเลย

4.2) รู้จักประหยัด จักรายการรับจ่ายให้ที จับจ่ายใช้สอยให้พอเหมาะพอควร
ดังคำสอนจากสุภามิถพระร่วง ว่า (กรมศิลปากร 2508 : 5)

"ของแพงอย่ามักกิน" หมายความว่า อย่าอยากกินของแพง เพราะเป็น
การฟุ่มเฟือยโดยใช่เหตุ การกินเพื่อให้อิ่ม เพื่อสุขภาพแข็งแรงไม่จำเป็นต้องกินของแพง
ของถูกที่เป็นประโยชน์ต่อร่างกายมีให้เลือกมากมาย โดยเฉพาะคนจนไม่ควรชวนชวาย
อยากกินของแพงเลย ทรัพย์สินที่หามาได้ควรอดออมไว้ใช้จ่ายในทางที่เป็นประโยชน์ และ
จำเป็นสำหรับชีวิตมากกว่าจะนำไปซื้อของแพง ๆ กิน คนฟุ่มเฟือยเรื่องการกินอยู่จะตั้งตัว
สร้างหลักฐานมั่นคงได้ยาก กว๊ยเหตุนี้โคลงโลกนิติ จึงสอนทางอ้อมถึงผลที่จะตกแก่ครอบครัว
ถ้าแม่บ้านเป็นคนฟุ่มเฟือย ดังนี้ (สมเด็จพระยาเลขาภิเศก 2511 : 297)

หญิงใจหายทรัพย์สิน	สาขารณ
ชายเช่นเห็นคุณปาน	คังนััน
หวังไว้ให้อภิบาล	สมบัติ
พลันนิบหายทรัพย์สิน	แมนแท้แลนา

สุภามิตสอนหญิง สอนสตรีให้ประหยัด และชวนชววยหารายได้มาเพิ่มพูน คังความต่อไป
(กรมศิลปากร 2505 : 60 - 65)

มีสิ่งพึงประจบให้ครบบาท	อย่าให้ขาดสิ่งของต้องประสงค์
จงมักน้อยกินน้อยคอยบรรจง	อย่าจ่ายลงให้มากจะยากนาน
ไม่ควรซื้อก็อย่าไปพิไรซื้อ	ให้เป็นมือเป็นคร่าวทั้งควหาวน
.....
คิดแต่ยากแต่จนเร่งชวนชววย	อย่าให้กายตกยากลำบากได้
พออ้มเข้าอ้มเย็นไม่เป็นไร	อย่าพอใจเชื่อช้าเขากำเกิน

4.3 อุปการะคุณแลคนในบ้านให้พอเหมาะพอควร แม้บ้านที่มีบ่าวไพร่แสดงว่ามีฐานะดีพอสมควร การมีบ่าวไพร่ช่วยผ่อนแรงงานบ้านได้มาก วรรณกรรมจึงว่าใช้คนต้องรู้จักใช้ ต้องมีความเข้าใจ เห็นใจ ให้ความเมตตาต่อบ่าวไพร่ มีน้ำใจให้ข้าวของเครื่องใช้ เครื่องนุ่งห่มบ้าง เจ็บไข้ก็รักษาไม่ทอดทิ้ง ถ้ามีบ่าวไพร่ทำผิดก็ตักเตือนแต่โดยดี อย่าค้ำว่าให้เจ็บช้ำน้ำใจ ถ้าทำได้เช่นนี้บ่าวไพร่ก็จะรักษาย และทำงานให้ได้อย่างเต็มความสามารถ คังคำสอนจากกฤษณาสนนองคำฉันท์ คังนี้ (กรมศิลปากร 2508 : 534)

รักชนพึงเลี้ยงดู	ให้อยู่สุขสำราญรมย์
นุ่งห่มอุ้มสุข	บูรณพร้อมรักษาหาร
ใช้สอยบหลบล	ฤาหนายหมี่ในงานการ
จงรักภักดีนาน	หอนเห็นห่างคั่งวางวาย

ผู้กู้ยืมมนตรี	วิทยาอาคมหมาย
ผู้สารบเคลื่อนคล้าย	กัวยเชือกบาศกระสันพัน
ผู้ชนคัวยไมตรี	จิตรปรีดิ์ฤทธาทร ษ์
รักคั้งชีวาวัน	มรนาศฤทธาหมายแห่ง

ในเรื่องอุเทนคำฉันท์ บิดานางสามาสอนนางให้ปฏิบัติตนต่อคนข้างเคียงคัวยเมตตาจิต และคัวยความรัก คั้งนี้ (พระยาอิศรานุกภาพ 2504 : 105)

รักใคร่อย่างวางจิตต์ประวัติ	มัชยัตถอย่างชังคน
กล่าวไกลและไกลนิวมยล	วินิจไฉยจงใสสาง
หนึ่งราชกุลประยูรวงศ์	และอนงศ์สุรางคันาง
จงแม่มีตาจิตต์คัวย่าจาง	อนุเคราะห์โดยธรรม

กฤษณาสอนน้องคำฉันท์ ยังสอนต่อไปอีกว่า ถ้าบ่าวไพร่ทำผิดครั้งแรก ๆ ให้สั่งสอน แต่ถ้ายังทำผิดอีกจึงลงโทษให้หลายจำ (กรมศิลป์ากร 2508 : 521)

ครั้งหนึ่งถึงสองครั้ง	มีผิดพลังฟังสั่งสอน
สามซ้ำควรกรรมกรรม	ตูกิจราชอาชญา

4.4 ท่อนรับแขกคัวยไมตรีจิต การท่อนรับแขกเป็นหน้าที่ของสตรีในค้านการ อำนวยความสะดวก และให้บริการเรื่องต่าง ๆ ผู้มาเยือนจะประทับใจเพียงไรขึ้นอยู่กับ การท่อนรับของเจ้าของบ้าน ประกิตีสามีไปทำงานนอกบ้าน โดยเฉพาะรับราชการ ย่อมต้องมีเพื่อนฝูงคบหาสมาคมกัน วรณกรรมจึงสอนให้ท่อนรับเพื่อนของสามีอย่างคี่ โดยถือคคคัว่า (พระบาทสมเด็จพรมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว 2502 : 6)

"เป็นธรรมเนียมไทยแท้แต่โบราณ ใครมาถึงเรือนชานค้องท่อนรับ"

วรรณกรรมไทย สอนเรื่องการรับแขกในลักษณะต่างกัน บางเรื่องสอนด้วยการแนะนำว่าควรทำอย่างไร บางเรื่องสอนด้วยการทำหมั้นแม่บ้านที่ไร้มารยาท เช่น เรื่องกฤษณาสอนน้องคำฉันท์ สอนโดยยกตัวอย่างแม่บ้านที่ไม่รู้จักต้อนรับแขกว่า (กรมศิลปากร 2508 : 517)

แขกมาหาสู่ เกรงเปลื้องหมากพลู ทานหัดชัคค้ำ
 กุศลาวัพลาง ให้ข้างฤยำ แยกขลกลท่า ขับแขกจากสถาน
 แม่บ้านที่ "ขับแขกจากสถาน" เป็นแม่บ้านไม่ดี ก็ต้องการสอนสตรีว่าไม่ควรประพฤติเช่นนั้น

โอวาทกระสัตรี สอนโดยการแนะนำว่าควรปฏิบัติเช่นไร เมื่อแขกมาถึงบ้าน ดังข้อความต่อไปนี้ (กรมศิลปากร 2508 : 470 - 476)

ถ้ามีแขกแปลกหน้ามาหาสู่	ต้อนรับขับสู้เอาใจเขา
ถึงซึ่งเคียดขำไท่ที่ในเรา	คำทอเลาะเหมือนเทียบเปรียบปราย
จะพุกจาว่าไรให้พิจารณ์	ว่า ขานอย่าให้ชำระสำระสาย
เขาจะคอนินทาเป็นน้าอายุ	ว่าหญิงร้ายวาจาไม่น่าฟัง
จะคำทอลอเรียกลูกหญิงชาย	จงคุยช้ายคุยชว่างหน้าหลัง
อย่าแปรแปรนแลนไลขึ้นเสียดัง	คุนฯซังสามานย์ประจานตัว

ในเรื่อง ขุนช้างขุนแผน เมื่อขุนช้างพาตำรวจมาบอกข่าวว่า พระเจ้าแผ่นดินโปรดให้พลายแก้วยกทัพไปตีเชียงใหม่ นางศรีประจัน และนางพิมต่างร้องให้ด้วยความกลัวที่จต้องจากกัน พลายแก้วจึงปลอมโยนให้เงียบ แล้วเตือนนางพิมให้หาอาหารมารับรองแขก (กรมศิลปากร 2511 : 177)

ฟังคำผู้ว่าอย่าร้องไห้	ตำรวจเขาได้มาถึงบ้าน
ข้าวปลาหาทำอย่ารำคาญ	เขาคอกจะประจานให้เจ็บใจ

แสดงให้เห็นว่า การต้อนรับแขกเป็นเรื่องที่สำคัญมีไชน้อย เพราะถ้าแขกมาถึงบ้านแล้วไม่หาข้าวปลารับรอง จะต้องถูกตำหนิ และติฉินนินทาไปทั่ว กวีจึงใช้คำว่า "ประจาน"

4.5 การพูด พรรณกรรมหลายเรื่องสอนตรงกันว่าวาจาเป็นสิ่งสำคัญ สตรีไม่ว่าจะอยู่ในฐานะอะไร ก็ควรพูดจาอ่อนหวานอยู่เป็นนิจ เพื่อเป็นศิริมงคลแก่ตัวเอง ดังกฤษณา สอนน้องคำฉันท์ สอนว่า (กรมศิลปากร ; 2508 : 523)

พืงน้องสาวรวมโอษฐ์	นรุสโทษท่าลายโฉม
เสียดศรีอินทรีโทรม	ศุภลักษณ์พิศกราทมออง

นอกจากให้พูดจาอ่อนหวานแล้ว พรรณกรรมเรื่องต่าง ๆ ยังสอนว่า ก่อนพูดควรคิดให้รอบคอบว่า พูดไปแล้วจะบังเกิดผลเช่นไร ดังสุภาวดีพระร่วง (กรมศิลปากร 2508 : 6) สอนว่า "คิดแล้วจึงเจรจา" เพราะคำพูดเมื่อออกจากปากแล้วเอากลับคืนไม่ได้ หากพูดพลั้งพลาดไปตัวเองจะเดือดร้อน บางครั้งคำพูดที่พูดโดยไม่ทันคิด อาจก่อเรื่องเสียหายใหญ่โตได้ หรือพูดเรื่องเกี่ยวกับคนอื่นโดยไม่ทันระวังตัว ทำให้เขากระทบกระเทือนเสียหาย เสียชื่อเสียง โดยที่คนพูดเองก็ไม่ได้ตั้งใจ อาจทำให้โกรธเคืองจิตใจกันกลายเป็นศัตรูกันไป นอกจากนี้สุภาวดีพระร่วง ยังสอนว่า "อย่านินทาผู้อื่น" หมายถึง อย่าติเตียนผู้อื่นลับหลังเขา หากจะตำหนิติเตียนความผิดของเขาด้วยความหวังดี ต้องให้เขารู้ตัว มองเห็นความผิดของตัวเองเพื่อนำไปปรับปรุงแก้ไขก็ควรพูดต่อหน้าอย่างตรงไปตรงมาเมื่อมีโอกาส ถ้าไม่อยู่ในฐานะที่จะพูดได้โดยเขาไม่โกรธก็ไม่ควรพูด การเอาเรื่องความผิดของคนอื่นไปพูดติเตียนเมื่ออยู่ลับหลังเขา เป็นการแสดงความหวังร้ายแพร่กระจายความผิดของเขาให้คนอื่นรับรู้ ผู้ที่ถูกติเตียนลับหลังเมื่อรู้เข้าย่อมโกรธเคือง คนที่ชอบนินทาผู้อื่นแสดงว่า มีนิสัยชอบสอดคุ้ยสอดเห็นเรื่องของผู้อื่น เก็บเอาเรื่องของผู้อื่นไปวิพากษ์วิจารณ์ เป็นการใช้เวลาไปในทางไร้ประโยชน์ แทนที่จะหางานของตัวกลับมัวไปสร้างความเสียหายให้ผู้อื่น พรรณกรรมจึงสอนว่าเป็นสิ่งที่ไม่ควรกระทำ

4.6 อย่างนำเรื่องราวในบ้านอันเป็นเรื่องไม่ถี่ไปเล่าให้คนนอกฟัง และอย่างนำเรื่องร้อนหูจากภายนอกมาเล่าให้คนในบ้านฟัง สุภาษิตพระร่วง สอนว่า "ภายในอย่านำออก ภายนอกอย่านำเข้า" (กรมศิลปากร 2508 : 5) หมายความว่า อย่างนำเรื่องส่วนตัว หรือเรื่องภายในบ้าน ภายในครอบครัวไปเล่าให้คนอื่นฟัง เพราะทำให้คนอื่นรู้เรื่องคืบลึกหนาบางภายในครอบครัวของคนจนหมดสิ้น เขาอาจนำไปนินทาให้เสียหาย หรืออาจนินทากลูกคนในบ้าน ซึ่งก็ได้แก่ ญาติพี่น้องของตัวเอง และเรื่องภายนอก หรือเรื่องของคนอื่นที่ไม่เกี่ยวข้องกับตัว หรือคนในครอบครัว อย่าเก็บเอามาสนใจ นำมาเล่าให้คนในบ้านฟัง เป็นการสอกรูเรื่องของคนอื่น อาจทำให้คนในบ้านรำคาญ

ในพระธรรมบทคำสอนนี้ ใช้ว่า "ไฟในอย่านำออก ไฟนอกอย่านำเข้า" (รัตน สติทานนที 2520 : 30) เน้นความซัดลงไปอีกว่า เรื่องที่ห้ามนำเข้า และนำออกนั้น เฉพาะแต่เรื่องร้อนใจ การนำเรื่อง เค็ดร้อนใจในบ้านไปเล่าให้คนนอกบ้านฟัง นอกจากจะช่วยอะไรไม่ได้แล้ว เขาอาจนำไปพูดเล่าต่อ เรื่องที่ควรเป็นส่วนตัวรู้กันเฉพาะในบ้านก็กลายเป็นเรื่องอื้อฉาว เป็นที่วิพากษ์วิจารณ์กันไปทั่ว อาจทำให้เจ้าของเรื่อง เค็ดร้อนยิ่งขึ้น ส่วนเรื่องนอกบ้านเอามาพูดให้คนในบ้านฟัง ก็ทำให้ร้อนหูร้อนใจเปล่า ๆ ไม่มีประโยชน์อะไร จึงไม่ควรทำทั้ง 2 ประการ

"ความในอย่าไซเซา" เป็นสุภาษิตพระร่วงอีกบทหนึ่ง (กรมศิลปากร 2508 : 4) ซึ่งมีความหมายเช่นเดียวกับ "ภายในอย่านำออก" ความในอย่าไซเซา หมายความว่า อย่าเอาเรื่องสำคัญ หรือเรื่องส่วนตัว เรื่องเฉพาะที่เป็นความลับไปแพร่งพรายให้ใครฟัง ไม่ว่าจะป็นมิตรหรือศัตรู เพราะความลับหากรู้มากคนก็ไม่เป็นความลับอีกต่อไป คนที่รู้อาจนำไปเล่าให้คนอื่นฟัง ภัยความพลั้งเผลอ หรือภัยความประสงคร้าย แม้แต่มิตรหรือคนรักก็ไม่ควรเล่า เพราะหากวันหน้าเกิดขัดใจกัน คนที่เคยรักก็อาจกลับเป็นศัตรูคิดร้ายต่อกัน ความลับที่เคยเล่าให้เขาฟังอาจเป็นอันตรายสำหรับผู้เล่าได้

4.7 ช่วยกิจการของสามีเท่าที่จะทำได้ กิจการที่ภรรยาทั่วไปพอจะช่วยสามีได้ ได้แก่ งานดูแลบ้าน ดูแลข้าวโพ่ และอบรมเลี้ยงดูบุตรธิดา ส่วนด้านการประกอบอาชีพ เป็นหน้าที่ของสามี ส่วนสตรีสูงศักดิ์ได้รับการศึกษามากกว่าสตรีสามัญ คือ นอกจากเรียนวิชาสำหรับกุลสตรีแล้ว ยังได้รับการศึกษาวิชาหนังสือ ทำให้มีความรู้ความสามารถพอที่จะรับราชการได้ ดังนั้นวรรณกรรมจึงสอนให้สตรีสูงศักดิ์รู้หน้าที่ของภรรยา ดังนี้

"อุทิศส่ำหทัยยามหาความชอบ
สิ่งชั่วอย่ากลัวให้มีภัย

รอบคอบราชกิจเอาใจใส่
แม่จะได้เป็นศรีอยุธยา"

(พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก
2514 : 226)

"จงต่างฤทัยนัยเนตร

การในพระนิเวศน์วังสถาน"

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย
2510 : 221)

"ราชการการธุระอย่าละเมิน

จึงเจริญราศรีไม่มีมิว"

(สุนทรภู่ 2505 : 417)

5. เป็นมารดาที่ดี

วรรณกรรมสะท้อนให้เห็นว่า แม่ทุกคนย่อมรักลูก ความรักของแม่ยิ่งใหญ่กว่าสิ่งใด มีผู้เปรียบเทียบความรักของแม่ว่ากว้างใหญ่กว่าแผ่นดินมหาสมุทร และสูงที่สุดเหนือขุนเขาเสียดฟ้า เพราะแม่ยอมเสียสละทุกอย่างเพื่อลูกได้ แม้ชีวิตของแม่เอง เพื่อให้ลูกมีความสุขและความก้าวหน้าในชีวิต เรื่อง มหาเวสสันดรชาดก สันนิษฐานความจริงซ้อนค้ำค้ำพุกของชาติ ซึ่งพูดกับกัณหาว่า (กระทรวงศึกษาธิการ 2513 : 253)

“บุตรแก้วกัณหาค็อเอ๋อ พี่ไค่ยีนเนื้อความท่่านเล้าสืบกัณหามาว่ากัฬ้าสองประการ สืบกัณหาคันโดยประเพณี... กุมารกุมารีไค่ไร่นิราศปราศจากพ่อ ยิ่งแต่แม่ ผู้เคี้ยวก็พอแลพอเหลือวชื่อวายุพร้อมทั้งบิคาและมารคา ทารกา ทารก ผู้ไค่ไร่นิราศปราศจากแม่ยิ่งแต่พ่อผู้เคี้ยว ก็เปล้าเปลี่ยวไค่ชื่อวายุ คุนยลีน ทั้งบิคา และมารคา ถึงจะประโลมเลี้ยงรักษาเล้าก็ไม่ถึงใจ ถึงจะไค่ทุกซ์ ภัยสักร้อยสิ่ง อันบิคาแล้วก็นิ่งไค่ไม่น่าพา อันคุณค่าของพระมารคาท่่าน พรรณาไว้ว่่าเป็นที่ยิ่ง”

วรรณกรรมไทยไม่ได้สอนโดยตรงว่า แม่ที่ดีควรปฏิบัติอย่างไรต่อบุตร แต่จาก การศึกษาพฤติกรรมของตัวละครที่เป็นแม่ทั้งหมด สรุปได้ว่า แม่ที่ดีควรปฏิบัติต่อบุตร - ธิดา ดังนี้

- 5.1 อบรมบุตรให้มีเหตุผล
- 5.2 ใ้บุตรธิดาได้ศึกษาเล่าเรียนในสิ่งที่จะเป็นประโยชน์ในอนาคต
- 5.3 เป็นที่พึ่ง ของบุตร
- 5.4 สอนบุตรให้มี ความกตัญญูต่อบิคา และผู้มีพระคุณ
- 5.5 ไม่ลงโทษบุตรโดยปราศจากเหตุผล หรือเกินกว่าเหตุ
- 5.6 เป็นตัวอย่างที่ดีแก่บุตรสาว

ตัวอย่างคำสอนเกี่ยวกับข้อควรปฏิบัติของแม่มีดังต่อไปนี้

5.1 อบรมบุตรให้มีเหตุผล ตัวอย่าง เรื่องมโนห์รา นางมโนห์ราต้องการ เป็นอิสระอยากไปเที่ยว ไปเล่นน้ำ แต่แม่ของนางอ้างเหตุผลว่าจะได้รับอันตราย นาง มโนห์รา จึงกล่าวหาว่าแม่ต้องการหวังลูกไว้ให้เป็นสาวแก่ ดังข้อความต่อไปนี้

(กรมศิลปากร 2512 : 32)

นำส่งสารพระมารคา อนิจจามาหวังเอาลูกไว้ แก่แล้วแม่จะคอยให้ ผู้ชายที่ไหนจะเหลียวแล ธรรมเนียมนมาแต่ไหน ใหญ่ใหญ่มานอนอยู่กับแม่ แก่ล้งหวังเอาไว้ให้เฒ่าแก่ ผู้ชายมาแลก็น่าเกลียด

แม่ให้เหตุผลว่า การที่แม่ยังไม่ยอมให้ลูกแต่งงาน เพราะยังไม่มีชายใดเหมาะสมกับนาง
ประการหนึ่ง และอีกประการหนึ่ง นางยังอยู่ในวัยเยาว์ยังไม่สมควรมีคู่ครอง จึง
คัดค้านต่อไป (กรมศิลปากร 2512 : 32 - 33)

เจ้าแม่ ลูกรักผู้เจ้ามนโหรา ขวัญข้าวของแม่อา แม่คิดว่าเจ้าไม่สมพอ
วันนั้นชั้นหมากของพระพรหม เขาใส่พนมลากลับ แม่คิดว่าเจ้าไม่สมพอ
ใครใครมาขอแม่ก็ไม่ให้

และ

เป็นหญิงเจ้าแม่อา อย่าทำกะริกะเรียด ตัวเจ้ายังน้อยสักเท่าเชือก
เจ้ามาวอนแม่จะมียิว เมื่อจะทอดูกไม่ถูกกัน มันจะเอาตะกรับมาโขกหัว

เรื่องขุนช้างขุนแผน แม่มีบทบาทในการอบรมเลี้ยงดูลูกมาก ไม่ว่านางทองประศรี
นางศรีประจัน หรือนางเทพทอง เพราะสามีตาย หน้าที่เลี้ยงดูจึงตกแก่แม่เพียงผู้เดียว
ดังนั้น แม่ในเรื่องนี้จึงเข้มแข็ง เนื่องจากต้องเป็นผู้นำชีวิตลูก จึงต้องอบรมลูกให้เป็นคนมี
เหตุผล ตัวอย่างตอนปลายแก้วขอร้องไห้นางทองประศรีไปสู่ขอนางพิม นางห้ามพร้อมกับ
อธิบายเหตุผลว่า (กรมศิลปากร 2513 : 151)

บวชก่อนเด็กอย่าเพอมีเมียเลย
พอเจ้าเขาก็ตายไปนานแล้ว
บวชสักสอง พินษาอย่าอาวรณ์
จะขอให้เป็นลูกเขยเจ้าพระยา
อย่างอ้อมไม่นำมาเป็นเมีย
งามกว่าพินนี้ก็ยังมี
ถวายจวนเงินทองต้องพระทัย

แม่จะไค้ชมเขยชายจิ๋ว
ลูกแก้วจงไปรคแกเสียก่อน
สึกมาแม่จะนอนให้มีเมีย
ฟังคำแม่ว่าจงทิ้งเสีย
กะปลกกะเปลี้ยปลอบลูกพิไรไป
หรือจะเอาชาววังจะขอให้
ก็จะได้นางในที่ชื่นตา

นางเทพทอง ก็ชี้แจงเหตุผลทำนองเดียวกับนางทองประศรี เมื่อขุนช้างให้ไปขอนางพิมพ์นางเห็นว่าขุนช้างรูปร่างอัปลักษณ์ นางพิมพ์คงไม่ยอมตกลง (กรมศิลปากร 2513 : 104)

นางพิมพ์รีบเพราคังจันทรา
อยากไค่ดวงจันทร์สวรรค์ไกล
เงินทองกองไว้ท่าไม้เปล่า
เข้าไปในกรุงอยุธยา
ให้รูปร่างบางแบบคังกินนร
เงินทองมีมากยากอะไร
แล้วเป็นเพื่อนเล่นเห็นกันมา
คารมชมชู้กูรำคาญ

เอ็งเหมือนเต้านาอยู่ท่าไค่
เห็นจะได้แล้วหรือนะลูกอา
ช่วยเอาเถิดลูกพี่แม่ว่า
เลือกหางามงามเอาตามใจ
อย่าทุกร้อนคงคักเอาคักไค่
งอนง้อขอเขาไปไม่ต้องการ
เมื่อยังเค็กมันค้ำเอ็งฉาดฉาน
ผูกซิ่นก็หัวล้านทุกคราวค้ำ

วรรณกรรมยังให้เห็นพฤติกรรมของแม่ว่า เมื่อเห็นลูกจะดำเนินชีวิตในทางที่ผิด แม่ต้องห้ามปราม คังนางทองประศรีห้ามขุนแผนไม่ให้ไปฆ่าขุนช้าง เพราะมีแต่ทางเสีย ขณะนั้นขุนแผนต้องโทษอยู่ จะทำให้ลูกหลงโทษหนักขึ้นอีก (กรมศิลปากร 2513 : 503 - 531)

ท่านฆ่าทองประศรีว่าอ้อพ่อ
ไปฆ่าผีคักว่าฆ่าขุนช้าง
ลูกของเจ้าเล่าก็มาหาเจ้าแล้ว
จงฟังแม่แต่เท่านั้นแล้วกันไป
ลูกของเจ้าเล่าแม่จะรับเลี้ยง
ที่กริ้วโกรธโทษกรรมจะผ่อนคลาย
โบราณท่านสมมุติมนุษย์
ที่ทุกซ่โสโครกซ่อนคอบนอนปรน

แม่จะขอทานคักเหมือนซึกขวาง
จะสืบสร้างบาปกรรมไปทำไม
ไซ้เชื้อแถวเจ้ายังมีอยู่ที่ไหน
พ่อจะได้ภาวนารักษากาย
ช่วยกล่อมเกลี้ยงเลี้ยงไว้ไค่ถวาย
คราวเคราะห์ร้ายเจ้าจงเจียมเสียมตน
ยากแล้วมีไหมสำเร็จถึงเจ็ดหน
คงจะพันโทษทัณฑ์บรรลัย

เรื่องอิเหนา กวีสร้างตัวละครที่เป็นแม่ให้มีบทบาทในการดำเนินเรื่องเพื่อให้เรื่องดำเนินไปอย่างสมเหตุสมผล เช่น ให้นางจินตหรายอมคืนก็กับอิเหนา เพราะพ่อแม่สั่งสอนให้นางมีเหตุผลไม่ให้เอาอารมณ์แค้นมาเป็นสาเหตุ เหตุผลของบิกามารคานางจินตหรา คือ (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย 2510 : ล.5 221 - 222)

ซึ่งเจ้าจะกึ่งคั่นอยู่นั้น	แม่ทราบถึงองค์ศรีปัทมรา
เห็นจะเคื่องเบื่องบาทพระราช	ก็จะพากันผิดคิดมากไป
ฝ่ายอิเหนาก็เป็นเจ้าแผ่นดิน	อย่าคุณหมื่นจงประหยัคชัชฌาสัย
เจ้าอย่าชักให้ชักเคื่องฤทัย	ทรมวยฝักตัวกลัวไว้ดี
อันว่ามีคุณเรศมารคร	คั่งพฤษภาไกลฝั่งนทีศรี
นับวันแต่จะถมขรณี่	หวังฝากผีลูกรักคังดวงตา

ฝ่ายประไหมสุหรีเมืองคานา ก็สอนบุษบาให้นึกถึงเหตุผล การที่อิเหนาไม่ไปหาจินตหราผู้คนจะนิทานบุษบาว่าแย่งสามีท่านมาครองแต่เพียงผู้เดียว การที่ประไหมสุหรีต้องเข้ามาจัดการชีวิตลูกที่ลูกแต่งงานไปแล้ว ก็เพื่อป้องกันเกียรติยศชื่อเสียงของลูกสาวไม่ให้ผู้ใดค้ำหมิ่นได้ นางกล่าวแก่บุษบา ดังนี้ (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย 2510 : ล.5 162 - 163)

เป็นไฉนอะหนะบุษบา	จะพลอยให้ชายหน้าเข่าว่าไค้
หนักเบาเจ้าก็รู้อยู่เต็มใจ	ช่างนึ่งเสียได้ไม่เจรจา
จะเคื่องอิเหนาก็เป็นไร	ให้ไปหาระเค่งจินตหรา
เมื่อหึงเสียมิไค้ไปมา	จะให้เขานินทาเป็นราศี

เมื่อบุษบาไม่สามารถทำให้อิเหนาไปหาจินตหราได้ ประไหมสุหรีจึงจัดการเอง โดยพูดกับอิเหนา ว่า (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย 2510 : ล.5 165)

ก่อนนั้คคาช่างทำได้
หลงอญมิได้ไปมา
เขาจะว่าบุษานี้แสนชั่ว
ซึ่งเจ้าตั้งเขาเสียทั้งนี้

เหตุใดตัดรักจินตะหรา
จะให้เป็นฉันทาราคี
หวังผิวเขาไว้ไม่บัดสี
จินตะหราวาทิจะน้อยใจ

คำพูดของประไหมสุหรีตอนนี้ แสดงให้เห็นว่า การมีภรรยาหลายคนของชายเป็นเรื่องที่สังคมยอมรับ ทั้งนี้ ภรรยาที่จีงต้องยินยอม และอำนวยความสะดวกให้สามีในการไปมาหาสู่ภรรยาคนอื่น ๆ

การกระทำของแม่ในวรรณคดีเรื่องต่าง ๆ ที่กล่าวมา เป็นการทำให้เพราะหวังดีกับลูก ต้องการให้ลูกทำในสิ่งที่ถูกต้อง เป็นการสอนสตรีที่เป็นแม่ทางอ้อมว่าแม่ที่ดีควรประพฤติเช่นตัวละครเหล่านี้

5.2 ใ้บุตรธิดาได้ศึกษาเล่าเรียนในสิ่งที่จะเป็นประโยชน์ในอนาคต

การศึกษาของลูกผู้หญิงและลูกผู้ชายในสังคมสมัยก่อนแตกต่างกัน วรรณคดีสะท้อนให้เห็นว่า ลูกผู้ชายต้องแสวงหาความรู้เท่าที่จะสามารถหามาประดับตน ดังนางวันทองสอนพลายงาม ว่า (กรมศิลป์ากร 2513 : 523)

พ่อไปศิรีสวัสดิ์กำจักภัย
ลูกผู้ชายลายมือนั้นคือยศ

จนเฒ่าใหญ่ยิ่งยวดไ้บวชเรียน
เจ้าจงอดสำหรับทำสมาธิสมาธิ

สถานที่ให้การศึกษา คือ วัด ฉะนั้นค่านิยมของคนในสมัยนั้นจึงมุ่งให้เด็กชายไ้บวชเรียนเพื่อให้ได้รับการศึกษา วิชาที่เรียนคือ หนังสือไทย ขอม บาลี คดาอากาศ อันเป็นส่วนอิทธิทธิสำหรับเอามาใช้ในทางโลก ในเรื่องขุนช้างขุนแผน แม่ที่มีบทบาทสอนลูกชายมากที่สุด ได้แก่ นางทองประศรี นางได้รับวิชาความรู้จากขุนไ้บวชเป็นสามี คำพูดครั้งสุดท้ายของขุนไ้บวช บอกให้ทราบว่านางได้รับคำรับคำรวิชาการศึกษาไว้มาก ขุนไ้บวชสั่งนางทองประศรี ว่า (กรมศิลป์ากร 2513 : 18)

จึงเหลียวหน้ามาสั่งทองประศรี
 ยังเค็กร่อนนอนนั่งระวังระไว
ถ้าหากว่าฝึกพลังจงสั่งสอน
อุทิศสอนวิชาบรรพชา

ลูกของเราเท่านั้นเอาใจใส่
 เจ้าเลี้ยงพลายแก้วไว้ให้จงดี
อย่าสลัดกัศรอนให้หน่ายหนี
ให้ลูกสืบวงศ์วงศ์พลายไป

ก็ยิ่งสะท้อนให้เห็นว่า แม่ที่คิดทวงส่ง เสริมลูกให้มีความรู้ กังนางทองประศรี
 เมื่อสอนความรู้ที่ตนมีหมดแล้วก็ส่งลูกไปเรียนยังสำนักอื่น พลายแก้วก็เรียนรู้จนจบหลักสูตร
 ของชรัวคา กังความว่า (กรมศิลปากร 2513 : 49)

หนังสือสิ้นกระแสนี่แปลอรชร
 ลูบลูกลูบลูกหลังแล้วว่าไป

จนสมการเจ้ารักไม่บอกได้
 สิ้นไส้แล้วแฉกแก้วอา

นางทองประศรียังไค้ทำหน้าที่ของตนไปถึงหลานค่าย นั่นคือ สอนวิชาความรู้ให้
 พลายงาม จนมีความสามารถเข้ารับราชการได้ กังความว่า (กรมศิลปากร 2513 :
 533)

อันเรื่องราวกล่าวความพลายงามน้อย
 หังขอมไทยไค้สิ้นก็ยินดี

 หังเรียนขรรคมรรณฐานนิพพานสูตร
 ผูกพยนต์หุ่นหญาเข้ารวี

ค่อยเรียบร้อยเรียนรู้ครูทองประศรี
 เรียนคัมภีร์พุทธเทพพระเวทมนตร์

 ร้องเรียกภูทพรายปราบกำรามผี
 ทองประศรีสอนหลานชำนานูมา

นอกจากสั่งสอนและส่งเสริมให้ลูกมีวิชาความรู้แล้ว นางทองประศรียังอบรม
 มารยาท ศีลธรรม ความรับผิดชอบต่อหน้าที่ ทั้งเรื่องส่วนตัวและส่วน
 สิ่งเหล่านี้มีประโยชน์ต่อการทำงานและการดำเนินชีวิต กัง
 (กรมศิลปากร 2513 : 317)

โบราณท่านจึงตั้งคตินา
หนึ่ง เป็นผู้ที่มีเชื้อชาติ
หนึ่ง ได้ศึกษาวิชาชาต
หนึ่ง ว่าอายุเจริญวัย
หนึ่ง บัญญาเรืองไว ไม่มีนินว่า

ว่าวุฒิมีสี่ประการ
กิริยามารยาทส่งสัญญาณ
เป็นแก่นสารคืออุกหนุนตัว
เข้าใจผิดชอบประกอบทั่ว
จึงจะรู้คัมภีร์ในทางการ

นางทองประศรี สอนหลักราชการต่อไปนี้ (กรมศิลปากร 2513 : 318)

โบราณว่าเป็นข้าจอมกษัตริย์
ท่านกำหนดจกไว้ในตำรา
หนึ่ง วิชาสามารถมีอย่างไร
หนึ่ง กล่าวหาญทำการถวายนั้น
หนึ่ง มิได้ประมาทราชกิจ
หนึ่ง สัตย์ซื่อถือธรรมจรรยา
หนึ่ง เสี่ยงยมเจียมตัวไม่กำเริบ
หนึ่ง อยู่ใกล้ซีกคิดพระองค์
หนึ่ง ไชริ่ไม่ร่วมราชอาสน์
หนึ่ง เข้าเฝ้าส่ง เกศชื่อสัจจา
หนึ่ง ผู้หญิงชาวใบไม้พันพัว
หนึ่ง สามภักดิ์รักใคร่ในภูบาล
ราชสวัสดิ์จัดจบครบสืบข้อ
สัตย์ซื่อแลสำคัญนั้นเป็นแดน

ราชสวัสดิ์คือของเพียร เรียนรักษา
มีมาแต่โบราณช้านานครั้น
ไม่บึกไว้ให้ท่านทรวาททุกสิ่งสรรพ
มุ่งมั่นจนสำเร็จเจตนา
ชอบผิดครีตริกหมั่นศึกษา
เหมือนสมათานคิดไว้มันคง
เอื้อมเอิบหยิ่งเยอเพื่อหลง
ไม่ทำเทียมค้ายพะเนงพระกรุณา
ควยอุบาทจัญไรเป็นหนักหนอ
ไม่ไกลไกลไปกว่าสมควรการ
เล่นหัวผูกรักสมัครสมาน
ถึงถูกกริ้วทันทานไม่ทอนแทน
พอจงจำไว้ให้หนักแน่น
พอแดนของแม่จงใส่ใจ

นอกจากนี้แม่พิมพ์ความรู้ เช่น นางทองประศรี ยังสอนเกี่ยวกับการทำสงคราม
แก่ลูกและหลาน ว่า (กรมศิลปากร 2513 : 533)

พ้ออย่าประมาทราชการ
อันค่ายคูทำให้นั้นคง

.....

อนึ่งพวกไพร่พลที่ไปค่าย
อุทส์ห์เอาอกเอาใจให้คงงาม

ไม่ควรกล้าหาญอย่าหาญให้เสียที่
อย่าทะนงหลง เล่ห์จะโล่ห์นี้

.....

ใครเคื้อคร้อนอ่อนชวยอย่าหยาบหยาบ
ไปรบพุ่งเหมือนตามกันไปตาย

เรื่องลิลิตพระลอ พระนางบุญเหลือไม่สามารถหัดทานพระลอไม่ให้ไปเมืองสรองได้ จึงสอนสิ่งที่เป็นประโยชน์ต่อพระลอในภายหน้า นั่นคือ หลักการเป็นผู้นำ (กระทรวงศึกษาธิการ 2516 : 53 - 54)

"...ศรัทธาศรัยมีใจตั้ง
รันท้าวพระยาอย่าคลาคลา

วิรอมเสรีจจึงทำ

ไต่ความเมืองจงตรง

ส่องใจทุกกรม

ที่จะกันกันจงหมั้น

เลือกหาใจอันสัจย์

ผลาญเพรียงไพร่เพรียงเมือง

คัมภลืออย่าให้ลูก

อย่าลากพิษตามหลัง

ชักชวนคนสู่ฟ้า

อย่าได้แคล้วว่าพึ่ง

ทอมวยฟ้าหล้าสวรรค์

คามคำแม่โอวาท

พระมิ่งแม่จงจำ

อย่าประมาทลืมนคน

คิดทุกคำจึงออกปาก

คำรงพิภพให้เย็น

อย่างมความเท็จ

ที่จะคั้นคั้นจงเป็นกล

คัคนครีโดยบุกคี่

อาชญาเรื่องเรือยราษฎร

อย่าชิงสุกก่อนห่าม

อย่าให้คนชังลักข่าง

เบื่องหน้าเทพยยศ

ค่านึงอย่ารู้มลาย

กัลยประลัยอย่ารู้ลาญ

พอสู้สวาทแถมเมย

อย่าคำแม่อย่าคลา

อย่าระคนคนเท็จ

อย่าให้ยากแก่ใจไพร่

คัม เขื่อนอกเขื่อนใน

วิรอมเสรีจก็เอื้อทางธรรม

ส่องกันหนคนใจ

ปลุกใจคนให้หาญ

กันนิกรจากเอื้อไพร่

อย่าล้ามมาสองปาก

แค้นทนให้คนรัก

จงปรากฏชอบแล้ว

จงอย่าหายยศีพอ

ภูบาลเจ้าจงจำ

จงสัวส์คี่แก่เจ้าเทอญ "

สำหรับลูกผู้หญิง วรณกรรมแสดงให้เห็นว่า แม่จะสอนให้ลูกสาวทำงานบ้านให้เก่ง เพื่อจะได้เป็นแม่บ้าน หรือภรรยาที่ดี เพราะสมัยโบราณถือว่า "สามีเป็นช้างเท้าหน้า

ภรรยาเป็นช่างเท้าหลัง" การอบรมงานบ้านนี้จะอบรมโดยการให้ลูกเข้ามาช่วยเหลือคนให้สิ่งเกตุสิ่งที่ไม่ทำ วรรณกรรมที่สะท้อนเรื่องนี้ได้อย่างชัดเจน ได้แก่ เรื่องขุนช้างขุนแผน เช่น ตอนมีเทศน์มหาชาติ นางศรีประจันให้นางพิมช่วยทำอาหาร ดังนี้ (กรมศิลปากร 2511 : 55)

"แม่พิมช่วยแม่บ้างมาช่างนี้

เข้ามาช่วยกันทันเวลา"

เมื่อลูกมีสามแม่จะสอนการปรนนิบัติสามแม่ และหลักการครองเรือนให้ลูก คังหัวข้อการเป็นภรรยาและแม่บ้านที่ดี (หน้า 98 - 150) นอกจากนี้ก็ยังมีให้ยูเป็นแม่ทำหน้าที่สอนเกี่ยวกับประเพณีการแต่งงาน เพราะแม่เป็นบุคคลที่ใกล้ชิดกับลูกสาวที่สุด คังนางสีจันทร์สอนนางบัวคลี่ ว่า (กรมศิลปากร 2513 : 341 - 342)

ประเพณีนี้มีวัถกัอะไร

อันซึ่งการประเพณีไม่มีครู

ประเดี้ยวใจได้สุขสันทุกขร้อน

เมื่อยายเจ้าเอาแม่ไปส่งตัว

พอแกช่างฉอเลาะขอเซาะครัน

แม่ฟังไม่เท่าไรใจก็รัก

ประเพณีเช่นนี้มีแต่ไร

ไม่ต้องเรียนทอครุคอกรุง่าย

ที่ยังฟังหึกเย็บก็เก็บเล่ม

ไปเถิกแก้วตาอย่าอวรวณ

กลัวจะรู้เสียหนักไม่พักสอน

พอแม่มาแต่ก่อนก็เหมือนกัน

พอเข้าซึกคิกกลัวจนตัวสัน

เผ้าวอนว่าสารพันจะเอาใจ

ไม่ซ้านักก็ต้องหย่อนอ่อนลงได้

จึงมีลูกเค้าได้ไปออกเต็ม

เหมือนหนึ่งค้ายร้อยสนเข้ากันเข็ม

พอรูรสหมคเล่มก็แล้วกัน

คำสอนของนางอัปสร สอนสร้อยฟ้า ว่า (กรมศิลปากร 2513 : 788)

เป็นสตรีมีตัวกันทั่วไป

ถึงเนื้อค้อยู่ห่างค่างภาษา

สำคัญแต่ที่ให้ได้คนดี

เหมือนเช่นพระอุณรุทนางอุษา

เพราะว่าเป็นวิสัยแห่งโลกีย์

จนหน้าตาไม่รู้จักมักจี

ก็จะมีความสุขไม่ทุกขใจ

ก็อยู่ห่างค่างพาราเป็นไทนโชน

หลับอยู่เหวคาพาดุ้มไป
ถึงตัวแม่เมื่อสาวคราวพวยพุ่ง
พระปู่เฒ่าเจ้าเชียงใหม่ไปขอมมา

.....
ควยวิสัยในการประเวณี

พอถึงกันก็ประหวัดกำหนดใน
ยิ่งหนุ่มสาวคราวแรกภริมย์รัก
มักหลงไหลคลั่งเคล้าเฝ้าพันพัน
เมื่อแรกแรกร่วมเวียงเคียงเขนย
ก่อนานวันว่างวายคล้ายเคล้าคลั่ง

ยังรักใคร่ปรองคองทั้งสองรา
ก็อยู่เวียงเขียงตุงไกลหนักหนา
ฟังเห็นหน้าพ่อเจ้าค่อวันงาน

.....
ยอมอยู่ที่ควางจิตพิสมัย

แต่พอได้รู้รสก็หมดกลัว
พอประจักษ์ได้เสียเป็นเมียผัว
ราวกับตัวขึ้นสวรรค์ชั้นไตรทริงศ์
อยากแล้วเลยจะพิโรธโกรธซึ่ง
นั่นแลจึงจะได้รู้ดูใจกัน

วิธีสอนของแม่ทั้งสองคล้ายกัน คือ สอนให้เห็นว่า "เรื่องประเวณี" เป็นสิ่ง
ธรรมดา ไม่ใช่สิ่งน่ากลัว กลวิธีในการสอนจะมีการยกตัวอย่างจากสิ่งใกล้ตัว คือประสบการณ์
ของตนเองให้ลูกฟัง แนวการสอนใช้หลักจิตวิทยา คือ เปรียบเทียบกับสิ่งที่เห็นได้ชัดเจน
และผู้ฟังสามารถเข้าใจได้ นางสีจันทร์เป็นเมียชาวบ้านธรรมดา ฉะนั้นแนวการสอนก็ใช้
ถ้อยคำพื้น ๆ เปรียบเทียบกับสิ่งที่นางบัวคลี่เห็นและคุ้นเคย คือ ใช้เปรียบ "ร้อยค้าย
เข้าเซิม" เป็นกลวิธีที่ฉลาด ผู้ฟังเห็นภาพพจน์ เหมาะสมกับระดับสติปัญญา และความรู้ของ
ผู้ฟัง แสดงให้เห็นว่าผู้สอนรู้จักหลักจิตวิทยาของคนเป็นอย่างดี จึงสามารถที่จะหยิบยกสิ่ง
ธรรมดา ๆ ที่เราไม่เคยสนใจมาใช้เปรียบเทียบได้อย่างน่าฟัง ซึ่งแตกต่างกับกลวิธี
การสอนของนางอัปสรที่สอนนางสร้อยฟ้า ผู้สอนใช้สัญลักษณ์เป็นนิทานที่รู้มาแล้ว เปรียบเทียบ
เป็นตัวอย่างยกมาเทียบ ทำให้ผู้ฟังได้เห็นตัวอย่าง เป็นวิธีสอนแตกต่างกันไปตามพื้นระดับ
ของครอบครัวเป็นศิลปะในการสอนอย่างหนึ่งของผู้แต่งที่ให้เห็นว่าบุคคลต่างระดับก็ควรมี
กลวิธีการสอนต่างกัน

5.3 เป็นที่พึ่งของบุตร

อาหารเป็นที่พึ่ง	เกิดแรง
ปลูกพืชผักผักแพง	พึ่งน้ำ
แวนกลองสองสำแดง	อาโลก
แม่ยอมเป็นที่ล้า	เกิดเลี้ยงบุตรคน

(สมเด็จพระมหาเจติยาคีรี 2511 :
186)

วรรณกรรม กล่าวถึงหน้าที่ของแม่ว่า แม่ยอมเป็นที่พึ่งของบุตรทั้งยามที่บุตร
ยังอยู่ในวัยเยาว์ และแม่เมื่อโตเป็นหนุ่มเป็นสาว แม่ก็ยังเป็นที่พึ่งอันอบอุ่นของบุตรอยู่เสมอ
การเป็นที่พึ่งของแม่ที่ปรากฏในวรรณกรรม คือ เป็นผู้คุ้มครองป้องกันภัยให้บุตร และเป็นที่พึ่ง
เรื่องคุ้มครอง

1. เป็นผู้คุ้มครองป้องกันภัยให้บุตร วรรณกรรมบ่งถึงหน้าที่หลักของมารดา
ว่า ต้องปกป้องคุ้มครองบุตรด้วยชีวิต ตัวอย่างที่เห็นได้ชัดคือ เรื่องมหาเวสสันดรชาดก
พระนางมยุสกี อ้อนวอนพระเจ้ากรุงสุทศย์ มิให้ขับพระเวสสันดรออกจากเมือง ว่า (กระทรวง
ศึกษาธิการ 2513 : 48 - 49)

"...อนึ่ง เล่ากฤษณ์ล้าคเชนทร กษัตริย์อื่นหมิ่นนครไม่หาได้เป็นศรีวังเวียงชัย
มงคลเมือง พระโอรสก็รุ่งเรืองสุดกษัตริย์ จะกำจัดให้พลัดพราจากราชธานีทร
ใช้ว่าคชนาคินทรจะคืนวัง พระองค์ข้างเชื่อฟังคำคนอันชั่วโฉด ชาวเมืองมัน
กล่าวโทษพลอยโกรธตอบ เสียแล้วจะซ้ำกอบกรรมมังน่ะพระทูลเกล้า พระคุณเอ๋ย
อย่าไค้เบาพระทัยไค้ไค้ครวญ ครั้นจ้อแจเข้าเมื่อจวนสิ้นใจ อัสตรกฤษณ์ชยัน
หรือจะช่วย ลูกกับเมียคอกจะม้วยด้วยพระองค์ไค้ พระคุณเอ๋ย อย่าเพ่อเศร้า
เสียพระทัยเร่งรอนรน ถ้วยข้างคัมภีร์เมือง บุญหลังยังรุ่งเรืองคงหาไค้
จะหาลูกกึ่งดวงใจนี้ยากนัก กิ่งหาดวงวิเชียรจักรราช ป่าพระบาทจะขับพระเจ้า
ลูกเสียจำไกล คือไค้ใครจะต่างพระทัยนัยนเนตร นับวันนคเรศจะร้างเป็นวังกา ด้วย

พระองค์ทรงพระชราแล้ว สมบัติของทุลกระหม่อมแก้วก็จะจลาจล เหมือนหนึ่ง
ไม้ม่วงอันมีผลทรงสุคนธรสอันหอมทாம் จะเหลืองหล่นตกตามกันหย่อย ๆ ไม่พัก
เงยคอยยกขอสอยให้เสี้ยวเส้น ผู้คนมันก็จะเก็บกินเล่นไม่หลอหลง เหมือนสมบัติ
ของพระองค์ทรงสวัสดิ์ ค้วยไธยาภิราชนักษัตริย์อนาดา อนึ่งเล่าพระพุทธเจ้าข้า
เสนาน้อยใหญ่ ยากที่จะครองใจให้ทรงจริง มีบุญเขาก็จะวิ่งเข้ามาเป็นข้า ฟัง
พระเคซาให้ใช้สอย.....

พระพุทธเจ้าข้าจะทรงพระกรุณาประการใด หรือจะเชื้อชาวเวียงชัยไม่ไปรค
แล้วเชิญพระทุลกระหม่อมแก้ว จงพาคพันกระหม่อมฉันให้นายมรณ แล้วจึงขับ
เจ้าเวสสันดรต่อภายหลัง พระทุลกระหม่อมเอ๋ย ถึงลูกชั่วจะชิงชัง เกลา
กระหม่อมเมียก็ยังมีโห้ ขอพระองค์ไ้ทรงโปรดปรานี้ ข้าพระมดผู้สามีกักดี
ประทานโห้พระลูกรักร่วมชีวิตี้ แต่ครั้งเคียวครานี้เถิด"

บทบาทของพระนางมดผู้ดี แสดงชัดว่า แม่ยอมหาทางช่วยเหลือลูกสุดกำลังด้วยการ
ชักแม่น้ำทั้งห้าให้พระสวามีเห็นผลดีผลเสียในการขับไล่ลูกให้ออกไปได้รับความลำบาก ครั้น
เมื่อเห็นท่าว่าจะสิ้นหวัง จึงยอมเอาชีวิตเข้าแลกเพื่อปกป้องลูก เรียกว่า ข้ามศพแม่เสียก่อน
จึงจะขับไล่ลูกได้ นางใช้ทั้งไม้หอมไม้วนสารพัด โดยเฉพาะที่ว่า ถ้าคิดว่าลูกผิดลูกทำชั่ว
แต่ก็ควรคิดบ้างว่าแม่ไม่เคยทำผิด จึงขอให้เห็นแก่แม่บ้าง

ในบางครั้งแม่ไม่อยู่ในฐานะจะปกป้องคุ้มครองลูกได้ เช่น นางวันทองในเรื่อง
ขุนช้างขุนแผน แต่นางก็ไม่ได้ปล่อยปละละเลย นางหาที่พึ่งใหม่ให้ลูกเพื่อจะได้ปลอดภัยจาก
พ่อเลี้ยงใจร้ายเช่นขุนช้าง ผู้ที่เป็นที่พึ่งได้คือ ย่าของลูก ดังนั้นนางจึงส่งพลาญงามไปอยู่
กับย่า (กรมศิลป์ากร 2513 : 521)

จึงเย็บได้ใส่ขนมกับส้มลิม
แหวนราคาห้าชั่งทองบางตะพาน
ไปอยู่บ้านท่านย่าจะหายาก
แล้วนั่งนึกครึกคราน้ำค้าย่อย

ทั้งแหม่มจันอับลูกปลับหวาน
ล้วนต้องการเก็บใส่ในไถ้น้อย
เมื่อออกคอกอย่างไรได้ใช้สอย
ราคาผูกคอบุริยาจะคลาไคล

กรณีลูกสาวเมื่อแต่งงานก็ได้สามีเป็นที่พึง วรรณกรรมยังสะท้อนความรู้สึก
ห่วงใยของผู้เป็นแม่ โดยให้ตัวละครที่เป็นแม่กล่าวปากฝังลูกของตน เช่น เรื่องขุนช้าง
ขุนแผน นางศรีประจันปากฝังนางพิมกับพलयแก้ว ว่า (กรมศิลปากร 2513 : 164)

"จงกลมเกลี้ยงเลี้ยงกันให้ยืนยง ฝึกพลังสั่งสอนกันก่อนหนา	กว่าจะปลงชีวิตชีวาลัย อย่าตีค่ากันมีหาคีไม่"
--	---

นางศรีจันทร์ ปากนางบัวคลีกับขุนแผน ทำนองเดียวกับนางศรีประจัน ว่า (กรมศิลปากร
2513 : 342)

"ลูกชายัง เล็กเล็กหนักหนา	เจ้าอุทิศสำหรับสอนคอยผ่อนผัน"
---------------------------	-------------------------------

นางบุษมาปากฝังนางศรีมาลาภิพलयงามเป็นกรณีพิเศษ เพราะพलयงามมีภรรยาถึง
2 คน ในเวลาเดียวกัน (กรมศิลปากร 2513 : 813 - 814)

"ถ้าพลากพลังยังคิดถึงบิดา อนึ่งพระไวยเด็ยวันมีเมียสอง กลัวจะคั่งหัวคณระรานกัน อันจตุรเคหากรियाสอง ไหนจะมีความสบายพอพलयงาม ลูกข้าพร้าคักปากไม่พุกออก เพื่อนฝูงเขาค้าวากระไร เหมือนช้างกล่าป่าเด็ยมีสองตัว ใครเงอจะงั่งก็จะนั่งน้ำตากระเด็น	อนาถาไรญาติชาคพงศัพันธุ์ เห็นจะต้องหวงหึงเป็นแมนมัน พอจงหมั้นตรองค้อย่าว่าวาม ดูเห็นต้องสุภามิตประคิษฐหาม ต้องว่าความเมียรักนั้นรำไป อยู่มานนอกไม่ทะเลาะกับใครได้ ก็เอาแต่ร้องไห้ไม่เด็ยงเป็น สองเมียร่วมตัวคงเกิดเช็ดู พอจงเป็นคราฐคูให้ดี"
---	--

วรรณคดีเรื่องอื่น ๆ ตัวละครที่เป็นแม่ต่างปากฝังทำนองเดียวกัน กวีต้องการจะส่งสารว่า
แม่แม่ไม่ได้เป็นที่พึงให้ลูก ก็ต้องหาที่พึ่งใหม่ที่ตนมั่นใจว่าลูกจะปลอดภัย และมีความสุข

2. เป็นที่ฟังเรื่องคู่ครอง วรรณคดีหลายเรื่องที่ตัวละครเอกทำผิดประเพณีเกี่ยวกับการแต่งงาน ส่วนใหญ่มีกลักลอบได้เสียกันก่อน ทำให้ผู้เป็นพ่อโกรธแค้นถึงขนาดจะฆ่าฟันชายที่มาหยามหยามคนถึงที่ เช่น เรื่องสุชนูคำฉันท์ ท้าวเสวตราชสังหารให้ล้อมวังเพื่อฆ่าพระสุชนู แต่กวีต้องการแสดงให้เห็นว่าแม่เป็นผู้เข้าใจลูกได้ลึกซึ้งกว่าพ่อ จึงให้นางปทุมรัตนผู้เป็นแม่ทัศน โดยให้เหตุผลว่า ผู้ที่จะเข้ามาในค่านักพระธิดาได้ ต้องเป็นผู้มีความสามารถพิเศษ ดังความต่อไปนี้ (พระยาวิเศษนาฎภาพ 25 : 81 - 82)

ธิดาเคียวดวงใจครอง	สงวนในปราสาททอง
แลลมพลอกไศพาล	
แห่น้ำมบริรักษ์ไปงาน	รอบคอบทุกสถาน
รแวงระวังทุกพาย	
คืนวันบันกันเรียบราย	ฆ้องกลองหลากหลาย
ตระเวนสำรวจทุกกาล	
ไคอาจจักมาแฉ้วพาล	ชายเคียวหากหาญ
ฉนี้ควรรคิกควรวัด	
รอยแปนอัศจรรย์โดยจินต์	กระเหมาะว่าสบศิลป์
สาทรบแปนสามาญ	

ด้วยเหตุผลดังกล่าวนี้ ทำให้ท้าวเสวตราชเลิกล้มความคิดที่จะฆ่าชายชู้ของพระธิดา การที่นางปทุมรัตนช่วยเหลือลูกให้สมหวังในความรัก ไม่ต้องพลัดพรากจากคู่ครอง เป็นการหาหน้าที่ของแม่อย่างหนึ่ง คือเป็นที่ฟังให้ลูกยามที่ลูกเดือดร้อน พฤติกรรมเช่นนี้เป็นการสอนสตรีผู้เป็นมารดาทางอ้อมว่า แม่ที่ค้ำยอมเห็นใจ เข้าใจ และสามารถเป็นที่ฟังให้ลูกได้

เรื่องขุนช้างขุนแผน นางทองประศรีเป็นแม่ที่เป็นหลักฟังฟังของขุนแผนตั้งแต่เล็ก จนโตเป็นหนุ่ม โดยเฉพาะในค่านคู่ครอง เมื่อขุนแผนเริ่มเป็นหนุ่มก็ขอร้องให้แม่ไปสู่ขอนางพิมพ์ลาโดย แม่ไม่เต็มใจแต่ด้วยความรักลูกนางก็ยอมไปสู่ขอให้ ดังความว่า (กรมศิลป์ากร 2513 : 151)

ทองประศรีฟังลูกก็ส่งสาร
 ปล่อยให้อย่าทุกข์เลยแก้วตา
 ขอเขาเขาก็ให้คอกลูกอา
 คงจะได้เป็นเมียอย่าเสียใจ

แกจนใจให้รำคาญเป็นหนักหนา
 เมื่อไม่ฟังแม่ว่าก็ตามใจ
 เป็นเพื่อนบ้านกันมาไม่เสียได้
 อย่ำร้องให้จงไปกินข้าวปลา

เมื่อซุนแผนได้ลาวทองเป็นภรรยาอีกคน ก็นำมาฝากไว้กับนางทองประศรี เพราะตัวซุนแผน
 ต้องไปรับราชการที่อยู่ชยา นางทองประศรีก็ยินดีที่จะเลี้ยงลูกสะใภ้ เพื่อให้ลูกชายหมดห่วง
 นางบอกแก่ซุนแผน ว่า (กรมศิลปากร 2513 : 317)

ไปเถิดเจ้าอย่าเฝ้าเป็นห่วงใย
 แม่จะกล่อมเกลี้ยงเลี้ยงทางนี้
 เจ้าอุศุส่าหอกเปรี้ยวไว้กินหวาน
 ถ้าได้คือมีศปรากฎไป

เมียของเจ้านั้นไซ้ให้อยู่นี้
 มีให้มีเคียดร้อนรำคาญใจ
 ฝึกราชการให้จงได้
 เหมือนแทนคุณซุนไกรผู้บิคา

นางทองประศรีคงเลี้ยงคุณางลาวทองเหมือนอย่างลูกในไส้ นางลาวทองจึงได้อาลัยนางมาก
 เมื่อครั้งต้องจากไปอยู่ในวัง นางจึงคร่ำครวญว่า (กรมศิลปากร 2513 : 330)

พ่อแม่อุอยู่ไกลได้ฟังคุณแม่
 ปรานีลูกนี้แค้นมา
 เมื่อคราวลูกเกิดเชิญเป็นไซ้
 รักษาหยูกยาอุศุส่าห่า
 ถึงกระไรให้ได้แทนพระคุณบ้าง
 ต่างมีต่างจนต่างคนไกล

เมื่อแม่ให้ลูกเป็นสุชา
 หวังว่าจะแทนพระคุณท่า
 ก็อาศัยคุณแม่ทุกเช้าค่ำ
 หยอกขำน้ำปลอบลูกให้คลายใจ
 นีมาร่างกายเป็นหาเห็นไม่
 จะได้เห็นมารดาเวลาเดียว

จากคำพูดของนางลาวทอง แสดงว่า ตลอดเวลาที่อยู่ร่วมบ้านเดียวกับแม่สามี
 แม่สามีได้เฝ้ามองความรัก ความอนุทรให้นางจนนางซาบซึ้ง นางทองประศรีนอกจากจะ
 เป็นที่พึ่งให้ลูกแล้ว ยังเป็นที่พึ่งให้ลูกสะใภ้ (ที่นางรัก) ด้วย

5.4 สอนลูกให้มีความกตัญญูต่อบิดามารดา และผู้มีพระคุณ ความกตัญญูเป็นคุณธรรมอันล้ำเลิศที่คนในสังคมไทยถือปฏิบัติสืบต่อกันมา คุ้ยการอบรมสั่งสอน วรรณกรรมหลายเรื่องให้ตัวละครที่เป็นแม่เป็นผู้อบรมบุตรให้มีคุณธรรมข้อนี้ เช่น นางทองประศรีสอนขุนแผนให้ตอบแทนบุญคุณบิดา ผู้วายชนม์ด้วยการบวชเรียน และตั้งใจรับราชการ ทั้งนี้เพราะก่อนขุนไกรจะเดินทางไปรับราชการและตายในที่สุดนั้น ได้กำชับเรื่องการให้การศึกษแก่ลูก นางทองประศรีจึงกำชับลูกอยู่เสมอ ดังความว่า (กรมศิลปากร 2513 : 317)

	เจ้าอุทิศส่ห่อกเปรี้ยวไว้กินหวาน ถ้าไค้คีมียศปรากฏไป	ฝึกราชการให้จงได้ เหมือนแทนคุณขุนไกรผู้บิดา
และ	บวชก่อนเถิดอย่าเพ่อมีเมียเลย พอเจ้าเขาก้ตายไปนานแล้ว บวชสักสองพันษาอย่าอาวรณ์	แม่จะได้ชมเชยชายจีวร ลูกแก้วจงไปรคแกเสียก่อน สิกมาแม่จะผ่อนให้มีเมีย

นอกจากจะกตัญญูต่อบิดามารดาแล้ว นางทองประศรียังสอนขุนแผนและพลายงามให้มีความกตัญญูต่อองค์พระมหากษัตริย์ด้วย ดังความว่า (กรมศิลปากร 2513 : 626)

"อนึ่งความกตัญญูผู้คุณเจ้า ทุกคำเข้านึกไว้จะให้ผล"

ขุนแผนจึงเป็นผู้รู้คุณเจ้าชีวิต แม้นถูกลงโทษสถานหนักก็ไม่ขุ่นเคือง และแม่จะหนักข้อมทำได้เพราะมีวิชาดี แต่ขุนแผนก็ไม่เห็น คุณธรรมข้อนี้เป็นคุณธรรมที่เด่นของตัวละครเอกในวรรณคดี ซึ่งกวีต้องการจะสอนโดยให้ผ่านทางตัวละคร และกวีต้องการจะส่งสารว่า แม่ที่ค้ควรสอนคุณธรรมข้อนี้ให้แก่บุตรทุกคนด้วย

5.5 ไม่ลงโทษบุตรโดยปราศจากเหตุผล หรือเกินกว่าเหตุ คำสอนเรื่องนี้ กวีไม่ได้สอนโดยตรง แต่ให้ตัวละครแสดงพฤติกรรมแล้วให้ผู้อ่านตัดสินใจว่าวิธีการลงโทษ ของแม่ในวรรณกรรมนั้น ๆ เหมาะสมหรือไม่ เช่น การที่นางศรีประจันตีนางพิม เพราะ นางพิมคำกระหม่อมขุนช้างที่มาทาบหานาง กวีบรรยายการกระทำของนางศรีประจัน ดังนี้ (กรมศิลปากร 2513 : 125)

ครานั้นท่านยายศรีประจัน	แค้นครันซัดใจเป็นหนักหนา
ลุกขึ้นไค้คว้าไม้ไล่ตีมา	มึงหยาบซำซาคีชั่วนี้เหลือใจ
น้อยหรือคารมอยู่เปรียบเปรียง	เช่นนี้ไหนจะเลี้ยงมึงไปได้
หาคดีย่ำระยำไป	เลือกโหลโถมหลังหลังน้ำตา

นางพิมถูกลงโทษครั้งที่ 2 เมื่อแม่บังคับให้แต่งงานกับขุนช้าง แต่นางไม่ยินยอม กวีบรรยาย ว่า (กรมศิลปากร 2513 : 244)

ศรีประจันเต้นรับจับไม้แร่	โคตรแม่มึงกูตีให้สู้ปั่น
ขอค่อนเจรจาว่าซุกซน	ขึ้นบนหอปลั่งงงกันไป
ก็ต้องวันทองร้องกรีกกรีก	เน้นนี่คลงสี่ข้างผางใหญ่
ตะแคงพลิกซ้ำให้หน้าใจ	แกหวนป่ายค้วยไม้จนเป็นแนว
วันทองไม่ร้องขอโทษตัว	ตัวตายก็จะตายตามตัวแก้ว
อ้ายขุนช้างผมคกนกเค้าแมว	เชื้อแถวหัวเกลี้ยงไม่เลี้ยงกิน

นางศรีประจันเขียนตีนางวันทองอีกครั้งหนึ่งในวันแต่งงาน เนื่องจากนาง วันทองซัดขึ้นไม่ยอมแต่งงาน (กรมศิลปากร 2513 : 265)

ฝ่ายศรีประจันผู้มารดา	ให้ลูกยานุงชาวหม่ชาวปล้น
นางพิมซัดใจไม่ยอมนุง	แกคี่ผดุงเข้าที่หลังดังสนั่น
อื้อว่ายากปากกล้าเอาผ้าพัน	ปล้ำกันอุตุตุคุดมีอมา

นางพิมเห็นยวสาวยุประคูนั่น

แกจุกแขนตัวสั้นคืนยันฝ่า

มือหลุกกลมไถลไปเป็นวา

แกเคือกคำแปดแป้นลูกแล่นไป

กว่าต้องการแสดงให้เห็นว่า การลงโทษรุนแรงเช่นนั้น เป็นการลงโทษด้วย อารมณ์ ซึ่งไม่ได้ก่อให้เกิดผลดีแก่ประการใด นางวันทองต้องถูกประณามว่าเป็น "หญิง สองผิว" ก็เพราะมีแม่เช่นนางศรีประจัน การที่จุกจบของนางวันทองอยู่ที่แดนประหารนั้น ส่วนหนึ่ง เกิดจากการบงการชีวิตของนางศรีประจัน การกระทำของแม่ในเรื่องขุนช้าง ขุนแผนนี้ เป็นอุทาหรณ์สอนใจสตรีที่เป็นมารคว่า ถ้ารักลูกต้องการให้ลูกได้มีความสุข อย่างแท้จริง ต้องเห็นอกเห็นใจลูก ไม่ใช่ช่วยการลงโทษอย่างรุนแรงดังกล่าว

5.6 เป็นตัวอย่างที่ดีแก่บุตรสาว มารดาเป็นบุคคลที่มีบทบาทสำคัญที่สุดเพราะ โดยปรกติลูก ๆ มักจะอยู่ใกล้ชิดกับมารดามากกว่าบุคคลอื่น การเลี้ยงดูและการกระทำ ของมารดา จึงมีอิทธิพลในการหล่อหลอมให้บุตร เจริญเติบโตขึ้นมาในลักษณะตามที่ต้องการได้ แม่ประพฤติปฏิบัติเช่นไร ลูกก็มักประพฤติปฏิบัติตาม จึงมีคำพังเพยสอนชายเวลาจะเลือก คู่ครองว่า "กูช้างให้กูหาง กูนางให้กูแม่" ก็ด้วยเหตุผลดังกล่าวนี้แม่ในวรรณคดีไทย ส่วนใหญ่เป็นตัวอย่างที่ดีแก่บุตรสาว โดยเฉพาะเรื่องการบ้านการเรือน การปรุงอาหาร การปรนนิบัติสามี ฯลฯ เรื่องเหล่านี้มีการสั่งสอนกันจากคนรุ่นหนึ่งสู่อีกรุ่นหนึ่ง โดยไม่มี ขาดตอน ดังนั้น สตรีในวรรณคดีจึงมีคุณสมบัติของกุลสตรีอย่างเพียบพร้อม วรรณคดียัง ให้เห็นความเป็นจริงในชีวิตอย่างหนึ่ง คือ ไม่มีผู้ใดที่ดีสมบูรณ์แบบ แม่ในวรรณคดีมีลักษณะ ดังกล่าวคือ มีดีหลายข้อแต่ยังมีข้อเสียอยู่บ้าง เช่น นางศรีประจัน มีข้อเสียคือ เป็นคนมี อารมณ์รุนแรง และมีความโลภมากจนทำให้ลูกเคียดรอน แต่ในส่วนดีของนางก็มี คือ เป็น ผู้มีความขยันขันแข็ง สร้างฐานะครอบครัวจนเป็นปึกแผ่น มีความสามารถในงานบ้าน โดยเฉพาะการปรุงอาหาร เห็นได้จากตอนปลายแก้วจะไปทัพ นางก็จัดแจงเตรียมอาหาร ให้ลูกเขย กว่าบรรยายการทำงานของนาง ดังนี้ (กรมศิลปากร 2513 : 187)

รุ่งพุ่งแล้วออกแก้วไป
ชวนกันออเจ้าสี่ขาวปลา
แล้วใส่กระสอบรอบรัก
พริกกะเกลือจัดหาเอามาตำ

เค็กเอ๋ยไวไวมานี้หว่า
ขอมให้ชาวอโยมีเกลบร่า
ช่วยกันจัดแจงหว่าแก่คำพร่า
ชะคมขนมทำไปให้ครบ

ปลา

การเตรียมข้าวของให้พลายแก้วไปห้พนั้น เป็นฝีมือของนางศรีประจันทั้งหมด เพราะนางพิมพ์มัดแต่เต้าโศกอยู่ จนนางประชดนางพิมพ์ว่า (กรมศิลป์ากร 2513 : 188)

แม้นไม่มีบุญเกิดคนา
จะลงก็คักอนเกลืออยู่กรอกรอด
แม่ยายตะกายเป็นทวีตี

ปลาชิ้นหนึ่ง จะกินก็ไม่มี
นั่งกอดหัวเข่าอยู่กับที่
ยังกะว่ากูเป็นเมียข้อย

การเป็นแม่บ้านที่ดีของนางยอมถ่ายทอดมาถึงนางพิมพ์ สังเกตจากการที่นางพิมพ์คร่ำครวญเกรงพลายแก้วจะลำบากเมื่อไปห้พ เพราะพลายแก้วเป็นคนกินยากถ้าไม่ถูกปากเป็นไมกิน (กรมศิลป์ากร 2513 : 182)

อกเอ๋ยเมียเคยทำกับข้าว
พอกินได้เหมือนใครเมื่อไรนา
ควรวานวันละสามเวลาเหลือ
จะไปกินดิบสุขทั้งบุกกलय

เย็นเข้าตกแคงน้ำรูงหา
ผักปลากินสิ่งละน้อยน้อย
ยังไม่ใครมีเนื้อชิ้นสักหน้อย
ไม่ร่อยรสชาตินั้นจืดจาง

นอกจากนางพิมพ์จะเก่งการทำอาหารแล้ว ยังมีฝีมือปักม่านได้ประณีตงดงาม งานบ้านต่าง ๆ เหล่านี้ ย่อมได้รับการถ่ายทอดมาจากนางศรีประจันเป็นแน่ ดังนั้นนางศรีประจันจึงเป็นแม่ที่ดีในแง่เป็นตัวอย่างที่ดีเกี่ยวกับงานบ้านการเรือน

วรรณคดีเรื่องมหาเวสสันดรชาดก สอนสตรีผู้เป็นมารดาไม่ให้เอาอย่างแม่ของนางอมิตตคา เพราะนางเป็นผู้ไม่ประมาณคนในการใช้จ่าย นำทรัพย์สินของเพื่อนไปใช้จนหมดสิ้น แล้วแก้ปัญหาด้วยการยกลูกสาวให้เป็นภรรยาของเพื่อน ผู้ที่คนกล่าวว่า "อายเข่าก็แก่ชราลงร่างร้าย" กวีบรรยายว่า (กระทรวงศึกษาธิการ 2513 : 129 - 130)

"จึงจับจูงเจ้าทองอมิตตคาออกมาสะเออะอวคหน้าเสนอนวล ให้ท่ากระบิก
 กระบวนสะบั้งสะบัก ใหนัก้เท้าแขนแอ่นหยักแล้วเยี่ยมหน้า...จะเลี้ยงไว้
 กับเราอยู่ หรือว่าจะเลี้ยงให้เป็นคู่เคียงหมอน หรือจะใหนัก้นอนที่ปลายเท้า
 ข้างเจ้าก็ยินยอมพร้อมเสร็จแล้วไม่ว่า...สองเข่าก็ยกเจ้าอมิตตคาควงสวาท
 ให้เป็นสิทธิ์ขาดแก่พราหมณ์แก่ ทั้งนี้เพราะพ่อแม่มันไม่ดี มันมักเพิ่มพูนหนี้ให้
คิดตัว จึงตระเวนความชั่วไว้ประจักษ์แก่ตาโลก ทั้งลูกเฝ้าก็พลอยวิโยค
ระยำยับอัปภาคย์ยากเสียเปล่า ๆ เพราะหัวใจจิตมันคิดเบา จึงเป็นหนี้
ออกเข่า นั้นแล"

วรรณคดีเรื่องต่าง ๆ จะแสดงให้เห็นลักษณะนิสัย และพฤติกรรมของแม่ในลักษณะต่าง ๆ กัน แต่พอสรุปได้ว่า แม่ส่วนใหญ่ในวรรณคดีเป็นแม่ที่ดี เป็นตัวอย่างแก่นุทรสาว จะมีแม่ไม่ดีบ้างก็แต่น้อย ความไม่ดีอยู่ที่ความโลภอยากได้ทรัพย์สินของผู้อื่น สร้างปัญหาและความเดือดร้อนให้ผู้อื่นเป็นลูก กวีต้องการจะส่งสารให้สตรีเห็นตัวอย่างทั้งแม่ดีและไม่ดีเพื่อจะได้เลือกสิ่งดีไปปฏิบัติ ฉะนั้นคำสอนสำหรับสตรีในฐานะแม่จึงเป็นคำสอนทางอ้อมทั้งสิ้น

สาเหตุที่ทำให้เกิดคำสอนสตรีไทย

คำสอนสตรีไทยทั้ง 5 หมวดดังกล่าวเป็นปทัสถาน (norms) ของสังคมมีความสำคัญต่อสตรีทุกคนในสังคมไทยก่อนได้รับอิทธิพลตะวันตก เพราะคำสอนสตรีเป็นเครื่องกำหนดว่าสตรีแต่ละคน ควรหรือต้องประพฤติเช่นไร เป็นพฤติกรรมซึ่งคาดหมายว่าทุกคนควรทำอย่างนั้นในสถานการณ์อย่างนั้น ๆ กล่าวได้ว่า คำสอนสตรีเป็นแนวทางให้ปฏิบัติ

รวมไปถึงการให้กระทำบางอย่าง และงดเว้นการกระทำบางอย่างด้วย สาเหตุที่ทำให้เกิดคำสอนในลักษณะดังกล่าวเป็นผลมาจากปัจจัยสำคัญดังต่อไปนี้

1. ปัจจัยทางสังคม

ได้กล่าวไว้แล้วว่า คำสอนสตรีเป็นจริยธรรมอย่างหนึ่ง ซึ่งนักค้นคว้าทางจริยธรรมส่วนมากลงความเห็นว่า ต้นกำเนิดและแหล่งที่ก่อให้เกิดพัฒนาทางจริยธรรมนั้นอยู่ที่การเรียนรู้จากสังคมเป็นสำคัญ กวงเคื้อน พันชุนนาวิน (กวงเคื้อน พันชุนนาวิน 2523 : 49 - 50) ชยบายความว่า จริยธรรมของบุคคลมีต้นเหตุมาจากอิทธิพลของสังคมมากกว่าอิทธิพลของพันธุกรรม กล่าวคือ บุคคลที่เกิดมาในแต่ละสังคมจะต้องเรียนรู้และยอมรับจริยประเพณีในสังคมของตน ซึ่งจะแตกต่างจากจารีตประเพณีของสังคมอื่น ๆ ไม่มากนักน้อย ฉะนั้นจึงเห็นได้ว่าแหล่งกำเนิดที่สำคัญของจริยธรรมของบุคคลก็คือ สังคมหรือผู้ที่แวดล้อมตนนั่นเอง ด้วยเหตุนี้จึงจำเป็นต้องศึกษาลักษณะสังคมไทยก่อนได้รับอิทธิพลตะวันตก เพื่อจะไ้มอง เห็นความเป็นมาของคำสอนได้อย่างชัดเจน

สังคมสมัยสุโขทัย

ระยะเวลาที่สุโขทัยเป็นราชธานี ประมาณ 200 ปี มีกษัตริย์ปกครอง 9 พระองค์ เริ่มตั้งแต่พ่อขุนศรีอินทราทิตย์ ซึ่งครองแผ่นดิน ประมาณปี พ.ศ. 1781 และสิ้นสุดลงในแผ่นดินพระมหาธรรมราชาที่ 4 บรมปาด พ.ศ. 1981 (ถนอม อานามวัฒน์ และคนอื่น ๆ 2518 : 71)

ระบบการปกครองในสมัยกรุงสุโขทัย เป็นระบบการปกครองแบบพ่อปกครองลูก สมเด็จพระมหาจักรพรรดิพระราชทานภาพ ทรงให้ความเห็นว่าวิธีการปกครองสมัยสุโขทัยเป็นลักษณะการปกครองที่เอาสกุลมาเป็นคติ กล่าวคือ ถือว่าบิดาเป็นผู้ปกครองครัวเรือนหลายครัวเรือนรวมกันเป็นบ้านอยู่ในปกครองของพ่อบ้าน ผู้อยู่ในปกครองเรียกว่าลูกบ้าน หลายบ้านรวมกันเป็นเมืองขึ้นอยู่ในการปกครองของพ่อเมือง ถ้าเป็นเมืองประเทศราชเจ้าเมืองเป็นขุนหลายเมืองรวมกันเป็นประเทศอยู่ในการปกครองของพระเจ้าแผ่นดินแต่โบราณเรียกว่าพ่อขุน ข้าราชการตำแหน่งต่าง ๆ ใ้คนามว่า ลูกขุน รวมแล้วเรียกว่าเป็นวิธีการปกครองแบบบิดาปกครองบุตร (สมเด็จพระมหาจักรพรรดิพระราชทานภาพ 2518 : 9) ระบบการปกครองนี้

สืบเนื่องมาจากความคิดในครอบครัวที่พ่อแม่พี่น้องปกครองคนในครอบครัวกันเอง บุตรต้องเคารพและเชื่อฟังบิดามารดา ต้องอุปการะแก่มารดาบิดาทางวัตถุ เมื่อบิดามารดาหาไม่แล้ว พี่ชายใหญ่ทำหน้าที่เป็นหัวหน้าปกครองต่อไป ผู้ที่เป็นน้องต้องเคารพและให้ความอุปการะต่อพี่ เช่นเดียวกับที่เคยให้แก่บิดามารดา สรุปได้ว่า การปกครองสมัยสุโขทัยยึดหลักครอบครัวเป็นหลักสำคัญในการปกครอง (ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช 2518 : 34) แต่นักประวัติศาสตร์ในปัจจุบันเสนอความเห็นว่าการปกครองแบบบิดาปกครองบุตรใช้อยู่เพียง 3 รัชกาลเท่านั้น คือ สมัยพ่อขุนศรีอินทราทิตย์ พ่อขุนบานเมือง และพ่อขุนรามคำแหง หลังจาก 3 รัชกาลนี้ การปกครองเปลี่ยนไปโดยรับเอาแบบเขมรมาใช้ พระเจ้าแผ่นดินยกฐานะของตนเองขึ้นสูงแบบสมมุติเทพ ดังปรากฏในจารึกหลักก่อ ๆ มาสมัยหลังเรียกพระนามของพระเจ้าแผ่นดินอย่างยืดยาวและยกย่องมาก แทนที่จะเรียกพ่อขุน กลายเป็นพญาหรือพระเจ้าแผ่นดิน (ถนอม อานามวัฒน์ และคนอื่น ๆ 2518 : 79)

ตลอดระยะเวลาประมาณ 200 ปีนี้มีการสงครามเป็นบางช่วง ส่วนใหญ่เป็นสงครามป้องกันดินแดน และสงครามขยายอาณาเขต เช่น สมัยพ่อขุนศรีอินทราทิตย์ มีศัตรูเข้ามา รุกรานอาณาจักร คือ ขุนสามชนเจ้าเมืองฉอด ไคยกเข้ามาที่เมืองตาก ดังปรากฏความในศิลาจารึกหลักที่ 1 ว่า (คณะกรรมการพิจารณาและจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์ 2521 : 17)

"เมื่อกูขึ้นใหญ่ได้สืบเก้าเข้า ขุนสามชนเจ้าเมืองฉอด ยกมาที่เมืองตาก พอกูไปรบขุนสามชนหัวซ้าย ขุนสามชนขับมาหัวขวา ขุนสามชนเคลื่อนเข้าไพร่ฟ้าหน้าใสพอกู หนีญ่ายพายจะแจ กูบหนี กูชี้ข้างเนกพล กูขับเข้าก่อนพอกู กูต่อข้างควยขุนสามชน ทนกูพุ่งข้างขุนสามชน ชื่อมาสเมืองแพ ขุนสามชนพายหนี พอกูจึงขึ้นชื่อกูชื่อพระรามคำแหง..."

พ่อขุนรามคำแหง คงได้ขยายอาณาเขตตั้งแต่สมัยของบิดา และพี่ชายคือ พ่อขุนศรีอินทราทิตย์ และขุนบานเมือง เพราะปรากฏในศิลาจารึก ดังนี้ (คณะกรรมการพิจารณาและจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์ 2521 : 17 - 18)

"เมื่อชั่วพ่อกู กูฆ่าเรอแก่พ่อกู...กูไปตีหนังวังช้างได้ กูเอามาแก่พ่อกู
กูไปที่บ้านท่เมือง ได้ช้างได้วง ได้บัวได้นาง ได้เงินได้ทอง กูเอา
มาเวนแก่พ่อกู พ่อกูตายยังพี่กู กูพบว่าเรอแก่พี่กู พี่กูตายจึงได้เมือง
แก่กูทั้งกลม"

ในสมัยพ่อขุนรามคำแหง มีการขยายอาณาเขตอีกอย่างกว้างขวาง แต่เมื่อสิ้นสมัย
ของพระองค์ อาณาเขตสุโขทัยก็เริ่มแตกแยก เช่น ในปี พ.ศ. 1861 มอญหงสาวดี
ประกาศตนเป็นอิสระ และได้ยกทัพไปตีเมืองทวาย ตะนาวศรี ซึ่งเป็นเมืองในเขตสุโขทัย
พญาเลอไท ส่งทัพออก去打ปราบ แต่ก็ไม่สามารถเอาชนะมอญได้ และในระยะต่อมาในสมัย
พญาลิไท อาณาจักรอยุธยาที่ประกาศตนเป็นอิสระไม่ขึ้นกับสุโขทัย และได้ทำสงครามกัน
หลายครั้ง โดยเฉพาะในสมัยพระบรมราชาที่ 1 (ขุนหลวงพะงั่ว) แห่งอยุธยาการขยาย
อาณาเขตก็ตี การป้องกันดินแดนก็ตี เป็นเรื่องของการสงครามทั้งสิ้น นอกจากนี้ยังมี
สงครามแย่งชิงราชสมบัติเกิดขึ้นในยุคนั้นอีก กล่าวคือ พญาลิไทยกทัพจากศรีสัชนาลัยเข้า
สุโขทัยเพื่อแย่งราชสมบัติจาก พญาจวันนำดม กษัตริย์องค์ที่ 5 (ถนอม อานามวัฒน์ และ
คนอื่น ๆ 2518 : 83)

แม้จะมีสงครามเกิดขึ้นในบางช่วง แต่สุโขทัยก็เป็นเมืองที่มีความสุขมากพอสมควร
ด้วยเป็นเมืองพุทธ พุทธศาสนาเจริญรุ่งเรืองมาก เพราะพระเจ้าแผ่นดินมีศรัทธาเลื่อมใส
ในพุทธศาสนา ทำให้พสกนิกรพลอยเลื่อมใสศรัทธาตามไปด้วย ประจักษ์พยานที่แสดงว่า
พุทธศาสนาเจริญรุ่งเรือง ปรากฏอยู่ในศิลาจารึกหลายหลัก เช่น หลักที่ 1 สมัยพ่อขุนรามคำแหง
กล่าวถึงพระพุทธรูปกลางเมืองสุโขทัย ดังนี้ (คณะกรรมการพิจารณาและจัดพิมพ์เอกสาร
ทางประวัติศาสตร์ 2521 : 21)

"กลางเมืองสุโขทัยนี้มีพิหาร มีพระพุทธรูปทอง มีพระอัฐฐารศ มีพระพุทธรูป
มีพระพุทธรูปอันใหญ่ มีพระพุทธรูปอันราม มีพิหารอันใหญ่ มีพิหารอันราม"

ข้อความจากจารึกนี้บ่งบอกถึงความเจริญของพุทธศาสนา จึงได้สร้างวัดวาอาราม
และพระพุทธรูปไว้ นอกจากนี้ข้อความจากจารึกหลักเดียวกันนี้ก็ได้แสดงให้เห็นว่า ประชาชน

สนใจปฏิบัติธรรมทางพุทธศาสนาโดยพร้อมเพรียงกัน ดังจารึกว่า

"คนในเมืองสุโขทัยนี้ มักทาน มักทรงศีล มักโอยทาน พ่อขุนรามคำแหง
เจ้าเมืองสุโขทัยนี้ ทั้งชาวแม่ชาวท่วยบัวท่วยนาง ลูกเจ้าลูกขุน ทั้งสิ้นทั้งหลาย
ทั้งผู้ชายผู้หญิง ผู้งท่วยมีศรัทธาในพระพุทธรูปศาสนาทรงศีลเมื่อพระณาทุกคน
เมื่อออกพระณากรานกรฐินเคื่อนตั้งจึงแล้ว"

(คณะกรรมการพิจารณาและจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์ 2521 : 20)

ในสมัยพญาลิไท พระพุทธรูปารุงเรืองมากที่สุด พญาลิไทโปรดให้ส่งคนออกไป
นิมนต์พระสงฆ์มาจากลังกา และทรงแต่งตั้งให้เป็นพระสังฆราชแห่งสุโขทัย นอกจากนี้
พระองค์ยังทรงออกบวช และได้ทรงพระราชนิพนธ์วรรณกรรมพุทธศาสนาขึ้น ได้แก่
ไตรภูมิพระร่วง

จึงอาจกล่าวได้ว่า สังคมสุโขทัย เป็นสังคมที่สงบร่มเย็น เพราะอยู่ในร่มเงาของ
พระพุทธรูป ศิลปจารึกวัดป่ามะม่วงจึงจารึกว่า (คณะกรรมการพิจารณาและจัดพิมพ์
เอกสารทางประวัติศาสตร์ 2521 : 87) "ผู้ทรงราชฎรมิได้เป็นทาสทาสาหามีได้
เป็นไทยพลเรือนทั้งสิ้น เป็นสุโขทัยทั้งเมือง เหตุคั้งนั้นนามเมืองจึงปรากฏว่าเมืองสุโขทัย
(คือไทยเป็นสุข)"

สุโขทัย เป็นอาณาจักรที่อุดมสมบูรณ์ โดยเฉพาะในสมัยพ่อขุนรามคำแหง ดังปรากฏ
หลักฐานจากจารึกหลักที่ 1 ว่า (คณะกรรมการพิจารณาและจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์
2521 : 18) "เมื่อชั่วพ่อขุนรามคำแหง เมืองสุโขทัยนี้ดี ในน้ำมีปลา ในนามีข้าว..."

ความอุดมสมบูรณ์นี้เอื้อต่อการประกอบอาชีพ โดยเฉพาะอาชีพเกษตรกรรม คั้งนั้น
จึงกล่าวได้ว่า สังคมสมัยสุโขทัยโดยทั่วไปเป็นสังคมเกษตรกรรม มีข้อความจากจารึกบอก
ให้ทราบว่า มีการส่งเสริมให้ประชาชนประกอบอาชีพเกษตรกรรมกันอย่างแพร่หลาย (คณะ
กรรมการพิจารณาและจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์ 2521 : 20) "สร้างป่าหมาก
ป่าพลู ทั่วเมืองทุกแห่ง ป่าพร้าวก็หลายในเมืองนี้ หมากม่วงก็หลายในเมืองนี้ หมากขาม
ก็หลายในเมืองนี้..."

นอกจากนี้ จากกรีกหลัก 13 จารึกบนฐานพระอิศวรเมืองกำแพงเพชร ยังกล่าวถึง การเกษตรกรรมไว้อีกมาก เช่น

ค่านตะวันออก "...มีป่าหมาก ป่าพลู มีไผ่มีนา มีถั่วมีถ่าน มีบ้านใหญ่ มีบ้านเล็ก มีป่าม่วง มีป่าขาม กุงามคังแกอง..."

ทางทิศเหนือ "...มีป่าหมากพร้าว ป่าหมากกลาง มีไผ่มีนา มีถั่วมีถ่าน มีบ้านใหญ่ มีบ้านเล็ก

และทิศใต้ "...มีศรีคองส์ มีป่าพร้าว ป่าลาง มีป่าม่วง ป่าขาม..."

โดยเฉพาะทางใต้นี้มีเขื่อนกั้นน้ำไว้ใช้ (ศรีคองส์) แสดงถึงการริเริ่มทำการทค่น้ำชลประทานแล้ว และอาจจะทำทางระบายน้ำไปสู่ไร่นาของราษฎรที่ทำไร่นาค้วย ดังจารึกว่า "อนึ่งท่อปุ้พระยาร่วงทำเอาน้ำไปเลี้ยงบางพานนั้นก็มหาหยลัน และเขาขอมวานาทางฟ้า และหาท่อนั้นพบ กระทำท่อเข้าไปเลี้ยงนาให้เป็นนาเหมือนนาฝายมิได้เป็นทางฟ้ากัน..."

จารึกหลักนี้แสดงถึงมีการสร้างท่อระบายน้ำต่อเติมจากที่เคยทำมาก่อนครั้งสมัยพระยาร่วง ซึ่งน่าจะหมายถึงพ่อขุนรามคำแหงนั่นเอง (ถนอม อานามวัฒน์ และคนอื่น ๆ 2518 : 97)

นอกจากอาชีพเกษตรกรรมแล้ว ยังมีการประกอบอาชีพค้าขาย ดังปรากฏในจารึกสมัยพ่อขุนรามคำแหง ว่า (คณะกรรมการพิจารณาและจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์ 2521 : 18) "...เพื่อนจูงวัวไปค้า ขี่ม้าไปขาย ใครจักใครค้าช่างค้า ใครจักใครค้าม้าค้า ใครจักค้าเงือนค้าทองคำ..." และในศิลาจารึกหลักเดียวกันนี้ยังกล่าวถึงตลาด ซึ่งเป็นแหล่งที่พ่อค้าแม่ค้านำสินค้ามาขาย "...เบื้องตีนนอนเมืองสุโขทัยนี้มีตลาดปสาน..." ระบบการค้าเป็นไปอย่างเสรีไม่มีการเก็บภาษี ดังจารึกหลักที่ 1 ว่า "เจ้าเมืองบ่เอาจกอบในไพร่รู้ทาง" ในสมัยนี้มีการติดต่อกับค้าขายกับต่างประเทศด้วย เช่น ประเทศจีน สินค้าสำคัญ ได้แก่ ขามสังคโลก สังคมสุโขทัยเป็นสังคมเปิดมีการติดต่อกับสังคมต่าง ๆ นอกจากประเทศจีนแล้ว ยังติดต่อกับขอม มอญ และชาวไทยเฝ้าต่าง ๆ ทางเหนืออีกมากมายด้วย (บุญเดิม ไพเราะ 2520 : 43 - 44)

กล่าวโดยทั่วไป สังคมสุโขทัยเป็นสังคมที่ชาวเมืองทั้งชายหญิงมีอิสระเสรีมากพอสมควร โดยเฉพาะหญิงไทยยุคนั้นมีสถานภาพทัดเทียมกับชายในหลาย ๆ ด้าน เช่น ด้านการศึกษาอบรม ด้านครอบครัว ด้านกฎหมาย ด้านสังคม และด้านการประกอบอาชีพ ดังจะได้กล่าวอย่างสังเขป ดังต่อไปนี้

ด้านการศึกษาอบรม หลักฐานจากศิลาจารึกบอกไว้ว่า พ่อขุนรามคำแหงคิดประดิษฐ์อักษรไทยขึ้น เพื่อให้คนไทยทุกคนได้มีโอกาสเรียนรู้หนังสือ ไม่มีข้อความตอนใดที่บอกว่ให้เฉพาะชายเท่านั้นที่จะเรียนได้ แสดงว่า หญิงก็มีโอกาสเรียนเช่นเดียวกัน แต่คงเรียนไปคนละแนวกับชาย เนื่องจากหน้าที่การงานของ หญิงชายแตกต่างกัน เห็นได้จากข้อความจากตำหรับท้าวศรีจุฬาลักษณ์ ทิวา (นพมาศ 2513 : 13 - 14)

"หมู่มนุษย์ก็ประกอบไปด้วยสติปัญญาโดยมาก ต่างร่ำเรียนสรรพวิชาต่าง
ฝ่ายทหารก็เรียนรู้ศิลปศาสตร์ เพลงอาวุธ...บรรดาพวกพ่อค้าเรือนก็ต่าง
เล่าเรียนคัมภีร์ ไตรเพทไตรวิชา...บ้างก็เรียนรู้เวชกรรม...ฝ่ายสตรีก็ต่าง
ร่ำเรียนวิชาช่าง สุวรรณลายแล่นเลขาแกะปั้น ปักทอ เย็บซ่อม เป็นที่
ทำกินเกษมสุขทุกทั่วหน้า..."

จากข้อความนี้แสดงให้เห็นว่า การศึกษาอบรมนั้นกำหนดหน้าที่ในการปฏิบัติงานอาชีพที่แตกต่างกัน ชายศึกษาวิชาหนังสืออักษรวิธคัมภีร์ต่าง ๆ ส่วนหญิงเน้นในด้านการช่างฝีมือ อย่างไรก็ตาม สำหรับท้าวศรีจุฬาลักษณ์ ยังแสดงให้เห็นว่า สตรีชั้นสูงมีโอกาสได้เรียนวิชาหนังสือควบคู่กับวิชาการช่างฝีมือ นางนพมาศเป็นตัวอย่างสตรีชั้นสูงที่ได้เรียนวิชาดังกล่าว (นพมาศ 2513 : 34 - 35)

ด้านครอบครัว สตรีในสังคมสมัยสุโขทัย ได้รับการยกย่องเท่าเทียมกับบุรุษ แต่ความแตกต่างกันในเรื่องเพศ ทำให้ครอบครัวกำหนดบทบาทหน้าที่การงานของ ชายหญิงต่างกัน โดยให้หญิงฝึกงานบ้าน เพื่อทำหน้าที่แม่บ้านในอนาคต ส่วนชายถือว่ากำลังแข็งแรงกว่าจึงฝึกให้ทำงานหนัก เพื่อรับหน้าที่พ่อบ้านสืบไป เมื่อแต่งงานสตรีในฐานะภรรยาต้องเคารพและซื่อสัตย์ต่อสามี หน้าที่ของ ภรรยาคือปรนนิบัติสามีให้สามีพอใจ หน้าที่เหล่านี้ปรากฏหลักฐาน

ในไตรภูมิพระร่วง ตอนที่กล่าวถึงการปรนนิบัติของนางอสนิมิตตา สนมของพระศรีธรรมมา
โลกราช (พระญาติไท 2509 : 137 - 160) ฝ่ายชายก็ให้เกิดริฝอยหญิงด้วยการให้
อ่านาว่ากล่าวกิจการในครอบครัว ทั้งจดหมายเหคุของชาวจีนซึ่งพรรณาน่าว่าด้วยกรุงสยาม
ตอนหนึ่ง กล่าวถึงบทบาทในครอบครัวของสตรีสมัยสุโขทัยเกี่ยวกับการใช้จ่ายเงินว่า "การ
ใช้จ่ายเงินทองสุดแล้วแต่ผู้หญิง ค่ายผู้หญิงมีสติปัญญา ผู้ชายที่เป็นสามีก็ต้องเชื่อฟัง" (พระ
เจนจีนอักษร 2476 : 10)

คำถามกฎหมาย พิจารณาจากศิลาจารึกหลักที่ 1 ของพ่อขุนรามคำแหง พบว่า
กฎหมายให้สิทธิในการแจ้งความหรือฟ้องร้อง และสิทธิในการรับมรดกแก่หญิงชายเสมอภาคกัน
(คณะกรรมการพิจารณาและจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์ 2521 : 18 - 19) บุญเกิม
ไพเราะ ให้ความเห็นว่า กฎหมายครั้งกรุงสุโขทัยได้บัญญัติสิทธิและหน้าที่ของ สตรีฐานะ
ต่าง ๆ ไว้อย่างกว้าง ๆ ทั้งนี้เพราะสังคมในสมัยนี้เป็นสังคมขนาดเล็ก มีประชากรน้อย
จึงไม่มีปัญหาอะไรมากนัก กฎหมายต่าง ๆ ให้สิทธิสตรีเท่าเทียมกับชาย ซึ่งสะท้อนให้เห็น
ว่าวัฒนธรรมและประเพณีไทยไม่ได้จำกัดสิทธิสตรีแต่ประการใด คงพิจารณาว่าสตรีเป็น
สมาชิกในสังคมคนหนึ่งเหมือนผู้ชายค้ำ (บุญเกิม ไพเราะ 2519 : 50 - 55)

ด้านสังคม สังคมสุโขทัยเป็นสังคมชนบทแบบเกษตรกรรม ประชาชนส่วนใหญ่นับถือ
ศาสนาพุทธ ในเวลาว่างประชาชนเข้าร่วมพิธีทางพุทธศาสนาและสนุกสนานกับงานเทศกาล
หรืองานมหรสพ อันเนื่องมาจากการทำบุญในพุทธศาสนา ทั้งหญิงชายมีอิสระในการเที่ยวเตร่
ชมการละเล่นในงานมหรสพ ดังปรากฏหลักฐานจากศิลาจารึกหลักที่ 1 (คณะกรรมการ
พิจารณาและจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์ 2521 : 20 - 21)

"เมื่อกรานกฐิน มีพนมเบ้า มีพนมพาก มีพนมคอกไม้ มีหมอนนั่งหมอนโนน
บริวารกฐินโอยทาน แลปลัดฉิบล้าน ไปสู่คฤตคิกฐินเถืองอรัญญิกพูน เมื่อจัก
เข้ามาเวียงเวียงกันแต่อรัญญิกพูนเท่าหัวลาน คมบงคมกลองค้ำเสียงพาทย์
เสียงพิน เสียงเลื่อน เสียงขับ ไครจักมักเล่นเล่น ไครจักมักหัวหัว ไครจัก
มักเลื่อนเลื่อน..."

คำถามการประกอบอาชีพ หญิงชายในสังคมสุโขทัยมีโอกาสในการประกอบอาชีพเท่าเทียมกัน ดังจารึกหลักที่ 1 ว่า (คณะกรรมการพิจารณาและจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์ 2521 : 18) "...เมืองสุโขทัยนี้ค้ำ ในน้ำมีปลาในนามีข้าว เจ้าเมืองบ่เอาจอบในไพร่ลูทาง เพื่อนจูงวัวไปค้า ขี่ม้าไปขาย ใครจักใคร่ค้าช้างค้า ใครจักใคร่ค้าม้าค้า ใครจักใคร่ค้าเงินค้าทองคำ ใครจักใคร่ค้าผ้าหน้าใส..."

เนื่องจากสังคมสุโขทัยอาชีพเกษตรกรรมเป็นอาชีพหลัก หญิงจึงต้องเข้าร่วมช่วยเหลือครอบครัวทำไร่นาน่าเหมือนผู้ชาย ในเวลารว่างผู้หญิงก็ทำงานอื่นที่มีความจำเป็นสำหรับครอบครัว จนมีสำนวนพูดติดปากกันว่า "เมื่อเสร็จหน้าบ้านผู้หญิงทอดผ้าผู้ชายตีเหล็ก" สำหรับสตรีชั้นสูง สามารถเข้ารับราชการในราชสำนักเหมือนผู้ชาย โดยรับราชการในตำแหน่งที่เกี่ยวกับราชการฝ่ายใน นางนพมาศ เป็นตัวอย่างสตรีชั้นสูงที่ได้เข้ารับราชการเป็นสนมตำแหน่งท้าวศรีจุฬาลักษณ์ แต่หน้าที่ราชการของ สตรีชั้นสูงนี้ไม่สำคัญเท่าชาย เพราะหน้าที่สำคัญคือ การทำสงคราม สตรีเป็นเพียงผู้ประนอมปฏิบัติให้ชายได้รับความสุขเท่านั้น

สถานภาพสตรีด้านต่าง ๆ ที่กล่าวมานี้ แม้จะเท่าเทียมกับชาย แต่สังคมก็ยังยกย่องให้เกียรติชายในฐานะผู้นำ คือ เป็นผู้นำทั้งในระดับประเทศชาติ และในระดับครอบครัว ทั้งนี้เนื่องจากสภาพบ้านเมืองในยุคนั้นยังมีสงครามรบพุ่งกันอยู่ ผู้ชายในฐานะที่เป็นเพศที่แข็งแกร่งกว่าผู้หญิงต้องทำหน้าที่ให้ความคุ้มครองแก่คนในครอบครัว และคนในสังคมจึงดูเหมือนว่าเพศชายมีอำนาจในการปกครองครอบครัวและสังคม อำนาจนี้มาจากความจำเป็นในด้านารปกครอง เพื่อความอยู่รอดของ สังคม ส่วนสตรีซึ่งเป็นแนวหลังก็มีหน้าที่ส่งกำลังบำรุง จึงอาจกล่าวได้ว่า สังคมที่ยังมีสงครามอยู่นั้น ประชาชนต้องร่วมมือช่วยเหลือเกื้อกูลซึ่งกันและกัน ไม่ว่าจะหญิงหรือชาย ดังนั้นสตรีในสังคมสุโขทัยจึงนับได้ว่าเป็นผู้ที่ได้รับการยกย่องในทางปฏิบัติเท่าเทียมกับชาย

สังคมสมัยอยุธยา

กรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานีเมื่อปี พ.ศ. 1893 กษัตริย์พระองค์แรกคือ สมเด็จพระรามาธิบดีที่ 1 หรือพระเจ้าอู่ทอง และสิ้นสุกในปี พ.ศ. 2310 ในแผ่นดินสมเด็จพระที่นั่งสุริยาศน์อมรินทร์ รวมเวลาที่กรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานีแห่งราชอาณาจักรไทย เป็นเวลา

417 ปี มีพระมหากษัตริย์ปกครอง 33 พระองค์ (กรมการชำระประวัติศาสตร์ 2515 : 2) ระยะเวลาอันยาวนานนี้ทำให้ชาวกรุงศรีอยุธยาได้สร้างวัฒนธรรมชนบประเพณีที่มีอิทธิพลต่อสังคมไทยในทุกด้านจนถึงปัจจุบันนี้

ระบบการปกครองในสมัยอยุธยาเปลี่ยนไปจากสุโขทัย (ซึ่งหลักใหญ่เป็นแบบพ่อปกครองลูก) คือ มีการปกครองแบบเจ้าปกครองข้า พระมหากษัตริย์มีอำนาจมากกว่าการปกครองแบบนั้พระเจ้าน้องทรงรับรูปแบบมาจากขอม เพื่อยกฐานะราชวงศ์ให้สูงกว่าพลเมือง (กรมการชำระประวัติศาสตร์ 2515 : 22 - 23) และปรากฏว่า ระบบการขึ้นครองราชย์ของกษัตริย์ในสมัยนี้ไม่ค่อยได้สืบราชสันตติวงศ์เช่นสมัยสุโขทัย หากแต่เป็นการชิงอำนาจกันมากกว่า ผู้ที่มีอำนาจทางทหารมีกำลังทหารมากที่สุดมักจะได้อขึ้นครองราชย์ตลอดระยะเวลา 417 ปี จึงเกิดสงครามแย่งราชสมบัติ กันหลายครั้ง นอกจากสงครามแย่งราชสมบัติแล้วยังมีสงครามกลางเมือง สงครามปราบขบถ และสงครามระหว่างประเทศอีกหลายครั้ง โดยเฉพาะสงครามกับประเทศพม่ามีถึง 24 ครั้ง ซึ่งส่วนใหญ่ฝ่ายพม่ายกทัพมาตีไทย (ถนอม อานามวัฒน์ 2518 : 155)

ในสมัยอยุธยาเริ่มเกิดระบบทาสขึ้น กังหลักฐานในบานแผนกกฎหมายลักษณะลักพาทหนึ่งว่า (สมเด็จพระนเรศวรมหาราชทรงราชานุภาพ 2518 : 11)

"เมื่อครั้งกรุงศรีอยุธยากับกรุงสุโขทัยเป็นไมตรีกันนั้น มีผู้ลักพาทาสในกรุงศรีอยุธยาหนีขึ้นไปเมืองเหนือ พวกเจ้าเงินกราบทูลพระเจ้าน้องขอให้ไปติดตามเอาทาสกลับมาเพราะ 'เมืองท่านเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันแล้ว' กังนี้ แต่พระเจ้าน้องหาทรงบัญชาตามไม่ คำรัสสั่งให้ว่ากล่าวเอาแก่ผู้ขายนายประกัน และมีคำซึ่งยังใช้กันมาปรากฏอยู่คำหนึ่ง ซึ่งเรียกผู้พ้นจากทาสว่า 'เป็นไท'"

กฎหมายอยุธยายอมรับการมีทาส และได้แบ่งประเภทของทาสไว้ 7 พวกด้วยกัน คือ ทาสสินไถ่ ลูกทาสเกิดในเรือนเบี้ย ทาสไค้มาแต่บิดามารดา ทาสท่านให้ ทาสอันได้ช่วยกังวลแห่งคนอันต้องโทษทัณฑ์ ทาสอันไค้เลี้ยงมาเมื่อกาลทุกภิกขະ (ภัย) ทาสอันไค้ควยเชลย (พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก 2506 : ล.2 288)

ม.ร.ว.เสนีย์ ปราโมช (ม.ร.ว.เสนีย์ ปราโมช 2510 : 24 - 25)
อธิบายเกี่ยวกับทาสของไทยว่า

"...โดยทั่ว ๆ ไปเป็นแต่ผู้มีอาสนชาดแคลน ชายตัวเอ่งหรือพี่น้องลูกเมีย
ลงเป็นทาสกรรมกร เพื่อให้เขาใช้ต่างกระยาคอกเบี้ย คือ เอาเงินของเขา
ไปใช้ประโยชน์ ไม่ต้องเสียคอกเบี้ยให้เขา แต่ต้องรับใช้การงาน เขาค้วยมือ
แทนคอกเบี้ย ทาสไทยจึงมีลักษณะและฐานะเป็นข้าเก่าเก่าเลี้ยง ไม่ใช่วัวควาย
สัตว์พาหนะมีฐานะเท่ากับลูกจ้าง (Servant) ที่ไม่ต้องให้ค่าจ้างแม่นายจะ
ลงโทษตีโหมก็ได้ ก็ไม่ต่างอะไรที่พ่อเจ้าเรือนลงโทษตีโหมลูกเมีย ข้าไพร่
ในบ้านค้ายอานาจอิสระที่เขามีต่อคนเหล่านั้น"

นอกจาก ระบบทาสแล้วในสมัยอยุธยา ยังเกิดระบบศักดินาขึ้นอีก ซึ่งเริ่มในสมัย
สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ พระมหากษัตริย์พระองค์ที่ทรงจัดการปกครองให้ต่างไปจาก
สมัยสมเด็จพระเจ้าอู่ทอง เพื่อความเหมาะสมกับสภาพบ้านเมืองขณะนั้น กล่าวได้ว่า การ
ปกครองของพระองค์ได้กลายมาเป็นแบบฉบับของกษัตริย์ในสมัยต่อมาจนถึงต้นสมัยรัตนโกสินทร์
(กรรมการชำระประวัติศาสตร์ไทย 2515 : 23)

ระบบศักดินา เป็นเครื่องแสดงฐานะสภาพความเป็นอยู่ของชายหญิง กฎหมาย
ทำเนียบศักดินาพลเรือนซึ่งตราขึ้นเมื่อปี พ.ศ. 1998 เป็นเครื่องแบ่งฐานะของพลเมืองออก
เป็นชั้น ๆ เพื่อกำหนดสิทธิที่ควรได้ หรือควรเสียให้แตกต่างกัน นอกจากเกณฑ์ดังกล่าวแล้ว
ยังใช้เป็นประโยชน์ในทางอื่น ๆ ได้อีก เป็นต้นว่าใช้เป็นหลักในการปรับโทษ เป็นเครื่อง
กำหนดในการตั้งทนายเมื่อเป็นความกันถึงศาล และกำหนดที่หนึ่งในการเข้าเฝ้าพระเจ้าอยู่หัว
(สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาคำรงราชานุภาพ 2511 : 407) กล่าวได้ว่า
กฎหมายฉบับดังกล่าวได้กำหนดศักดินาของพลเมืองไว้ทุกเพศทุกุระคับ ทุกตำแหน่งหน้าที่
ราชการ และทุกอาชีพ

ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช (ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช 2514 : 172 - 173)
อธิบายว่า ประชาชนทุกคนในสมัยอยุธยาต้องมีศักดินา จะมีมากหรือน้อยนั้นเป็นไปตามตำแหน่ง

หน้าที่ในราชการแผ่นดิน หรืออาชีพ เช่น โพรทรวง มีศักดิ์ 25 ไร่ โพรราบ มีศักดิ์ 20 ไร่ นายโรงละคร มีศักดิ์ 30 - 40 ไร่ และศักดิ์นั้นจะเพิ่มขึ้นหรือลดลงได้ด้วยการกระทำ ถ้าทำความดีความชอบในราชการก็เพิ่มขึ้นเรื่อย ๆ ถ้าไม่รู้จักทำมาหากินต้องยากจนถึงกับต้องไปเป็นทาสผู้อื่น ศักดิ์นั้นก็หมดสิ้นไป นอกจากนี้ศักดิ์ก็ยังเป็นเครื่องกำหนดสิทธิ และหน้าที่ในสังคมอีกด้วย จากสังคมศักดิ์นี้ จึงแบ่งคนออกเป็น 2 กลุ่ม คือ กลุ่มผู้ดีกลุ่มหนึ่ง และไพร่อีกกลุ่มหนึ่ง ผู้ที่มีศักดิ์ตั้งแต่ 400 ไร่ขึ้นไป เรียกว่า ผู้ดี จะมีสิทธิต่าง ๆ มากมาย เป็นคนว่า ตนเองและบุตรในครอบครัวไม่ต้องถูกเกณฑ์ไปใช้งานในราชการ ตลอดจนเมื่อเกิดคดีถึงศาลก็ไม่ต้องไปศาลด้วยตนเอง ส่วนผู้มีศักดิ์ต่ำกว่า 400 ไร่ลงมา ถือกันว่าเป็นไพร่ ไม่มีสิทธิเท่าเทียมกับคนประเภทแรก

ถึงแม้ว่าสังคมจะมีการแบ่งชนชั้นตามศักดิ์ก็ตาม แต่ก็ยังเป็นชนชั้นที่ไม่มีเสถียรภาพหรือความถาวรแต่อย่างใด หากแต่มีการเปลี่ยนแปลงอยู่เสมอ ทุกคนในสังคมไม่ว่าจะเป็นเจ้าหรือขุนนาง หรือเป็นไพร่ ย่อมอยู่ในฐานะเป็นข้าแผ่นดินเสมอกันหมด การแบ่งชนชั้นในสังคมไทยจึงเป็นไปอย่างผิวเผินไม่ฝังลึกในจิตใจของคนไทย เช่น การแบ่งวรรณะในสังคมอินเดีย เพราะประเทศไทยแต่เดิมมิได้มีทาสมาก่อน และไม่ต้องนิตยชนไทย ซึ่งได้รับการกล่อมเกลாதงพุทธศาสนาด้วย พระพุทธศาสนานั้นถึงจะแบ่งชนบุคคลบ้างก็เป็น การแบ่งตามคุณธรรมความดี หรือบารมีที่สร้างสมมา และตามหลักอาวุโส (กรรมการชำระประวัติศาสตร์ไทย 2515 : 38)

สังคมอยุธยา ยังคงเป็นสังคมเกษตรกรรมเช่นเดียวกับสังคมสุโขทัย และประชาชนส่วนใหญ่นับถือศาสนาพุทธเช่นเดียวกัน แม้สมัยนี้จะมีศาสนาอื่นเข้ามาเผยแผ่ก็ตาม โดยเฉพาะศาสนาคริสต์ ซึ่งเริ่มเข้ามาในสมัยสมเด็จพระรามาธิบดีที่ 2 โดยชาวโปรตุเกส และชาวโปรตุเกสทำประโยชน์ให้แก่แผ่นดิน คือ ช่วยทำสงครามกับพม่า ดังนั้นในสมัยสมเด็จพระนเรศวรมหาราช จึงได้พระราชทานที่ดินให้ชาวโปรตุเกสสร้างวัดตามลัทธิศาสนาคริสต์ ในรัชกาลต่อ ๆ มา มีชาวยุโรปหลายเชื้อชาติเข้ามาติดต่อค้าขายและเผยแผ่ศาสนาคริสต์ พระมหากษัตริย์ทรงยินยอมให้พสกนิกรเข้ารับได้ตามใจสมัคร แต่พระองค์ก็ได้ทรงเข้ารับ

(นิโกลาส์ แชรแวงส์ 2506 : 120) นอกจากศาสนาคริสต์แล้ว ยังมีศาสนาอิสลามเข้ามาเผยแพร่ในสมัยนี้อีกด้วย แต่ศาสนาอื่นก็ไม่มีอิทธิพลต่อความรู้สึกนึกคิดของคนไทยเท่าศาสนาพุทธ

เนื่องจากสังคมอยุธยา มีสงครามรบพุ่งกันหลายครั้ง ทั้งสงครามกับประเทศเพื่อนบ้าน และสงครามช่วงชิงความเป็นใหญ่ภายในประเทศ สังคมจึงต้องการผู้ที่มีความเข้มแข็งพร้อมที่จะทำศึกทั้งภายนอกและภายใน ผู้ที่เหมาะสมจะเป็นผู้นำในสภาพสังคมเช่นนี้คือ เพศชาย ดังนั้น สตรีจึงต้องอยู่ในความคุ้มครองของชาย ประกอบกับความเป็นสังคมศักดินา สตรีจะมีฐานะอย่างใดจึงขึ้นอยู่กับศักดินาของสามี นอกจากนี้ระบบเศรษฐกิจเป็นแบบเกษตรกรรม ชายเป็นผู้นำในการผลิตเพื่อหารายได้ให้ครอบครัว ในขณะที่สตรีมีหน้าที่หลักคืองานบ้าน อาจช่วยทำงานหารายได้บ้างในกรณีครอบครัวระดับกลางและระดับต่ำ จึงกล่าวได้ว่า ชายมีอำนาจเหนือหญิง เพราะสังคมกำหนดบทบาทให้เป็นผู้นำทั้งในระดับชาติ ชุมชน และครอบครัว สถานภาพสตรีในสมัยนี้จึงค่อนกว่าชายเมื่อเทียบกับสมัยสุโขทัย

สถานภาพด้านการศึกษาอบรม โดยทั่วไปสตรีไม่มีโอกาสศึกษาอบรมวิชาหนังสือจะเรียนรู้ก็แต่งานบ้าน เนื่องจากระบอบสังคมไทยบังคับให้ชายต้องออกจากบ้านไปราชการทุกปี ปีหนึ่งเป็นระยะเวลานานหลายเดือน หรือในคราวที่ผู้ชายต้องไปราชการสงครามทำให้ผู้หญิงต้องรับภาระหน้าที่ดูแลกิจการภายในบ้านด้วยความจำเป็นบังคับ (ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช 2514 : 177) สตรีชั้นสูงได้รับการศึกษาวิชาหนังสือบ้าง เห็นได้จาก พระเทวีอัศรมหเสีของสมเด็จพระนารายณ์ทรงนิพนธ์โคลงโต้ตอบกับพระสวามี เจ้าฟ้าหญิงกษัตริย์กับเจ้าฟ้าหญิงมกุฎ พระราชธิดาในสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ ทรงนิพนธ์คำหลัง และอิเหนา เป็นต้น ส่วนวิชาหลักยังคงเน้นด้านคหกรรมศาสตร์ และกิริยามารยาท

ด้านครอบครัว การมีทาสในสมัยอยุธยาทำให้สถานภาพสตรีต่ำ เนื่องจากในครอบครัวของชาวบ้านทั่วไปสามีสามารถขายภรรยาได้ บิดาก็สามารถขายบุตรสาวได้โดยไม่ผิดกฎหมาย สำหรับครอบครัวของคนชั้นสูงสตรีไม่มีสิทธิเลือกคู่ครองเอง เพราะบิดามารดาเป็นฝ่ายกำหนดคู่สมรสให้ โดยจะเลือกกลุ่มญาติใกล้ชิด หรือคนที่มีฐานะชาติตระกูลที่เหมาะสมกับคนเท่านั้น (บุญเดิม ไพเราะ 2519 : 65 - 66) นอกจากนี้ชายยังนิยม

มีภรรยาหลายคน การที่สตรีต้องเป็นอนุภรรยาทำให้สถานภาพของสตรีต่ำ เนื่องจากต้องอยู่ในอำนาจของภรรยาหลวง แม้อภรรยาหลวงก็ยังต้องอยู่ในอำนาจของสามี ส่วนภาระหน้าที่ของสตรีทุกระดับชั้นเหมือนกัน คือ คุดูแลบ้านเรือนให้เรียบร้อย และปรนนิบัติรับใช้สามีขณะที่สามีอยู่บ้าน ถ้าครอบครัวที่มีฐานะยากจนสตรีจะต้องทำงานหนักยิ่งขึ้น เพราะนอกเหนือจากงานในบ้านแล้ว ยังต้องทำงานนอกบ้าน เพื่อหารายได้มาช่วยครอบครัวด้วย

ค่านกฎหมาย พระโยยการลักษณะนิวเมียบ ซึ่งตราขึ้นในสมัยพระเจ้าอู่ทอง แบ่งประเภทของภรรยาไว้ 3 ประเภท ได้แก่ เมียกลางเมือง หรือภรรยาหลวง เมียกลางนอก หรืออนุภรรยา และเมียกลางหาสี่ หรือภรรยาทาส (พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก 2505 : ล.2 206) ในกรณีทำความดีความชอบยังได้เมียพระราชทานอีก ดังข้อความจากกฎหมายตราสามดวงว่า (พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก 2505 : ล.1 90) "ผู้ใดชนช้างมีไชย แลเข้าศึกชากหัวช้าง บำเหน็จได้ พานทอง รมคันทอง คานหามทอง แลเมียนาง..."

แสดงว่ากฎหมายเปิดโอกาสให้ชายมีภรรยาได้หลายคน กฎหมายยังได้กำหนดหน้าที่ของภรรยาว่ามีหน้าที่ต้องเคารพเชื่อฟังสามี เพราะเมื่อแต่งงานแล้ว ภรรยาต้องอยู่ในอำนาจของสามี ถ้าภรรยาหาผิดสามีสามารถทำโทษโดยตีภรรยาได้โดยไม่มีความผิด ถ้าภรรยาคว่ำสามีต้องเอาข้าวตอกคอกไม้ไปขอโทษสามี นอกจากนี้กฎหมายยังให้อำนาจสามีเป็นผู้มีสิทธิปกครองทรัพย์สินทั้งหมดโดยภรรยาไม่มีสิทธิ์เหนือทรัพย์สินนั้น เมื่อใดหย่าขาดจากกัน กฎหมายจะแบ่งทรัพย์สินให้ชายได้ 2 ส่วน หญิงได้ 1 ส่วน ตามหลัก "ชายหยาบ หญิงคอน" ยกเว้นบางกรณี เช่น สามีไปมีภรรยาใหม่แล้วพาลโกรธภรรยาเดิม เมื่อหย่ากันให้แบ่งสินสมรสคนละครึ่ง หรือถ้าหญิงมีฐานะดีจะไม่มีสิทธิ์ในทรัพย์สินเลย กฎหมายดังกล่าวทำให้หญิงเสียเปรียบชาย ยังมีบัญญัติจากกฎหมายอีกหลายข้อที่ให้เห็นความเสียเปรียบของฝ่ายหญิง

ค่านสังคม สภาพของสตรีชั้นสูงกับสตรีชาวบ้าน มีความแตกต่างกัน กล่าวคือ สตรีชาวบ้านมีอิสระในการเที่ยวเตร่ ฆ้องงานมหรสพ และคบค้าสมาคมกับเพื่อนต่างเพศได้

กึ่งปรากฏในวรรณคดีหลายเรื่อง เช่น โคลงทวาทศมาส กล่าวถึงการเที่ยวชมงานมหรสพ
ของชายหญิงที่มีความเสมอภาคกัน กึ่งข้อความว่า (พระเยวาราช 2512 : 22)

กรรคึกเคื่อนคั้งแก่ง	โคมทวาย
ทุกทวยหญิงชายแสง	ล่องเหลน
ขับซอเป็แคนหลาย	เพลงพาทย์
กึ่งกึ่งนี้วนาวเต้น	ร่อนรำ

กาพย์ห่อโคลงของพระศรีมโหสถ เป็นอีกเรื่องหนึ่งที่สะท้อนภาพชีวิตของหญิงชาย
ในสมัยอยุธยาได้เป็นอย่างดีว่า มีสิทธิเสรีในการเที่ยวเตร่ ตลอดจนการแสดงความรัก
ด้วยการเกี่ยวพาราสีกัน กึ่งข้อความโต้ตอบระหว่างชายหญิง ดังนี้

ฝ่ายหญิง

คำชายหมายชื่อน้ำ	ลบเลื่อนล้ำค่ากลับกลาย
ร้องรอยถอยถอยหาย	สิ้นชายล่อล่อเสมอกัน
คำชายหมายชื่อน้ำ	เลื่อนลบ
เส้นบ่หายมลายกลบ	เกลื่อนสิ้น
รอยร่องทองแฉวหลบ	หลายเลิศ
แยบคายลายลมสิ้น	ล่อเลี้ยวโลมหญิง

ฝ่ายชาย

ตัวพินกล่าวสาร	คือเหล็กจารลานแผ่นผา
เส้นสายลายเลขา	เป็นปรากฏสศฤหา

คำพิพากษา
คือหลักจารลาบการ
แลเห็นเส้นสายจาร
รจนาปรากฏแก่

เฉลยสาร
อ่านแจ้ง
ลายเลิศ
แต่งไว้ถวาย

(พระศรีมหาโพธิ์ 2502 : 20)

สตรีชั้นสูงและพนักงานชาววัง ขาดอิสรภาพในเรื่องดังกล่าวนี้ เนื่องจากอยู่ใน
พระบรมมหาราชวัง มีกฎระเบียบไม่ให้ออกนอกเขต นอกจากจะตามเสด็จพระราชดำเนิน
เท่านั้น (เมอร์ลีเออร์ เคอ ลาลูแบร์ 2506 : 448)

กานการประกอบอาชีพ สตรีสมัยอยุธยายังคงประกอบอาชีพหลักเช่นเดียวกับ
สตรีสมัยสุโขทัย คือ อาชีพเกษตรกรรม นอกจากอาชีพดั้งเดิมนี้ยังประกอบอาชีพค้าขายอีก
เนื่องจากระบบการปกครองสมัยอยุธยาเกณฑ์ผู้ชายไปรับราชการ เป็นระยะเวลายาวนาน
ทำให้สตรีต้องช่วยเหลือตนเอง และครอบครัวในระหว่างที่ผู้ชายไม่อยู่ ด้วยการค้าขาย
เล็ก ๆ น้อย ๆ (พระบริหารเทพธานี 2508 : 49)

สังคมสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น

ก่อนจะถึงสมัยรัตนโกสินทร์ เป็นสมัยธนบุรีแต่เนื่องจากธนบุรีเป็นเมืองหลวงเพียง
15 ปี มีพระมหากษัตริย์พระองค์เดียว คือ พระเจ้าตากสิน ต่อจากนั้นพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ซึ่งครองราชย์สืบต่อมาได้ย้ายเมืองหลวงมายังกรุงรัตนโกสินทร์
จึงรวบรวมสมัยธนบุรีไว้ในสมัยรัตนโกสินทร์ด้วย

สังคมสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น เป็นสังคมที่ได้รับอิทธิพลมาจากสังคมอยุธยา
เนื่องจากพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก รัชกาลที่ 1 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ทรง
เคยเป็นขุนนางเก่าครั้งกรุงศรีอยุธยา จึงทรงรับเอาวัฒนธรรมการปกครอง ประเพณี
ต่าง ๆ ครั้งสมัยอยุธยามาใช้ในสมัยนี้ด้วย พระราชพิธีต่าง ๆ เป็นต้นว่า พิธีราชาภิเษก
ทรงทำตามระเบียบในปี พ.ศ. 2328 โดยยึดแบบ "ครั้งในหลวงวัดประดู่" (สมเด็จพระ
พระเจ้าอู่ทอง) ซึ่งคณะข้าราชการเก่ามีเจ้าพระยาเพชรพิชัย วาจาระเบียบถวาย พิธี
จักรพรรดิราชาธิราช ซึ่งเป็นพิธีสะเดาะเคราะห์พระเคราะห์ ก็ทำตามแบบกรุงศรีอยุธยาครั้ง

สมเด็จพระมหาจักรพรรดิ พิชัยโสภณศรีราชธิดา ทำตามแบบเจ้าฟ้าพิณทุติ พระราชธิดา
ของสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศแห่งกรุงศรีอยุธยา ฯลฯ การสร้างพระบรมมหาราชวัง
การสร้างวัดพระศรีรัตนศาสดาราม ก็ทรงเอาแบบอย่างมาจากกรุงศรีอยุธยาทั้งสิ้น
(พระวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยาลาภพิทยากร 2525 : 2 - 6)

เมื่อพระองค์ขึ้นครองราชย์ แม้จะยังมีสงครามอีกหลายครั้ง แต่พระองค์ก็สามารถ
ฟื้นฟูวัฒนธรรมค่านิยมต่าง ๆ อีกมาก เช่น (พระวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยาลาภพิทยากร
2525 : 7 - 35)

ค่านิยมค่านิยม ทำสังคายนาชำระพระไตรปิฎก ทรงสร้างและปฏิสังขรณ์วัด ทรง
สนับสนุนสมณปฏิบัติ ทรงกวาดล้างศีลธรรมข้าราชการและพลเมือง พระองค์เองทรงปฏิบัติ
และศึกษาศีลธรรม

ค่านิยมอักษรศาสตร์ ทรงพระราชนิพนธ์เองบ้าง แต่ส่วนใหญ่มีพระราชดำริให้ผู้
รวบรวมเรื่องที่เคยมีมาแต่ครั้งกรุงศรีอยุธยา แต่ถูกทำลายไป เช่น รามเกียรติ์ อุทรุ
อิเหนา พระองค์มีพระราชประสงค์ที่จะรักษาตำนานเดิมของเรื่องไว้ให้จบ เพื่อจะได้เป็น
วรรณคดีประจำพระนคร นอกจากนี้ยังสนับสนุนให้ทวีอื่น ๆ แต่งเรื่องขึ้นบ้าง แปลวรรณคดี
ของประเทศเพื่อนบ้านบ้าง

ค่านิยมกฎหมาย พระองค์ทรงรวบรวมกฎหมายครั้งกรุงศรีอยุธยา และโปรดให้ชำระ
ปรับปรุงแก้ไขของเดิมให้รัดกุมเที่ยงธรรม กฎหมายนี้เรียกว่ากฎหมายตราสามดวง แม้จะ
มีการชำระและประกาศเพิ่มเติมขึ้นใหม่ แต่ก็ไม่แตกต่างไปจากสมัยอยุธยาเท่าใดนัก
กฎหมายตราสามดวงนี้เป็นกฎหมายที่กำหนดสถานภาพและบทบาทสตรีในสังคมรัตนโกสินทร์
ให้เหมือนกับสถานภาพและบทบาทสตรีในสังคมอยุธยาเป็นส่วนใหญ่

ต่อมา ในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรงตราพระราชกำหนด
กฎหมายขึ้นจำนวนมาก และได้พิจารณาถึงสถานภาพสตรีที่ต่ำต้อย เช่น สามีสามารถขาย
ภริยาได้ว่า การให้สิทธิชายขายภริยาได้นั้นเป็นการเห็น "ผู้หญิงเป็นความอยู่ผู้ชายเป็นคน"
จึงทรงให้แก้ไขกฎหมายเป็นว่าสามีจะขายภริยาได้ก็ต่อเมื่อภริยายินยอมด้วย (ธานินทร์
กรัณวิเชียร 2525 : ๘.25) ถึงแม้จะไม่ได้ทำให้ฐานะของสตรีดีขึ้นมากนัก แต่ก็ยังนับว่า
ในรัชกาลนี้สตรีมีสถานภาพสูงขึ้นกว่าเดิม

สถานภาพ สตรีในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นค่อนกว่าชายทั้งในด้านการศึกษา
อบรม คำนครบครัว คำนกฎหมาย คำนสังคม และคำนการประกอบอาชีพ ดังนี้
(บุญยงค์ เกศเทศ 2517 : 146 - 527)

คำนการศึกษา สตรีชั้นสูงได้รับการอบรมทั้งวิชาหนังสือ และวิชาสำหรับกุลสตรี
อันได้แก่ กิจการบ้านเรือน การประกอบอาหาร การประดิษฐ์กรรม การเย็บปักถักร้อย
ตลอดจนกิริยามารยาท ส่วนสตรีชาวบ้านได้เรียนแต่วิชาการบ้านการ เรือน น้อยคนนักที่จะ
ได้เรียนวิชาหนังสือจนอ่านออกเขียนได้ อย่างไรก็ตาม การศึกษาของสตรีทั้งชั้นสูง และ
ชาวบ้าน ต่างก็เน้นในคำนกิจการบ้านเรือนเหมือนกัน ด้วยธรรมเนียมของไทยถือว่า
สตรีที่มีคุณสมบัติเช่นนั้น ต้องมีลักษณะเป็นแม่ศรีเรือนได้ ดังนั้น โอกาสในการศึกษาอบรม
วิชาหนังสือจึงมีน้อยกว่าชาย เนื่องจากภาระหน้าที่ของสตรีไม่เอื้อให้กระทำเช่นนั้น การ
ศึกษาของสตรีจึงเป็นการศึกษาเพื่อบริการชาย เพราะชายเป็นฝ่ายออกไปทำงานนอกบ้าน
เป็นส่วนใหญ่ ถือได้ว่าเป็นการทำงานต่างหน้าที่กัน การศึกษาจึงต่างกัน

คำนครบครัว สตรีชั้นสูงมีหน้าที่ควบคุมดูแลพนักงานชาววัง เพื่อให้ทำหน้าที่
ปรนนิบัติพระมหากษัตริย์ และพระบรมวงศานุวงศ์ได้อย่างเรียบร้อย สตรีพนักงานชาววัง
มีหน้าที่ตามตำแหน่งที่ได้รับมอบหมายเป็นประเภท ๆ ไป ซึ่งส่วนใหญ่เป็นการบริการ
ปรนนิบัติรับใช้สตรีชั้นสูง และพระมหากษัตริย์ ส่วนสตรีชาวบ้านต้องปรนนิบัติสามี อบรม
เลี้ยงดูบุตร และควบคุมดูแลบ่าวไพร่ ส่วนครอบครัวที่มีฐานะยากจน สตรีต้องมีภาระหนัก
มาก กล่าวคือ ต้องทำกิจการงานทุกอย่าง ไม่มีผู้ช่วยเหลือรับใช้ สรุปได้ว่า ทั้งเจ้านาย
สตรีชั้นสูง พนักงานชาววัง และสตรีชาวบ้าน ต่างอยู่ในอำนาจของผู้ชายโดยสิ้นเชิง
เนื่องจากผู้ชายเป็น "ผู้นำ" และ "หัวหน้า" ตลอดจนเป็นผู้บังคับบัญชา ส่วนสตรีเป็น
แต่เพียง "บริวาร" ของชายเท่านั้น

คำนกฎหมาย สตรีชั้นสูง พนักงานชาววัง และสตรีชาวบ้าน ได้รับความคุ้มครอง
จากกฎหมายทัดเทียมกัน แต่ถ้าวเปรียบเทียบกับผู้ชายแล้ว สตรียังเสียเปรียบชายในหลายเรื่อง
เช่น สิทธิในการจัดการเรื่องทรัพย์สินมรดก สิทธิในการทำนิติกรรม สิทธิในการปกครอง
ดูแลบุตร และสิทธิในการฟ้องร้องคดี เป็นต้น สตรีจะกระทำตามอำเภอใจมิได้ และเมื่อ

สามีกระทำความผิดต้องรับอาญาแผ่นดินผู้เป็นภรรยาต้องรับโทษทัณฑ์ตามสามีด้วยเหมือนผู้กระทำความผิดเสียเอง บทบัญญัติในกฎหมายยังกำหนดให้สามีเขียนตีภรรยา หรือนำภรรยาไปเป็นทาสจำนำ ชักคอก หรืออาจขายเสียก็ได้ตามปรารถนา นอกจากนั้นบทลงโทษในคดีต่าง ๆ ส่วนใหญ่สตรีต้องรับโทษหนักกว่าชายทั้งที่เป็นความผิดในกรณีเดียวกัน เช่น คดีข่มขู่สาว เป็นต้น ซึ่งแสดงว่าสถานภาพสตรีในทางกฎหมายนั้นสตรีไม่ได้รับความเสมอภาคเท่าเทียมชาย ไม่แต่เท่านั้นสตรียังตกอยู่ในอำนาจของชายอีกด้วย

ค่าน้ำสงคัม สตรีชั้นสูง และพนักงานชาววังมีสภาพชีวิตความเป็นอยู่สะดวกสบาย สนุกสนานกับเหล่าเพื่อนหญิงด้วยกัน เพราะไม่ต้องรับผิดชอบในการหาเลี้ยงชีพ แต่โอกาสในการติดต่อกับเพื่อนต่างเพศมีน้อย เพราะอยู่แต่เฉพาะในเขตพระราชวัง ซึ่งมีกฎเกณฑ์บริบาลและข้อห้ามมิให้พบปะกับชาย แม้จะใช้หนังสือเป็นสื่อติดต่อกันก็ไม่อาจทำได้ ส่วนสตรีชาวบ้านว่าเป็นชีวิตแตกต่างกับสตรีชั้นสูง และพนักงานชาววัง กล่าวคือ สตรีชาวบ้านต้องช่วยเหลือบิดามารดา หรือสามีประกอบกิจการงานต่าง ๆ ซึ่งอาจเป็นทั้งงานหนัก และงานเบาแล้วแต่สภาพฐานะของครอบครัว ฉะนั้นจึงไม่มีเวลาแต่งกายประกวดประชัน หรือพบปะสมาคมกับเพื่อนฝูงบ่อยนัก จะมีโอกาสอยู่บ้างเมื่อคราวมีงานนักขัตฤกษ์ หรือการละเล่นรื่นเริงตามเทศกาล หรือตามโอกาสเกี่ยวเนื่องกับอาชีพของตน ส่วนในเรื่องการพบปะกับเพศชายนั้น สตรีชาวบ้านมีอิสระเสรีภาพมากกว่าสตรีชั้นสูงและพนักงานชาววัง คือ นอกจากจะมีโอกาสได้พบปะสนทนากับชายในงานมหรสพ หรืองานวัดซึ่งจัดขึ้นตามประเพณีแล้วบางท้องถิ่น เช่น ภาคเหนือ ภาคอีสาน ยังอนุญาตให้หญิงสาวได้พบปะพูดคุยกับชายหนุ่มที่บ้านของฝ่ายหญิงอีกด้วย สำหรับในภาคกลาง และภาคใต้ ไม่มีธรรมเนียมดังกล่าวจึงใช้แม่สื่อ และเขียนเพลงยาวติดต่อกัน ถ้าเปรียบเทียบสถานภาพทางค่าน้ำสงคัมระหว่างหญิงกับชายแล้ว จะปรากฏว่าเกณฑ์ของสังคมกีดกันหญิง ไม่เปิดโอกาสให้หญิงมีบทบาทอย่างเต็มที่ ตรงกันข้ามกับชาย สังคมเปิดทางให้กระทำได้ทุกกรณีโดยไม่ต้องรับคำครหานินทาแต่อย่างใด สถานภาพของสตรีชั้นรัตนโกสินทร์ในค่าน้ำสงคัมจึงค้อยกว่าชาย

ค่าน้ำสงคัม ประกอบอาชีพ สตรีชั้นสูงมีงานหลัก คือ งานรับราชการอยู่ในพระบรมมหาราชวัง มีหน้าที่บังคับบัญชาควบคุมดูแลสตรีพนักงานชาววังให้ประกอบกิจการงานเป็นไป

อย่างเรียบร้อยสม่ำเสมอ โดยมีเบี้ยหวัดเงินปีเป็นค่าตอบแทน งานรองคือ เย็บปักถักร้อย การจัดทำพวงกุญแจ การประกอบอาหารแห้ง ๆ รับประทานเล่น การร้อยดอกไม้แห้ง ดอกไม้สด ฯลฯ สตรีพนักงานชาววังประกอบอาชีพรับราชการในตำแหน่งหน้าที่ต่าง ๆ กัน โดยอยู่ในความควบคุมของสตรีชั้นสูง เช่น เป็นนางละคร นักขับร้อง นักดนตรี มโหรี ปี่พาทย์ เป็นพนักงานจัดทำอาหาร เป็นตำรวจใน ฯลฯ ในบางโอกาสก็ประกอบอาชีพค้าขาย ซึ่งเป็นการซื้อขายกันอยู่เฉพาะภายในพระบรมมหาราชวังเท่านั้น นอกจากนี้ยังเป็นผู้ช่วยสตรีชั้นสูงในการกระทำกิจการต่าง ๆ เช่น งานประดิษฐ์กรรม ร้อยดอกไม้ เป็นต้น สำหรับสตรีชาวบ้านที่มีฐานะดีจะประกอบอาชีพที่ถือว่าเป็นอุตสาหกรรมภายในครอบครัว เป็นต้นว่า งานฝีมือต่าง ๆ เช่น ประภะเย็บปักถักร้อย ทำย้อม หมอน มุ้ง ม่าน สตรีชาวบ้านที่มีฐานะปานกลาง จะช่วยบิดามารดา หรือสามีทำงานต่าง ๆ หลายประเภท ตั้งแต่เกษตรกรรม คือ ทำนา ทำไร่ เลี้ยงสัตว์ งานประภะฝีมือ เช่น เป็นช่างแกะสลักเงินทอง ทำบาตร ทำชันน้ำ หรืองานประภะจักสาน ตลอดจนค้าขาย ส่วนสตรีชาวบ้านที่มีฐานะยากจน นอกจากจะประกอบอาชีพช่วยเหลือเศรษฐกิจของครอบครัวโดยเป็นเกษตรกรแล้ว ยังต้องค้าขาย และรับจ้างอีกด้วย การประกอบอาชีพของสตรีที่มีฐานะปานกลาง และฐานะยากจน ยังไม่สามารถดำเนินธุรกิจได้อย่างอิสระเป็นลำเป็นสันเหมือนชาย เป็นแต่เพียงผู้ช่วยชายเท่านั้น

สรุปลักษณะทั่วไปของสังคมไทยก่อนได้รับอิทธิพลตะวันตก ได้ดังนี้

1. เป็นสังคมเกษตรกรรม ประชาชนประกอบอาชีพทางการเกษตรเป็นหลัก ชีวิตมีความเป็นอยู่อย่างง่าย ๆ ไม่มีพิธีรีตองอะไร จิตใจโอบอ้อมอารี เอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ซึ่งกันและกัน มีความสนิทสนมกัน ให้ความสนใจความเป็นไปของกันและกันมาก นอกจากนี้ยังเคารพเชื่อฟังตามลัทธิอาวุโส มีความผูกพันทางสายโลหิต บิดามารดา รักและห่วงใย ลูกของตนเสมอ ไม่ว่าจะยังเป็นโสดหรือสมรสแล้ว คนในสังคมยึดขนบธรรมเนียมเป็นหลัก ชอบทำตามสิ่งที่เคยทำ หรือที่บรรพบุรุษเคยทำ

2. เป็นสังคมแบบชนชั้น แม้สมัยสุโขทัย จะยังไม่แบ่งชนชั้นอย่างเค็ดชัด แต่ตกมาถึงสมัยอยุธยา และรัตนโกสินทร์ มีการแบ่งคนออกเป็นระดับต่าง ๆ มีชนชั้นสูง เช่น

กษัตริย์ และขุนนาง ชนชั้นกลาง คือ ราษฎรทั่วไป และข้าราชการชั้นผู้น้อย ส่วน ชนชั้นต่ำ ไค่แก๋ ซ้าทาส บริวาร คนรับใช้ กษัตริย์และขุนนางเป็นบุคคลที่มีอิทธิพลมีอำนาจ มากในสังคม คนทั่วไปต้องกลัวเกรง ยอมอ่อนน้อม เคารพบนอบ ไม่กล้าขัดแย้งแข่งขันด้วย ชนชั้นต่ำ คือ ทาส บริวาร ไม่เป็นที่ยอมรับในสังคม

3. เป็นสังคมที่ชายเป็นใหญ่กว่าหญิง ทั้งในค่านิยม เมือง เศรษฐกิจ และสังคม ชายเป็นผู้มีอำนาจในการบริหารบ้านเมือง เป็นผู้ออกกฎหมาย และเป็นใหญ่ในครอบครัว มี หน้าที่เลี้ยงดูภรรยา และบุตร มีอำนาจในการจัดการทรัพย์สินทุกอย่างในครอบครัว เนื่องจาก สังคมให้ชายเป็นใหญ่ ชายจึงนิยมมีภรรยาหลายคน โดยภรรยาเหล่านั้นจะอยู่รวมกันในบ้าน หรือตั้งบ้านเรือนอยู่ในบริเวณเดียวกัน ชายผู้เป็นสามีมีหน้าที่อุปการะเลี้ยงดูลูก ๆ ที่เกิดจาก ภรรยาทั้งหลายของตน ตลอดจนบุคคลที่อยู่ในครอบครัวของตนโดยทั่วถึง

จากลักษณะสังคมดังกล่าว มีผลทำให้สถานภาพของสตรีเป็นรองชาย ทั้งในด้าน การศึกษาอบรม ด้านครอบครัว ด้านกฎหมาย ด้านสังคม และด้านการประกอบอาชีพ ถึงแม้ว่าจะมีสถานภาพเป็นรองต้องตกอยู่ในอำนาจของชาย แต่สตรีไทยก็มีอิทธิพลในครอบครัว มาก เนื่องจากประเพณีไทยยกย่องให้ภรรยาเป็นแม่ศรีเรือน มีอำนาจเต็มที่ในการจัดการ ภายในบ้าน ควบคุมดูแลการใช้จ่าย ตลอดจนเก็บหอมรพริบสิน ซึ่ง เป็นหน้าที่ทางเศรษฐกิจ ที่สำคัญ และยังต้องดูแลสามี และอบรมบุตรธิดาให้เป็นสมาชิกที่ดีของสังคมอีกด้วย

จากสภาพสังคมไทยทั้ง 3 ลักษณะ และสถานภาพสตรีในสังคมไทยดังกล่าวพอ ประมวลได้ว่า ทำให้เกิดคำสอนในเรื่อง ทอ ไนนี้

๑. การประมาณตน สังคมแบบชนชั้นของไทยแบ่งคนออกเป็นสองกลุ่ม คือ ผู้ดี และไพร่ จึงทำให้เกิดคำสอนเรื่อง "การรู้จักประมาณตน" สตรีต้องรู้จักตัวเองว่าสังคม จัดตนอยู่กลุ่มใด ถ้าอยู่กลุ่มไพร่ก็ต้องเจียมตนไม่ทะเยอทะยาน ดังคำสอนที่ว่า "อย่าไต่สูง ให้เกินศักดิ์" ไม่ว่าจะเป็นทางใจหรือทางกาย เช่น การประมาณตนในการแต่งกาย ต้องรู้ ฐานะของตน อย่าแต่งตัวแข่งกับผู้ดี ดังคำสอนที่ว่า

"เห็นผู้ดีมีทรัพย์ประดับแต่ง

อย่าทำแข่งว่าสนากระยาหนั้น"

นอกจากคำสอนแล้ว ยังมีพระราชบัญญัติเกี่ยวกับการแต่งกาย ซึ่งประกาศใช้ในปี พ.ศ. 2343 (สมัยรัชกาลที่ 1) มีเนื้อความบางตอนประกาศห้ามการประดับกายเกินศักดิ์นา กิ่งนี้ (เสถียร ลายลักษณ์ และคนอื่น ๆ 2478 : 79 - 81)

"อย่างธรรมเนียมแต่ก่อนสืบมา จะนุ่งผ้าสมปักทองนากใส่เสื้อครุยกรองคอ, กรองต้นแขน, กรองปลายแขน, จะคาดประคคหนามขนุนได้แต่มหาดไทย กาลาโหมจตุศคม, แลแต่งบุตรแลหลาน, ขุนนางผู้ใหญ่ผู้น้อย, ใต้แต่เสมาแลจ ักควจันจำหลักประดับพลอยแต่เพียงนี้. แลทุกวันนี้ข้าราชการผู้น้อยนุ่งห่มมิได้ ทำตามอย่างธรรมเนียมแต่ก่อน ผู้น้อยก็นุ่งสมปักปทุมทองนาก, ใส่เสื้อครุย กรองคอ กรองมือ กรองสังเวียน กรองสมรส, คาดรักประคค หนามขนุน, กั้ร่มผ้าศรีผึ้ง ตลอดจนจนตำรวจหลวง, ลูกควาวิชกั้ร่มผ้าศรีผึ้งด้วยแต่งบุตร แลหลานแล้ว, บุกลูกประหล่าจำหลักประดับพลอย, แลจุกั้ร่น ประดับพลอย, เพชรถมยาราชาวดี, ใส่เกี้ยวมีกระจังประจำยามสี่ทิศ, บุกลักควจันถมยา ประดับเพชรประดับพลอยสายเข็มขัดมีคอกประจำยาม, เข้าอย่างต้องห้าม เกินบรรดาศักดิ์คิ่คอยู่ แค้นสืบไปเมื่อน่า, ให้ข้าราชการและราษฎรทำตาม อย่างธรรมเนียมแต่ก่อน ครั้นนี้ไปรคเกล้าฯ ให้แต่ขุนนางผู้ใหญ่กั้ร่มผ้าศรีผึ้ง คาดรักประคคหนามขนุน, ห้ามอย่าให้ข้าราชการผู้น้อยใส่เสื้อครุยกรองคอ กรองสังเวียน กรองสมรส, คาดรักประคคหนามขนุน นุ่งสมปักทองนาก, สายเข็มขัดอย่าให้มีคอกประจำยามกั้ร่มศรีผึ้ง ใส่เสื้อครุยใต้แต่กรองปลายมือ จะแต่งบุตรแลหลานก็ให้ใส่ใต้แต่เสมา ักควจันจำหลักประดับพลอยแดง พลอยเขียว แต่เท่านี้อย่าให้ประดับเพชรถมยาราชาวดี, ลูกประหล่าแล้ว, ก็ให้ใส่แต่ลายแทงแลเกลี้ยงเกี้ยว, อย่าให้มีกระจังประจำยามสี่ทิศ, แลอย่า ให้ใส่กระจับปั้งพริกเทศทองคำ, กำไลทองคำใส่เท้าอย่าให้ข้าราชการผู้น้อย แลราษฎรกั้ร่มผ้าศรีผึ้ง, แลกระทำให้นิดคด้วยอย่างธรรมเนียมเกินบรรดาศักดิ์ เปนอันซาคที่เคียว, แลห้ามอย่าให้ช่างทองทั้งปวงรับจ้าง, แลทำจ้เสมาักควจัน ประดับเพชรถมยาราชาวดี แลกระจับปั้งพริกเทศ กำไลเท้าทองคำ แลแหวน

ถมยาราชาวคีประทับพลอย, ห้ามมิให้ซื้อขายเปนอันชาติที่เคียว ถ้า
 ช้าราชการผู้น้อย แลอาณาประชาราษฎร์ ช่างทอง, กระทำให้ผิดด้วย
 อย่างธรรมเนียมแต่ก่อน, จะเอาตัวเป็นโทษจงหนัก, ... แลให้กรม
 พระนครบาลตีของสำคัญ ป่าวร้องประกาศแก่ราษฎรทั้งปวงให้รู้จงทั่ว"

ตามบทพระไอยการบทนี้ แสดงให้เห็นชัดว่า สังคมไทยเป็นสังคมที่แบ่งชนชั้น
 แม้แต่การประทับกาย ก็ต้องประทับตามฐานะ ตามระดับชั้น จะแต่งเกินฐานะไม่ได้
 เพราะเป็นความผิด

2. กิริยามารยาท สังคมเกษตรกรรมเช่นสังคมไทย ประชาชนส่วนใหญ่มี
 ความเป็นอยู่อย่างสุขสบาย ไม่ต้องแข่งขันกันหามาหากิน ชีวิตไม่ต้องต่อสู้ดิ้นรนเนื่องจาก
 มีทรัพยากรอุดมสมบูรณ์ ดังศิลาจารึกหลักที่ 1 ว่า "ในน้ำมีปลาในนามีข้าว" ทำให้
 คนไทยดำเนินชีวิตอย่างเร่ร่อน ๆ ไม่รีบร้อน แม้ชาวต่างประเทศที่เข้ามาอยู่ในเมืองไทย
 ก็ยังสังเกตเห็นความจริงข้อนี้ถึงกับกล่าวว่า (คัมภีร์ เอส บริสโทรฟ 2514 : 83)
 "ชาวสยาม ไม่ชอบการโต้แย้งกันอย่างรุนแรง และไม่ชอบให้ผู้ใดแสดงความโมโหต่อ
 ความล่าช้าของเขา ซึ่งก็เป็นที่ทราบกันดีอยู่แล้วว่าในประเทศสยามนั้นทุกอย่างดำเนินไป
 อย่างไม่รีบร้อน"

ความอุดมสมบูรณ์ในทรัพยากรธรรมชาติ ทำให้คนไทยไม่เห็นความจำเป็นที่จะ
 ทำสิ่งใดอย่างรีบร้อน อิริยาบถต่าง ๆ จึงพลอยเชื่องช้าไปด้วยโดยเฉพาะอย่างยิ่งสตรี
 ซึ่งไม่มีกิจธุระนอกจากบ้านมากนัก จึงได้รับการสั่งสอนให้ "คอยเยื้องยาทรยกย้ายไป
 กลางสนาม" เพราะนอกจากจะไม่พลาดพลังไคอย่างง่ายแล้ว ยังแลดูอ่อนช้อยงดงามอีกด้วย
 และคตินิยมเกี่ยวกับสตรีไทยนั้นถือว่า สตรีที่ดีต้องมีกิริยามารยาทนุ่มนวลกว่าชาย ดังคำสอน
 ที่ว่า (กรมศิลปากร 2505 : 79 - 80)

เกิดเป็นหญิงก็ให้เห็นว่าเป็นหญิง

เป็นหญิงครึ่งชายครึ่งอย่าพึงใจ

อย่าทอหึงกิริยาอหังสา

ใครเขาไม่สรรเสริญเมินอารมณ์

ดังนั้น เมื่อจะลุกจะนั่ง จะเดิน จะนอน ต้องระมัดระวังกิริยาอยู่เสมอ โดยเฉพาะการนั่ง คนไทยสมัยก่อนนิยมนั่งกับพื้น ผู้หญิงนั่งพับเพียบ จึงต้องใช้แขนยันกับพื้นเพื่อช่วยในการทรงตัว จึงมีคำสอนไม่ให้นั่งเท้าแขนทางกายมากเกินไป เพราะจะทำให้การทรงตัวไม่ดี และเป็นท่านั่งที่ไม่สวยงาม นอกจากนี้ยังมีคำสอนให้ระวังง่า เพราะถ้านั่งไม่เรียบร้อย ไม่จัดผ้าปูให้มิดชิด อาจทำให้แลเห็นส่วนที่ควรจะปิดบังด้วย ซึ่งถือว่าเป็นเรื่องที่น่าอายมาก

เกี่ยวกับเรื่องการนอน มีคำสอนให้สตรีที่นอนแต่เช้า มีสาเหตุมาจากสภาพชีวิตของคนไทยส่วนใหญ่ ชายเป็นผู้ออกไปทำงานนอกบ้าน ส่วนหนึ่งเป็นงานเกษตรกรรมเป็นงานที่ต้องใช้แรงงาน อีกส่วนหนึ่งรับราชการ ซึ่งมีบางช่วงที่ต้องเดินทางไปทำงาน เช่นกัน ส่วนผู้หญิงนั้นโดยมากอยู่กับบ้าน การที่ไม่ต้องออกไปประกอบอาชีพนอกบ้านจึงไม่ต้องเหน็ดเหนื่อยจากการตรากตรำกลางลมกลางแดด ดังนั้นจึงควรตื่นเช้าจัดหาอาหารให้บิดาหรือสามี และการตื่นเช้าตรู่ก็ไม่ทำให้เสียสุขภาพ เนื่องจากช่วงกลางวันมีโอกาสพักผ่อน

สังคมให้ความสำคัญกับเรื่องกิริยามารยาทของสตรีมาก โดยเฉพาะสังคมของชนชั้นสูง ดังนั้นจึงมีการอบรมกันอย่างเข้มงวดกวดขัน ดังสมเด็จพระยาคำรงราชานุภาพ ทรงกล่าวว่า มีการอบรม 2 ชั้น คือ (สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาคำรงราชานุภาพ 2506 : 10 - 11)

ชั้นที่ 1 ฝึกหัดมารยาททั้งกิริยาวาจา ตลอดจนสัมมาคารวะต่าง ๆ ที่สตรีในวัยนี้จะพึงกระทำได้

ชั้นที่ 2 ฝึกอบรมเหมือนชั้นที่ 1 แต่ให้ประณีตลึกซึ้งและสูงกว่า พร้อมกับนี้ฝึกภาคปฏิบัติไปด้วย เป็นต้นว่า เวลาท่านผู้สอนไปยังที่สมาคม มักจะให้ลูกศิษย์ถือหีบหมากตามหลัง ไปด้วย เพื่อจะให้เห็นกิริยามารยาท และลักษณะการสมาคมของท่านผู้หลักผู้ใหญ่ ในกิจการต่าง ๆ

กิริยาของสตรีชั้นสูง เป็นที่ชื่นชอบของบุคคลทั่วไป ดังนั้นจึงทำให้มีประเพณีนำลูกผู้หญิงไปฝากไว้บ้านขุนนาง หรือวังเจ้า เพื่อรับการอบรมกิริยามารยาทตามแบบผู้ดี เพราะจะทำให้สตรีมีคุณค่าขึ้น

3. การคบเพื่อน ห้ามคบหญิงชายตัว เนื่องจากสภาพเศรษฐกิจในสังคมแบบเกษตรกรรมสมัยก่อนได้รับอิทธิพลตะวันตก ยังไม่แร้นแค้นเหมือนปัจจุบัน ที่ทำมาหากินยังมีเพียงพอสำหรับชาวไทยในสมัยนั้น ถ้าเป็นคนขยันทำมาหากินก็จะไม่อดตาย แต่ยังมีหญิงจำพวกหนึ่งที่ลงทุนไ้ร่างกายและความสวยงาม ความเป็นเพศหญิงของตนเข้าแลกเป็นเงินที่ช่วยความเกียจคร้านที่จะทำงาน ลาลูแบร์ กล่าวว่า มีหญิงที่ประกอบอาชีพเป็นโสเภณีในสังคมอยุธยาตอนต้นราว 600 คน (เมอร์ลีเออร์ เคอ ลาลูแบร์ 2506 : 331) ในสมัยต่อ ๆ มาก็ก็นคงมีหญิงประเภทนี้อีก สังคมจึงเกียจหญิงประเภทนี้มาก จึงมีคำสอนห้ามสตรีคบหาหญิงประเภทนี้เป็นเพื่อน เพราะจะทำให้ตัวเองเสื่อมเสียด้วย

4. การรักษาฉนวนสงวนตัว คำว่า "รักษาฉนวนสงวนตัว" หมายถึง การครองความสาวไว้ไว้บริสุทธิ์ ไม่ให้ชายฉนวนลามหรือแม่แก่สัมผัสเพียงเล็กน้อย สังคมไทยไม่ว่าจะเป็นสังคมแบบเกษตรกรรมหรือสังคมศักดินา ต่างมีค่านิยมเกี่ยวกับสตรีตรงกัน คือ ต้องการให้สตรีรักษาฉนวนสงวนตัว สตรีที่รักษาฉนวนสงวนตัวจึงจะมีคุณค่าสำหรับชาย ดังคำกลอนที่ว่า (กรมศิลปากร 2513 : 373)

พิเคราะห์เหตุหมายฉนวนควรจะรัก ถ้าชายชมก็จะชักให้ฉนวนคลาย

สังคมไทยก่อนได้รับอิทธิพลตะวันตก ประชาชนมีความสัมพันธ์กันอย่างใกล้ชิด ความสัมพันธ์นั้นเป็นไปทั้งทางบวกและทางลบ ทางบวกคือมีจิตใจเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ช่วยเหลือซึ่งกันและกัน ส่วนความสัมพันธ์ทางลบคือ ให้ความสนใจซึ่งกันและกันเป็นพิเศษโดยเฉพาะเรื่องเสียหายของผู้อื่น สังคมชอบนินทากันให้ได้รับความเดือดร้อนใจ จึงมีการสอนสตรีให้กล่าวคำครหานินทา เรื่องที่สังคมนินทาส่วนใหญ่เป็นเรื่องชู้สาว คำนินทาค่าง ๆ นั้นมีอิทธิพลต่อผู้ถูกนินทาเป็นอันมาก โดยเฉพาะพ่อแม่ของฝ่ายหญิง ย่อมได้รับความอับอาย เสียเกียรติยศชื่อเสียง ดังนั้น จึงต้องหาวิธีป้องกันคำนินทาโดยการสอดส่องดูแลความประพฤติของลูกสาวและอบรมให้รักษาฉนวนสงวนตัวอย่างกวดขัน ทำให้เกิดคำสอนที่ว่า (กรมศิลปากร 2505 : 51 - 52)

ผู้ใดเกิดเป็นสตรีอันมีศักดิ์ บำรุงรักษากายไว้ให้เป็นผล
ส่งนางงามตามระบอบให้ชอบกล จึงจะพ้นภัยพาลการนินทา

5. ความประพจน์ในฐานะภรรยา

5.1 ไม่นิ่งหงเมื่อสามีมีภรรยาหลายคน สังคมไทยให้อ่านาจชายเป็นใหญ่
ในฐานะ "ผู้นำ" และ "ผู้คุ้มครอง" ส่วนหญิงได้รับการปลูกฝังว่าคนอ่อนแอ ต้องอยู่ใน
ความคุ้มครองของชาย ต้องพึ่งบารมีของชาย ดังนั้นความสำเร็จในชีวิตของหญิงคือการได้
แต่งงานกับชายที่มีอำนาจราชศักดิ์ ในสังคมศักดินาหรือสังคมแบบชนชั้น สตรีจะมีฐานะ
เช่นใดขึ้นอยู่กับศักดิ์นาของสามี ตัวสตรีจึงควรมีคุณค่าด้วยตัวของตัวเองหากเป็นดังที่สมเด็จพระ
บรมพระปรมาภิไธยในรศ แสดงไว้ในกฤษณาสมันต์ คำฉันท์ ว่า

"สามีเป็นศรีสวัสดิ์แสดง ศักดิ์สง่าแก่นารี"

หรืออย่างเรื่องเวสสันดร ก็เช่นเดียวกัน มีข้อความว่า

"สามีมีอยู่แล้วเหมือนฉัตรแก้วกันเกศ งามหน้างามเนตรทุกเวลา"

นอกจากนี้ยังมีคาถาภาษาบาลีแสดงความสำคัญของสามีว่า (กรมศิลปากร 2511 : 74)

ชโช รตสูส ปญฺณานิ ชฺชโม ปชฺฌาณมฺหุคฺชีโน
ราชา รฏฺฐสูส ปญฺณานิ ภคฺคา ปชฺฌาณมฺหิตฺถิยา

จากคาถาบาลีบทนี้มีการแปลเป็นภาษาไทยในวรรณกรรมหลายเรื่อง เช่น มหาชาติคำหลวง
แปลดังนี้

ชงชายปลายงอนรด	รดปรากฏด้วยชง เถกอง
ควนนคำเลองแลเห็นไกล	ไฟปรากฏด้วยควนน
ออกขุนชนนวนงยศ	ววยปรากฏด้วยขุน
ผวามีคุณเมียรักษ	เมียรพณักตรด้วยผว

โคลงโลกนิติที่มีข้อความเช่นเดียวกัน ดังนี้ (สมเด็จพระยาเดชาดิศร 2511 : 64)

ราชรถปรากฏกาย	ธงไชย
คว้นประจักษ์แก่ไฟ	เที่ยงแท้
ราชาอิสระใน	สมบัติ
ชายยอมเฉลิมเลิศแล้ว	ปิ่นแก้ว เกศหญิง

โดยส่วนใหญ่ชายที่มีบรรดาศักดิ์สูงมักนิยมมีภรรยาหลายคน ด้วยถือคติว่า "เมียเหมือนหัววัวเหมือนร่ม" หัวหลายหัวใช้ร่มคันเดียวกันได้ถ้ามั่นใหญ่พอ สังคมไทยยอมรับว่าการมีภรรยาหลายคนถือเป็นเกียรติ เป็นสิ่งที่ควรชื่นชมยินดี และเป็นการให้เกียรติภรรยาหลวง โดยยกย่องให้เป็นใหญ่เหนืออนุภรรยาทั้งหลายเกี่ยวกับเรื่องนี้ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช (ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช 2525 : 32 ผ. - 33 ผ.) ได้แสดงทัศนะไว้ว่า

"เป็นการปลดปล่อยสตรีผู้เป็นเอกภรรยาให้พ้นจากฐานะ "ทาสทางเพศ" ทำให้สตรีผู้เป็นเอกภรณยานั้นอยู่ในฐานะเจ้าบ้านเช่นเดียวกับชาย เป็นเพื่อนเป็นที่ปรึกษาหารือ และเป็นผู้ที่รับผิดชอบในความสงบเรียบร้อยภายในบ้าน มีสิทธิและอำนาจที่จะปกครองอนุภรรยาทั้งปวง...จำนวนของภรณยาน้อยแห่งสามีตน และสวัสดิการของภรณยาน้อยนั้นเคยเป็น (Status Symbol) สตรีไทยสมัยหนึ่ง เอกภรรยาของข้าราชการไทยในสมัยก่อนต้องเข้าไปถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยาในพระบรมมหาราชวัง เช่นเดียวกับสามี ซึ่งก็เป็นเครื่องแสดงถึงฐานะอันสูงของสตรีไทยในสังคมอยู่แล้ว แต่ยิ่งกว่านั้นในขณะที่เข้าไปถือน้ำนั้น เอกภรรยาของข้าราชการจะจัดให้อนุภรรยาของสามีถือเครื่องยศตามหลังเข้าไปในวังเป็นที่ประกวดประชันกันมาก ผู้ใดมีอนุภรรยาหน้าตาดี ๆ และแต่งตัวดีตามหลังเข้าไปมาก ก็มีชื่อเสียงว่าเป็นภรณยาก็มีความสามารถ"

ลักษณะค่านิยมที่กล่าวมาทำให้เกิดคำสอนสตรีว่าไม่ให้หึงหวง เมื่อสามีมีอนุภรรยา เพราะถึงอย่างไรสังคมก็ยกย่องภรรยาหลวงมากกว่าอนุภรรยา อนุภรรยาเป็นเพียงเครื่อง

ระดับบารมีของสามีคนเท่านั้น วรรณกรรมทั้งที่ผู้แต่งเป็นชนชั้นสูง และเป็นสามีผู้ซื่อตรง สอนสตรีไว้ตรงกัน คือ ไม่ให้แสดงความหึงหวง

5.2 ชื่อสัจยาค่อสามีเพียงคนเดียว แม้ว่าสังคมจะยอมให้ชายมีภรรยาได้หลายคน แต่ไม่อนุญาตให้หญิงมีสามีเกิน 1 คน ถ้าหญิงมีความสัมพันธ์ทางเพศกับชายอื่นที่ไม่ใช่สามีคนแรก (ในกรณีสามีคนแรกยังมีชีวิตอยู่ และยังอยู่ร่วมครอบครัวเดียวกัน) หญิงนั้นจะได้อธิษฐานว่า คบชู้ เพราะชายคนใหม่ที่ยังมีความสัมพันธ์ด้วยนั้นสังคมไม่ยอมรับว่าเป็นสามี แต่จะเรียกว่า "ชายชู้" มีผู้ให้เหตุผลว่าเป็นเช่นนั้นเพราะสังคมไทยชายเป็นใหญ่ ชายเป็นผู้เลี้ยงดูภรรยา ชายจึงมีสิทธิ์ที่จะสร้างกฎเกณฑ์ให้หญิงอยู่ในอำนาจของตนเพียงคนเดียว การออกกฎหมายบังคับ กังพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวว่า (พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว 2526 : 47) "ตามกฎหมายสยาม และประเทศต่าง ๆ ในบูรพาทิศ กฎหมายอนุญาตให้ชายมีภรรยาได้ไม่ว่ากี่คน แต่หญิงคบชู้เป็นเหตุให้สามีหย่าร้างได้ อีกทั้งทรัพย์สินทั้งปวงก็ถูกริบให้แก่ตัวหมดเลย"

กฎหมายลักษณะฉ้อฉลสมัยอยุธยาครั้งที่เพิ่มขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 1 ในสมัยรัตนโกสินทร์ก็กำหนดบทลงโทษหญิงที่คบชู้ไว้หลายบท แต่ละบทลงโทษอย่างรุนแรง โดยทารุณทั้งจิตใจและร่างกาย เช่น ให้เอาเฉลวปะหน้า หักดอกชบาแดง 2 หู พร้อมทั้งสวมพวงมาลัยดอกชบา เสร็จแล้วนำเอาตัวออกไปเดินประจานตามถนนโดยมีนายฉะมอญนำหน้า การประจานนี้จะทำเป็นเวลา 3 วัน แต่ถ้าเป็นชู้กับชายหลายคนหญิงนั้นจะต้องถูกจับโกนศีรษะเป็น 4 แฉก แล้วเอาตัวขึ้นชานหย่างประจานรอบตลาด จากนั้นให้โบยด้วยลวดหนัง 20 ที แล้วสักรูปชายหญิงไว้ที่แก้ม สำหรับหญิงที่ทำชู้ด้วยชาย 2 คนขึ้นไปในวันเดียวเรียกว่า "หญิงแพศยา" มีบทลงโทษให้เอาปูนเขียนหน้าเป็นตาราง พร้อมทั้งให้สวมพวงมาลัยดอกชบา เอาขึ้นชานหย่างประจาน ให้จงจำชายชู้ไว้ในคาโศกให้นั่งอยู่ที่ชานหย่างของหญิงเป็นเวลา 3 วัน ต่อจากนั้นจึงเอาตัวชายหญิงมาลงโทษโบยอีก นอกจากนี้กฎหมายยังให้สามีฆาตรกรฆ่าและชายชู้ได้ช่วย ถ้าไม่กลัวว่าจะเป็นเวรเป็นกรรมสืบต่อไป (พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก 2505 : 206 - 211)

นางสีดาจึงต้องพิสูจน์ว่านางไม่ได้ข้องเกี่ยวกับทศกัณฐ์ โดยการลุยไฟ กิ่งคำกล่าวของนางคอประราม (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย 2498 : ค.2 232 - 233)

จึงบังคมก้มพักตร์พจนารถ	<u>อันข้าบาทยากเย็นเพราะเป็นหญิง</u>
จะว่าไปไม่มีที่อ้างอิง	ใครจะเล็งเห็นจริงที่ในใจ
เว้นแต่กองเพลิงกาลดำนอัคคี	จะเป็นที่พึ่งพาของข้าได้
ขอพระองค์จงสั่งให้กองไฟ	ที่ในหน้าพลับพลาเวลานี้
<u>ข้าจะตั้งความสัตย์อธิษฐาน</u>	<u>สาบานต่อเบื้องบพศรี</u>
<u>แล้วจะลุยเข้าไปในอัคคี</u>	<u>ถ้าแมนชั่วชีวิตจริงวายปราน</u>

แม้ว่านางจะพิสูจน์ได้ว่านางครองตัวด้วยความซื่อสัตย์ แต่เมื่อกลับมาอยู่ร่วมกัน นางสีดาทำให้ฉิบใจด้วยการเขียนภาพทศกัณฐ์ พระรามถึงกับโกรธแค้นหาว่านางรักชายชู้จึงได้วาดรูปกัณฐ์นั้นจึงสั่งให้ประหารชีวิต นางก็ยอมรับโทษแต่โดยดี กิ่งความว่า (พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก 2515 : 399)

ฉิบแต่เขียนรูปทศกัณฐ์	ไซ้จะจงใจรักยักษ์
ที่ทูลความตามเหตุซึ่งเกิดมี	พระมิได้ไถ่ถามเอาความจริง
มาสั่งให้พิฆาตฆ่าฟัน	สารพันว่าชั่วไปทุกสิ่ง
จนใจสุดที่จะท้วงติง	จะนั่งตายไปตามเวร
อันธรรมชาติโลกทั้งหลาย	เกิดแล้วย่อมตายถ้วนหน้า

จากพฤติกรรมของพระรามตอนนั้นทำให้เห็นว่าอิทธิพลของคำสอนที่ให้สตรีซื่อสัตย์ต่อสามีนั้นยังแน่นในจิตใจสำนึกของทั้งชายและหญิง ชายคาดหวังให้หญิงครองตัวเพื่อตนแม้จะมีอันตรายอยู่รอบตัวหญิง ชายก็หวังว่าหญิงจะต้องสามารถเอาตัวรอดเพื่อชายผู้เป็นสามี หากไม่เป็นไปตามที่ตนคาดหวังก็โกรธแค้นและลงโทษหญิง แม้หญิงเองก็ยอมรับสภาพของตน ชายจะเขียนตีคู่คำ หรือฆ่าฟันก็ยอม

ส่วนนางสุวรรณอำภา ในเรื่องลักษณะนางศันนั้นถูกสามีลงโทษทั้งที่ไม่มีความผิด แต่ นางก็ไม่โกรธเคืองกลับโทษชะตากรรมของตน และยังสู้สุดสำหรับครองตัวด้วยความลำบาก จนพ้นภัยจากยักษ์วิรุณมาศ เมื่อได้พบกับสามีอีกครั้งก็ยินดีพิสูจนความซื่อสัตย์ของตนด้วยการ ดูยไฟ ดังความว่า (สุนทรภู่ 2515 : 252)

ถึงพระองค์มิได้รักสมัครแล้ว
สิ้นชีวิตมิได้คิดแก่ชีวา

แต่นองแก้วก็ยังคิดเส่นหา
ไม่รักหาร่วมห้องเป็นสองชาย

.....

.....

เป็นความสัตย์ของน้องนี้ครองตัว
พระยอกยิ่งชิตียวงศ่อย่าสงกา
แม้พระองค์ยังแคลงกินแทนงน้อง
จะขอสู้อาบานประจານใจ

ไม่คิดชั่วหลงรักกับยักษ์
อันสัจจาขอถวายพระทรงชัย
มิให้หมองหัตยาอัชฌาตย์
จะดูยไฟให้เห็นประจักษ์จริง

การครองตัวของสตรีเป็นไปด้วยความลำบาก เพราะเป็นเพศที่สังคมเปรียบว่า เหมือนดอกไม้ประดับโลกนี้ทั้งงดงาม และให้ชายได้เชยชม ชายจึงถือเป็นธรรมเนียมที่จะ ช่างชิงกันเค็ดคมโดยไม่คิดว่าหญิงนั้นจะมีเจ้าของหรือไม่ ดังคำพูดของท้าวกระหมิงกฤษณ์ เมื่อจะทำสงครามชิงนางบุษบาให้วิหยาสะก่า (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย 2510 : ล.2 120)

"อันชิงนางอย่างนี้ไม่ผิดกรรม
สุดแต่ใครคิดก็ใครได้"

ธรรมเนียมนั้นมีแต่บุราณมา
การอะไรของเขษุสา"

ด้วยเหตุนี้จึงปรากฏว่าวรรณกรรมหลายเรื่องมีเหตุการณ์แย่งชิงนาง เช่น เรื่อง สมุทโฆษคำฉันท์ พินยาชรรณบุตร แย่งเมียพินยาชรรณภิกษุกลางหาว ลักษณะการแย่งชิง อาจมีลักษณะอื่นอีก เช่น แย่งโดยการลักพาหนีไป เช่น เรื่องกาบีกลอนสุภาพ พระยา เวณไศยลักพาตัวนางกาบีกไปถึงวิมานฉิมพลี นอกจากนางกาบีกจะตกเป็นภรรยาของพระยา เวณไศยแล้วยังตกเป็นภรรยา นางอุกฤษณ์อีก เรื่องรามเกียรติ์ ทศกัณฐ์ ใช้อุบายลักพา

นางสีดาไปจากพระราม ส่วนเรื่องขุนช้างขุนแผนนั้น ทั้งขุนช้างและขุนแผนต่างชิงนางวันทองแล้วแต่โอกาสของแต่ละคน

เหตุการณจากวรรณกรรม เช่นนี้ย่อมบ่งชี้ว่าสตรีไม่สามารถคุ้มครองตัวเองได้ แต่ภวีก็สะท้อนความคิดว่า ถ้าสตรีมั่นคง ต่อสามีก็จะปลอดภัยจากชายอื่น เช่น นางบุษบา ในเรื่องอิเหนา นางแก้วกิริยาในเรื่องขุนช้างขุนแผน เป็นต้น ดังจะได้อภิปรายในหัวข้อ อิทธิพลของคำสอนที่มีต่อสตรี

สำหรับสตรีอีกพวกหนึ่งไม่สามารถครองตัวได้ ภวีก็จะแสดงให้เห็นว่าสตรีที่ซื่อตรงต่อสามีนั้น เมื่อไม่สามารถรักษาคณให้พ้นราคีได้ก็ละอายใจ และรู้สึกผิดอย่างรุนแรงแม้มิใช่ความผิดของตน สตรีนั้นก็ยินดีจะตายมากกว่าจะมีชีวิตอยู่ให้อับอาย ดังนางสุจิตราในเรื่องอุณรุท เมื่อรู้ว่าผู้มาสมรสผู้มีใจสามี จึงขอลาตายให้พ้นอาย ภวีบรรยายไว้ดังนี้ (พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก 2515 : 99 - 100)

เสียแรงตั้งใจปรนนิบัติ

ชื่อสัตย์ต่อเป็องบพศรี

รักษากายมิให้ราคี

ครั้งนี้มาทรลักษณ์ไป

ถึงมาครมิชั่วก็เหมือนชั่ว

จะนับว่าตัวดีกระไรได้

เป็นที่คิดนิโยไฟ

จะอยู่โยให้อายในเมืองฟ้า

ขอลาบาทบงสุพระทรงฤทธิ์

ดับจิตจากควาถึงษา

ลงไปตามล้างอสุรา

พระปิ่นเทวาจงปราณี

นางวันทอง ในเรื่องขุนช้างขุนแผน หนถูกรมารคาเขียนตีก็เพื่อครองตัวไว้ทำสามี แม้ในที่สุดจะไม่สามารถรักษาตัวได้ จึงได้รับทุกข์ทรมานแสนสาหัสเพราะถูกประณามว่า "วันทองสองใจ" สังคมรังเกียจมาก ดังคำพูดของ นางทองประศรีที่ห้ามขุนแผนมิให้พานางวันทองกลับมา (กรมศิลปากร 2513 : 366)

แม่นึกเกลียดครั้งเกียจใจ

มันสิ้นไรแล้วหรือทั้งบุรี

ถ้างามรูปงามใจแม่ไม่ห้าม

ควรตามแล้วก็ตามให้เต็มที

นี่งามรูปแต่ใจมันไม่ดี

อย่างนี้มันไม่น่าจะติดตาม

วันทอง หมอง แมน เหมือน แพรนเพชร
จะผูก เรือนก็ไม่รับกับ เรือนงาม

แตก เมื่อก ระจาย ลิ่น เป็น สอง สาม
แม่ จึง ห้าม หวง เจ้า เพราะ เจ็บใจ

จากอุปมาที่ว่า "วันทอง หมอง แมน เหมือน แพรนเพชร แตก เมื่อก ระจาย ลิ่น เป็น สอง สาม จะผูก เรือนก็ไม่รับกับ เรือนงาม"

แสดงว่านางวันทองเป็นหญิงที่ไม่มีคุณค่า ไม่คู่ควรกับขุนแผน ลูกชายของนาง นางทองประศรีมีความคิดเช่นเดียวกับแม่หัว ไปที่คิดว่าลูกของคนที่ที่สุดถูกที่สุด ดังนั้นจึงควรได้แต่สิ่งที่ดีที่สุด หญิงที่น่ารังเกียจ เช่นนางวันทอง จึงไม่ควรคู่กับลูกของนาง

นางเทพทอง ก็มีลักษณะเช่นเดียวกับนางทองประศรี นางห้ามขุนช้างไม่ให้ออกติดตามนางวันทอง ค้ายเหตุผลว่า (กรมศิลป์ากร 2513 : 414)

"มันตามผู้ชายไปใจไม่ตี

ไม่พอที่ติดตามมันทำไม"

ผู้เป็นแม่เช่นนางเทพทอง และนางทองประศรี เป็นผู้เห็นโลกมานาน มองโลก ค้ายทัศนะที่กว้างไกล รู้ว่าสังคมนิยมหญิงชนิกโค และรังเกียจหญิงชนิกโค ดังนั้นจึงไม่ต้องการให้ลูกของคนเกลือกถัวกับหญิงที่สังคมประณาม เพราะจะเสื่อมเสียเกียรติ ขุนแผนเองก็เป็นถึงขุนนาง มีอนาคตที่กว้างไกล ส่วนขุนช้างเป็นเศรษฐีที่มีคนรู้จักทั้งเมือง ถ้ามีภรรยาที่มีมลทิน ก็จะทำให้คนเสื่อมศักดิ์ศรี คนจะมองอย่างดูแคลน ค้ายเหตุนี้แม่จึง ตักเตือนและห้ามปรามลูกตั้งกลาว

ขุนแผนเองแม่จะรักนางวันทองมากก็ไม่สนิทใจเหมือนเดิม ค้างความที่รำพึงกับตัวเองว่า (กรมศิลป์ากร 2513 : 301)

แต่ก็ หวน สง สิ้น น้ำใจนาง

เมื่อ ขุน ช้าง สู้ สม เข้า ชม ได้

เป็น กิน น้ำ เห็น ปลิง ทุก สิ่ง ไป

จะ คั้น รัก เข้า กระไร ให้ รำ คาญ

ข้อความที่ว่า "เป็นกินน้ำเห็นปลิงทุกสิ่งไป" ให้ภาพชัดเจนว่าสิ่งที่คนจะเสพเข้าไปนั้นมีสิ่งที่น่ารังเกียจน่าขยะแขยงอยู่ในนั้น ทำให้สะอึกความรู้สึกทุกครั้งจึงไม่กล้าแม้จะแตะต้อง

อาจกล่าวได้ว่า ชุนแวนเป็นตัวละครที่แสดงให้เห็นธาตุแท้ของผู้ชายไทยว่า แม้จะรักหญิงสักเพียงไร แต่ถ้าวินเห็นว่าหญิงที่ตนรักไปมีเพศสัมพันธ์กับชายอื่นจะโดยเต็มใจหรือไม่ก็ตาม คนก็ไม่สนทใจที่จะรับหญิงนั้นมาเป็นภรรยาของคนอีก

นางวันทองก็ประมาณตนเองว่าเป็นหญิงชั่ว เพราะเป็นภรรยาของชายถึง 2 คน ถึงความที่รำพึงเมื่อตามชุนแวนเข้าป่า (กรมศิลป์ากร 2513 : 410)

อกเอ๋ยเกิดเชิญเป็นสตรี

พอที่จะสุขไม่สุขได้

ไม่รักกายร้ายชมกิริยาไป

เพราะไม่ครองใจจึงได้แก่น

เสียแรงรูงามนามก็เพราะ

ละมุนเหมาะใจชั่วนี้เหลือแสน

ที่คิกลิ้นในดินแดน

ชั่วเล่าใครจะแนกก็ไม่

คำพูดของตัวละครต่าง ๆ ทั้งนางทองประศรี นางศรีประจัน ชุนแวน และ วันทอง ย่อมแสดงว่า สังคมรังเกียจหญิงที่ไม่ครองใจ ครองกาย ซึ่งเรียกว่า หญิงมากชู้หลายตัว เมื่อสังคมรังเกียจพฤติกรรมเช่นนี้จึงอบรมสั่งสอนหญิงให้เคร่งครัดเกี่ยวกับการครองตัว เพื่อสามีเพียงผู้เดียว คำสอนที่ให้หญิงซื่อสัตย์ต่อสามีจึงเกิดขึ้นด้วยเหตุผลดังกล่าว

6. ความรับผิดชอบงานบ้าน

สภาพสังคมไทยชายเป็นใหญ่ คนไทยถือคติว่า "ชายเป็นช้างเท้าหน้า หญิงเป็นช้างเท้าหลัง" การอบรมชายหญิงจึงต่างกัน โดยจะฝึกให้เด็กชายเล่นในสิ่งที่ใช้กำลัง สนับสนุนให้มีความอิสระ เน้นหลักการสร้างความสำเร็จอันเกิดจากความสามารถของตัวเอง ประกอบกับลักษณะสังคมศักดินาอาชีพรับราชการเป็นอาชีพที่มีเกียรติ และตำแหน่งหน้าที่ราชการส่วนใหญ่เป็นตำแหน่งของชาย ดังนั้นพ่อแม่จึงส่งเสริมให้บุตรชายศึกษาหาความรู้เพื่อรับราชการ ประเพณีให้การศึกษาแก่ชายนั้น เนื่องมาจากอิทธิพลของการปกครองในสมัยโบราณตั้งแต่สมัยสุโขทัย ถือเอาการป้องกันบ้านเมืองตั้งเป็นหลัก วางระเบียบการปกครองเป็นอย่างทหาร บรรดาพลเมืองที่เป็นชายฉกรรจ์นับว่าเป็นทหารทุกคน สมเด็จพระยาคำรงราชานุภาพ ทรงอธิบายหน้าที่ของชายไทยว่า เมื่ออายุ 18 ปี ต้องเข้าทะเบียนเป็น "ไพร่สม" ให้มุลนายฝึกหัดและใช้สอย ครั้นอายุได้ 20 ปี ไปเป็น

"ไพร่หลวง" มีหน้าที่รับราชการแผ่นดิน ผู้อื่นจะเอาไปใช้สอยไม่ได้ ไพร่หลวงนี้ต้องรับราชการจนถึงอายุ 60 ปี จึงจะปลดได้ แต่ถ้ามีบุตรส่งเข้ารับราชการ 3 คน ตัวบิดาจึงจะพ้นจากราชการก่อนอายุ 60 ปีได้ ในเวลาปรกติไพร่หลวงในวงราชการนี้ต้องเข้ามาประจำการปีละ 6 เดือน ใค้อยู่ว่าง 6 เดือน กำหนดเวลามาประจำการนี้เรียกว่าเข้าเวร ต้องเอาเสบียงของตนเองด้วย เมื่อถึงสมัยกรุงธนบุรีลดเวลาเข้าเวรเหลือ 4 เดือน ต่อมาในสมัยรัตนโกสินทร์ลดอีกเหลือปีละ 3 เดือน ส่วนบุคคลซึ่งเป็นชั้นนายนั้น ตามประเพณีโบราณต้องรับราชการตลอดชีวิตไม่มีการปลดเกษียณ (สมเด็จกรมพระยาดำรงราชานุภาพ 2518 : 14 - 17) ค่ายเหตุที่ระบอบสังคมไทยบังคับให้ชายต้องออกจากบ้านไปเข้าเวรทุกปี และปีหนึ่งเป็นระยะเวลาานหลายเดือน หรือในคราวที่ผู้ชายต้องไปราชการสงคราม ทำให้หญิงต้องรับภาระหน้าที่ดูแลกิจการภายในบ้าน การศึกษาอบรมของหญิงจึงเน้นด้าน คหกรรมศาสตร์ และอบรมกิริยามารยาทให้เรียบร้อยให้พร้อมที่จะเป็นผู้ปรนนิบัติชายให้ได้รับความสุขหลังจากที่เหนื่อยยากกับการเข้าเวร หรือทำสงคราม งานในความรับผิดชอบของหญิง ได้แก่ เอาใจใส่ดูแลข้าวของเครื่องใช้ ควบคุมบ่าวไพร่ให้ทำงาน ถ้ามีบุตรก็ต้องเลี้ยงดูและอบรมสั่งสอนบุตร รวมความว่างานในบ้านทุกอย่างอยู่ในความดูแลของสตรี คำสอนเกี่ยวกับการเป็นแม่บ้านที่ดีจึงเกิดขึ้นค่ายเหตุดังกล่าว

พอจะกล่าวได้ว่า ปัจจัยทางสังคมที่ทำให้เกิดคำสอนสตรีในเรื่องการเป็นภรรยาที่ดี และแม่บ้านที่ดีนั้น สืบเนื่องมาจากสภาพบ้านเมืองก่อนได้รับอิทธิพลตะวันตก ยังมีสงครามกันอยู่เนือง ๆ ชายซึ่งถือว่าเป็นเพศที่แข็งแรง มีหน้าที่รับใช้ประเทศชาติด้วยการเป็นทหาร หญิงจึงต้องเป็นหลักให้ครอบครัวในยามที่ชายไม่อยู่ ค่ายเหตุนี้สังคมจึงต้องการให้สตรีมีคุณสมบัติพร้อมที่จะเป็นภรรยาที่ดีและเป็นแม่บ้านที่ดี เพื่อให้ครอบครัวเป็นปึกแผ่นมั่นคง ชายจะได้หมกกังวลเกี่ยวกับครอบครัว และตั้งใจปฏิบัติหน้าที่ราชการให้เป็นผลสำเร็จ ซึ่งเป็นผลดีต่อประเทศชาติ ดังนั้นสังคมจึงต้องอบรมสตรีให้รู้หน้าที่ของตนว่าต้องเป็นภรรยาที่ซื่อสัตย์ค้อสามี เชื่อฟังสามี ปรนนิบัติให้สามีมีความสุข เป็นแม่บ้านที่สามารถดูแลบ้านเรือนได้เรียบร้อย จึงสรุปได้ว่า คำสอนสตรีเกิดขึ้นค่ายสาเหตุที่กล่าวมานี้

2. ปัจจัยทางศาสนา

ศาสนา เป็นมูลเหตุหรือบ่อเกิดสำคัญที่ทำให้เกิดแบบแผนอารยธรรมและวัฒนธรรมอันค้ำงามของชาติ ศาสนาพุทธเป็นศาสนาที่คนไทยยอมรับนับถือมาแต่ครั้งโบราณกาล เคมีนับถือพุทธศาสนาลัทธิมหายาน ต่อมาในสมัยพ่อขุนรามคำแหงทรงรับพุทธศาสนาลัทธิหินยานจากลังกา และได้นับถือพุทธศาสนาลัทธินี้สืบต่อมาถึงปัจจุบัน ดังคำอธิบายของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาเดโชวิชิต ราชานุภาพ ว่า (สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาเดโชวิชิต ราชานุภาพ 2503 : 14 - 15)

"...มูลของการสำคัญอีกอย่างหนึ่ง ซึ่งเริ่มรุ่งเรืองเมื่อครั้งพระเจ้ารามคำแหง และอยู่ประจำเมืองไทยสืบมาจนทุกวันนี้คือการนับถือศาสนาอย่างแบบลังกา แต่ก่อนมาเมื่อพวกขอมยังเป็นใหญ่อยู่นั้นในเมืองไทยถือพระพุทธศาสนาตามคติมหายาน ซึ่งแนบมาจากกรุงศรีวิชัยในเกาะสุมาตราเป็นพื้น ครั้นพระเจ้าปรัภักกรมพาทูสิ้นพุทธศาสนาหินยานให้รุ่งเรืองขึ้นในลังกาทวีป ลัทธินั้นแพร่หลายมาถึงเมืองมอญก่อน แล้วจึงมาถึงเมืองไทยแต่นับถือกันอยู่เพียงเมืองนครศรีธรรมราช จนพระเจ้ารามคำแหงแผ่อำนาจเขตไปถึงนั้น ทรงเลื่อมใสจึงรับเอาพระพุทธศาสนาลัทธิลังกาวงศ์ขึ้นมาประดิษฐานในกรุงสุโขทัย แต่นั้นมาลัทธิมหายานก็เสื่อมลงจนสูญไป ถือแต่ลัทธิลังกาวงศ์อย่างเดียวสืบมา"

แม้ว่าชาวไทยจะนับถือศาสนาพุทธเป็นศาสนาประจำชาติ แต่ถ้ามองย้อนกลับให้ถี่ถ้วนแล้วเราจะเห็นว่า นับแต่สมัยสุโขทัยเป็นต้นมา คนไทยนับถือศาสนาพุทธในลักษณะที่ยึดมั่นทางพิธีกรรมเป็นใหญ่ และพิธีกรรมเหล่านั้นจะมีความเชื่อทางศาสนาพราหมณ์แทรกอยู่ด้วย แม้แต่สมัยพระยาธรรมิกราช ซึ่งเป็นสมัยที่ศาสนาพุทธเจริญรุ่งเรือง ศาสนาพราหมณ์ก็เข้ามามีบทบาท ดังจะเห็นจากข้อความในจารีกรวดป่ามะม่วงที่กล่าวว่า (คณะกรรมการพิจารณาและจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์ 2521 : 79) "เวลารุ่งเช้า เมื่อเสด็จประดิษฐานรูปพระมเหศวรรูปพระวิษณุในหอเทวาลัย มหาเกษตรในป่ามะม่วง...นี้ คาบส พราหมณ์ทั้งหลายบูชาเป็นนิตย"

มีผู้ให้ทัศนะว่าการที่พระญาติไทย ทรงบำรุงศาสนาพราหมณ์ เช่น ให้หล่อเทวรูป และสร้างเทวาลัย ทั้งยังจัดระเบียบพิธีพราหมณ์นั้น เป็นอุปายที่ประสานพระพุทธศาสนา กับศาสนาพราหมณ์เข้าด้วยกัน กวดยถือคติว่า เทวคาในศาสนาพราหมณ์ เป็นสัมมาทิฐิ ช่วยรักษาพระพุทธศาสนา (รัตน สกิตานนท์ 2520 : 30) ศาสนาพราหมณ์มีอิทธิพลในสังคมไทยไม่น้อย พิธีต่าง ๆ หลายอย่างมีพิธีพราหมณ์เข้าไปร่วมด้วยจนยากที่จะแยกออกจากกันได้ เช่น ปลูกบ้าน แรกนาขวัญ ฯลฯ อีกประการหนึ่งคคิธรรมทางพุทธศาสนา มิได้มุ่งขัดแย้งต่อสู้ปลัดข่อย เช่น พิธีกรรมในศาสนาพราหมณ์ กวดยเห็นว่ามีเจตนาบริสุทธิ์ เพื่อให้ผู้ปฏิบัติมีความสบายใจ ดังนั้นพุทธศาสนิกชนจึงปฏิบัติทางพราหมณ์ได้ เพราะไม่มีข้อห้ามไว้

แม้ว่าคนไทยทั่วไปจะยอมรับพิธีกรรมทางศาสนาพราหมณ์ แต่ก็ยึดมั่นในหลักธรรม คำสอนของพุทธศาสนา ชีวิตของคนไทยมีส่วนเกี่ยวข้องกับพุทธศาสนามาเป็นเวลายาวนาน ความคิด ความปรารถนาของบรรพบุรุษ และจิตใต้สำนึกของคนไทยส่วนใหญ่ได้รับอิทธิพลมาจากหลักการและเหตุผลตามหลักธรรมคำสอนของพุทธศาสนา ดังนั้น จารีต ประเพณี และขนบธรรมเนียมวัฒนธรรมส่วนใหญ่จึงมีความเกี่ยวข้องกับหลักธรรม คำสอนของพุทธศาสนาแทบทั้งสิ้น จึงอาจกล่าวได้ว่าพุทธศาสนาเป็นปัจจัยสำคัญประการหนึ่งที่ทำให้เกิดคำสอนสตรี

คำสอนสตรีที่มีที่มาจากศาสนา มีดังนี้

1. เรื่องกิริยามารยาท

1.1 การเดิน พุทธศาสนา กล่าวว่า "สตรีเป็นภัณฑะของบิคามารคา" (สุคนธ์ 2521 : 57) เพราะฉะนั้นกุลสตรีทุกคนจึงต้องระมัดระวังรักษาตัวให้ดีที่สุดในทุกสถาน มิให้อวัยวะต่าง ๆ พิกลพิการไปโดยไร้เหตุ ดังเช่น การปฏิบัติตัวของนางวิสาขา ซึ่งถือว่าเป็นตัวอย่างของกุลสตรีในเรื่องการเดิน มีเรื่องว่าในขณะที่นางจะไปอาบน้ำเผอิญฝนตก เด็กหญิงรุ่นราวคราวเดียวกันพากันวิ่งเข้าสู่ศาลา แต่นางวิสาขาหาได้วิ่งเหมือนเด็กคนอื่นไม่ นางคอย ๆ เดินไปจนเครื่องนุ่งห่มเปียกปอนหมด การที่เป็นเช่นนั้นนางอธิบายว่าของ 4 ประเภทถ้าวิ่งแล้วข้อมไม่คงงาม คือ

ชยันไม่เกียจคร้าน ส่งเคราะห์คนข้างเคียงของสามี ประพฤติเป็นที่พอใจ
ของสามี รักษาทรัพย์ที่สามีหามาได้ นารีโคยอม ประพฤติเป็นที่พอใจ
ของสามีอย่างนี้ นารีนั้นยอมเข้าถึงความ เป็นเทวดาเหล่ามหาปกาปิกา

(อนุรุทธสูตร 53/333)

พุทธศาสนา ยังแบ่งภรรยาออกตามความประพฤติ เป็น 7 ประเภท
ดังนี้ (ภริยาสูตร 121 - 123/35)

"ภริยาผู้มีใจประทุษร้าย ไม่อนุเคราะห์ด้วยประโยชน์เกื้อกูล ยินดี
ในชายอื่น กูหมิ่นสามี เป็นผู้อันเขาซื้อมาด้วยทรัพย์ พยายามจะพาตัว
ภริยาของบุรุษเห็นปานนี้ เรียกว่า วชกาภริยา ภริยาเสมอด้วยเชลยฆาต

สามีของหญิงประกอบด้วยศิลปกรรม พาณิชยกรรม และกสิกรรม
ได้ทรัพย์มา ภริยาปรารถนาจะยึดยกทรัพย์แม้มีอยู่เพียงเล็กน้อยนี้ไว้
ภริยาของบุรุษเห็นปานนี้ เรียกว่า โจริภริยา ภริยาเสมอด้วยโจร

ภริยาที่ไม่สนใจการงาน เกียจคร้าน กินมาก ปากร้าย ปากกล้า
ร้ายกาจ กล่าวคำเหยียด ชนชู้ด้วยผู้ชั้นแข็ง ภริยาของบุรุษเห็นปานนี้
เรียกว่า อัยยาภริยา ภริยาเสมอด้วยนาย

ภริยาใด อนุเคราะห์ด้วยประโยชน์เกื้อกูลทุกเมื่อ ตามรักษาสามี
เมื่อแมารักษาบุตร รักษาทรัพย์ที่สามีหามาไว้ได้ ภริยาของบุรุษเห็น
ปานนี้ เรียกว่า มาตาภริยา ภริยาเสมอด้วยมารดา

ภริยาที่เป็นเหมือนพี่สาว น้องสาว มีความเคารพในสามีของคน
เป็นคนละเอียดรอบคอบ เป็นไปตามอำนาจสามี ภริยาของบุรุษเห็นปานนี้เรียกว่า
ภคินีภริยา ภริยาเสมอด้วยพี่สาวน้องสาว

1. พระราชาที่ทรงเครื่องกัน
2. ช่างมงคลที่ถือของพระราชาที่ประทับเครื่องแล้ว
3. บรรพชิต และ
4. กุลสตรี

ของทั้ง 4 ประเภทนี้ไม่สมควรแก่การวิ่ง โดยเฉพาะสตรีนางอธิบายต่อไปว่า เมื่อวิ่ง ไปย่อมถูกคิดนิพนธ์ว่าร้ายต่าง ๆ (ไม่ได้หมายถึงกีฬา) กุลสตรีจึงควรที่จะเดินอย่าง เรียบ ๆ สงบเสงี่ยม จึงจะงดงาม ถ้าวิ่งไปเพื่อเหยียบชายฉันทู่ง หรือลื่นตกหล่นลงบนพื้น มือหรือเท้าอาจถึงหักทำให้เสียโฉมได้ ภัณฑะอันควรค่าของบิคารมารค้าย่อมเสื่อมไปฉับไฉน ฉะนั้น (ในอินทียโบราณถือว่าสตรีต้องมีการชื้อชาย)

1.2 การนั่ง จากเรื่องราวของนางวิสาขาอีกเช่นกัน ษัตริย์เศรษฐีบิดา ของนางให้โอวาทแก่นางก่อนไปอยู่บ้านสามีว่า "จงนั่งให้เป็น" หมายความว่า เมื่อสามี หรือบิคารมารคของสามี หรือผู้ใหญ่ อันเป็นที่เคารพนับถือนั่งอยู่ในที่ต่ำ ก็อย่าได้นั่งบนที่สูงกว่า เพราะเป็นกิริยาที่ไม่งาม ไม่สมเป็นกุลสตรี (วสิน อินทสระ 2509 : 222)

1.3 การนอน โอวาทของษัตริย์เศรษฐี มีว่า "จงนอนให้เป็น" นาง วิสาขา อธิบายให้บิดาของสามีฟังว่า หมายถึง เมื่อมารคาบิดาของสามี หรือสามี ยัง ไม่นอน ก็ยังไม่ควรนอน ควรปฏิบัติท่านเหล่านั้นให้มีความสุข เมื่อท่านนอนแล้วจึงค่อยนอนทีหลังและ นอนวางมือวางเท้าให้เรียบร้อย พยายามตื่นก่อนสามี และมารคาบิดาของสามีจัดแจงน้ำ และไม้ชำระพัดไว้คอยท่า เสร็จแล้วดูแลเรื่องอาหารเครื่องบริโภคน้ำสำหรับท่าน (วสิน อินทสระ 2509 : 223)

2. เรื่องการเลือกคู่ครอง พุทธศาสนาสอนสตรีไม่ให้เลือกชายที่มีนิสัยกลับกลอก มาเป็นคู่ครอง ดังความว่า (สุตติพงษ์ ตันตยาพิศาลสุทธิ 2520 : 134)

"อย่าคบบุรุษผู้มีจิตใจกลับกลอก คู่จันทน์ที่ย่อมควายขมั้น รักร่าง หน่ายเร็ว
ถึงแม้ว่าพื้นชมพูทวีป จะพึงไร้มนุษย์ จงเว้นคนเช่นนั้นเสียให้ห่างไกล

เหมือนบุคคลผู้ละเว้นอธิษฐานที่ดูร้าย เหมือนบุคคลละเว้นหนทางที่
เบื้อนคูด และเหมือนบุคคลผู้ไปช่วยยานละเว้นหนทางขรุขระฉะนั้น"

(หลัทธิพรากชาคก 42/385)

3. เรื่องการปฏิบัติต่อสามี พระพุทธองค์ได้วางแนวทางและหน้าที่สำหรับ
บุคคลในฐานะสามีภริยาพึงปฏิบัติต่อกัน โดยหน้าที่ 5 สถานของภริยา คือ

1. จัดการงานดี
2. สงเคราะห์คนใกล้เคียงของสามีดี
3. ไม่ประพฤตินอกใจสามี
4. รักษาทรัพย์ที่สามีหามาได้
5. ชยันไม่เกียจคร้านในกิจการทั้งปวง

นอกจากกำหนดหน้าที่ของภริยาแล้ว พระพุทธองค์ยังทรงกำหนดหน้าที่สามีที่ต้องอนุเคราะห์
ภริยาไว้ 5 สถาน คือ (พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่ม 3 2500 : 247)

1. ยกย่องว่าเป็นภริยา
2. ไม่คูหมิ่น
3. ไม่ประพฤตินอกใจภริยา
4. มอบความเป็นใหญ่ให้
5. ให้เครื่องแต่งตัว

คำสอนดังกล่าวมุ่งสอนทั้งภริยาและสามี เพราะพระพุทธองค์ทรงตระหนักถึง
ความสำคัญของครอบครัว และเพื่อให้การอยู่ร่วมกันของบุคคลในครอบครัวเดียวกันเป็นไป
อย่างสงบสุข จึงได้วางแนวทางปฏิบัติเอาไว้ นอกจากนี้ยังมีคำสอนหมวดอื่นที่สอนภริยา
โดยเฉพาะ เช่น อนุรุทธสูตร สอนว่า (สุตฺตนิพนธ์ คัมภีร์ปิฎกบาลีสถิติ 2520 : 148)

"สุภาพสตรีผู้มีปริชา ย่อมไม่คูหมิ่นสามีผู้หมั่นเพียร ขวนขวายอยู่เป็นนิตย์
เลี้ยงตนอยู่ทุกเมื่อให้ความปรารถนาทั้งปวง ไม่ยังสามีให้ชุ่นเคืองด้วย
ถ้อยคำแสดงความหึงหวง และยอมบูชาผู้ที่เคารพทั้งปวงของสามี เป็นผู้

ภริยาใดในโลกนี้เห็นสามีแล้ว ชื่นชมยินดีเหมือนเพื่อนผู้จากไปนาน แล้วกลับมา เป็นหญิงมีตระกูล มีศีล มีวัตร ปฏิบัติสามี ภริยาของ บุรุษเห็นปานนี้ เรียกว่า สขีภริยา ภรรยาเสมอด้วยเพื่อน

ภริยาใดสามีเข้ยนตี ชูตะคอกก็มีโกรธ มีคิพิโรธโกรธตอบสามี ออกหนได้ เป็นไปตามอำนาจสามี ภริยาของบุรุษเห็นปานนี้ เรียกว่า ทาสีภริยา ภริยาเสมอด้วยทาสี

ภริยาที่เรียกว่า ราชกาภริยา 1 โจรีภริยา 1 อัยยาภริยา 1 ภริยาทั้งสามจำพวกนั้น ล้วนแต่เป็นคนทุศีล หยามช้ำไม่เอื้อเฟื้อ เมื่อ ตายไปย่อมถึงนรก

ส่วนภริยาที่เรียกว่า มาตาภริยา 1 ภคินีภริยา 1 สขีภริยา 1 ทาสีภริยา 1 ภริยาทั้งสี่จำพวกนี้ เพราะตั้งอยู่ในศีล ถนอมรักไว้อย่าง ยืน เมื่อตายไป ย่อมเข้าถึงสุคติ"

นอกจากนี้เรื่องราวของนางวิสาขามหาอุปัชฌาย์ได้ชื่อว่าเป็น "เบญจกัลยาณี" ยังมีคำสอน ให้สตรีปฏิบัติต่อสามีว่า "จงบริโภคให้เป็น" "จงบูชาเทวดา" "จงบูชาไฟ"

"จงบริโภคให้เป็น" หมายความว่า อย่าบริโภคก่อนสามี หรือบิคามารคาของ สามี คอยดูแลให้ท่านบริโภคแล้วจึงค่อยบริโภคทีหลัง หรืออย่างน้อยก็บริโภคพร้อมกัน ในการบริโภคนั้น ควรสำรวมภริยาให้เรียบร้อย ไม่มูมมาม ไม่บริโภคเสียงจิบ ๆ เหมือน อากาการแห่งสุกร ไม่บริโภคให้เมล็ดข้าวตกเรียราคคังอากาการแห่งเป็ด

"จงบูชาเทวดา" หมายความว่า ให้บูชาสามีทั้งกาย และใจ มีความเคารพ และจงรักในสามีเหมือนเทวดา

"จงบูชาไฟ" หมายความว่า ให้บูชามารคาบิคาของสามี ท่านทั้งสองเปรียบ เสมือนไฟ อาจจะทำให้คุณให้โทษได้ ถ้าปฏิบัติดีก็จะให้คุณ แต่ถ้าปฏิบัติไม่ดีก็จะให้โทษมาก เพราะฉะนั้นจึงควรปฏิบัติต่อบิคามารคาของ สามีด้วยดี มีสัมมาคารวะ ไม่ดูหมิ่น

(วสิน อินทสระ 2509 : 224)

สตรีในสมัยพุทธกาลที่ได้รับยกย่องว่าประพฤติกิริยาดีคือสามีปรากฏชื่อเป็นตัวอย่าง
ในพระไตรปิฎก พฤติกรรมของสตรีเหล่านั้นเป็นคำสอนทางอ้อมที่พุทธศาสนาต้องการให้
พุทธศาสนิกชนสตรีถือเป็นแบบอย่าง สตรีที่ประพฤติกิริยามีหลายคน เช่น (ปาริชาติ
นันทกานนท์ 2523 : 155 - 157)

นางนันทนา เป็นผู้มีความจริงรักภักดีต่อนันทกุมารผู้เป็นสามีในนาม แม้ยังมีได้อยู่
ร่วมกัน เพราะนันทกุมารออกบวชเสียในวันทำพิธีวิวาห์มงคล นางก็ไม่ยอมมีสามีใหม่
ยังรักษาความบริสุทธิ์แห่งพรหมจรรย์ไว้ และภายหลังที่พระพุทธองค์ทรงอนุญาตให้สตรีบวช
นางก็ออกบวช และสำเร็จอรหัตตผล

นางมุกตา ธิดาของโอรสาคกพรพราหมณ์แห่งโกศลรัฐถูกบังคับให้แต่งงานกับพราหมณ์
หลังค่อมพิการ นางไม่พอใจที่จะอยู่ร่วมกับสามีพิการนั้น แต่นางก็ไม่ประพฤตินอกใจ แต่
เสนอให้สามีอนุญาตให้นางออกบวช

นางจาปา ภริยาอุปลกาชีวก มีสามีที่เมาสุราเป็นอาเจิน ทั้ง ๆ ที่นางไม่พอใจและ
ดูหมิ่น แต่นางก็ไม่ประพฤตินอกใจสามี

กรณีของสตรีที่กล่าวนามมานี้สะท้อนให้เห็นว่าแม้สามีจะเป็นผู้บกพร่อง แต่สตรีก็ไม่
ประพฤตินอกใจสามี จึงนับว่าเป็นสตรีที่ดี เพราะมิได้ยื่นมือช่วยชายอื่น

สตรีคนสำคัญที่ปรากฏอยู่ในมหาชาติชาดก คือ พระนางมัทรีเมียของพระเจ้าเวสสันดร
เมื่อพระเจ้าเวสสันดรถูกเนรเทศให้ไปอยู่ป่า พระนางก็ได้ตัดของน้อยหาความสุขสบายส่วนตัว
อยู่ในวัง แต่มีความรักความภักดี ต้องการจะปรนนิบัติร่วมทุกข์ร่วมสุขจึงได้ติดตามพระเจ้า
เวสสันดรไปอยู่ป่า พระนางมัทรีจึงได้ชื่อว่า เป็นยอดภรรยา ดังความว่า

"หญิงใจเมื่อสามีซัดสนก็ซัดสนด้วย เมื่อสามีมั่งคั่งก็พลอยมีชื่อเสียงด้วย
หญิงนั้นเป็นยอดภรรยา"

(พ.ชา 27/581/137)

"หญิงมั่งคั่ง ผู้ทรงเกียรติ ย่อมร่วมสุขร่วมทุกข์ของสามีที่จน หญิงมั่งคั่ง
ผู้ทรงเกียรติ ย่อมร่วมสุขทุกข์ของสามีที่มั่งคั่ง เทพเจ้าย่อมสรรเสริญ
หญิงนั้นแล เพราะเจ้าหลอนทำกิจที่ทำได้ยาก"

(ชุ. ชา' 28/1093/335)

พระนางมัทรีมิได้เป็นยอดภรรยาเพียงชาติเดียว แต่ทรงเป็นยอดภรรยาที่จงรักภักดี
ชื่อสัตย์ต่อสามีทุกชาติทุกภพ ดังปรากฏในปฐมสมโพธิกถา ปริเฉทที่ 18 "พิมพ์พิลาป
ปริวิตต์" พระพุทธเจ้าทรงเทศนาให้เห็นว่าพระนางพิมพ์นั้น ชื่อสัตย์และจงรักภักดีต่อ
พระองค์มาทุกชาติ ดังความว่า (สมเด็จพระปฐมบรมมหาชนก 2508 : 277)

"ซึ่งโยสชราเทวีมีจิตสนิทเสนหาสามีภักดี ในตถาคต กาลบัดนี้มีผู้
อศรรายในอดีตกาลก่อนบังเกิดในกำเนิดแห่งสัตว์ดิรัจฉานนั้น ก็ได้ยินดี
ในถ้อยคำแห่งพระยาพาราณสี **อินทิสริยาศิ**ใหญ่ยิ่งมาวิงวอนประโลมเล่า
ก็ได้เอาใจใส่โสมนัสปฏิบัติสัปรบปรวน ตั้งแต่สุจริตเสนาหาในตถาคตนั้นคง
บมิได้กัมปนาท ประหนึ่งสิเนรุราชบรรพตปรากฏในสกลโลกชาตุ ประสาท
ชีวิตเป็นทานแก่ตถาคตเป็นมหัศจรรย์ยิ่งอันใหญ่หลวง "

เรื่องราวของพระนางมัทรีเป็นที่แพร่หลายมาก ดังปรากฏว่า วรรณคดีพุทธศาสนา
เรื่องนี้มีอยู่หลายสำนวน เช่น มหาชาติคำหลวง กาพย์มหาชาติ มหาเวสสันดรชาดก และ
มหาชาติของท้องถิ่นต่าง ๆ อีกมาก นอกจากนี้ประเพณีมีเทศน์มหาชาติยังทำให้คนไทยรู้จัก
เรื่องนี้เป็นอย่างดี จึงอาจกล่าวได้ว่า คำสอนที่ให้การรักษาสัตย์ จงรักภักดี และร่วมทุกข์
ร่วมสุขกับสามีน่าจะมีอิทธิพลมาจากพุทธศาสนาด้วย

4. คำสอนเกี่ยวกับการเป็นแม่บ้านที่ดี

4.1 การอุปการะดูแลคนในบ้าน โดยเฉพาะบ่าวไพร่

พุทธศาสนาสอนให้ปฏิบัติชอบต่อบุคคล 6 ประเภท ที่เรียกว่า ทิศ 6 สำหรับข้าทาสบริวารนี้จัดเป็นทิศเบื้องต่ำ ควรบำรุงด้วยสถานห้า คือ

1. ค้ำยจัดการงานให้ทำตามสมควรแก่กำลัง
2. ค้ำยให้อาหารและรางวัล
3. ค้ำยรักษาในคราวเจ็บไข้
4. ค้ำยแจกของรสแปลกประหลาดให้กิน
5. ค้ำยปล่อยในสมัย

4.2 รมักระวังเรื่องการพูด เป็นเรื่องที่บิดาของนางวิสาขาสอนนางก่อนจะไปอยู่บ้านสามี โดยสอนว่า "จงอย่านำไฟในออก" "จงอย่านำไฟนอกเข้า" นางอธิบายให้บิดาของสามีฟัง ดังนี้ (วคิน อินทสระ 2509 : 221)

"จงอย่านำไฟในออก" หมายถึง ถ้าหากมีเรื่องยุ่งยากในครอบครัวอย่าได้นำเรื่องเหล่านั้นไปเล่าให้ชาวบ้านฟัง เพราะเป็นการประจานตัวเอง

"จงอย่านำไฟนอกเข้า" หมายความว่า อย่าได้นำเรื่องยุ่ง ๆ ภายนอกบ้านมาก่อความรำคาญแก่สามี หรือบิดามารดาแห่งสามี

4.3 รมักระวังข่าวของเครื่องใช้ตลอดจนเงินทอง เรื่องของนางวิสาขาอีกเช่นเดียวกัน โอวาทที่นางรับจากบิดาเมื่อจะไปอยู่บ้านสามี มีว่า "จงให้แก่คนที่ให้" "จงอย่าให้แก่คนที่ไม่ให้" นางอธิบายดังนี้ (วคิน อินทสระ 2509 : 221)

"จงให้แก่คนที่ให้" หมายความว่า เมื่อมีผู้มาขืมของใช้หรือเงินทอง ถ้าเขาใช้คืน ก็ควรให้เขายืมต่อไปในคราวหน้า

"จงอย่าให้แก่คนที่ไม่ให้" หมายความว่า ถ้าใครขืมเงินทองของใช้ไปแล้วไม่ใช้คืน นำไปแล้วเฉยเสีย แสดงถึงความเป็นคนมีนิสัยไม่ซื่อ คราวต่อไปอย่าให้ยืมอีก โดยเฉพาะเงินทอง เป็นของที่ทำให้มิตรรักกันก็ได้ แยกกันก็ได้

4.4 มีจิตใจโอบอ้อมอารีต่อญาติพี่น้อง เป็นโอวาทข้อหนึ่งที่นางวิสาขาได้รับจากบิดา ซึ่งสอนว่า "จงให้แก่คนที่หิวโหและไม่มีให้" เมื่อบิดาของสามีส่งยานางจึงอธิบายว่า หมายถึง เมื่อญาติพี่น้องประสบความทุกข์ยาก บากหน้ามาพึ่ง จะเป็นการกั๊กยึดหรือขอกก็ตาม ควรให้แก่ญาติพี่น้อง เขาจะใช้กินหรือไม่ก็ตาม เพราะเป็นญาติพี่น้องต้องสงเคราะห์ตามควรแก่ฐานะ (วคิน อินทสระ 2505 : 222)

เรื่องราวของนางวิสาขาแพร่หลายไม่น้อย เนื่องด้วยพระพุทธองค์ทรงยกย่องให้นางเป็นเลิศแห่งอุบาสิกา

5. คำสอนเกี่ยวกับการปฏิบัติต่อบุตร

ในทางพุทธศาสนา มารดาเป็นทิศเบื้องหน้า ส่วนบุตรเป็นทิศเบื้องหลัง มารดาจึงควรอนุเคราะห์บุตรด้วยสถานห้า ดังนี้

1. ห้ามจากความชั่ว
2. ให้ตั้งอยู่ในความดี
3. ให้ศึกษาศิลปวิทยา
4. หากรรยาที่สมควรให้
5. มอบทรัพย์ให้ในสมัย

นอกจากคำสอนสตรีทั้ง 5 หัวข้อดังกล่าวแล้ว ยังมีคำสอนทั่วไปซึ่งสอนทั้งชายและหญิง เป็นต้นว่า คำสอนเกี่ยวกับการปฏิบัติต่อบิดามารดา คำสอนเรื่องการพูด แม้จะไม่ได้สอนเฉพาะสตรีแต่เป็นไปได้อาจมีอิทธิพลทำให้เกิดคำสอนสตรีได้เช่นกัน

กล่าวได้ว่า หลักธรรมคำสอนในพุทธศาสนา ทั้งที่สอนสตรีโดยเฉพาะและสอนบุคคลทั่วไป เป็นปัจจัยสำคัญประการหนึ่งที่ทำให้เกิดคำสอนสตรีซึ่งปรากฏอยู่ในสังคมไทย ตั้งแต่ครั้งโบราณจนถึงช่วงก่อนได้รับอิทธิพลตะวันตก และสืบทอดมาจนถึงทุกวันนี้

3. ปัจจัยทางธรรมชาติ

ธรรมชาติเป็นปัจจัยหนึ่ง ที่ทำให้สังคมกำหนดบทบาทของหญิงชายให้ต่างกัน ทั้งนี้เพราะธรรมชาติหญิงเป็นผู้ให้กำเนิดบุตร จากธรรมชาติข้อนี้ทำให้เกิดคำสอนในเรื่องต่อไปนี้

1. การรักษาขณสงวนตัว

ธรรมชาติสร้างหญิงให้เป็นคู่ของชาย ความสัมพันธ์ทางเพศระหว่างชายหญิงจึงเป็นเรื่องธรรมชาติ ถ้าทำถูกต้องตามประเพณี แต่ถ้าประพฤติผิดประเพณีแล้วกลบได้เสียกัน ฝ่ายหญิงมีโอกาสตั้งครรภ ครรภ์ของฝ่ายหญิงป้องกันการกระทำ แต่ฝ่ายชายยังคงเป็นปรกติไม่มีร่างกายส่วนใดป้องกันการกระทำของตน ไม่มีผู้ใดจะหยิ่งรู้ได้ว่าชายนั้นเสียความบริสุทธิ์ ความประพฤติของชายเช่นนี้สังคมไม่ถือว่าเป็นความผิด แต่สำหรับฝ่ายหญิงสังคมถือว่าเป็นความผิดอย่างร้ายแรงที่ต้องถูกลงโทษจากพ่อแม่ และสังคม ความสัมพันธ์ฉันชู้สาวของชายหญิงเป็นเรื่องที่แพร่ไปได้เร็ว เพราะสังคมสมัยก่อนอยู่ในวงแคบ ผู้คนรู้ความเป็นไปของกันและกันในละแวกใกล้เคียงได้เป็นอย่างดี หญิงสาวสมัยก่อนรับอิทธิพลตะวันตกจึงถูกสภาพสังคมบังคับโดยปริยาย ประกอบกับเทคโนโลยีทางการแพทย์เกี่ยวกับการคุมกำเนิดยังไม่มี หญิงสาวจึงจำต้องรักษาขณสงวนตัว จะทำผิดจารีตประเพณีไม่ได้ เพราะจะถูกสังคมประณาม แต่ถึงแม้ว่าความสัมพันธ์ทางเพศไม่ทำให้ตั้งครรภ แต่เจ้าตัวจะรู้สึกว่าคุณได้กระทำผิด แม้ไม่มีผู้รู้เห็น ทั้งนี้เพราะจิตสำนึกอันเนื่องมาจากคำสอนคอยเตือนอยู่ตลอดเวลา ทำให้ไม่สบายใจ และถ้าชายที่ตนมีความสัมพันธ์ด้วยเป็นคนไม่มีความรับผิดชอบ มีหน้าซำยังไปพูดประจานจะยิ่งทำให้สตรีนั้นหมดคุณค่า หมดโอกาสที่จะได้สามีดี เพราะผู้ชายไทยให้ความสำคัญกับพรหมจารี ของหญิงมาก

2. ข้อสัตย์ทอสามีเพียงคนเดียว

จากธรรมชาติที่หญิงเป็นผู้ให้กำเนิดบุตร ทำให้สังคมกำหนดให้หญิงข้อสัตย์ทอสามีเพียงคนเดียว ไม่ให้ยืมดีในชายอื่น ทั้งนี้ก็เพื่อไม่ให้เกิดความสับสนว่าเด็กที่เกิดมาเป็นลูกของชายคนใด ดังพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ตอนหนึ่งว่า (พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว 2526 : 47)

"จริงอยู่ในทางสรีรศาสตร์ ชายมีเมียหลาย ๆ คนยอมไม่เสียหายเท่าหญิงที่มีผัวหลาย ๆ คน ทั้งถ้าจะว่าไปในทางสะดวกแก่ครอบครัวการที่ชายมีเมียหลาย ๆ คนก็ไม่ทำให้เป็นการยุ่งยากอะไรแก่คณะ เพราะหญิงเป็นผู้คลอดบุตรทางหาก และเด็กเป็นลูกหญิงคนใดก็ย่อมรู้ได้ง่าย แต่ถ้ายอมให้หญิงคบชายมากกว่าหนึ่งคนแล้วก็จะไม่รู้ได้ว่าผู้ใดเป็นบิดาของทารก"

ด้วยเหตุผลดังกล่าวนี้ ทำให้มีการอบรมสั่งสอนให้สตรีมีสามีเพียงคนเดียว และข้อสัจตยข้อสามีแม้สามีจะบกพร่องอย่างไรก็ตาม นอกจากสังคมจะอบรมสั่งสอนแล้วยังวางกฎเกณฑ์ไว้ควบคุมความประพฤติของสตรีอีก กฎเกณฑ์ก็คือ กฎหมาย ซึ่งได้กำหนดบทลงโทษสตรีที่เอาใจออกห่างสามีไปคบชู้ไว้รุนแรงมาก ในขณะที่สังคมออกกฎหมายควบคุมความประพฤติของสตรี ก็ออกกฎหมายอนุญาตให้ชายมีภรรยาได้หลายคนด้วย ซึ่งทำให้เห็นสถานภาพทางกฎหมายของสตรีว่าค้อยกว่าชาย กล่าวได้ว่า กฎหมายเหล่านี้สร้างขึ้นโดยถือกฎธรรมชาติที่หญิงเป็นฝ่ายตั้งครรภนั้นเอง

3. หน้าที่มารดาเลี้ยงดูและอบรมบุตร

ธรรมชาติที่หญิงเป็นผู้ให้กำเนิดบุตรจึงมีน้ำนมเลี้ยงทารก หญิงจึงต้องเป็นฝ่ายอยู่บ้านเลี้ยงทารก เนื่องจากในสมัยก่อนยังไม่มียานพาหนะหรืออาหารเสริมเหมือนในปัจจุบัน น้ำนมมารดาจึงเป็นสิ่งจำเป็นอย่างยิ่งสำหรับบุตร การได้อยู่ใกล้ชิดบุตรตั้งแต่เล็กเช่นนี้ทำให้เข้าใจบุตรได้ดี หน้าที่อบรมสั่งสอนบุตรจึงเป็นหน้าที่ของมารดา เพราะบิดาต้องออกไปทำงานนอกบ้าน

4. หน้าที่แม่บ้าน

จากภาวะที่หญิงต้องเป็นผู้เลี้ยงดูบุตรอยู่กับบ้านนั่นเองที่ทำให้หญิงต้องทำหน้าที่ดูแลครอบครัว ดูแลกิจการต่าง ๆ ในบ้าน เช่น การประกอบอาหาร การจัดบ้าน การดูแลสมาชิกในครอบครัวทุกระดับ ฯลฯ หน้าที่ดังกล่าวจึงกลายเป็นหน้าที่ประจำของหญิง

กล่าวได้ว่า ความแตกต่างทางด้านสรีระระหว่างหญิงกับชาย เป็นสาเหตุหนึ่งที่ทำให้สังคมกำหนดให้หญิงเป็นเพศอ่อนแอ มีความรับผิดชอบเฉพาะงานในบ้านและการอบรมเลี้ยงดูบุตรธิดา

ลักษณะคำสอนสตรีไทยแต่ละสมัย

แม้ว่าการเปลี่ยนแปลงทางสังคม จะเป็นปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นเสมอไม่ว่าสมาชิกของสังคมจะต้องการหรือไม่ ทั้งนี้เพราะองค์ประกอบต่าง ๆ ที่รวมกันเข้าเป็นวัฒนธรรมย่อมเปลี่ยนแปลงอยู่เสมอ แต่สังคมไทยก่อนได้รับอิทธิพลตะวันตกมีการเปลี่ยนแปลงน้อยมาก ทั้งนี้สืบเนื่องมาจากสังคมไทยเป็นสังคมแบบชนชั้นและเป็นสังคมเกษตรกรรม ลักษณะครอบครัวเป็นแบบขยาย และชายเป็นใหญ่ในครอบครัว ชาวไทยส่วนใหญ่ยึดมั่นถือมั่นในขนบประเพณี มีความพอใจ และเคยชินต่อการที่จะปฏิบัติตามระเบียบหรือกฎเกณฑ์ที่สังคมได้วางไว้ นักสังคมวิทยาหลายท่านกล่าวกันว่า ในส่วนที่เกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมของสังคมไทยนั้น เป็นการเปลี่ยนแปลงในค่านิยมทางวัตถุ ส่วนวัฒนธรรมทางค่านิยมจิตใจนั้นเปลี่ยนแปลงน้อย (อาานนท์ อภาภิรม 2515 : 144) เพราะมีการอบรมสั่งสอนสืบต่อกันมาจากคนรุ่นหนึ่ง ไปยังคนอีกรุ่นหนึ่ง ด้วยวิธีการต่าง ๆ หลายวิธี ด้วยเหตุนี้คำสอนสตรีซึ่งเป็นวัฒนธรรมค่านิยมจิตใจจึงไม่แตกต่างกันไม่ว่าจะเป็นสมัยสุโขทัย อยุธยา รัตนบุรี หรือรัตนโกสินทร์ตอนต้น (สมัยรัชกาลที่ 1 - รัชกาลที่ 4)

คำสอนสตรีไทยในแต่ละสมัย อาจสรุปได้เป็น 2 ลักษณะ คือ

1. เป็นลักษณะที่สังคมต้องการให้สตรีประพฤติปฏิบัติ กล่าวคือ เป็นพฤติกรรมที่สังคมนิยมชมชอบยอมรับให้การสนับสนุน และสตรีที่กระทำตามคำสอนก็จะเกิดความพอใจว่าตนกระทำในสิ่งที่ถูกต้องเหมาะสม
2. เป็นลักษณะที่สังคมไม่ต้องการให้สตรีประพฤติปฏิบัติ กล่าวคือ เป็นการกระทำที่สังคมลงโทษ หรือพยายามกำจัด ผู้กระทำส่วนมากจะรู้สึกว่าคุณทำในสิ่งที่ไม่ถูกต้อง ไม่สมควร

ลักษณะคำสอนทั้ง 2 ลักษณะนี้ ปรากฏในวรรณกรรมเป็นวิธีสอน 2 วิธี คือ

1. สอนโดยตรง เป็นการอบรมในลักษณะที่ต้องการให้ปฏิบัติให้ถูกต้องตามระเบียบแบบแผนของสังคม วรรณกรรมที่เขียนขึ้นเพื่อสอนโดยตรง เช่น สุภาสิตสอนหญิง กฤษณาสอนน้องคำฉันท์ วิธีการสอนมีทั้งให้ปฏิบัติ ห้ามมิให้ปฏิบัติ และตำหนิต่าง ๆ ตัวอย่างคำสอนที่ให้ปฏิบัติ

"จงรักท้าวอย่าให้มีราคีหมอง

"เมื่อพ่อแม่แก่เฒ่าชรากาล

"จงชื่อทอภัสศาสามี

ถือท่านองแบบโบราณท่านชานไช"

จงเลี้ยงท่านอย่าให้ห่อกระดูกใจ"

จนชีวีศรีสวัสดิ์เจ้าศัณษย์"

(กรมศิลปากร 2505 : 58 - 61)

ตัวอย่างคำสอนที่เป็นข้อห้าม

"อย่าเดินตีคมาลา"

เสยเกศามควรทำ"

(กรมศิลปากร 2508 : 524)

"ไม่ควรรพุกอ้ออิงขึ้นมิ่งกู

คนจะหลูลวนลามไม่ซามใจ

(กรมศิลปากร 2505 : 63)

ตัวอย่างคำสอนที่เป็นข้อตำหนิให้ทราบ

หญิงชั่วฉิวหย่าร้าง

สามคน

ข้าหลีกหนีสามหน

จากเจ้า

ลูกศิษย์ฝึกครู

สามแห่ง

เขาหมูน้อยเข้า

เสพร่องสมาคม

นกลอกหลุกบัวงแรว	ราวสาม คาบนา
ซีตล็กหลายอาราม	เร่เร้น
สตรีเศรจิตคาม	ชายสี่ สามนา
อย่าปร ะมาทไซ้เหล่น	มากควมมายา

(สมเด็จพระพรยาเทศาภิกร 2511 :

102, 115)

2. สอนทางอ้อม วรรณกรรมที่มุ่งสอนทางอ้อมเป็นวรรณกรรมที่มีเนื้อเรื่อง กวีจะสอนโดยใช้พฤติกรรมของตัวละคร เช่น ให้ตัวละครที่เป็นพ่อแม่ หรือผู้ปกครองอบรม บุตรสาว การอบรมสั่งสอนของตัวละครนี้เป็นการสอนทางอ้อม เช่น เรื่องอุณรุท ท้าวกรุงทาม สอนนางอุษา ทั้งนี้ (พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก 2515 : 373 - 374)

ปากหนึ่งว่าไอ้ขวัญเนตร	บิฑุเรศจะสิ้นสังขาร์
เจ้าจะรอนบาทหลานพระจักรตรา	อุทสาห์จงรักภักดี
ปากสองว่าแม่จงเจียมจิต	สำคัญคึกว่าเป็นทาสี
สิ่งใดซึ่งระคายเป็นราศี	อย่าให้เคืองชูลีบหมาลย์
ปากสามอันความซึ่งถึงวาส	สำหรับราชกษัตริย์มหาศาล
ประดับค่ายแสนสมณวิวาร	อย่าก่อการหึงหวงไม่ควรนักร
ปากสี่ว่าเจ้าจงฝากองค์	พระชนนีบิฑุรงค์ของทรงจักร
ปรนนิบัติบำรุงให้ท้าวรัก	จะจำเริญยศศักดิ์เป็นมงคล

นอกจากนี้ยังสอนโดยให้เห็นความประพฤติกของตัวละคร โดยเฉพาะ "นางเอก" ว่าจะประพฤติปฏิบัติอยู่ในกรอบประเพณีสมเป็นกุลสตรี เช่น นางสีดา นางบุษบา ฯลฯ ถ้ามีเหตุให้ต้องฝ่าฝืนชนบประเพณี กวีก็จะหาเหตุผลให้ผู้อ่านเห็นว่าเกิดจากความจำเป็น บังคับมิได้ต้องการให้เป็นเช่นนั้น เช่น คำพูดของนางบุษบา ที่กล่าวกับอโชนา ว่า (พระบาท สมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย 2510 : ล. 3 36)

"อันพระชนนีบิดุเรศ
ทรงพระคุณเป็นพันคนมา"

เป็นที่เกิดเกศเกศา
จะให้เครื่องบาทกาลใด"

ลักษณะคำสอนแต่ละสมัย กล่าวโดยสรุปได้ดังนี้

สมัยสุโขทัย

วรรณกรรมสมัยสุโขทัยที่แทรกคำสอนสตรีไว้มีเพียง 3 เรื่อง คือ ไตรภูมิพระร่วง สุภาณีทพระร่วง และคำรับท้าวศรีจุฬาลักษณ์ วรรณกรรมทั้ง 3 เรื่องนี้สอนเกี่ยวกับเรื่องต่อไปนี้

1. การปฏิบัติต่อบิดามารดา โดยสอนในหัวข้อ ดังนี้

- เคารพ และเชื่อฟังบิดามารดา
- เลี้ยงดูบิดามารดาเมื่อแก่ชรา

2. การปฏิบัติต่อตนเอง หัวข้อที่สอน คือ

- การประมาดคน ตามสภาพฐานะความเป็นอยู่
- กิริยามารยาท โดยเฉพาะเรื่องการพูดจา

3. การปฏิบัติต่อสามี

- ซื่อสัตย์ต่อสามี
- เคารพสามี
- ร่วมทุกข์ร่วมสุขกับสามี
- ประนินบิตีสามี

4. การปฏิบัติในฐานะแม่บ้าน

- ชยันชันแข็งในงานบ้าน
- จีบจ่ายใช้สอยแต่พอควร
- การพูดจา เช่น อยำนินทาผู้อื่น อยำนำเรื่องภายในบ้านไปพูด

คำสอนจากรวรรณกรรมสมัยสุโขทัย มีเพียง 4 หมวด ว่าด้วยการปฏิบัติต่อพ่อแม่ และผู้มีพระคุณ การปฏิบัติต่อตัวเอง ต่อสามี และการปฏิบัติในฐานะแม่บ้าน ส่วนการปฏิบัติในฐานะแม่นั้นไม่ปรากฏ

สมัยอยุธยา

คำสอนสตรีแทรกอยู่ในวรรณกรรม 6 เรื่อง คือ มหาชาติคำหลวง ลิลิตพระลอ ภาพมหาชาติ สมุทรโฆษคำฉันท์ ภาพห่อโคลงนิราศพระบาท และบทละครเรื่องมโนห์รา วรรณกรรมทั้ง 6 เรื่องนี้ มีคำสอนเพิ่มจากสมัยสุโขทัย ดังนี้

1. การปฏิบัติต่อตนเอง
 - 1.1 การครองตน
 - รักนวลสงวนตัว
 - รักใคร่ต้องเก็บไว้ในใจ
 - อย่าทอดสะพานให้ช้าย
 - 1.2 กิริยามารยาท มีคำสอนให้ระมัดระวังเรื่อง
 - การเดิน
 - การยืน
 - การนั่ง
 - การนอน
2. การปฏิบัติในฐานะแม่ มีคำสอนในเรื่องต่อไปนี้
 - สอนบุตรให้เป็นคนมีเหตุผล
 - สอนสิ่งที่เป็นประโยชน์
 - เป็นที่พึ่งให้บุตร

สมัยธนบุรีและรัตนโกสินทร์ตอนต้น

วรรณกรรมช่วงนี้ มีคำสอนครบทุกหมวด ในแต่ละหมวดมีรายละเอียดสมบูรณ์กว่า สมัยสุโขทัย และสมัยอยุธยา คำสอนที่เพิ่มจาก 2 สมัยดังกล่าวมีดังนี้

1. การปฏิบัติต่อบิดามารดา คำสอนที่เพิ่มขึ้นคือ ไม่ทำให้บิดามารดาอับอายขายหน้า
2. การปฏิบัติต่อตนเอง คำสอนที่เพิ่มขึ้นได้แก่

- 2.1 การครองตน
 - ปรุ่สมานตนค่านการแต่งกาย
 - ปรุ่สมานตนในการใช้จ่ายเงินทอง
 - การเลือกคบเพื่อน
 - ไม่หลงคำช่าย
- 2.2 กิริยามารยาท
 - ระมัดระวังเกี่ยวกับการมอง
 - ส่ารวมกิริยาเมื่อจะยิ้มหัว
- 2.3 การเลือกคู่ครอง
 - อย่าเชื่อคำของแม่สื่อ
 - อย่าเลือกช่ายชั้วมาเป็นสามี
 - อย่าจับปลาสองมือ
 - อย่าชิงสุกก่อนห่าม
 - ให้ฝ่ายช่ายมาสู่ขอทอพ่อแม่
 - อย่าแย่งสามีหญิงอื่น
3. การปฏิบัติต่อสามี คำสอนที่เพิ่มขึ้น ได้แก่
 - 3.1 เคารพสามี
 - ยกย่องสามีทั้งทอหน้าและลับหลัง
 - ไม่ควรไ้ใจเมื่อเห็นว่าสามีรัก
 - ไม่คิดร้าย และกระทำชั่วร้ายต่อสามี
 - ไม่หาเรื่องทะเลาะกับสามี
 - 3.2 ร่วมทุกข์ร่วมสุขกับสามี
 - เป็นเพื่อนปลอบใจเมื่อสามีมีความทุกข์
 - ช่วยกิจการที่พอจะช่วยเหลือ
 - รักษาความลับของสามี

3.3 ปรนนิบัติสามี

- เอาใจช่วยการนวด การพักผ่อน
- ประงอาหารให้ถูกปากสามี
- เตรียมข้าวของให้สามีเดินทาง หรือไปทำงาน
- ดูแลรักษาพยาบาลเมื่อสามีเจ็บป่วย

3.4 รักษาทรัพย์สินสมบัติที่สามีหามาได้

3.5 ไม่ทิ้งหวงเมื่อสามีมีเมียคนอื่น

3.6 ออทนต่อเรื่องที่ทำให้ชุนข้อง เพื่อความสบายใจของสามี

3.7 ให้ความเคารพแก่พ่อแม่ และญาติพี่น้องของสามี

4. เป็นแม่บ้านที่ดี คำสอนที่เพิ่มขึ้นมีดังนี้

- อุปการะดูแลคนในบ้านให้พอเหมาะพอควร
- รักษารูปทรงให้สวยงาม
- ต้อนรับแขกอย่างมีไมตรีจิต
- ไม่อวดมั่งอวดมี
- ไม่ทำใจใหญ่เที่ยวแจกจ่ายทรัพย์
- ไม่แข่งตัวแข่งกับคนรวย
- ไม่โลภมาก
- เลือกคบคนดี

5. การปฏิบัติในฐานะแม่ คำสอนที่เพิ่มขึ้น คือ

- สั่งสอนตักเตือนบุตรด้วยถ้อยคำสุภาพ
- ไม่ลงโทษบุตรโดยปราศจากเหตุผลหรือเกินกว่าเหตุ
- สอนบุตรให้มีความกตัญญูต่อบิดามารดา และผู้มีพระคุณ
- เป็นตัวอย่างที่ดีแก่บุตรสาว

คำสอนแต่ละสมัยที่กล่าวมานี้ จะสังเกตเห็นได้ว่าในแต่ละสมัยมีคำสอนไม่เท่ากัน สมัยสุโขทัย และสมัยอยุธยา มีน้อยประเภทกว่าสมัยรัตนโกสินทร์ จำนวนคำสอนนี้ขึ้นอยู่กับ

หลักฐานจากวรรณกรรมของแต่ละสมัย บางสมัยมีวรรณกรรมจำนวนจำกัด ซ้ำบางชิ้นไม่แน่ว่าจะแต่งในสมัยนั้นด้วย บางสมัยมีวรรณกรรมเหลือให้ศึกษาน้อยเล่ม เพราะถูกทำลายไปบางส่วน สมัยที่มีวรรณกรรมมากจะมีคำสอนสตรีครบทุกหมวด และให้รายละเอียดที่มากกว่า ทั้งนี้เป็นเพราะปัจจัยทางสังคม และศาสนาขยายตัวกว้าง ประกอบกับความเป็นปึกแผ่นของบ้านเมือง ทำให้มีการเก็บรักษาวรรณกรรมไว้เป็นหลักฐานเพื่อการศึกษาด้วย

อิทธิพลของ คำสอนสตรี

คำสอนสตรีทั้ง 5 หมวด ดังกล่าว ปรากฏอยู่ในสังคมไทยยุคก่อนได้รับอิทธิพลตะวันตก กวีนำคำสอนสตรีซึ่งเป็นค่านิยมของ สังคมมาแทรกไว้ในวรรณกรรม โดยให้ตัวละครสตรีดำเนินชีวิตเช่นเดียวกับสตรีในสังคม ซึ่งยึดถือคำสอนเป็นแบบฉบับในการประพฤติปฏิบัติ คำสอนสตรีมีลักษณะเช่นเดียวกับศาสนา กล่าวคือ ศาสนาเป็นเครื่องกลมเกลียวจิตใจมนุษย์ ให้ประพฤติปฏิบัติในทางที่ดีที่ชอบเพื่อการอยู่ร่วมกันในสังคมอย่างมีความสุข แต่ในทางปฏิบัติกลับปรากฏว่ามุษย์น้อยคนนักที่จะปฏิบัติตามคำสอนของศาสนาได้ทั้งหมดทั้งที่รู้ว่าหลักธรรมต่าง ๆ เป็นสิ่งที่ดี เป็นที่ยอมรับของสังคม ทั้งนี้เนื่องจากความเป็นมนุษย์ปุถุชนที่ยังมีกิเลสตัณหา จึงไม่สามารถปฏิบัติตามหลักธรรมคำสอนได้ แต่ยังมีความสนใจหาใจว่าสิ่งใดผิดสิ่งใดถูก สิ่งใดควรทำ สิ่งใดไม่ควรทำ คำสอนสตรีก็เช่นเดียวกัน สตรีบางคนไม่สามารถปฏิบัติตามได้ด้วยเหตุผลต่าง ๆ กัน แต่คำสอนก็มีอิทธิพลต่อสตรีไม่น้อย เท่าที่ได้ศึกษาจากวรรณคดีก่อนได้รับอิทธิพลตะวันตก พบว่า อิทธิพลของ คำสอนมีดังนี้

1. อิทธิพลที่มีต่อจิตสำนึกของสตรี
 - 1.1 มีจิตสำนึก และปฏิบัติตามคำสอนได้
 - 1.2 มีจิตสำนึก แต่ปฏิบัติตามคำสอนไม่ได้
2. อิทธิพลที่สืบเนื่องมาจากวรรณคดีเรื่องอื่น

1. อิทธิพลของคำสอนที่มีต่อจิตสำนึกของสตรี

คำสอนที่มีอิทธิพลต่อจิตสำนึกของสตรีมาก เป็นเรื่องที่ตั้งคมให้ความสำคัญมาก สตรีทุกคนต้องปฏิบัติ ถ้าปฏิบัติไม่ได้สิ่งคมจะติเตียนอย่างรุนแรงว่าเป็นหญิงไม่ดี คำสอนจำพวกนี้ไต่แก่ การรักษานวลสงวนตัว และการซื่อสัตย์ต่อสามี ตั้งคมกำหนดว่าเมื่อเป็นสาว สตรีต้องครองตัวอย่าให้มีหมอง ค้ำยการรักษานวลสงวนตัวรักใคร่ก็ต้องเก็บไว้ในใจ จะให้ชายถูกเนื้อต้องตัวไม่ได้ ต้องรักษาพรหมจารี ไว้จนถึงวันแต่งงาน ไม่หลงคำชายจนปล่อยใจปล่อยกายให้ชายเซยชมก่อนกำหนดเวลาอันสมควร หรือทำผิดประเพณีด้วยการหนีตามชายไป เมื่อมีสามีแล้วต้องซื่อสัตย์ต่อสามีเพียงคนเดียว ไม่ว่าจะอยู่ในสภาวะการณ์เช่นไรก็ตาม ถ้าผิดไปจากนี้หญิงนั้นจะถูกปรณามว่าเป็นหญิงชั่วมากชู้หลายตัว ค้ำยเหตุนี้ สตรีจึงมีจิตสำนึกในเรื่องเหล่านี้สูงมาก โดยเฉพาะตัวละครเอก แต่ไม่ได้หมายความว่า มีจิตสำนึกสูงแล้วจะปฏิบัติตามได้ทั้งหมด ดังนั้นจึงขอแยกกล่าวเป็น 2 ประเด็น ดังนี้

1.1 มีจิตสำนึกและปฏิบัติตามคำสอนได้

นางในวรรณคดีที่มีจิตสำนึกเกี่ยวกับการรักษานวลสงวนตัว และสามารถครองตัวให้พ้นมลทินได้ ไต่แก่ นางสีดา ในเรื่องรามเกียรติ์ และนางเกษรา ในเรื่องพระอภัยมณี

เรื่องของนางสีดาที่แสดงว่า คำสอนให้รักษานวลสงวนตัวมีอิทธิพลต่อนาง ก็เมื่อนางเข้าสู่ยาสาว ท้าวชนกเห็นว่าเป็นวัยที่สมควรมีคู่ครอง จึงจัดพิธียกพร ชายโดยยกสรไ้สำเร็จจะได้เข้าพิธีสมุพรกับนาง ในงานนี้พระรามก็มาแข่งขันด้วย นางสีดาได้พบพระรามก็นิกรรักใคร่อยากรู้ว่าชายที่นางพบเป็นใคร แต่ด้วยวิสัยหญิงจึงไม่สามารถถามผู้ใดได้ เกรงคนจะรู้ว่านางสนใจผู้ชายจนออกนอกหน้า นางจึงต้องเก็บความสนใจใคร่รู้ไว้ในใจ ต่อเมื่อพระรามยกสรไ้สำเร็จ นางจึงได้เข้าพิธีสมุพรกับพระราม ความรักของนางสมหวังอย่างถูกต้องตามประเพณี (พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก 2514 : 382)

ส่วนนางเกษรา มีโอกาสใกล้ชิดกับชายที่ตนรักมากกว่านางสีดา เพราะขณะที่นางป่วย ศรีสุวรรณได้เข้ามารักษาพยาบาลถึงในห้อง แม้จะอยู่ตามลำพังสองต่อสอง

เกือบตลอดคืน แต่นางก็มีความออกกลัน มีความยับยั้งชั่งใจ รู้ว่าอะไรควร อะไรไม่ควร จึงบอกให้ศรีสุวรรณออกจากห้อง โดยให้เหตุผลว่า (สุนทรภู่ 2505 : 111)

พระผ่านเกล้าเฝ้านั่งระวังน่อง	จะหมั่นหมองมีพระโรคให้ไศกศัลย์
เสด็จไปไสยาสน์อาสน์สุวรรณ	พอแก่กันครหาไม่ราคิน
ควยแสนสาวท้าวนางโนปรางค์มาศ	จะประหลาดหลากจิตคิดกวีล
ถึงมิชู้วก็เหมือนชู้วมิ้วมลทิน	เขาจะนิินทาทำให้รำคาญ
ถึงชนกชนนีจะมีว่า	เห็นแก่หน้าน้อง รักอย่าหักหาญ
คำผู้ใหญ่น้อมว่าช้าเป็นกัร	ยิ่งเนิ่นนานก็ยิ่ง เห็นจะเป็นคุณ

นางทั้งสองนี้สามารถปฏิบัติตามคำสอนได้ จนกระทั่งถึงวันแต่งงาน โดยไม่ยอมให้จิตฝ่ายต่ำมาเมื่ออำนาจเหนือจิตฝ่ายสูง แสดงว่า คำสอนสตรีมีอิทธิพลค่อนข้างมาก

คำสอนเรื่องความซื่อสัตย์ เป็นอีกเรื่องหนึ่งที่มีอิทธิพลต่อสตรีไทยมาก ไม่ว่าสามีจะดีหรือบกพร่องทำให้ภรรยาต้องผิดหวังอย่างไรก็ตาม ภรรยาก็ยังต้องซื่อสัตย์และจงรักภักดีอยู่นั่นเอง คุณสมบัติของ สตรีชั้นนี้มีอยู่ในตัวละครสตรีเป็นส่วนใหญ่ ตัวอย่างที่เห็นได้ชัดคือ นางแก้วกิริยา

นางแก้วกิริยา เป็นภรรยาของขุนแผนได้เพียงคืนเดียว ขุนแผนก็จากนางไปพร้อมกับหญิงที่ขุนแผนรักที่สุด คือ นางวันทอง ทั้งที่รู้ว่าขุนแผนมีภรรยาหลายคน และการที่ขุนแผนไค่นางเป็นภรรยาก็เพราะความบังเอิญที่ขุนแผนเข้าห้องผิด จุดประสงค์ของขุนแผนต้องการเข้าห้องนางวันทอง แต่เมื่อนางเป็นภรรยาของขุนแผนแล้ว นางก็ครองครองตัวรอสามีด้วยความซื่อซื่อ แม้จะไม่รู้ว่าจะต้องใช้เวลานานเท่าใดสามีจึงจะกลับมาหานางก็ตามสิ่งที่สามีให้ไว้ก่อนจากกัน คือ เงินค่าไถ่ตัว และคำสัญญาว่าจะต้องกลับมาหาเท่านั้น กวีบรรยายเหตุการณ์หลังจากนางไถ่ตัวจากขุนช้างดังนี้ (กรมศิลปากร 2513 : 471 - 472)

จะกล่าวถึงนางแก้วกิริยา	แต่ได้เงินสืบหาขุนแผนให้
ไถ่ตัวออกจากขุนช้างไป	อยู่ในกรุงศรีอยุธยา

อาศัยอยู่เรือนเพื่อนบ้านเก่า
 ชายใดไ้เห็นก็ทองคำ
 ชื่อชายวายลองแต่ของถูก
 ร้านชำห้าฉลากหมากฝาคคี

เขาก็ช่วยบำรุงรักษา
 นางอุทสาห์เจียมตัวว่าผู้มี
 ลูกไม้ขนมส้มลินจี
 ยามหรีเพชรบูรณไ้บของนวล

คำกลอนดังกล่าว ทำให้เห็นภาพหญิงสาวสวยที่ซนทำมาหากินไม่ยอมให้ชายอื่นมาข้องเกี่ยว เพราะสำนักอยู่ตลอดเวลว่าตนมีสามีแล้ว แม้การแต่งตัวก็จะไม่แต่งให้สะสวยสะดุคตาคน ค่ายเกรงสามีจะเข้าใจผิด ทั้งที่ตนก็ไม่ทราบข่าวของสามีเลย ดังคำกลอนว่า (กรมศิลป์ากร 2513 : 479)

จะกล่าวถึงนางแก้วกิริยา
 คราวคร่ำรำพึงเกือบถึงปี
 วันนั้นวันพระสืบท้า
 อาบน้ำทาแป้งแต่งกาย
 นุ่งตาเล็งงามผัวววย
 โกลธนาทิตาครคิกถึงตัว

แต่คอยคอยตัวมาให้หมองศรี
 ไม่แจ้งคคือว่าตัวมา
 นางเคยไปฟังธรรมเทศนา
 น้ำมันทาถูบดมพอสมตัว
 ไม่ชุ่มช่วยค้วยระคายเป็นมายตัว
 ลูกตัวกลับมาจะกินใจ

นางบุษบา เป็นสตรีอีกนางหนึ่งที่พยายามครองตัวเพื่อสามี แม้จะมีอุปสรรคต่าง ๆ มากมาย แต่นางก็สามารถต่อสู้จนผ่านวิกฤติการณ์ ในที่สุดก็ได้พบสามีและอยู่กับสามีอย่างมีความสุข เหตุการณ์ขณะต้องพลัดพรากจากอิเหนาเน้นให้เห็นอิทธิพลของคำสอนที่ให้ข้อสัตย์ต่อสามีได้เด่นชัด เมื่อนางอยู่ในร่างของอุณกรรณ เทียวติดตามหาอิเหนา ส่วนอิเหนาก็ปลอมตนเป็นบันหยีออกติดตามบุษบา เมื่อทั้งสองพบกันต่างจำกันไม่ได้ เมื่อได้ใกล้ซิกกัน บันหยีไม่เชื่อว่าอุณกรรณจะเป็นชาย นางบุษบาคูทำที่ของอิเหนาออกว่ารู้สึกกับตนเช่นไรจึงพยายามหลีกเลี่ยงอยู่ตลอดเวลา ครั้นเมื่อไปบวชเป็นเณรหนึ่ง บันหยีก็ยังพบเข้าจนได้ และใช้ความพยายามจะให้นางเป็นภรรยา นางบุษบาก็พร้อมที่จะต่อสู้อย่างสุดฤทธิ์ที่จะครองตัวไว้ให้สามีเพียงคนเดียว ดังความที่กล่าวแก่บันหยีว่า (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย 2510 : ล.4 213)

อย่าเอ่ยอย่าว่า
โภโคยโอบุญไม่ปูนปอง
ถึงมาคร ไม่พบกับสามี
สู่ตายไม่เสียกายชีวาลัย

ข้าไม่ปรารถนามีตัวสอง
จะเหี่ยวทอง สัจจนอนไพร
จะยินดีชายอื่นอย่าสงสัย
ว่าแล้วทราวม้วยก็โศกา

เมื่อมันหยีลักริชไปได้ บุษบาจึงบอกว่าพี่เลี้ยงที่ละเลยหน้าที่ปล่อยให้มันหยีลักริช
ภัยจะมาถึงตัวนาง คำพูดของนางที่พูดกับนางพี่เลี้ยง ย้ำให้เห็นความซื่อสัตย์ที่มีต่ออิเหนา
ไม่เสื่อมคลาย (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย 2510 : ล.4 235)

เป็นโฉมจึงยกน่องให้
กระนั้นดาพี่เรียกว่ารัก
สู่ตายชายอื่นมิให้ทอง
ถึงมาครแมนชีวันจะบรรลัย

แก่ชาวไพร่ต่ำช้าบรรคาศักดิ์
พึงประจักษ์ในน้ำใจ
อันจะมีตัวสองอย่าสงสัย
จะตายในความซื่อสัตยา

ความที่กลัวว่า จะไม่สามารถครองตัวไปได้ตลอด บุษบาจึงมีแต่ความโศกเศร้า
ถึงคำที่คร่ำครวญว่า (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย 2510 : ล.4 240)

โอ้พระ โฉมยงทรงฤทธิ์
ให้มองแฉ้ว เพียงแก้วจินดา
ไม่เหมือนคิดคิดหวังตั้งใจ
อยู่ไปก็ไม่จริงกาล
สืบไปไค้พบพระพี่ยา
ถึงมาครแมนม้วยกินสิ้นฟ้า
ยิ่งคิดยิ่งแค้นแน่นทรวงใน

น้องคิดว่าจะครองตัวไว้
กว่าจะพบผ่านฟ้าพิสมัย
ชะรอยกรรมทำไว้แต่ไรมา
จะม้วยมุกสุดปราณเสียดีกว่า
จะเอาหน้าไปไว้แห่งไร
จะสิ้นความนินทาก็หาไม่
อร ไทรันทกกำสรคทรวง

คำพูดของบุษบาเมื่อพูดกับมันหยีก็ดี กับพี่เลี้ยงก็ดี หรือบทคร่ำครวญก็ดี แสดงว่า
คำสอนเรื่องความซื่อสัตย์ต่อสามีฝังแน่นในจิตใจนาง อิทธิพลของคำสอนทำให้นางเกือบ
เป็นที่สุก ด้วยกลัวว่า จะไม่สามารถครองตัวได้ นางกลัวจะต้องมีสามีเกินกว่า 1 คน เพราะ

ถ้าเป็นเช่นนั้นสังคมจะลงโทษนางจนหาความสุขไม่ได้ เนื่องจากการประพฤติกามกัญ
หลายชั่ว เป็นการกระทำที่ผิดจารีตประเพณีเป็นที่รังเกียจของคนทั่วไป

นางสีดาก็เป็นตัวละครสำคัญอีกตัวหนึ่งที่เป็นแบบอย่างในเรื่องความซื่อสัตย์
ตลอดเวลา 14 ปี ที่อยู่เมืองลงกา นางสามารถครองตัวอยู่ได้โดยที่ทศกัณฐ์ไม่กล้าหักท้าว
น้ำใจแม่ลักษณะของนางสีดาจะมีโฉมงามขรรค์คมเป็นเทพจุติลงมาจึงมีอิทธิฤทธิ์ปาฏิหาริย์
ต่าง ๆ คู่ครองนาง แต่ถ้ามองจากวาจาของนางที่แสดงออกให้ทศกัณฐ์เห็นว่าถ้าไม่ฟัง
คำห้ามปรามขึ้นรุกรานนางก็คงได้เฉพาะศพของนาง ความตั้งใจจริงของนางทำให้ทศกัณฐ์
เกิดความเกรง ตัวอย่าง เมื่อทศกัณฐ์ไปอ่อนวอนขอให้นางยินยอมเป็นภรรยา สีดาพูดไว้
ศักดิ์ศรีของตนว่า (พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก 2514 : ล.2 153)

กูคือมารคาสุรารักษ์

มิใช่หญิงร้ายอัปรีช

มาครแมนถึงตายจะไวยศ

มึงอย่าดูหมิ่นพระฮอถาร

ไตรจักรประณตบทศรี

จะยินก็ควยอ้ายสาธารณ

ให้ปรากฏไปทั่วทิศาล

ไม่นานจะม้วยชีวา

แม้เมื่อนางมีโอกาสที่จะหนีจากทศกัณฐ์ได้ เพราะทศกัณฐ์เผลอหลับนอน แต่ด้วยความ
สำนึกว่าพระรามจะเคลือบแคลงสงสัย นางจึงตัดสินใจอยู่ต่อไปให้ถึงเวลาที่พระรามจะ
สามารถพานางออกมาได้ นางจึงให้เหตุผลกับทศกัณฐ์ว่า คำครหานินทาจะมีถึงนาง ถ้านาง
ยอมไปกับทศกัณฐ์ ดังคำพูดต่อไปนี้ (พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก 2511 :
ล.2 160)

กูก่อนกำแหงทศกัณฐ์

โฉนจึงคิดเบาใจ

ทศกัณฐ์มันลักเราหนี

มิหนำซ้ำตัวท่านมา

ยิ่งจะเป็นที่ราคน

ถึงองค์สมเด็จพระฮอถาร

อันคำของท่านหาชอบไม่

มิได้คริครองควยปรีชา

ซอหนักที่กิงชา

พาเราไปจากเมืองมาร

ทั่วสิ้นในทศกัณฐ์

ผ่านฟ้าจะแหงแคลงใจ

นางสุวรรณาภา ในเรื่องลักษณะวงศ์ ก็เป็นเช่นเดียวกับนางสีดา คือ "จะสู่ตายมิให้ชายเป็นสองขึ้น" เมื่อยักษ์วิรุณมาศบีบบังคับนางจึงพูดว่า (สุนทรภู่ 2515 : 155)

ซึ่งจะชมสมสู่ในสู่มวย จะตายด้วยสัจย์ไซ้ให้ประจักษ์
ที่จะไปไกลบุตรเห็นสูคนัก พญายักษ์จงพันให้มรลย

นอกจากนางสุวรรณาภาแล้ว ยังมีนางสุพรรณโสภา ในเรื่องสรรพสิทธิ์ คำฉันท์ นางจันทร์สุภา ในเรื่องคารวี นางเหล่านี้ไม่ยอมให้ชายอื่นล่วงเกินนาง โดยขออำนาจสิ่งศักดิ์สิทธิ์ให้ช่วยคุ้มครอง ซึ่งก็ประสบผลสำเร็จ นางในวรรณคดีที่กล่าวชื่อมานี้ ต่างครองกายจนได้พบกับสามี แม้จะมีลักษณะเกินความจริง แต่ก็ต้องการแสดงให้เห็นว่า คำสอนสตรีมีอิทธิพลต่อจิตสำนึกของสตรี และสตรีก็สามารถปฏิบัติตามคำสอนได้ด้วยแม้จะลำบากยากเข็ญก็ไม่หวั่นกลัว สิ่งที่สตรีกลัว คือ กลัวสามีจะระวางสงสัยและกลัวคำครหา นินทาจากสังคม ดังนั้นจึงต้องกินรบนต่อสู้เพื่อรักษาตัวให้พ้นมลทินอันจะเกิดจากชายอื่นให้จงได้

1.2 มีจิตสำนึก แต่ไม่สามารถปฏิบัติตามคำสอนได้

จากการศึกษาวรรณคดีหลายเรื่องพบว่า คำสอนเรื่องรักษาวลสงวนตัวมีอิทธิพลต่อจิตสำนึกของสตรีมากที่สุด แต่สตรีส่วนใหญ่ปฏิบัติตามคำสอนได้ไม่ตลอด ในที่สุดจะพ่ายแพ้อารมณ์ตนเอง กระทำตามสัญชาตญาณแห่งการสืบต่อชาติพันธุ์ แต่กระนั้นก็รู้สึกอับอาย เสียใจ เพราะคำสอนที่ได้รับการอบรมมา กระตุ้นให้สำนึกผิดอยู่ตลอดเวลา ดังนั้น จึงเกิดความขัดแย้งกับตนเอง เช่น พระเพื่อนพระแพง ในเรื่องลิลิตพระลอ นางทุกซรือนมาก เพราะหลงรักพระลออยู่ข้างเดียว จะบอกพี่เลี้ยงตรง ๆ ก็อับอายมาก ดังกล่าวไว้ว่า (กระทรวงศึกษาธิการ 2516 : 8)

"เจ็บเมื่อเหลือแผ่นดินนะพี่ หลากกระบิลในแหล่งหล้านะพี่

บอกแล้วจะไว้หน้าแห่งไหนนะพี่ ความอายุใครช่วยไค้พี่ อายุแก่คน
 ไสร์ท่านหัวนะพี่ แหนงตัวตายก็กว่านะพี่ สองพี่อย่าถามเผื่อนะพี่
 เจ็บเนื้อเหลือแห่งพรอช โอ้เอ็นดูรักน้อง อย่าซ้ำจำตาย หนึ่งรวิ"

เมื่อถูกกรูกรัวเอาคำตอบ นางก็ไม่สามารถตอบตรง ๆ ได้ เพียงแต่บอกให้คิด
 เอาเองว่า ที่นางเป็นทุกข์อยู่นั้นมีสาเหตุมาจากใคร (กระทรวงศึกษาธิการ 2511 : 8)

เสียงลือเสียงเล่าอ้าง	อันไค พี่เอย
เสียงขอมขอยศไค	ทั่วหล้า
สองเชื่อพี่หลับไหล	ลิมคีน ฤาพี่
สองพี่คิคเองอ้า	อย่าไคถามเผื่อ

สองพี่เลี้ยง เมื่อรู้สาเหตุก็หาทางแก้ปัญหา โดยจะพยายามให้พระลอมมาหานาง
 ให้ได้ ครั้งแรกพระเพื่อน พระแพงปฏิเสธ ด้วยเหตุผลว่า

ความคิคคิกริตไค	ความอายุ พี่เอย
หญิงลือชักชวนชาย	สู่หย้าว
เจ็บเผื่อว่าแหงตาย	คิกว่า ไสร์นา
เผื่อหวกรักท้าวท้าว	ไปรู้จักเผื่อ

แต่ความปรารถนาในตัวพระลอมมีมากกว่า ในที่สุดนางก็ยินยอมให้พี่เลี้ยงทำตาม
 แผนการที่วางไว้ เมื่อคิคจะกระทำผิด นางก็รู้สึกอกสตูใจ คังนั้นท่าที่ที่แสดงออกจึงแกร่งท
 ไม่เต็มใจ (กระทรวงศึกษาธิการ 2511 : 9)

"ภายในสองขอบ ว่ามิชอบภายนอก คอกห้ามว่าผิดใหญ่
 เชื่อคิคไคความคิ มีผู้รู้นากลัว เสียตัวเผื่อลูกไท จะไว้ผิด
 ในแหลงหล้า จะไว้หน้าแห่งหนไค"

นางพี่เลี้ยง กูหาที่รู้กันว่านางห้ามควยความอายที่จะกระทำผิดประเพณี จึงดำเนินการหาทางให้พระลอสใจ และตามมาจากเมือง แม่พระเพื่อน พระแพงจะสมหวังในความรัก แต่ก็ต้องหลบซ่อน ซึ่งแม่จะหลบอย่างไรก็ไม่พ้น กวีแสดงให้เห็นธรรมชาติของมนุษย์ที่ว่าหนีไม่พ้นเรื่องการสมสู่ แต่กวีก็ไม่ไ้สับสนุนการสมสู่ที่ผิดประเพณีจึงให้เห็นว่า ตัวละครที่กระทำผิดประเพณีจะได้รับความเคียดแค้น ทั้งจิตสำนึกที่คอยเตือนคอยคอกย้ำความผิดของตน และข้าผู้คนรอบข้างจะนิินหา ในกรณีพระเพื่อน พระแพงนี้ได้รับบดขยี้การกระทำร้ายแรงมาก เพราะชายที่นางรักเป็นลูกของฝ่ายศัตรู เมื่อยาทราบเรื่อง เข้าจึงอาฆาต และล้างแค้นจนพระลอส และพระเพื่อนพระแพงตายตามกันไป

นางพิม ในเรื่องขุนช้างขุนแผน แม้จะรักพลายแก้วตั้งแต่วันแรกพบ แต่ต้องสงวนท่าทีไม่ให้ใครรู้ แสดงว่า คำสอนมีอิทธิพลต่อนางให้แสดงความไม่พอใจเมื่อสายทองท้าวเป็นแม่สื่อ ดังความว่า (กรมศิลป์ากร 2513 : 77 - 78)

ถึงสายทองจะมีปอง เป็นเชิงชัก	ก็คิดรักอยู่ไม่ร้างจะห่างหาย
วันยังคำคร่ำครวญถึง เณรพลาย	พอสายทองมาพูดก็พิงใจ
แถมมารยาหากพาให้บิดเบือน	ง่าเงื่อนหาให้เห็นกระแสน้ำ
ท่าปึงซึ่งข่มไว้ภายใน	เป็นคู่ใครจึง เยื่อนมาพาที

และเมื่อพลายแก้วจะรวบรักให้นาง เป็นภรรยาขณะที่อยู่ในไร่ฝ้าย นางชักขึ้นด้วย ความสำนึกว่า สิ่งที่กำลังกระทำ เป็นสิ่งผิด คำสอนที่ให้รักนวลสงวนตัว ไม่ชิงสุกก่อนห่าม มีอิทธิพลให้นางท้วงติง พลายแก้ว ดังนี้ (กรมศิลป์ากร 2513 : 91)

อนิจจาว่าแล้วหาฟังไม่	จะฆ่าพิมเสียที่ไรนี้แล้วหรือ
รักน้องกลางหนให้คนลือ	อย่างนั้นน้อง ไม่ถือว่ารักน้อง
โดยชั่วถึงตัวมิไ้แค้น	ก็จักแค้นน้องนี้มีหอห้อง
พอควรกันแล้วฉันจะปรองคอง	มิให้ของชักเคืองกระ เคืองใจ
ตัวน้องมิใช่ของอันเคยขาย	จะเรียงรายกลางหนหาควรไม่

พิเคราะห์ให้เหมาะก่อนเป็นไร
 ออกข่าวคอกนะเจ้าชีวิตวาย

กลับไปเถอะพ่อแก้วผู้แววตา
 ไม่ตายคอกเพราะออกเส่นหา

แต่ในที่สุด นางก็เป็นภรรยาของพลายแก้วจนได้ เมื่อทำผิดแล้วก็หวนคิดเสียใจ และบึ้งใจเสียเมื่อพลายแก้วยังไม่จัดการสู้ขอ ความกระวนกระวายทุกซวันของนาง เกิดจากความสำนึกว่าได้ทำผิดจารีตประเพณี ถึงแม้คนอื่นจะไม่รู้แต่ตัวนางย่อมรู้จึงหาความสุขใจไม่ได้

นางศรีมาลา ก็มีลักษณะเช่นเดียวกับนางพิม คือ ครั้งแรกเมื่อรู้สึกว่าคุณเริ่มรักพลายงาม ก็รู้สึกอึดอัดกันใจเนื่องจากเป็นหญิงจะแสดงความรักก่อนไม่ได้ เพราะอิทธิพลของคำสอนที่ได้รับการอบรมมา นางจึงคร่ำครวญว่า (กรมศิลป์ากร 2513 : 641)

"ออกน้อง ยากนักค้ายเป็นหญิง
 แม้นเป็นชายพ้อพลายเป็นสตรี

ต้องซ่อนรักหนักนึ่งอยู่กับที่
 คำวันนี้เป็นตายจะหมายไป"

แต่เมื่อพลายงามเข้าไปหานางกลับ "ตกใจเพียงจะคืนสิ้นใจตาย" เพราะการที่ชายหนุ่มเข้าไปในห้องหญิงสาว จะให้หมายความเป็นอื่นไปไม่ได้ นอกจากเรื่องสังวาส อิทธิพลของคำสอนเตือนให้นางรู้ว่ากำลังจะเกิดเรื่องไม่งาม ถ้านางไม่หนักแน่น นางจึงตัดพ้อพลายงามว่า (กรมศิลป์ากร 2513 : 647)

เป็นผู้ดีช่าง ไม่มีอัชฌาสัย
 รู้จักกันก็ไม่ทันล่วง เวลา
 รักจริงนึ่ง ไยมิไปขอ
 ล่วงเกินแล้วมาเชิญให้หายทัก

ไม่เกรงใจพ่อแม่แต่สักหน้า
 จะมาฆ่าแท้แท้แก้วว่ารัก
 บอกแม่พ้อผู้เป็นใหญ่ให้ประจักษ์
 นี้จะให้ใครสมัครไปหักหาย

นางศรีมาลา ก็เหมือนสตรีทั่วไปที่มักใจอ่อนเมื่อฟังคำอ่อนวอนของชายที่ตนรัก ดังนั้น จึงไม่สามารถรักษาพรหมจารีไว้ได้ แม้จะมีจิตสำนึกเพียงใดก็ตาม กวีบรรยายความรู้สึกขัดแย้งของนางศรีมาลาไว้ดังนี้ (กรมศิลป์ากร 2513 : 648)

"นึกถึงตัวแล้วอายยิ่งร้ายนัก
ถึงเพียงนี้แล้วที่ไหนจะไปจาก
หึงใจนางความรักก็ตักเตือน

เหมือนชวนชักชายไว้ที่ในเรือน
ยากที่จะผัดวันประกันเลื่อน
จึงดูมือนอนหน้าคอนเจ้าพลาวยาม"

เมื่อเสียตัวแล้วก็เสียใจ สำนึกนึกว่าสิ่งที่ตนประพฤตินั้นมิชอบ ผู้ใหญ่ไม่เห็นด้วย
และนางก็กลัวเพราะพลาวยามต้องจากไปทัฬ นางจึงสั่งเสียพลาวยามให้รีบจัดการให้
ถูกต้องตามธรรมเนียม ดังความว่า (กรมศิลปากร 2513 : 651)

ครานั้นนวดนางศรีมาลา
นึกได้เหลียวหน้ามาว่าวอน
เรื่องของเราผู้ใหญ่ไม่รู้อะไร
พอไปเผื่อใครจะขอร้อง
ถึงน้องจะยากเชิญเป็นอย่างไร
เสร์จราชกราทัพจงกลับมา

เจ้าโศกสาละอีกสะอื้นอ่อน
คิดก่อนนะไปไกลจากน้อง
ต้องคิดอ่านลากหนามไว้จุกช่อง
อย่าให้ต้องขึ้นชัคคำบิดา
ก็คงจะเอาใจไว้รอท่า
อย่าเชื่อน้ำให้ม้วยด้วยตรอมใจ

นางจินตะหราในเรื่องอิเหนา ต้องเศร้าโศกเสียใจเพราะไม่ปฏิบัติตามคำสอน
ทั้งที่สำนึกอยู่ตลอดเวลาว่าอิเหนาเป็นคู่หมั้นของบุษบา แต่อิทธิพลของความรักมีอำนาจเหนือ
อิทธิพลของคำสอน นางจึงปล่อยใจปล่อยกายให้อิเหนาค้ำยความรัก โดยไม่คิดถึงการณ์
ข้างหน้า ต่อเมื่ออิเหนาต้องไปทัฬที่เมืองควหา จินตะหราจึงดูใจคิด และวิตกว่าอิเหนา
จะไม่กลับมาหานางอีก ดังคำคร่ำครวญที่ว่า (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย
2510 : 125)

"โอ้อ่านิจจาความรัก
มีแต่จะเชียวเป็นเกลียวไป

เพียงประจักษ์ดังสายน้ำไหล
ที่ไหนจะหวนคืนมา"

และก็เป็นจริงดังที่นางคาดคิด อิเหนาหลงบุษบาจนลืมนาง นางจึงทุกข์โศกได้แต่โทษ
ตัวเองว่าเป็นเพราะหลงคำชาย (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย 2510 :
ล.1 325)

"โอ้อ่า เสียกายตัวนัก
จะออกชื่อลือชัวไปทั่วทิศ

เพราะเชื่อลั่นหลงรักจึงซ้ำจิต
เมื่อพลังคิดนึกแล้วจะโทษใคร "

นางจินตะหรายิ่งชอกช้ำใจเมื่อได้รับเชิญให้เข้าพิธีวิวาห์พร้อมกับนางบุษบาที่เมืองคานา
นางจึงคร่ำครวญว่า (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย 2510 : ล. 4 327)

อันกำเนิดเกิดมาเป็นสตรี
จะแค้นตามเขาไปไม่ต้องการ
ทั้งจะอายชาวเมืองคานา
ขึ้นชื่อเชื้อชายเขนนี้
ลูกได้ชั่วแล้วก็ไต่คิด
จะซ่อนอายอยู่แก่กับเวียงชัย

บุษบานั้นหน่ายใจไม่สงสาร
จะไต่ความ ฮัประมาณพันทวี
เขาจะค่อนนินทาว่าเสียศีล
มิขอเห็นหน้าให้เคืองใจ
จะซ้ำผิดไปอีกหาควรไม่
อย่าให้ใครแลเห็นพักตรา

แม้เมื่ออิเหนามางอนง้อ นางก็ไม่ยอมคืนดี เพราะการที่อิเหนาทำกับนางนั้นทำให้นาง
เจ็บใจ แค้นใจมาก นางได้รับความอับอาย เนื่องจากสามีทิ้งร้าง ถึงแม้ว่าจะมายกย่อง
ภายหลังก็ทำไปตามประเพณีเท่านั้น ใจจริงอิเหนารักบุษบามากกว่า นางจึงอวดวาท
อิเหนา ว่า (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย 2510 : ล. 5 227 - 228)

แต่นองรักศักดิ์คำเหมือนน้ำมาก
อย่าลุ่มหลังซึ่งตายก็ปรายเปรย
เหมือนเขาเปรียบเทียบความเมื่อยามรัก
ถึงยามยี่จึกกร้อยเหมือนน้อยยาคาล
ขออยู่เป็นข้าฝ่าพระบาท
เสด็จมาช้ำอยู่แมนรู้ไป
ค้ำยแรกเริ่มเคิมพระสละแล้ว
เห็นสูงศักดิ์นี้ก็นองจึงต้องกลัว

ขึ้นทวมปากสุดที่จะทูลเฉลย
น่องก็เคยเป็นข้ามาช้านาน
แต่น้ำผักคัมขมก็ชมหวาน
เคยไปรคปรานเปรียบเค็มรู้เต็มใจ
ไม่แข่งวาสนาหามิได้
จะเคืองใจพระน่องจะหมองมัว
มิใช่เมื่อยแล้วจะวิ่งมาชิงตัว
จะปากตัวตามประสาเป็นข้าไท

แต่หลังพลังพลาตประมาทจิต
 แม้นมีจำคำราช่างหน้าไป

จึงต้องฝึกเพียงว่าเลือกคาไหล
 จะซ้ำได้ความอายเพียงวายปราณ

ในกรณีของนางจินตะหรา คำสอนมีอิทธิพลให้มีความสำนึกผิด และเสียใจต่อการกระทำของตน ได้แต่คร่ำครวญหลายครั้งหลายครา ดังตัวอย่างที่กล่าวมา

ส่วนนางบุษบา มีจิตสำนึกเกี่ยวกับคำสอนให้รักนวลสงวนตัว เมื่อถูกอิเหนาลักพาไปไว้ในถ้ำ นางจึงมีแต่ความทุกข์ กลัวคนจะดูหมิ่นนินทา ดังความว่า (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย 2510 : ล.3 25)

อกเอ๋ยน่าน้อยใจนัก
 ช่างกระไร ไม่มีความดี
 ทำให้เคือง เบื้องบาทพิศุรงค์
 แม้นม้วยมุกสุดสิ้นชีวา
 หวัง เจ็บทั้งอายทั้งชายหน้า
 คังชาติกะละหนาสารณ
 เขาจะคอนนินทาทุกแห่งหน

ชั่วซ้ำอัปลักษณ์มีคดี
 เสียที่ที่กำเนิดเกิดมา
 เหมือนมิใช่เชื้อวงศ์อภัย
 จะดีกว่าที่ได้อัประมาณ
 อยู่ชั่วกัลปาวสาน
 ผิดพงศวงศ์วานทั้งปวงไป
 จะอยู่คูหน้าคนกระไรได้

คำสอนให้รักนวลสงวนตัว มีอิทธิพลมาก เพราะเป็นเรื่องที่สังคมให้ความสำคัญ ดังนั้นบุษบาจึงคืนรนให้พันผิด แต่ไม่สามารถหลีกเลี่ยงได้ เพราะอยู่ในสภาพจำยอม เนื่องจากถูกกักขัง และอิเหนาก็ใช้กำลังปลุกปล้ำ ประกอบกับใจนางก็รักอิเหนาอยู่แล้ว นางจึงเป็นชายาของอิเหนาในเวลาต่อมา คำพูดของบุษบาหลายตอนที่แสดงว่าคำสอนมีอิทธิพลต่อจิตสำนึกของนาง ดังตัวอย่างต่อไปนี้ (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย 2510 : ล.3 35 - 36)

พระเอ๋ยพระองค์
 ถ้ำพระพากลับคืนไปพารา
 อย่าให้หายไพร่ฟ้าประชาชน

พระจงไปรคเกล้าเกล้า
 จึงจะเห็นจริงว่าปราณี
 คำคนจะคอนว่าน่านักดี

ตัวน้องสิเป็นสตรี	ยากที่จะไว้ตัวกลัวินินทา
จงพากลับไปส่งเสียก่อน	ภูธรจงฟังน้องว่า
พระก็ได้ถูกต้องกายา	ไช้ว่าจะไปไหนพัน
อันจะรีบร้อนก่อนการ	เครื่องจะอัประมาณไม่เป็นผล
ถ้ารักจริงจงหย่อนนอปรน	จึงจะพ้นคนคอนโยไฟ

คำสอนที่ไม่ให้แย่งสามีหญิงอื่น ก็มีอิทธิพลต่อสตรีไม่น้อย ค่ายไม่มีสตรีใดต้องการเป็นภรรยาบ่อย ต่างต้องการเป็นหนึ่งในของสามี ต้องการให้สามียกย่องให้เป็นใหญ่ เมื่อเห็นว่าจะต้องอยู่ในฐานะรองก็ไม่ขอยุ่งเกี่ยวกับชายนั้น ตัวอย่างเช่น นางเสาวคนธ์ ในเรื่องพระอภัยมณี ไม่ยอมแข่งงานกับสุคตสาคร เพราะสุคตสาครมีภรรยาแล้วคือ นางสุลาลีวัน ถ้านางยอมแข่งงานกับสุคตสาคร แสดงว่า นางแย่งสามีเขามาครอง จะถูกคูหมื่นนินทา นางจึงหนีการแต่งงานโดยบอกกับนางอรุณรัศมี ว่า (สุนทรภู่ 2505 : 162)

"เกิดเป็นหญิงสิ่งสำหรับอัปยศ	ต้องถอยยศศักดิ์ศรีเพราะมีตัว
พิเคราะห์หุ้มนุชก็สุดมีว	น้องนี้กลัวจะเป็นน้อยถึงย่อยยับ

นางเขียนจดหมายลาบิดามารดา ค่ายเหตุผลเกี่ยวกับหนีบนางอรุณรัศมี คือ (สุนทรภู่ 2505 : 927)

อายุฝรั่งลึงกาเหมือนข้าชั่ว	ไปจึงยิวเขามาตามความประสงค์
จึงจำลาฝ่าพระบาทภูษาติวงศ์	ไปเที่ยวทรงศีลวัตรตามศรัทธา
เป็นอันขาดชาตินี้ไม่มีคู่	จะบวชสู่สรวรรคให้บรรณา
ค้ายเพลงยาวครวครวั้งเมืองลึงกา	เหมือนศัตราครวั้งประจำให้เข้าใจ

นอกจากนางเสาวคนธ์ ก็ยังมี นางละเวง นางบุษบา นางจินตะหรา นางลาวทอง จากวรรณคดีเรื่องต่าง ๆ กัน นางเหล่านี้ไม่ปรารถนาแย่งคูครองของหญิงอื่น แต่ไม่สามารถปฏิบัติได้สำเร็จ เนื่องจากตัวกันเหตุ คือ ชายซึ่งเป็นตัวเอกของเรื่องต้องการคูครองหลายคน

คำสอนสตรีอีกเรื่องหนึ่งที่มีอิทธิพลมาก คือ เรื่องความซื่อสัตย์ต่อสามี ดังได้กล่าวไว้แล้วว่า นางในวรรณคดีส่วนใหญ่ก็มันอยู่แต่สามีตน ไม่ยอมให้ชายอื่นมาข้องแวะ คำสอนนี้จึงมีอิทธิพลทั้งทางจิตสำนึก และทางปฏิบัติ จะมีก็แต่นางวันทองเท่านั้น ที่แม้จะมีความสำนึกเพียงไร ก็ไม่สามารถปฏิบัติตามได้สำเร็จ เพราะมีเหตุการณ์มาบีบบังคับให้นางต้องเป็นคนชั่วของสังคม ทั้งที่ตลอดเวลาที่สามีไม่ทัพ นางครองตัวก้วยดีมาตลอด แม้จะถูกทำโทษรุนแรงเพียง ใดก็อดทน ชุนแผนเมื่อรับรู้เรื่องราวของ นางก็ออกปากชมว่า (กรมศิลป์ากร 2513 : 276)

นี่หากว่าวันทองไม่เข้าหอ
ถ้าหญิงอื่นก็จะเสียประเพณี

รอดูถึงเจ็ดราตรีนี้
เจ้าก็สิ้นสุดอุบาย

แต่เมื่อเกิดทะเลาะกับนางลาวทอง ชุนแผนห้ามปรามก็ไม่ฟัง เพราะนางแค้นใจที่ชุนแผนพาเมียใหม่มาเหมือนจะเยาะเย้ย ชุนแผนก็โกรธจึงเดินทางต่อไปเมืองกาญจนบุรี ปล่อยให้ นางรับชะตากรรมแต่เพียงลำพัง นางเสียใจคร่ำครวญว่า (กรมศิลป์ากร 2513 : 283 - 285)

เสียแรงน้องครองตัวไม่มีหมอง
คุจไซ้ฝังไว้ในศิลา
แต่พระพายมิได้ชายมาพัดต้อง
สงวนตัวทำตัวไว้เท่าไร

.....
ไอ้แต่ก่อนวันทองเอ๋ย
จะครองตัวไว้โยให้คืนคง
สุกสิ้นสีทองที่น้องแฉ้ว
เชื้อหงส์พงศ์เผ่าจะพาจม
.....

กิ่งแวนทองส่องสว่างพระเวหา
อุทสาห์ซอนเรือนทั้งเรือใคร
ตัวน้องรำคิหามีไม่
พอได้พบตัวก็เกิดความ

.....
ไม่ควรเลยที่จะแตกเป็นผุยผง
เสมือนหงส์ปีกหักลงปีกคม
จะกลายเป็นกาแล้วเพราะขึ้นชม
เพราะกรรมจึงได้รอนรำคาญใจ
.....

แต่อายุเพียงนี้มีสองตัว
มีแต่จะอับอายไม่วายกรรม
ความเจ็บเท่าไรจะรู้หาย
ดังหมึกลักบักไว้ที่หลังมือ

แสนชั่วแสนถ้อยทุกเส้นผม
ชีวิตสิ้นคิดนึกก็ซื่อลือ
ความอายเมื่อไรจะสิ้นชื่อ
ยังจะรื้อรักรูปไปไม่มี

การมีสามี 2 คน ในสังคมไทยถือว่าเป็นเรื่องเลวร้าย สังคมที่เถียงรุนแรง
นางวันทองจึงต้องการหนีความเลวร้ายที่จะเกิดขึ้นกับนาง โดยการตัดสินใจฆ่าตัวตาย
(กรมศิลปากร 2513 : 285)

ตายเสียเถิดประเสริฐกว่า
ยกมือกราบงามลงสามที
กลัวอายจะตายไปคอยท่า
อย่าให้อายขุนช้างมาว่า

คว่ำไค้เชือกลากมาจากที่
ชาตินี้นองพลัดพอปลายแล้ว
ชาติหน้าขอพบพอปลายแก้ว
ว่าแล้วแผ้วพานลุกขึ้นมา

แม้เมื่อตกเป็นภรรยาขุนช้างแล้ว จิตสำนึกก็คอยเตือนว่าตนประพฤตินิโคจารีต ดังนั้นจึง
ออกสุใจ กวีบรรยายว่า (กรมศิลปากร 2513 : 291)

วันทองฮึกฮักสะบักหน้า
คิดขึ้นมาถึงตัวปิ่นตัวตาย
อยู่แต่ในห้อง ไค้สองวัน
จำใจอยู่ด้วยขุนช้างมา
ไม่เป็นกินอยู่หิ้งปลาข้าว
ทรมองใจเพียงนางจะวางวาย

แค้นตัวชั่วช้าไม่รู้หาย
แสนอายมิให้ใคร เห็นหน้าตา
โสภศัลย์พางเพียงจะเป็นบ้า
พอลับหลัง โศกาถึงเจ้าพลาย
คืนเข้าก้นนอนไปจนสาย
มือพายน้ำตาอยู่พุ่มพอง

เมื่ออยู่กับขุนช้างไค้ระยะหนึ่ง ขุนแผนก็มาลักตัวไป และต่อมาขุนแผนคิดจะมอบตัวต่อ
พระเจ้าแผ่นดิน นางจึงเกิดความกลัวว่าพระพันวษาจะตัดสินใจให้นาง ไปอยู่กับขุนช้างอีก
ซึ่งจะยิ่งทำให้นางเป็นคนเลวยิ่งขึ้น นางจึงกล่าวแก่ขุนแผนว่า (กรมศิลปากร 2513 :
471)

"น้องมิไค้อาลัยแก่ชีวิต
 น้องกลัวสิ่ง เคียวแลพ่อเจ้า
 ไม่นอนอายตายเสียยัง เค็มใจ"

เมื่อมิไปรคปรานีก็ตายไป
 จะขึ้นเอาส่งให้ขุนช้างใหม่
 ว่าพลางสะอื้นให้อยู่ไปมา"

การเป็นภรรยาของชาย 2 คน กลับไปกลับมาเช่นนี้เป็นความทรมานจิตใจอย่างแสนสาหัส เพราะเป็นสิ่งที่สังคมไม่ยอมรับ คำพูดของวันทองตอนนี้แสดงให้เห็นอย่างชัดเจน

แม้วันทอง จะไม่สามารถปฏิบัติตามคำสอนได้และต้องกลายเป็นหญิงชู้ก็ตาม แต่คำสอนเรื่องความซื่อสัตย์ต่อสามีให้มีสามีเพียงคนเดียว ก็มีอิทธิพลค่อนข้างมาก ทำให้นางเสียใจ อับอาย ชีวิตจึงไม่มีความสุข ซึ่งนึกกับนางเอกในวรรณคดีเรื่องอื่น ๆ ที่แม้จะพลัดพรากจากสามีเป็นเวลานาน แต่เมื่อได้พบกันก็ได้ครองรักอย่างมีความสุขสืบไป

2. อิทธิพลที่สืบเนื่องมาจากวรรณคดีเรื่องอื่น

วรรณคดีที่เป็นแบบอย่างให้วรรณกรรมยุคหลังกล่าวถึงมาก ได้แก่ เรื่องรามเกียรติ์ เนื่องจากตัวละครเอกฝ่ายหญิงคือ นางสีดา มีคุณสมบัติเด่น คือ ซื่อสัตย์ต่อสามีแม้จะต้องพลัดพรากจากกันเป็นเวลานานมาก นางก็ยังสามารถครองตัวไว้ได้ คุณสมบัติข้อนี้เองที่วรรณกรรมยุคหลังนำมายกย่องให้สตรีถือเป็นเยี่ยงอย่าง วรรณกรรมที่อ้างความซื่อสัตย์ของนางสีดา มีดังนี้

เรื่องมหาเวสสันดรชาดก เมื่อพระเวสสันดรกล่าวในห้านองว่า นางมัทรีคบชู้ จึงกลับอาศรมผินเวลา เพื่อเบนความสนใจของนางให้ลืมเรื่องสองกุมาร ปรากฏว่าไฉนลดีในระยะแรก เพราะนางมัทรีเสียใจมากที่พระสวามีไม่เห็นคุณค่าความดีที่ปฏิบัติตลอดมา นางจึงตัดพ้อและเปรียบเทียบความซื่อสัตย์ของนางว่าเหมือนกับสีดาซื่อสัตย์ต่อพระราม ดังความต่อไปนี้ (กระทรวงศึกษาธิการ 2513 : 297 - 280)

"ตั้งแต่เกล้ากระหม่อมฉันตกมาเป็นข้าน้อย พระองค์เห็นพิรุณร่ำรอย
 ร้าวรานที่ทรงไหน ทอดพระเนตรสังเกตุไว้แต่ปางก่อน จึงเคืองคอนค้าย
 คำหยามขอกใจให้เจ็บจิตเหลือกำลัง พระคุณเอ๋ยจะคิดคุ้มเป็นไรเล่า
 ว่ามัทรีนี้เป็นข้าเก่าแก่ก่อนมา ตั้งเงาตามพระบาทาก็เหมือนกัน... มัทรี
 สัตยาสวามีภักดีรักนัวเพียงบิดาก็ว่าได้ ถึงจะยากเย็นเข็ญใจก็ตามกรรม
 อุตสาห์กระทำกรวดน้ำเทรีคเทรหามผลไม่ถึงที่ไหนจะรู้เรียกว่าชอกชอน
 อุตสาห์เที่ยวไม่ถอยหลัง จนเนื้อหนังขาดข่วนเป็นร้าวรอย โลหิตไหลย่อย
 ทุกหย่อมหนามอารามจะใคร่ไถผลผลไม่มาปฏิบัติลูกบารุงนัว ถึงกระไร
 จะคุ้มตัวก็หึงยากนาหลาใจ ออกของใครจะอาภัพยับพิกลเหมือนของมัทรี
 ไม่มีเนตร... พระคุณเอ๋ย ถึงพระคุณจะสงสัยก็น้ำใจของมัทรีนี้เป็นไม้เท้า
 ก้าวสู่ที่ทางทดแทน... อุปมาเหมือนสีดาอันภักดีต่อสามีรามบัณฑิต ปาน
ประหนึ่งว่าศิษย์กับอาจารย์"

เรื่องขุนช้างขุนแผน ขุนแผนต่อว่านางวันทองว่าไม่ซื่อสัตย์ต่อตน กิ่งนี้
 (กรมศิลป์ากร 2513 : 389)

คิดมากก็น่าน้อยใจนัก	อัปลักษณ์เหมือนนิยายเขาเล่นโชน
สีดาเคียวเปลี่ยวใจไปกับโจร	พระรามโทนเที่ยวท่องระทมใจ
ถ้าเจ้าชื่อครองสัตย์สุจริต	นิกหนึ่งสีดาหาว่าไม่
นี้เสียศีลสุสันทุกสิ่งไป	โทนเล่าเจ้าว่าแต่เคิมที
ว่าสู่ทายมิให้ชายอื่นต้อง	ว่าจะครองจวามณแต่ตัวพี่
ไยมานิ่งให้มันเกล้าเข้าขวนยี่	นี้รู้หรือมิใช่ให้วามา

เรื่องสุภามิตสอนหญิง ก็ให้สตรีซื่อสัตย์เหมือนสีดา ว่า (กรมศิลป์ากร 2505 :

"จงซื้อสัตย์ภัสคาสวามี
อย่าให้มีราศีที่กินใจ

จนชีวิตรีสวัสดิ์เจ้าคักชัย
อุปไมยเหมือนอนงค์คลีคา"

คำสอนเรื่องความซื้อสัตย์นี้ นอกจากจะให้เอาเยี่ยงอย่างนางสีดาในเรื่องรามเกียรติ์แล้ว ยังมีกล่าวถึงวรรณคดีเรื่องอื่นอีก เช่น เรื่องกาที่กลอนสุภาพ แต่เป็นการกล่าวถึงในทางลบ เพราะนางกาที่มีความประพฤติไม่ดี คือ มากชู้หลายตัว วรรณกรรมรุ่นหลังจึงนำมาเปรียบเทียบกับหญิงที่มีความประพฤติทำนองเดียวกัน โดยมากเป็นตอนตัดพ้อ หรือทะเลาะกัน การเปรียบเทียบกับนางกา ก็เป็นการคำที่ผู้ถูกคำจะรู้สึกเจ็บปวดมาก ทั้งเรื่องขุนช้างขุนแผน ตอนขุนแผนขึ้นเรือนขุนช้าง นางวันทองฟื้นความหลังว่า (กรมศิลปากร 2513 : 387)

"ความหลังซ้ำยังจำไว้ไค้กรบ
ทั้งแขวนหนังสือคำสารพัด
จะฉีกเชือกคือเพ้าแม่แลออกใจ

เจ้าเรียกให้เมียทบไม่เกรงใจ
คักรอนค่อนว่าหาเลี้ยงไม่
ว่าไม่เลี้ยงแล้วเหมือนนงา

ขุนแผนตอบกลับไปบ้างว่า (กรมศิลปากร 2513 : 388)

"มันพอกับเรื่องนางกา
พี่เหมือนคนธรรพ์สรจำเพาะ

เจ้าปากมีขุนช้างพานางเหาะ
อย่าอเลาะเลยเจ้าจะคืนวัง"

วรรณคดีเรื่องอิเหนา โดยเฉพาะเรื่องราวของนางจินตะหรา เป็นตัวอย่างในเรื่องการรักนวลสงวนตัว เนื่องจากนางหลงคำพูดของอิเหนา จนได้รับความทุกข์ วรรณคดีเรื่องพระอภัยมณี จึงเอามาสอนใจให้สตรีไค้คิด โดยให้นางเกษราพูดกับศรีสุวรรณ ดังนี้ (สุนทรภู่ 2505 : 67)

"ถ้ารักนักมักหน่ายคล้ายอิเหนา
แมนพระองค์ทรงเดชเจตน่า

ต้องจากเขาวายุพินจินตะหรา
จงตรึกตราครองความตามบูรณ"

บทละครเรื่องอุณรุท ตอนเหศวราอุ้มสม วรรณคดีเรื่องขุนช้างขุนแผนนำมา
กล่าวถึงในแง่คู่ครองว่าถ้าเป็นคู่กันจริง ย่อมไม่แคล้วกัน ดังนางอัปสรสอนนางสร้อยฟ้า
เกี่ยวกับการประเวณีว่า (กรมศิลปากร 2513 : 788)

เป็นสตรีมีตัวกันทั่วไป

ถึง เนื้อคู่อยู่ห่างทางภาษา

สำคัญแต่ที่ให้ได้คนดี

เหมือนเช่นพระอุณรุทนางอุษา

หลับอยู่เหศวราพาอุ้มไป

เพราะว่าเป็นวิสัยแห่งโลกีย์

จนหน้าตาไม่รู้จักมักจี่

ก็จะมีความสุขไม่ทุกข์ใจ

ก็อยู่ห่างต่างพาราเป็นไหนไหน

ยังรักใคร่ปรองคองทั้งสองรา

วรรณคดีเรื่องมหาเวสสันดรชาดก เป็นอีกเรื่องหนึ่งที่วรรณคดีเรื่องขุนช้างขุนแผน
อ้างถึง ตอนที่อ้างได้แก่ ตอนสองกุมารยอมไปเป็นข้าของชูชก นางอัปสรในเรื่องขุนช้าง
ขุนแผนนำเหตุการณ์นี้มาเปรียบเทียบกับนางสร้อยฟ้า เพื่อให้นางสำนึกว่าการที่บิดาถวาย
ให้เป็นบาทบริจาริกาของพระพันวษานั้น เป็นการช่วยให้บิดาพ้นโทษ เป็นการตอบแทนบุญคุณ
ครั้งยิ่งใหญ่ ท่านองเกี่ยวกับกัณหาชालี (กรมศิลปากร 2513 : 789)

"พระพ่อได้ถวายถ้อยโทษ

ดังกัณหาชาลีสองกุมาร

เหมือนเจ้าโปรดพ่อให้ไค้คึดสถาน

เพิ่มประโยชน์โพธิญาณพระนิคา"

คำสอนเรื่องต่าง ๆ ที่อ้างจากวรรณคดีเรื่องอื่น แสดงให้เห็นว่าความคิดนั้น ๆ
สืบเนื่องกันมาช้านานแล้ว และความคิดนั้นยังคงอยู่ จึงได้มีอิทธิพลสืบต่อมาถึงวรรณคดี
รุ่นหลัง

จิตสำนึกเกี่ยวกับคาสอนของสตรีในปัจจุบัน

ในรอบศตวรรษที่ผ่านมา สภาพเศรษฐกิจและสังคมไทยมีการเปลี่ยนแปลงไปอย่างมาก สืบเนื่องมาจากอิทธิพลตะวันตกที่หลั่งไหลเข้าสู่สังคมไทยอย่างไม่ขาดสาย การเผยแพร่ของอารยธรรมตะวันตกก่อให้เกิดการตื่นตัวในกลุ่มสตรีไทยมาก โดยเฉพาะสตรีในเขตนครหลวง การตื่นตัวในระยะแรกเป็นเรื่องของการแต่งกาย และขนบธรรมเนียมบางอย่าง ส่วนการตื่นตัวที่สำคัญคือการตื่นตัวทางการศึกษา ทำให้การศึกษาของสตรีขยายวงกว้างออกไป สตรีมีโอกาสดำเนินการศึกษามากขึ้นจากอดีต

ภายหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475 รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทยกำหนดให้สิทธิและเสรีภาพแก่ประชาชนทั้งชายหญิง เท่าเทียมกันทั้งด้านการเมือง การสังคม การศึกษา และการประกอบอาชีพ ทำให้เกิดแรงผลักดันและกระตุ้นใต้อันให้สตรีหลุดพ้นจากพันธะของขนบธรรมเนียมประเพณี และความเชื่อดั้งเดิมที่ยึดถือปฏิบัติกันมาอย่าง (คณะอนุกรรมการพัฒนากิจกรรมและบทบาทสตรี 2523 : 224)

ก่อนสงครามโลกครั้งที่ 2 บทบาทสตรียังมีไม่มากนัก การดำเนินชีวิตส่วนใหญ่ยังคงเป็นแบบเดิม แต่ภายหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 แล้ว สภาพสังคมเจริญขึ้นและขยายตัวออกไป ลักษณะวัฒนธรรมเก่า ๆ ของสตรีค่อย ๆ เปลี่ยนไป บทบาทของสตรีที่เคยเป็นมาในอดีต แบบที่ถูกจำกัดอยู่เฉพาะในครอบครัว ก็อ่อนคลายลง สตรีมีโอกาสดำเนินการศึกษามากขึ้น สามารถเลือกศึกษาได้ตามความพอใจ และตามความถนัดของตน ประกอบกับแรงกดดันทางเศรษฐกิจอันเนื่องมาจากการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจซึ่งเป็นนโยบายของรัฐบาล และจากภาวะตกต่ำทางเศรษฐกิจในสมัยสงครามโลก ทำให้เกิดความจำเป็นที่ทุกคนต้องดิ้นรน เพื่อหารายได้มาเลี้ยงตนเองและครอบครัว สตรีจึงต้องออกทำงานนอกบ้านมากขึ้น

อาชีพของสตรีไทยในสมัยก่อนยังอยู่ในวงจำกัด เช่น ครู อาจารย์ พยาบาล งานคานาคาชา และงานเกษตรกรรม แต่ในปัจจุบันอาชีพของสตรีไทยขยายตัวออกไปมาก

สตรีทำงานเกือบทุกสาขา ตั้งแต่งานเกษตรกรรม อันเป็นอาชีพดั้งเดิม งานอุตสาหกรรม การค้า การธนาคาร การบริหารราชการในกระทรวงต่าง ๆ โดยเฉพาะงานราชการเป็นที่นิยมมาก ทั้งนี้เพราะได้รับยกย่องจากสังคมว่าเป็นงานที่มีเกียรติ และมีความมั่นคง หน่วยงานของรัฐก็ไต่พยายามแก้ไขกฎหมายเพื่อให้ชายหญิงมีสิทธิเท่าเทียมกัน เช่น (วิมลศิริ ชานาญเวช 2525 : 239)

กระทรวงกลาโหม ประกาศยกเลิกระเบียบที่ให้นายทหารหญิงได้รับยศสูงสุดแก่พันโท ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2517 เป็นต้นไป นายทหารหญิงที่มีความรู้ความสามารถเหมาะสมอาจได้รับพระราชทานเป็นนายพลได้

กระทรวงมหาดไทย ยกเลิกข้อบังคับมิให้แต่งตั้งสตรีเข้ารับราชการบางตำแหน่ง ในกรมการปกครอง กระทรวงมหาดไทย ปี พ.ศ. 2512 ฉบับลงวันที่ 6 พฤษภาคม 2512 เพื่อเปิดโอกาสให้หญิงเป็นปลัดอำเภอได้ อันจะเป็นบันไดขั้นแรกก้าวไปสู่การเป็นนายอำเภอและผู้ว่าราชการจังหวัด แม้แต่ตำแหน่งผู้ใหญ่บ้านซึ่งแต่เดิมเป็นตำแหน่งของชายเท่านั้น แต่ปัจจุบันมีผู้ใหญ่บ้านหญิงแล้ว

กระทรวงยุติธรรม ยกเลิกกฎกระทรวงฉบับที่ 4 (พ.ศ. 2502) ออกตามความในพระราชบัญญัติระเบียบข้าราชการฝ่ายตุลาการ ปี พ.ศ. 2497 เปิดโอกาสให้หญิงเป็นผู้พิพากษาในศาลสูงและศาลอื่น ๆ เพิ่มขึ้นจากที่เป็นอยู่ในปัจจุบัน ซึ่งมีผู้พิพากษาหญิงเฉพาะในศาลคดีเด็กและเยาวชน

กระทรวงต่างประเทศ ยกเลิกระเบียบที่กำหนดให้หญิงมีสามีต้องได้รับความยินยอมจากสามีในการขอหนังสือเดินทางไปต่างประเทศ เพียงแต่มีผู้รับรองคำประกันการเดินทางเหมือนผู้ที่ประสงค์จะเดินทางทั่วไปก็เพียงพอแล้ว และได้เริ่มแต่งตั้งสตรีดำรงตำแหน่งเอกอัครราชทูตประจำกระทรวงอีกด้วย

กล่าวได้ว่า งานทุกชนิดเปิดโอกาสให้สตรีเข้าไปมีส่วนร่วม ไม่มีกฎหมายห้ามสตรีประกอบอาชีพใด ๆ นอกจากสภาพของงานนั่นเองที่ไม่เปิดโอกาสให้ทำ เช่น การเป็นทหารในหน่วยรบ เป็นต้น ทั้งนี้ปรากฏว่าสตรีในปัจจุบันจำนวนไม่น้อยออกหางานช่วยครอบครัว จากสถิติของสำนักงานสถิติแห่งชาติ ปี พ.ศ. 2519 ปรากฏว่ามีสตรีเป็นประชากรทั้งสิ้น

ประมาณ 20.9 ล้านคน หรือประมาณ 50% ของประชากรทั้งหมด และในจำนวนนี้เป็นสตรีที่อยู่ในกำลังแรงงาน ประมาณ 5.4 ล้านคน ซึ่งเท่ากับ 25.6% ของประชากรทั้งหมด งานที่สตรีประมาณ 5.4 ล้านคนทำนั้นแบ่งเป็นประเภทใหญ่ ๆ ได้ดังนี้ (คณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและบทบาทสตรี 2523 : 216 - 217)

	จำนวน	ร้อยละของสตรีผู้ทำงาน
เกษตรกรรม	3,182,750	59.84
อุตสาหกรรมและหัตถกรรม	759,820	14.29
พาณิชยกรรม	719,910	13.54
บริการ	583,710	10.97
อื่น ๆ	72,120	1.36
รวม	5,318,330	100.00

ความรู้ ความสามารถ ความเฉลียวฉลาดของสตรี ปรากฏอยู่ที่ผลงานสาขาต่าง ๆ ทำให้สังคมยอมรับบทบาทและความสำคัญของสตรีมากขึ้น ทั้งนี้เป็นเพราะเงื่อนไขทางสังคม และเศรษฐกิจที่เปิดโอกาสให้สตรีแสดงออกอย่างกว้างขวางขึ้น ดังนั้นถ้าเปรียบเทียบสถานภาพของสตรีไทยในอดีตกับปัจจุบัน ก็อาจกล่าวได้ว่า สถานภาพสตรีในปัจจุบันได้เพิ่มสูงขึ้นกว่าเดิมในหลายด้าน เช่น ค่ากฎหมาย สังคม การเมือง และการประกอบอาชีพ ดังจะเห็นได้จากสิทธิและโอกาสของสตรีในสังคมมีมากขึ้น

การเปลี่ยนแปลงทางสังคมและเศรษฐกิจทำให้สตรีในปัจจุบันต้องมี 2 บทบาท กล่าวคือ สตรียังคงต้องเป็นแม่บ้านดูแลครัวเรือน อันเป็นบทบาทเดิม และต้องทำงานนอกบ้านอันเป็นบทบาทใหม่ ซึ่งเป็นความรับผิดชอบที่หนักมาก การเปลี่ยนแปลงดังกล่าวนี้อาจมีผลกระทบต่อยุติธรรมเกี่ยวกับคาสอนสตรีในเรื่องต่าง ๆ (ดูคาสอนสตรีหมวดต่าง ๆ จากบทที่ 3) ได้ ควบคู่กันนี้ผู้วิจัยจึงสำรวจจิตสำนึกเกี่ยวกับคาสอนของสตรีที่ประกอบอาชีพนอกร้าน โดยเลือกศึกษาจากกลุ่มตัวอย่างที่ประกอบอาชีพครู และอาชีพการธนาคาร จำนวน 360 คน ในจำนวนนี้ประกอบควยสตรีโสด และสมรส และอยู่ในวัยต่าง ๆ กัน ได้แก่ วันหนุ่มสาว วัยกลางคน และวัยสูงอายุ การสำรวจครั้งนี้ก็เพื่อต้องการทราบว่า เมื่อสตรีต้องรับภาระทั้งในครอบครัวและในสังคม คาสอนสตรีซึ่งเคยฝังแน่นในจิตสำนึกของสตรีในอดีต จะยังหลงเหลืออยู่ในจิตสำนึกของสตรียุคนี้เพียงใด จากการศึกษา ปรากฏผลดังต่อไปนี้

ผลการวิเคราะห์ข้อมูล

- ในการวิเคราะห์ข้อมูล ผู้วิจัยได้แบ่งขั้นตอนการวิเคราะห์ข้อมูลไว้ดังนี้
1. ศึกษาเปรียบเทียบ ค่าสถานภาพสมรสของครู
 2. ศึกษาเปรียบเทียบ ค่าวัยของครู
 3. ศึกษาเปรียบเทียบ ค่าสถานภาพสมรสของพนักงานธนาคาร
 4. ศึกษาเปรียบเทียบ ค่าวัยของพนักงานธนาคาร
 5. ศึกษาเปรียบเทียบ ค่าอาชีพ ระหว่างอาชีพครูกับอาชีพธนาคาร
 6. ศึกษาความสัมพันธ์ระหว่าง เกณฑ์มาตรฐานสังคมกับ เกณฑ์ตนตามอัธยาศัย

สัญลักษณ์ที่ใช้ในการวิเคราะห์ข้อมูล

เพื่อให้เข้าใจตรงกันในการแปลความหมายของผลการวิเคราะห์ข้อมูล จึงกำหนดสัญลักษณ์ต่าง ๆ ที่ใช้ในการวิเคราะห์ข้อมูล ดังนี้

\bar{X}	แทน ค่าเฉลี่ย
N	แทน จำนวนข้อมูลในกลุ่มตัวอย่าง
S	แทน ความเบี่ยงเบนมาตรฐาน
t	แทน ค่าความแตกต่างของคะแนนเฉลี่ยระหว่างกลุ่มสองกลุ่ม
SS	แทน Sum Square
MS	แทน Mean Square
df	แทน Degree of freedom
F	แทน ค่าสถิติที่ใช้ในการพิจารณาใน F - distribution
\bar{M}	แทน ค่าตัวกลางฮาร์โมนิกของกลุ่มตัวอย่าง
r	แทน ค่าสัมประสิทธิ์สหสัมพันธ์ของคะแนน
p	แทน คำนับสำคัญทางสถิติ

ตาราง 2 เปรียบเทียบค่าเฉลี่ยจิตสำนึกเกี่ยวกับศาสนสตร์ระหว่างครูโศควัยหนุ่มสาวกับ
ครูสมรสวัยหนุ่มสาว โดยถือเกณฑ์มาตรฐานสังคม

สถานภาพสมรส	N	\bar{x}	s	t
โศก	30	119.7	9.4253	-1.1985
สมรส	30	123.0666	12.1596	

$$p > .05 \quad t(60) = \pm 2.00$$

จากตาราง 2

เมื่อเปรียบเทียบจิตสำนึกเกี่ยวกับศาสนสตร์ในลักษณะการรับรู้มาตรฐานสังคมของ
ครูโศควัยหนุ่มสาว และครูสมรสวัยหนุ่มสาว ปรากฏว่าไม่พบความแตกต่างกัน ซึ่งไม่
สอดคล้องกับสมมติฐานข้อ 4.1

ตาราง 3 เปรียบเทียบค่าเฉลี่ยจิตสำนึกเกี่ยวกับคาสอนสตรีระหว่างครูโศกวัยหนุ่มสาวกับ
ครูสมรสวัยหนุ่มสาว โดยถือเกณฑ์ตามอัศภาพ

สถานภาพสมรส	N	\bar{X}	S	t
โศก	30	149.4	15.6262	0.3231
สมรส	30	148	17.8615	

$$p > .05 \quad t(60) = \pm 2.00$$

จากตาราง 3

เมื่อเปรียบเทียบจิตสำนึกเกี่ยวกับคาสอนสตรี ในลักษณะตามอัศภาพของครูโศก
วัยหนุ่มสาวกับครูสมรสวัยหนุ่มสาว ปรากฏว่าไม่พบความแตกต่างกัน ซึ่งไม่สอดคล้องกับ
สมมติฐานข้อ 4.1

ตาราง 4 เปรียบเทียบค่าเฉลี่ยจิตสำนึกเกี่ยวกับคาสอนสตรีระหว่างครูโศควัยกลางคน
กับครูสมรสวัยกลางคน โดยถือเกณฑ์มาตรฐานสังคม

สถานภาพสมรส	N	\bar{X}	S	t
โศก	30	121.7666	12.3698	-0.1875
สมรส	30	122.3666	12.4165	

$$p > .05 \quad t(60) = \pm 2.00$$

จากตาราง 4

เมื่อเปรียบเทียบจิตสำนึกเกี่ยวกับคาสอนสตรีในลักษณะการรับรู้มาตรฐานสังคม
ของครูโศควัยกลางคน และครูสมรสวัยกลางคน ปรากฏว่าไม่พบความแตกต่างกัน ซึ่งไม่
สอดคล้องกับสมมติฐานข้อ 4.2

ตาราง 5 เปรียบเทียบค่าเฉลี่ยจิตสำนึกเกี่ยวกับคาสอนสตรีระหว่างครูโศกวัยกลางคนกับครูสมรสวัยกลางคน โดยถือเกณฑ์ตามอัตรภาพ

สถานภาพสมรส	N	\bar{X}	S	t
โศก	30	150.0666	11.8785	-1.3636
สมรส	30	154.2333	11.7903	

$$p > .05 \quad t(60) = \pm 2.00$$

จากตาราง 5

เมื่อเปรียบเทียบจิตสำนึกเกี่ยวกับคาสอนสตรีในลักษณะตนตามอัตรภาพของครูโศกวัยกลางคนกับครูสมรสวัยกลางคน ปรากฏว่าไม่พบความแตกต่างกัน ซึ่งไม่สอดคล้องกับสมมติฐานข้อ 4.2

ตาราง 6 เปรียบเทียบค่าเฉลี่ยจิตสำนึกเกี่ยวกับคาสอนสตรีระหว่างครูโศควัยสูงอายุกับครูที่สมรสวัยสูงอายุ โดยถือเกณฑ์มาตรฐานสังคม

สถานภาพสมรส	N	\bar{X}	S	t
โสด	30	121.4	12.6725	-0.7509
สมรส	30	124.133	15.3863	

$$p > .05 \quad t(60) = \pm 2.00$$

จากตาราง 6

เมื่อเปรียบเทียบจิตสำนึกเกี่ยวกับคาสอนสตรีในลักษณะการรับรู้มาตรฐานสังคมของครูโศควัยสูงอายุกับครูสมรสวัยสูงอายุ ปรากฏว่าไม่พบความแตกต่างกัน ซึ่งไม่สอดคล้องกับสมมติฐานขอ 4.3

ตาราง 7 เปรียบเทียบค่าเฉลี่ยจิตสำนึกเกี่ยวกับค่าสอนสตรีระหว่างครูโศกวัยสูงอายุกับครูสมรสวัยสูงอายุ โดยถือเกณฑ์ตามอัศภาพ

สถานภาพสมรส	N	\bar{X}	S	t
โศก	30	158.4	13.8529	0.7267
สมรส	30	155.7	14.90	

$$p > .05 \quad t(60) = \pm 2.00$$

จากตาราง 7

เมื่อเปรียบเทียบจิตสำนึกเกี่ยวกับค่าสอนสตรีในลักษณะคนตามอัศภาพของครูโศกวัยสูงอายุกับครูสมรสวัยสูงอายุ ปรากฏว่าไม่พบความแตกต่างกัน ซึ่งไม่สอดคล้องกับสมมติฐานข้อ 4.3

ตาราง 8 เปรียบเทียบจิตสำนึกเกี่ยวกับคาสอนสตรีของครูโศกวัยหนุ่มสาววัยกลางคนและวัยสูงอายุ โดยถือเกณฑ์มาตรฐานสังคม

แหล่งตัวแปร	SS °	df	MS	F
ระหว่างกลุ่ม	72.95	2	36.48	0.27
ภายในกลุ่ม	11670.87	87	134.15	
รวม	11743.82	89		

$$p > .05 \quad F(3, 90) = 3.11$$

จากตาราง 8

เมื่อเปรียบเทียบจิตสำนึกเกี่ยวกับคาสอนสตรีของครูโศกทั้ง 3 วัย ในลักษณะการรับรู้มาตรฐานสังคม ปรากฏว่าไม่พบความแตกต่างกัน ซึ่งไม่สอดคล้องกับสมมติฐานข้อ 4.4

ตาราง 9 เปรียบเทียบจิตสำนึกเกี่ยวกับค่านิยมของครูโศกวัยหนุ่มสาววัยกลางคนและ
วัยสูงอายุ โดยถือเกณฑ์ตามอัตรภาพ

แหล่งตัวแปร	SS	df	MS	F
ระหว่างกลุ่ม	1508.89	2	754.45	3.92*
ภายในกลุ่ม	16738.27	87	192.39	
รวม	18247.16	89		

$$p > .05 \quad F(3, 90) = 3.11$$

จากตาราง 9

เมื่อเปรียบเทียบจิตสำนึกเกี่ยวกับค่านิยมของครูโศกวัยหนุ่มสาววัยกลางคน
และวัยสูงอายุ ในลักษณะตามอัตรภาพ ปรากฏว่าแตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่
ระดับ .05 เมื่อทดสอบรายคู่ระหว่างคะแนนเฉลี่ยจิตสำนึกของครูโศกทั้ง 3 วัย จะ
ปรากฏผลดังตาราง 10

ตาราง 10 เปรียบเทียบความแตกต่างเป็นรายคู่ ระหว่างคะแนนเฉลี่ยจิตสำนึกของครูโศก
วัยหนุ่มสาว วัยกลางคนและวัยสูงอายุโดยถือเกณฑ์ความสำคัญ

วัย	\bar{x}	หนุ่มสาว 149.4	กลางคน 150.0666	สูงอายุ 158.4
หนุ่มสาว	149.4	-	0.6666	9*
กลางคน	150.0666		-	8.333*
สูงอายุ	158.4			-
$q_{.95}(r, 90)$			2.83	3.40
$q \cdot \sqrt{MS_{w/n}}$			7.1666	8.6098

$P < .05$

จากตาราง 10 แสดงให้เห็นว่า

1. ครูโศกวัยหนุ่มสาว และวัยสูงอายุ มีค่าคะแนนเฉลี่ยจิตสำนึกเกี่ยวกับคำสอน
สตรีต่างกันอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ .05
2. ครูโศกวัยกลางคน และวัยสูงอายุ มีค่าคะแนนเฉลี่ยจิตสำนึกเกี่ยวกับคำสอน
สตรีต่างกันอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ .05
3. ครูโศกวัยหนุ่มสาว และวัยกลางคน มีค่าคะแนนเฉลี่ยจิตสำนึกเกี่ยวกับคำสอน
สตรี ไม่แตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติ

ตาราง 11 เปรียบเทียบจิตสำนึกเกี่ยวกับคาสอนสตรีของครูสมรสวัยหนุ่มสาววัยกลางคน
และวัยสูงอายุ โดยถือเกณฑ์มาตรฐานสังคม

แหล่งตัวแปร	SS	df	MS	F
ระหว่างกลุ่ม	47.48	2	23.74	0.13
ภายในกลุ่ม	15624.31	87	179.59	
รวม	15671.79	89		

$$p > .05 \quad F(3, 90) = 3.11$$

จากตาราง 11

เมื่อเปรียบเทียบจิตสำนึกเกี่ยวกับคาสอนสตรีของครูสมรสวัยหนุ่มสาว วัยกลางคน
และวัยสูงอายุในลักษณะการรับรู้มาตรฐานสังคม ปรากฏว่าไม่พบความแตกต่างกัน ซึ่งไม่
สอดคล้องกับสมมติฐานข้อ 4.5

ตาราง 12 เปรียบเทียบจิตสำนึกเกี่ยวกับศาสนาของครูสมรสวัยหนุ่มสาว วัยกลางคน และวัยสูงอายุ โดยถือเกณฑ์คนตามอัศภาพ

แหล่งตัวแปร	SS	df	MS	F
ระหว่างกลุ่ม	1002.95	2	501.48	2.21
ภายในกลุ่ม	19727.67	87	226.75	
รวม	20730.62	89		

$$p > .05 \quad F(3, 90) = 3.11$$

จากตาราง 12

เมื่อเปรียบเทียบจิตสำนึกเกี่ยวกับศาสนาของครูสมรสวัยหนุ่มสาว วัยกลางคน และวัยสูงอายุ ในลักษณะคนตามอัศภาพ ปรากฏว่าไม่พบความแตกต่างกัน ซึ่งไม่สอดคล้องกับสมมติฐานข้อ 4.5

ตาราง 13 เปรียบเทียบค่าเฉลี่ยจิตสำนึกเกี่ยวกับคาสอนสตรีระหว่างพนักงานธนาคารโลค
วัยหนุ่มสาว กับพนักงานธนาคารสมรสวัยหนุ่มสาว โดยถือเกณฑ์มาตรฐานสังคม

สถานภาพสมรส	N	\bar{X}	S	t
โลค	30	118.9	15.5726	-1.4145
สมรส	30	124.1333	12.9660	

$$p > .05 \quad t(60) = \pm 2.00$$

จากตาราง 13

เมื่อเปรียบเทียบจิตสำนึกเกี่ยวกับคาสอนสตรีในลักษณะการรับรู้มาตรฐานสังคม
ของพนักงานธนาคารโลควัยหนุ่มสาว กับพนักงานธนาคารสมรสวัยหนุ่มสาว ปรากฏว่า
ไม่พบความแตกต่างกัน ซึ่งไม่สอดคล้องกับสมมติฐานข้อ 4.6

ตาราง 14 เปรียบเทียบค่าเฉลี่ยจิตสำนึกเกี่ยวกับคาสอนสตรีระหว่างพนักงานธนาคาร
สตรีวัยหนุ่มสาว กับพนักงานธนาคารสมรสวัยหนุ่มสาว โดยถือเกณฑ์ตามอัตรภาพ

สถานภาพ	N	\bar{X}	S	t
โสด	30	149.2	13.7299	-0.0301
สมรส	30	149.3	11.9370	

$$p > .05 \quad t(60) = \pm 2.00$$

จากตาราง 14

เมื่อเปรียบเทียบจิตสำนึกเกี่ยวกับคาสอนสตรีในลักษณะตนตามอัตรภาพของพนักงาน
ธนาคารโสดวัยหนุ่มสาว กับพนักงานธนาคารสมรสวัยหนุ่มสาว ปรากฏว่าไม่พบความ
แตกต่างกัน ซึ่งไม่สอดคล้องกับสมมติฐานข้อ 4.6

ตาราง 15 เปรียบเทียบค่าเฉลี่ยจิตสำนึกเกี่ยวกับคาสอนสตรีระหว่างพนักงานธนาคารโสต
 วิทยกลางคน กับพนักงานธนาคารสมรสวิทยกลางคน โดยถือเกณฑ์มาตรฐานสังคม

สถานภาพสมรส	N	\bar{X}	S	t
โสต	30	112.9666	15.714	3.7057 ^{**}
สมรส	30	128.2333	16.1942	

$$p < .01 \quad t(60) = \pm 2.660$$

จากตาราง 15

เมื่อเปรียบเทียบจิตสำนึกเกี่ยวกับคาสอนสตรีในลักษณะการรับรู้มาตรฐานสังคมของ
 พนักงานธนาคารโสตวิทยกลางคน กับพนักงานธนาคารสมรสวิทยกลางคน ปรากฏว่ามีความ
 แตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ .01 ซึ่งสอดคล้องกับสมมติฐานข้อ 4.7

ตาราง 16 เปรียบเทียบค่าเฉลี่ยจิตสำนึกเกี่ยวกับคาสอนสตรีระหว่างพนักงานธนาคารโสด
วัยกลางคน กับพนักงานธนาคารสมรสวัยกลางคน โดยถือเกณฑ์ตามอัตรภาพ

สถานภาพสมรส	N	\bar{x}	S	t
โสด	30	146.7	15.7986	1.4791
สมรส	30	139.6666	21.2137	

$$p > .05 \quad t(60) = \pm 2.00$$

จากตาราง 16

เมื่อเปรียบเทียบจิตสำนึกเกี่ยวกับคาสอนสตรีในลักษณะตนตามอัตรภาพของพนักงานธนาคารโสดวัยกลางคน กับพนักงานธนาคารสมรสวัยกลางคน ปรากฏว่าไม่พบความแตกต่างกัน ซึ่งไม่สอดคล้องกับสมมติฐานที่ตั้งไว้

ตาราง 17 เปรียบเทียบค่าเฉลี่ยจิตสำนึกเกี่ยวกับคาสอนสตรีระหว่างพนักงานธนาคารโสต
วัยสูงอายุ กับพนักงานธนาคารสมรสวัยสูงอายุ โดยถือเกณฑ์มาตรฐานสังคม

สถานภาพสมรส	N	\bar{X}	S	t
โสต	30	119.8333	12.9617	1.0048
สมรส	30	115.9	17.0786	

$$p > .05 \quad t(60) = \pm 2.00$$

จากตาราง 17

เมื่อเปรียบเทียบจิตสำนึกเกี่ยวกับคาสอนสตรีในลักษณะการรับรู้มาตรฐานสังคม
ของพนักงานธนาคารโสตวัยสูงอายุ กับพนักงานธนาคารสมรสวัยสูงอายุ ปรากฏว่าไม่พบ
ความแตกต่างกัน ซึ่งไม่สอดคล้องกับสมมติฐานข้อ 4.8

ตาราง 18 เปรียบเทียบค่าเฉลี่ยจิตสำนึกเกี่ยวกับคาสอนสตรีระหว่างพนักงานธนาคารโลศ
วัยสูงอายุ กับพนักงานธนาคารสมรสวัยสูงอายุ โดยถือเกณฑ์ตามอัตรภาพ

สถานภาพสมรส	N	\bar{X}	S	t
โลศ	30	152.7	22.1545	2.1837*
สมรส	30	140.7333	20.2891	

$$p < .05 \quad t(60) = \pm 2.00$$

จากตาราง 18

เมื่อเปรียบเทียบจิตสำนึกเกี่ยวกับคาสอนสตรีในลักษณะตนตามอัตรภาพของพนักงาน
ธนาคารโลศวัยสูงอายุ กับพนักงานธนาคารสมรสวัยสูงอายุ ปรากฏว่ามีความแตกต่างกัน
อย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ .05 ซึ่งสอดคล้องกับสมมติฐานที่ตั้งไว้

ตาราง 19 เปรียบเทียบจิตสำนึกเกี่ยวกับคาสอนสตรีของพนักงานธนาคารโสตวิทย์หนุ่มสาว
วัยกลางคน และวัยสูงอายุ โดยถือเกณฑ์มาตรฐานสังคม

แหล่งตัวแปร	SS	df	MS	F
ระหว่างกลุ่ม	832.26	2	416.13	1.90
ภายในกลุ่ม	19065.84	87	219.15	
รวม	19898.10	89		

$$p > .05 \quad F(3, 90) = 3.11$$

จากตาราง 19

เมื่อเปรียบเทียบจิตสำนึกเกี่ยวกับคาสอนสตรีของพนักงานธนาคารโสตวิทย์หนุ่มสาว
วัยกลางคน และวัยสูงอายุ ในลักษณะการรับรู้มาตรฐานสังคม ปรากฏว่าไม่พบความ
แตกต่างกัน ซึ่งไม่สอดคล้องกับสมมติฐานข้อ 4.9

ตาราง 20 เปรียบเทียบจิตสำนึกเกี่ยวกับคาสอนสตรีของพนักงานธนาคารโสด วิทยุหนุ่มสาว
วัยกลางคน และวัยสูงอายุ โดยถือเกณฑ์ตามอัตรภาพ

แหล่งตัวแปร	SS	df	MS	F
ระหว่างกลุ่ม	551.35	2	275.68	0.89
ภายในกลุ่ม	26938.97	87	309.64	
รวม	27490.32	89		

$$p > .05 \quad F(3, 90) = 3.11$$

จากตาราง 20

เมื่อเปรียบเทียบจิตสำนึกเกี่ยวกับคาสอนสตรีของพนักงานธนาคารโสด วิทยุหนุ่มสาว
วัยกลางคน และวัยสูงอายุ ในลักษณะตามอัตรภาพ ปรากฏว่าไม่พบความแตกต่างกัน
ซึ่งไม่สอดคล้องกับสมมติฐานข้อ 4.9

ตาราง 21 เปรียบเทียบจิตสำนึกเกี่ยวกับคาสอนสตรีของพนักงานธนาคารสมรสวัยหนุ่มสาว
วัยกลางคน และวัยสูงอายุ โดยถือเกณฑ์มาตรฐานสังคม

แหล่งตัวแปร	SS	df	MS	F
ระหว่างกลุ่ม	2367.1	2	1183.55	4.9174*
ภายในกลุ่ม	20939.6	87	240.6850	
รวม	23306.7	89		

$$p < .05 \quad F(3, 90) = 3.11$$

จากตาราง 21

เมื่อเปรียบเทียบจิตสำนึกเกี่ยวกับคาสอนสตรีของพนักงานธนาคารสมรสวัยหนุ่มสาว
วัยกลางคน และวัยสูงอายุ ในลักษณะการรับรู้มาตรฐานสังคม ปรากฏว่ามีความแตกต่าง
กันอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ .05 ซึ่งสอดคล้องกับสมมติฐานข้อ 4.10 จึงได้ทดสอบ
ความแตกต่างเป็นรายคู่ ระหว่างคะแนนเฉลี่ยของพนักงานธนาคารสมรสที่วัยต่างกัน แล้วจะ
ปรากฏผลดังตาราง 22

ตาราง 22 เปรียบเทียบความแตกต่างเป็นรายคู่ ระหว่างคะแนนเฉลี่ยจิตสำนึกเกี่ยวกับ
คำสอนของพนักงานธนาคารสมรสวัยหนุ่มสาว วัยกลางคน และวัยสูงอายุ โดยถือ
เกณฑ์มาตรฐานสังคม

วัย	\bar{x}	สูงอายุ 115.9	หนุ่มสาว 124.1333	กลางคน 128.2333
สูงอายุ	115.9	-	8.2333*	12.3333*
หนุ่มสาว	124.1333		-	4.1
กลางคน	128.233			-
α .95 (r, 90)			2.83	3.40
$\alpha \sqrt{\frac{MS_H}{n}}$			8.0156	9.6301

$$* p < .05$$

จากตาราง 22 แสดงให้เห็นว่า

1. พนักงานธนาคารที่สมรสวัยสูงอายุและวัยหนุ่มสาว มีค่าคะแนนเฉลี่ยจิตสำนึกเกี่ยวกับคำสอนต่างกันอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ .05
2. พนักงานธนาคารสมรสวัยสูงอายุและวัยกลางคน มีค่าคะแนนเฉลี่ยจิตสำนึกเกี่ยวกับคำสอนต่างกันอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ .05
3. พนักงานธนาคารสมรสวัยหนุ่มสาวกับวัยกลางคน มีค่าคะแนนเฉลี่ยไม่แตกต่างกัน

ตาราง 23 เปรียบเทียบจิตสำนึกเกี่ยวกับค่าสอนสตรีของพนักงานธนาคารสมรสวัยหนุ่มสาว
วัยกลางคน และวัยสูงอายุ โดยถือเกณฑ์คนตามอัศภาพ

แหล่งตัวแปร	SS	df	MS	F
ระหว่างกลุ่ม	1673.26	2	836.63	2.50
ภายในกลุ่ม	29120.84	87	334.72	
รวม	30794.10	89		

$$p > .05 \quad F(3, 90) = 3.11$$

จากตาราง 23

เมื่อเปรียบเทียบจิตสำนึกเกี่ยวกับค่าสอนสตรีของพนักงานธนาคารสมรสวัยหนุ่มสาว
วัยกลางคน และวัยสูงอายุ ในลักษณะคนตามอัศภาพ ปรากฏว่าไม่พบความแตกต่างกัน
ซึ่งไม่สอดคล้องกับสมมติฐานที่ตั้งไว้

ตาราง 24 เปรียบเทียบค่าเฉลี่ยจิตสำนึกเกี่ยวกับศาสนสตร์ระหว่างครูโศกหญิงหม่มสาวกับ
พนักงานธนาคารโศกหญิงหม่มสาว โดยถือเกณฑ์มาตรฐานสังคม

อาชีพ	N	\bar{X}	S	t
ครู	30	119.7	9.4253	0.2409
ธนาคาร	30	118.9	15.5726	

$$p > .05 \quad t(60) = \pm 2.00$$

จากตาราง 24

เมื่อเปรียบเทียบจิตสำนึกเกี่ยวกับศาสนสตร์ในลักษณะการรับรู้มาตรฐานสังคม
ของครูโศกหญิงหม่มสาว กับพนักงานธนาคารโศกหญิงหม่มสาว ปรากฏว่าไม่พบความ
แตกต่างกัน ซึ่งไม่สอดคล้องกับสมมติฐานข้อ 4.11

ตาราง 25 เปรียบเทียบค่าเฉลี่ยจิตสำนึกเกี่ยวกับคาสอนสตรีระหว่างครูโศควัยหนุ่มสาว
กับพนักงานธนาคารโศควัยหนุ่มสาว โดยถือเกณฑ์ตามอัตรภาพ

อาชีพ	N	\bar{X}	S	t
ครู	30	149.4	15.6262	0.0527
ธนาคาร	30	149.2	13.7299	

$$p > .05 \quad t(60) = \pm 2.00$$

จากตาราง 25

เมื่อเปรียบเทียบจิตสำนึกเกี่ยวกับคาสอนสตรีในลักษณะตนตามอัตรภาพของครูโศควัยหนุ่มสาวกับพนักงานธนาคารโศควัยหนุ่มสาว ปรากฏว่าไม่พบความแตกต่างกัน ซึ่งไม่สอดคล้องกับสมมติฐานข้อ 4.11

ตาราง 26 เปรียบเทียบค่าเฉลี่ยจิตสำนึกเกี่ยวกับคาสอนสตรีระหว่างครูโศควัยกลางคน กับพนักงานธนาคารโศควัยกลางคน โดยถือเกณฑ์มาตรฐานสังคม

อาชีพ	N	\bar{X}	S	t
ครู	30	121.7666	12.3698	2.4101*
ธนาคาร	30	112.9666	15.714	

$$p < .05 \quad t(60) = \pm 2.00$$

จากตาราง 26

เมื่อเปรียบเทียบจิตสำนึกเกี่ยวกับคาสอนสตรีในลักษณะการรับรู้มาตรฐานสังคมของครูโศควัยกลางคน กับพนักงานธนาคารโศควัยกลางคน ปรากฏว่า มีความแตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ .05 ซึ่งสอดคล้องกับสมมุติฐานข้อ 4.12

ตาราง 27 เปรียบเทียบค่าเฉลี่ยจิตสำนึกเกี่ยวกับค่านิยมระหว่างครูโศกวัยกลางคน กับพนักงานธนาคารโศกวัยกลางคน โดยถือเกณฑ์ตามอัตรภาพ

อาชีพ	N	\bar{X}	S	t
ครู	30	150.0666	11.8785	0.9351
ธนาคาร	30	146.7	15.7986	

$$p > .05 \quad t(60) = \underline{2.00}$$

จากตาราง 27

เมื่อเปรียบเทียบจิตสำนึกเกี่ยวกับค่านิยมในลักษณะตนตามอัตรภาพ ของครูโศกวัยกลางคน กับพนักงานธนาคารโศกวัยกลางคน ปรากฏว่าไม่พบความแตกต่างกัน ซึ่งไม่สอดคล้องกับสมมุติฐานที่ตั้งไว้

ตาราง 28 เปรียบเทียบค่าเฉลี่ยจิตสำนึกเกี่ยวกับค่านิยมระหว่างครูโศกวัยสูงอายุกับพนักงานธนาคารโศกวัยสูงอายุ โดยถือเกณฑ์มาตรฐานสังคม

อาชีพ	N	\bar{X}	S	t
ครู	30	121.4	12.6725	0.4733
ธนาคาร	30	119.8333	12.9617	

$$p > .05 \quad t(60) = \pm 2.00$$

จากตาราง 28

เมื่อเปรียบเทียบจิตสำนึกเกี่ยวกับค่านิยมในลักษณะการรับรู้มาตรฐานสังคมของครูโศกวัยสูงอายุ กับพนักงานธนาคารโศกวัยสูงอายุ ปรากฏว่าไม่พบความแตกต่างกัน ซึ่งไม่สอดคล้องกับสมมุติฐานข้อ 4.13

ตาราง 29 เปรียบเทียบค่าเฉลี่ยจิตสำนึกเกี่ยวกับค่านิยมระหว่างครูโศกวัยสูงอายุกับพนักงานธนาคารโศกวัยสูงอายุ โดยถือเกณฑ์ตามอัศภาพ

อาชีพ	N	\bar{X}	S	t
ครู	30	158.4	13.8529	1.1949
ธนาคาร	30	152.7	22.1542	

$$p > .05 \quad t(60) = \pm 2.00$$

จากตาราง 29

เมื่อเปรียบเทียบจิตสำนึกเกี่ยวกับค่านิยมในลักษณะตามอัศภาพ ของครูโศกวัยสูงอายุ กับพนักงานธนาคารโศกวัยสูงอายุ ปรากฏว่าไม่พบความแตกต่างกัน ซึ่งไม่สอดคล้องกับสมมุติฐานข้อ 4.13

ตาราง 30 เปรียบเทียบค่าเฉลี่ยจิตสำนึกเกี่ยวกับคาสอนสตรีระหว่างครูสมรสวัยหนุ่มสาว
กับพนักงานธนาคารสมรสวัยหนุ่มสาว โดยถือเกณฑ์มาตรฐานสังคม

อาชีพ	N	\bar{X}	S	t
ครู	30	123.0666	12.1596	-0.3286
ธนาคาร	30	124.1333	12.9660	

$$p > .05 \quad t(60) = \pm 2.00$$

จากตาราง 30

เมื่อเปรียบเทียบจิตสำนึกเกี่ยวกับคาสอนสตรีในลักษณะการรับรู้มาตรฐานสังคม
ของครูสมรสวัยหนุ่มสาว กับพนักงานธนาคารสมรสวัยหนุ่มสาว ปรากฏว่าไม่พบความ
แตกต่างกัน ซึ่งไม่สอดคล้องกับสมมุติฐานข้อ 4.14

ตาราง 31 เปรียบเทียบค่าเฉลี่ยจิตสำนึกเกี่ยวกับค่านิยมระหว่างครูสมรสวัยหนุ่มสาว
กับพนักงานธนาคารสมรสวัยหนุ่มสาว โดยถือเกณฑ์ความอึดภาพ

อาชีพ	N	\bar{X}	S	t
ครู	30	148	17.8615	-0.3314
ธนาคาร	30	149	11.9370	

$$p > .05 \quad t(60) = \pm 2.00$$

จากตาราง 31

เมื่อเปรียบเทียบจิตสำนึกเกี่ยวกับค่านิยมในลักษณะความอึดภาพ ของครูสมรส
วัยหนุ่มสาว กับพนักงานสมรสวัยหนุ่มสาว ปรากฏว่าไม่พบความแตกต่างกัน ซึ่งไม่สอดคล้อง
กับสมมุติฐานข้อ 4.14

ตาราง 32 เปรียบเทียบค่าเฉลี่ยจิตสำนึกเกี่ยวกับค่าสอนสตรีระหว่างครูสมรสวัยกลางคน
กับพนักงานธนาคารสมรสวัยกลางคน โดยถือเกณฑ์มาตรฐานสังคม

อาชีพ	N	\bar{X}	S _e	t
ครู	30	122.3666	12.4165	-1.5746
ธนาคาร	30	128.2333	16.1942	

$$p > .05 \quad t(60) = \pm 2.00$$

จากตาราง 32

เมื่อเปรียบเทียบจิตสำนึกเกี่ยวกับค่าสอนสตรีในลักษณะการรับรู้มาตรฐานสังคมของครูสมรสวัยกลางคน กับพนักงานธนาคารสมรสวัยกลางคน ปรากฏว่าไม่พบความแตกต่างกัน ซึ่งไม่สอดคล้องกับสมมุติฐานข้อ 4.15

ตาราง 33 เปรียบเทียบค่าเฉลี่ยจิตสำนึกเกี่ยวกับคาสอนสตรีระหว่างครูสมรสวัยกลางคน
กับพนักงานธนาคารสมรสวัยกลางคน โดยถือเกณฑ์ตามอัตรภาพ

อาชีพ	N	\bar{X}	S	t
ครู	30	154.2333	11.7903	3.2870**
ธนาคาร	30	139.6666	21.2137	

$$p < .01 \quad t(60) = \pm 2.660$$

จากตาราง 33

เมื่อเปรียบเทียบจิตสำนึกเกี่ยวกับคาสอนสตรีในลักษณะตนตามอัตรภาพของครูสมรส
วัยกลางคน กับพนักงานธนาคารสมรสวัยกลางคน ปรากฏว่ามีความแตกต่างกันอย่างมี
นัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ .01 ซึ่งสอดคล้องกับสมมุติฐานที่ตั้งไว้

ตาราง 34 เปรียบเทียบค่าเฉลี่ยจิตสำนึกเกี่ยวกับคาสอนสตร์ระหว่างครูสมรสวัยสูงอายุ
กับพนักงานธนาคารสมรสวัยสูงอายุ โดยถือเกณฑ์มาตรฐานสังคม

อาชีพ	N	\bar{X}	S	t
ครู	30	124.133	15.3863	1.9618
ธนาคาร	30	115.9	17.0786	

$$p > .05 \quad t(60) = \pm 2.00$$

จากตาราง 34

เมื่อเปรียบเทียบจิตสำนึกเกี่ยวกับคาสอนสตร์ในลักษณะการรับรู้มาตรฐานสังคม
ของครูสมรสวัยกลางคน กับพนักงานธนาคารสมรสวัยกลางคน ปรากฏว่าไม่พบความ
แตกต่างกัน ซึ่งไม่สอดคล้องกับสมมุติฐานข้อ 4.16

ตาราง 35 เปรียบเทียบค่าเฉลี่ยจิตสำนึกเกี่ยวกับค่านิยมระหว่างครูสมรสวัยสูงอายุกับพนักงานธนาคารสมรสวัยสูงอายุ โดยถือเกณฑ์ตามอักษภาพ

อาชีพ	N	\bar{X}	S	t
ครู	30	155.7	14.9069	3.2560 ^{**}
ธนาคาร	30	140.7333	20.2891	

$$p < .01 \quad t(60) = \pm 2.660$$

จากตาราง 35

เมื่อเปรียบเทียบจิตสำนึกเกี่ยวกับค่านิยมในลักษณะตนตามอักษภาพของครูสมรสวัยสูงอายุ กับพนักงานธนาคารสมรสวัยสูงอายุ ปรากฏว่ามีความแตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ .01 ซึ่งสอดคล้องกับสมมุติฐานที่ตั้งไว้ (ข้อ 4.16)

ตาราง 36 ค่าสัมประสิทธิ์สหสัมพันธ์ (r) และนัยสำคัญของค่าสัมประสิทธิ์ (t)

ความสัมพันธ์ระหว่าง เกณฑ์มาตรฐานสังคม และเกณฑ์คนตามอัตรภาพ	r	t
1. ครูโสดหนุ่มสาว	0.4920	2.9924 **
2. ครูโสดกลางคน	0.5624	3.5988 ***
3. ครูโสดสูงอายุ	0.4364	2.5944 *
4. ครูสมรสหนุ่มสาว	0.5909	3.8759 ***
5. ครูสมรสกลางคน	0.5055	3.1102 ***
6. ครูสมรสสูงอายุ	0.5672	3.66 ***
7. พนักงานธนาคารโสดหนุ่มสาว	0.6157	4.1767 ***
8. พนักงานธนาคารโสดกลางคน	-0.0419	-0.2243
9. พนักงานธนาคารโสดสูงอายุ	-0.0783	-0.4186
10. พนักงานธนาคารสมรสหนุ่มสาว	0.5052	3.0995 **
11. พนักงานธนาคารสมรสกลางคน	-0.1360	-0.7268
12. พนักงานธนาคารสมรสสูงอายุ	-0.0375	-0.2009

*** มีนัยสำคัญที่ระดับ .0001

** มีนัยสำคัญที่ระดับ .01

* มีนัยสำคัญที่ระดับ .05

จากตาราง 36 แสดงว่า

1. เกณฑ์มาตรฐานสังคม และเกณฑ์ทัศนคติภาพ ของครูโสด และครูสมรส ทั้ง 3 วัย มีความสัมพันธ์กันอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ .001 .01 และ .05 หมายความว่า จิตสำนึกเกี่ยวกับศาสนสตรีของสตรีทั่วไปเป็นเช่นไร ตัวเองก็เป็นเช่นนั้น
2. เกณฑ์มาตรฐานสังคม และเกณฑ์ทัศนคติภาพ ของพนักงานธนาคารที่โสด และสมรส อยู่ในวัยหนุ่มสาว มีความสัมพันธ์ทางบวกอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ .001 และ .01 หมายความว่า สตรีทั่วไปมีจิตสำนึกเช่นไร ตนเองก็มีจิตสำนึกเช่นนั้น
3. เกณฑ์มาตรฐานสังคม และเกณฑ์ทัศนคติภาพ ของพนักงานธนาคารทั้งโสด และสมรส ที่อยู่ในวัยกลางคน และวัยสูงอายุ มีความสัมพันธ์ทางลบในระดับค่า ซึ่งไม่มีนัยสำคัญทางสถิติ หมายความว่า จิตสำนึกของสตรีทั่วไป และของตนเองไม่สัมพันธ์กัน

สรุปผลการศึกษาค้นคว้า อภิปรายผล และข้อเสนอแนะ

ความมุ่งหมายในการศึกษาค้นคว้า

1. เพื่อรวบรวมคำสอนสตรีไทยสมัยก่อนได้รับอิทธิพลตะวันตก และศึกษาสาเหตุที่ทำให้เกิดคำสอนในลักษณะเช่นนั้น
2. เพื่อศึกษาว่าคำสอนสตรีตั้งแต่สมัยสุโขทัยจนถึงสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น อันเป็นช่วงก่อนได้รับอิทธิพลตะวันตกนั้น คำสอนแต่ละสมัยมีความแตกต่างกันหรือไม่ เพราะเหตุใด
3. เพื่อศึกษาว่าสตรีไทยในปัจจุบันยังมีจิตสำนึกในคำสอนสตรีสมัยดั้งเดิมอยู่หรือไม่
4. เพื่อศึกษาเปรียบเทียบจิตสำนึกเกี่ยวกับคำสอนสตรีของสตรีในปัจจุบันที่มีความแตกต่างกัน ในด้านสถานภาพสมรส รัย และอาชีพ

วิธีดำเนินการศึกษาค้นคว้า

การดำเนินการศึกษาค้นคว้า แบ่งเป็น 2 ตอน ดังนี้

ตอนที่ 1 ใช้วิธีวิจัยเอกสาร (Documentary Research) โดยศึกษาจากเอกสารหลัก ได้แก่ วรรณกรรมก่อนได้รับอิทธิพลตะวันตก จำนวน 36 เรื่อง กับศึกษาจากเอกสารรอง ซึ่งได้แก่ กฎหมาย เอกสารทางประวัติศาสตร์ ตำราสังคมวิทยา เป็นต้น

ตอนที่ 2 ใช้วิธีการทางสถิติวิเคราะห์จิตสำนึกของสตรีปัจจุบัน ซึ่งมีขั้นตอนดังนี้

กลุ่มตัวอย่าง

กลุ่มตัวอย่างที่ใช้ศึกษา ได้แก่ ข้าราชการครูสตรีจากกองการมัธยมศึกษา กรมสามัญศึกษา และพนักงานสตรีจากธนาคารออมสิน ในเขตกรุงเทพมหานคร กลุ่มตัวอย่างนี้ใช้วิธีสุ่มแบบเจาะจง (Purposive Sample) ได้จำนวน 360 คน

เครื่องมือที่ใช้ในการรวบรวมข้อมูล

เครื่องมือที่ใช้ในการรวบรวมข้อมูล เป็นแบบสอบถามวัดจิตสำนึกเกี่ยวกับ คำสอนสตรี โดยถือเกณฑ์ในการวัด 2 แบบ คือ เกณฑ์การรับรู้มาตรฐานสังคม และ เกณฑ์ทัศนคติภาพ ลักษณะคำถาม เป็นคำถามปลายเปิดแบบเลือกตอบ มี 5 ตัวเลือก จำนวน 40 ข้อ แบบสอบถามนี้ได้นำไปทดลองใช้กับข้าราชการครู จำนวน 80 คน มีความเชื่อมั่น .90

การวิเคราะห์ข้อมูลทางสถิติ

- การวิเคราะห์ข้อมูลด้วยวิธีการทางสถิตินี้ ผู้วิจัยได้กระทำตามลำดับ ดังนี้
1. เปรียบเทียบจิตสำนึกระหว่างข้าราชการครู ที่มีสถานภาพสมรสต่างกัน ระหว่างพนักงานธนาคารที่มีสถานภาพสมรสต่างกัน และระหว่างข้าราชการครู และ พนักงานธนาคารที่มีสถานภาพสมรสและวัยอย่างเดียวกัน โดยใช้ $t - test$
 2. เปรียบเทียบจิตสำนึกระหว่างข้าราชการครูที่มีวัยต่างกัน และเปรียบเทียบจิตสำนึกระหว่างพนักงานธนาคารที่มีวัยต่างกัน โดยใช้ $F - test$
 3. การเปรียบเทียบที่ใช้ $F - test$ เมื่อพบความแตกต่างอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติ จึงทำการทดสอบความแตกต่างเป็นรายคู่ โดยใช้ Studentized q Statistic แบบ Newman Keuls
 4. หาค่าสัมประสิทธิ์สหสัมพันธ์ระหว่างเกณฑ์มาตรฐานสังคม และเกณฑ์ทัศนคติภาพโดยใช้ Pearson Product - Moment Correlation Coefficient

5. ทดสอบนัยสำคัญของค่าสัมประสิทธิ์สหสัมพันธ์ โดยใช้สูตร t

สรุปผลการวิเคราะห์ข้อมูล

ค่าสอนสตรีจากรวมกรรมก่อนได้รับอิทธิพลตะวันตก มี 5 หัวข้อ คือ

1. สอนให้เป็นลูกที่ดีของบิดามารดาด้วยการให้ความเคารพ และอยู่ในโอวาท ไม่ประพฤติในทางที่ขัดต่อขนบธรรมเนียมประเพณี เพราะจะทำให้บิดามารดาต้องอับอาย ขาดหน้าเสื่อ เสื่อมเสียเกียรติยศชื่อเสียง เมื่อบิดามารดาประสบปัญหาหรือมีความทุกข์ก็ยินดีที่จะแก้ปัญหา หรือขจัดทุกข์ให้แม้จะต้องพบกับความลำบากก็ตาม และเมื่อท่านแก่ชรา ควรอุปการะเลี้ยงดูท่านให้มีความสุข

2. สอนให้ปฏิบัติต่อตัวเอง ด้วยการครองตน การระวังกิริยามารยาท และการเลือกคู่ครอง ดังนี้

2.1 การครองตน สตรีที่ดีต้องควบคุมจิตใจมิให้ประพฤติปฏิบัติตนไปในทางที่ก่อให้เกิดการคิดฉันทินา อีกทั้งฝึกตนมิให้ตั้งอยู่ในความประมาท ไม่เชื่อคำพูดของคนอื่นง่าย ๆ รวมทั้งเสริมสร้างบุคลิกภาพของตนให้มีคุณค่าในสายตาผู้อื่น การครองตนของสตรีเน้นเรื่องต่อไปนี้

2.1.1 การประมาณตน สังคมไทยมีลักษณะเป็นสังคมแบบชนชั้น มีการแบ่งคนออกเป็นผู้ดี และไพร่ ดังนั้นสตรีควรรู้ว่ตนมีฐานะอยู่ระดับใดในสังคม คำสอนนี้มุ่งสอนสตรีที่มีฐานะยากจนให้เจียมตัว

2.1.2 การคบเพื่อน สังคมไทยรังเกียจหญิงที่เกียจคร้าน หญิงใจแตก หญิงหลายใจ หญิงคบชู้ หญิงปากร้าย หญิงมักง่าย หญิงที่เกลือกกลั้วรอบบายมุข หญิงชายตัว และหญิงทะเลาะทะเลาะกันฐานะ วรรณกรรมจึงสอนสตรีให้หลีกเลี่ยงหญิงลักษณะดังกล่าว

2.1.3 การรักษาวลสงวนตัว พรหมจารี ของสตรีเป็นสิ่งสำคัญมากในสังคมไทย ดังนั้นจึงมีการอบรมสตรีให้รักษาวลสงวนตัว หมายความว่า ให้รักษาตัวมิให้ชายฉลวยลาม การรักษาวลสงวนตัวนี้จะต้องสงวนทั้งใจ กาย และท่าทีที่แสดงออกด้วย เช่น

รักใคร่ก็ต้องเก็บไว้ในใจ อย่าแสดงความสนใจ อย่าแสดงท่าทีเชิงดูขวาง ตลอดจน
อย่าหลงคำพูดของชาย

2.1.4 การรู้จักเสริมคุณค่าให้แก่ตัวเอง ด้วยการแต่งกายให้เป็น
เช่น แต่งให้เหมาะสมกับรูปร่างหน้าตา ผิวพรรณ และเหมาะกับกาลเทศะ นอกจากนี้
ควรมีความสามารถในเรื่องการจับงานเรือนให้สะอาดสวยงามน่าอยู่

2.2 กิริยามารยาท กุลสตรีไทยต้องมีกิริยามารยาทสุภาพเรียบร้อย
นุ่มนวล คำนึงถึงธรรมเนียมประวัติดั้งเดิมของชาติไทย เช่น การเดิน การนอน การนั่ง
การมอง การพูด และการยิ้มหัว

2.3 การเลือกคู่ครอง การพิจารณาคุณค่าของสตรีให้ถือหลักว่าอย่าเชื่อ
คำคนโดยง่าย โดยเฉพาะคำพูดของแม่สื่อ และชายที่เข้ามาพัวพัน เพราะบุคคล 2 ประเภทนี้
จะพูดแต่ส่วนดีส่วนที่เป็นประโยชน์ต่อตนเท่านั้น อย่าเลือกชายชั่วมาเป็นสามี ชายที่ได้ชื่อ
ว่าชั่ว คือชายที่ไม่ประกอบสัมมาอาชีพ มีวเมายู่แต่อบายมุข อย่ารักเมื่อเลือก ควรตัดสินใจ
ให้ได้ว่าชายใดเหมาะสมกับตน เมื่อตัดสินใจได้แล้ว ควรให้ชายนั้นมาสู่ขอต่อพ่อแม่ อย่า
ทำให้พ่อแม่เสียหน้าด้วยการชิงสุกก่อนห่าม นอกจากนี้พึงระวังอย่าเลือกชายที่มีภรรยาแล้ว
เป็นคู่ครอง เพราะจะได้ชื่อว่าแย่งสามีจากหญิงอื่น

3. สอนให้เป็นภรรยาที่ดีของสามี สังคมไทยให้ความสำคัญกับสามีในฐานะผู้
คุมครอง และเลี้ยงดูภรรยา ภรรยาจึงควรปฏิบัติต่อสามีด้วยการซื่อสัตย์ต่อสามี เคารพ
และเชื่อฟังสามีทุกประการ ให้เกียรติสามีในฐานะเป็นผู้นำของครอบครัว ให้นำความเดือดร้อน
มาให้สามี ร่วมทุกข์ร่วมสุขกับสามีทุกเมื่อ ประณินปฏิบัติให้เป็นทีพอใจของสามี รักษาทรัพย์สมบัติ
ที่สามีหามาได้ เมื่อสามีมีอนุภรรยาก็ไม่แสดงอาการหึงหวงให้สามีต้องเดือดร้อนรำคาญใจ
และให้ความเคารพแก่พ่อแม่ ญาติพี่น้องของสามีด้วย หลักปฏิบัติดังกล่าวนี้ภรรยาควรปฏิบัติ
ให้ได้ เพื่อความสุขของสามี เป็นการตอบแทนคุณที่สามีรับภาระเลี้ยงดูตนต่อจากบิดามารดา

4. สอนให้เป็นแม่บ้านที่ดี ด้วยการขยันขันแข็งทำงานบ้าน ใช้จ่ายอย่างประหยัด
อุปการะคนในบ้านให้พอเหมาะพอควร ต้อนรับแขกด้วยไมตรีจิต พูจาอุทิศถวาย ให้นำ

เรื่องราวในบ้านไปเล่าให้คนนอกฟัง และไม่นำเรื่องร้อนหูจากภายนอกมาเล่าให้คนในบ้านฟัง นอกจากนี้ควรช่วยเหลือกิจการของสามีเท่าที่จะช่วยได้

5. สอนให้เป็นมารดาที่ดี ค้ำถุนการอบรมบุตรให้มีเหตุผล ส่งเสริมให้บุตรเล่าเรียนในสิ่งที่จะเป็นประโยชน์ในอนาคต เป็นที่พึ่งให้บุตร สอนบุตรให้มีความกตัญญูต่อบิดามารดา และผู้มีพระคุณ เมื่อบุตรทำผิดไม่ควรลงโทษโดยปราศจากเหตุผล หรือเกินกว่าเหตุ สำหรั้บุตรสาว มารดาควรเป็นตัวอย่างที่ดีให้บุตรสาว ทั้งด้านการครองตัว ความประพฤติ และการทำงาน

ปัจจัยสำคัญที่ทำให้เกิดคำสอนสตรีทั้ง 5 หมวดนี้ ได้แก่ ปัจจัยทางสังคม ปัจจัยทางศาสนา และปัจจัยทางธรรมชาติ

ปัจจัยทางสังคม สังคมไทยเป็นสังคมเกษตรกรรมที่ชายเป็นผู้นำในการผลิต นอกเหนือจากเป็นสังคมแบบเกษตรกรรมแล้ว สังคมไทยยังมีลักษณะเป็นสังคมแบบชนชั้นที่มีการแบ่งคนออกเป็นบุคิ และไพร่ ชายเป็นใหญ่เหนือหญิงฐานะของหญิงจะเป็นเช่นใดขึ้นอยู่กับศักดิ์นาของสามี กล่าวได้ว่า สังคมไทยไม่ว่าจะเป็นสังคมแบบเกษตรกรรมหรือสังคมแบบชนชั้น ชายก็เป็นใหญ่ในสังคม เพราะสังคมเชื่อในความแข็งแรงของชาย ชายจึงเป็นผู้นำและผู้คุมครองหญิง ค้ำถุนสถานภาพโดยทั่วไปของหญิงจึงค้อยกว่าชาย จากลักษณะสังคมและสถานภาพสตรีในสังคม เป็นสาเหตุให้เกิดคำสอนเรื่องการประมาดตนให้สตรีฐานะของตนจะได้เจียมตัว มีคำสอนให้ระมัดระวังกิริยาให้สุภาพนุ่มนวล ใหัรักษาวลสงวนตัว ให้ระวังการคบเพื่อนอย่าคบหญิงเกียจคร้าน หญิงชายตัว ให้เป็นภรรยาที่ซื่อสัตย์ต่อสามี ไม่ทิ้งหวงเมื่อสามีมีภรรยาบ่อย และให้รับผิดชอบงานบ้าน ทั้งนี้เพราะในปีหนึ่ง ๆ สามีต้องไปราชการทหารมีหน้าที่อยู่เวรเป็นเวลาหลายเดือน

ปัจจัยทางศาสนา ชีวิตของคนไทยผูกพันอยู่กับพระพุทธศาสนา ดังนั้นหลักธรรมคำสอนในพุทธศาสนาจึงมีส่วนสำคัญในการหล่อหลอมและชักเกลาสตรีในสังคมไทยไม้น้อย คำสอนสตรีที่มีที่มาจากศาสนา ได้แก่ เรื่อง การระมัดระวังกิริยามารยาท การเลือกคู่ครอง การปฏิบัติต่อสามี การปฏิบัติในฐานะแม่บ้าน และการปฏิบัติต่อบุตรธิดา ส่วนการปฏิบัติต่อบิดามารดานั้นเป็นคำสอนทั่วไปที่สอนทั้งหญิงและชายให้กตัญญูรู้คุณผู้บังเกิดเกล้า

ปัจจัยทางธรรมชาติ ความแตกต่างทางสรีระของชายหญิง ทำให้สังคมกำหนดบทบาทและหน้าที่ของชายหญิงให้ต่างกันออกไป จากธรรมชาติที่หญิงเป็นฝ่ายให้กำเนิดบุตร ทำให้เกิดคำสอนให้หญิงรักษาวงศ์วงศ์เพื่อไม่ให้ตั้งครรภโดยฉิประเพณี ให้ชื่อสัตย์ต่อสามีเพียงคนเดียว เพื่อไม่ให้เกิดความสับสนว่าเด็กเป็นลูกของชายคนใด และจากธรรมชาติที่หญิงเป็นผู้ให้กำเนิดบุตร ทำให้หญิงต้องทำหน้าที่มารดาอยู่กับบ้านเพื่อเลี้ยงดูและอบรมบุตร จากภาวะเช่นนี้ทำให้เกิดคำสอนต่อไปอีก คือ สอนให้ทำหน้าที่แม่บ้านดูแลกิจการต่าง ๆ ภายในบ้านให้เรียบร้อย

คำสอนสตรีไทยในแต่ละสมัย นับตั้งแต่สมัยสุโขทัย อยุธยา ชนบุรี และรัตนโกสินทร์ตอนต้น อันเป็นช่วงก่อนได้รับอิทธิพลตะวันตกนั้น มีลักษณะที่ไม่แตกต่างกัน เนื่องจากสภาพสังคมช่วงนั้นมีการเปลี่ยนแปลงน้อย และเป็นการเปลี่ยนแปลงทางวัตถุมากกว่าทางจิตใจ คำสอนสตรีซึ่งเป็นวัฒนธรรมค่านิยมจิตใจจึงไม่แตกต่างกัน แต่จำนวนคำสอนแต่ละสมัยมีไม่เท่ากัน ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับหลักฐานจากรวบรวมกรรมของแต่ละสมัย คำสอนแต่ละสมัยมีวิธีสอน 2 วิธี คือ สอนโดยตรง และสอนโดยอ้อม คำสอนดังกล่าวนี้มีอิทธิพลต่อจิตสำนึกของสตรีในอดีตเป็นอันมาก เรื่องที่มีอิทธิพลมากที่สุด ได้แก่ เรื่องการรักษาวงศ์วงศ์ และการชื่อสัตย์ต่อสามี เพราะเป็นเรื่องที่สังคมให้ความสำคัญมาก สตรีทุกคนต้องปฏิบัติตามมิฉะนั้นจะถูกสังคมติเตียนอย่างรุนแรง สตรีใครปฏิบัติตามไม่ได้จะรู้สึกเสียใจ อับอายและสำนึกผิดอยู่ตลอดเวลา ความคิดเกี่ยวกับเรื่องต่าง ๆ นี้สั่งสอนสืบเนื่องติดต่อกันมาช้านานแล้ว ดังปรากฏว่า วรรณคดีรุ่นหลังมักอ้างพฤติกรรมที่เป็นแบบอย่างจากวรรณคดีรุ่นก่อนอยู่เสมอ

หลังจากรับอิทธิพลตะวันตก สภาพสังคม และเศรษฐกิจเปลี่ยนไปจากเดิมมาก มีผลทำให้บทบาทสตรีต้องเปลี่ยนแปลงไปจากที่เคยมีบทบาทเฉพาะในบ้าน ก็ต้องมาประกอบอาชีพนอกบ้าน เพื่อหารายได้ช่วยเหลือครอบครัว แม้ว่าสตรีปัจจุบันจะมี 2 บทบาท คือ ต้องทำทั้งงานในบ้านและนอกบ้าน แต่จิตสำนึกเกี่ยวกับคำสอนดั้งเดิมยังคงอยู่

จากการวิจัยเรื่องจิตสำนึกเกี่ยวกับคำสอนสตรีของสตรีในปัจจุบัน พบว่า

1. จิตสำนึกของสตรีในลักษณะมาตรฐานสังคม จะอยู่ระหว่าง 2.82 – 3.20
 2. จิตสำนึกของสตรีในลักษณะตนตามอัธยาศัย จะอยู่ระหว่าง 3.49 – 3.96
- หมายความว่า สตรีทั่วไปมีจิตสำนึกเกี่ยวกับคำสอนอยู่ในระดับปานกลาง ส่วนผู้ตอบคำถามทั้ง 360 คนนั้นคิดว่าตนมีจิตสำนึกค่อนข้างสูง

เมื่อเปรียบเทียบจิตสำนึกระหว่างข้าราชการครู กับพนักงานธนาคารออมสิน ที่มีสถานภาพสมรสทั้งโสดและสมรส และที่อยู่ในวัยหนุ่มสาว วัยกลางคน วัยสูงอายุ ปรากฏผลดังนี้

1. ครูโสดวัยหนุ่มสาว กับครูสมรสวัยหนุ่มสาว มีจิตสำนึกไม่แตกต่างกัน ทั้งในลักษณะการรับรู้มาตรฐานสังคม และลักษณะตนตามอัธยาศัย
2. ครูโสดวัยกลางคน กับครูสมรสวัยกลางคน มีจิตสำนึกไม่แตกต่างกัน ทั้งในลักษณะการรับรู้มาตรฐานสังคม และลักษณะตนตามอัธยาศัย
3. ครูโสดวัยสูงอายุ กับครูสมรสวัยสูงอายุ มีจิตสำนึกไม่แตกต่างกัน ทั้งในลักษณะการรับรู้มาตรฐานสังคม และลักษณะตนตามอัธยาศัย
4. ครูโสดวัยหนุ่มสาว วัยกลางคน และวัยสูงอายุ มีจิตสำนึกไม่แตกต่างกัน ในลักษณะการรับรู้มาตรฐานสังคม สำหรับในลักษณะตนตามอัธยาศัยนั้น ปรากฏว่า มีจิตสำนึกแตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ .05 เมื่อเปรียบเทียบเป็นรายคู่ ปรากฏผลดังนี้
 - 4.1 ครูโสดวัยหนุ่มสาว และครูโสดวัยสูงอายุ มีจิตสำนึกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ .05
 - 4.2 ครูโสดวัยกลางคน และครูโสดวัยสูงอายุ มีจิตสำนึกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ .05
 - 4.3 ครูโสดวัยหนุ่มสาว และครูโสดวัยกลางคน มีจิตสำนึกไม่แตกต่างกัน
5. ครูสมรสวัยหนุ่มสาว วัยกลางคน และวัยสูงอายุ มีจิตสำนึกไม่แตกต่างกัน ทั้งในลักษณะการรับรู้มาตรฐานสังคม และในลักษณะตนตามอัธยาศัย

6. พนักงานธนาคารโศกวัยหนุ่มสาว กับพนักงานธนาคารสมรสวัยหนุ่มสาว มีจิตสำนึกไม่แตกต่างกัน ทั้งในลักษณะการรับรู้มาตรฐานสังคม และในลักษณะตนตามอัตภาพ

7. พนักงานธนาคารโศกวัยกลางคน กับพนักงานธนาคารสมรสวัยกลางคน มีจิตสำนึกแตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ .01 ในลักษณะการรับรู้มาตรฐานสังคม สำหรับในลักษณะตนตามอัตภาพนั้น ไม่มีความแตกต่างกัน

8. พนักงานธนาคารโศกวัยสูงอายุ กับพนักงานธนาคารสมรสวัยสูงอายุ มีจิตสำนึกไม่แตกต่างกัน ในลักษณะการรับรู้มาตรฐานสังคม สำหรับในลักษณะตนตามอัตภาพนั้น พบว่า มีความแตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ .05

9. พนักงานธนาคารโศกวัยหนุ่มสาว วัยกลางคน และวัยสูงอายุ มีจิตสำนึกไม่แตกต่างกัน ทั้งในลักษณะการรับรู้มาตรฐานสังคม และในลักษณะตนตามอัตภาพ

10. พนักงานธนาคารสมรส วัยหนุ่มสาว วัยกลางคน และวัยสูงอายุ มีจิตสำนึกแตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ .05 ในลักษณะการรับรู้มาตรฐานสังคมเมื่อเปรียบเทียบ เป็นรายคู่ ปรากฏผลดังนี้

10.1 พนักงานธนาคารสมรส วัยสูงอายุ และวัยหนุ่มสาว มีจิตสำนึกแตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ .05

10.2 พนักงานธนาคารสมรส วัยสูงอายุ และวัยกลางคน มีจิตสำนึกแตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ .05

10.3 พนักงานธนาคารสมรส วัยหนุ่มสาว และวัยกลางคน มีจิตสำนึกไม่แตกต่างกัน

สำหรับในลักษณะตนตามอัตภาพ ปรากฏว่า ไม่มีความแตกต่างกัน

11. ครูโศกวัยหนุ่มสาว กับพนักงานธนาคารโศกวัยหนุ่มสาว มีจิตสำนึกไม่แตกต่างกัน ทั้งในลักษณะการรับรู้มาตรฐานสังคม และในลักษณะตนตามอัตภาพ

12. ครูโศกวัยกลางคน กับพนักงานธนาคารโศกวัยกลางคน มีจิตสำนึกแตกต่าง

กันอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ .05 ในลักษณะการรับรู้มาตรฐานสังคม สำหรับในลักษณะทัศนคติภาพนั้น ปรากฏว่า ไม่แตกต่างกัน

13. ครูโสดวัยสูงอายุ กับพนักงานธนาคารโสดวัยสูงอายุ มีจิตสำนึกไม่แตกต่างกัน ทั้งในลักษณะการรับรู้มาตรฐานสังคม และในลักษณะทัศนคติภาพ

14. ครูสมรสวัยหนุ่มสาว กับพนักงานธนาคารสมรสวัยหนุ่มสาว มีจิตสำนึกไม่แตกต่างกัน ทั้งในลักษณะการรับรู้มาตรฐานสังคม และในลักษณะทัศนคติภาพ

15. ครูสมรสวัยกลางคน กับพนักงานธนาคารสมรสวัยกลางคน มีจิตสำนึกไม่แตกต่างกัน ในลักษณะการรับรู้มาตรฐานสังคม สำหรับในลักษณะทัศนคติภาพ พบว่ามีความแตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ .01

16. ครูสมรสวัยสูงอายุ กับพนักงานธนาคารสมรสวัยสูงอายุ มีจิตสำนึกไม่แตกต่างกัน ในลักษณะการรับรู้มาตรฐานสังคม สำหรับในลักษณะทัศนคติภาพนั้น ปรากฏว่า มีความแตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ .01

17. ความสัมพันธ์ระหว่างเกณฑ์การรับรู้มาตรฐานสังคม และเกณฑ์ทัศนคติภาพ มีลักษณะดังนี้

17.1 เกณฑ์การรับรู้มาตรฐานสังคม และเกณฑ์ทัศนคติภาพของครูโสด และครูสมรส ทั้งวัยหนุ่มสาว วัยกลางคน และวัยสูงอายุ มีความสัมพันธ์ทางบวกอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ .001 .01 และ .05

17.2 เกณฑ์การรับรู้มาตรฐานสังคม และเกณฑ์ทัศนคติภาพของพนักงานธนาคารที่โสด และสมรส อยู่อยู่ในวัยหนุ่มสาว มีความสัมพันธ์ทางบวกอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ .001 และ .01

17.3 เกณฑ์การรับรู้มาตรฐานสังคม และเกณฑ์ทัศนคติภาพของพนักงานธนาคารทั้งโสด และสมรส ที่อยู่ในวัยกลางคน และวัยสูงอายุ มีความสัมพันธ์ทางลบในระดับต่ำ ซึ่งไม่มีนัยสำคัญทางสถิติ

อภิปรายผล

ผู้ถาม : ๗

คำสอนจากรรณกรรมช่วงก่อนได้รับอิทธิพลตะวันตก เป็นคำสอนที่ให้สตรีปฏิบัติ
 ท่อตัวเอง และบุคคลใกล้ชิด เช่น บิคารมารคา สามี/บุตรธิดา ตลอดจนญาติพี่น้องและ
 บ่าวไพร่ ทั้งนี้เพราะบทบาทของสตรียังอยู่ในวงแคบเฉพาะในครัวเรือนเท่านั้น สตรีไทย
 สมัยก่อนได้รับอิทธิพลตะวันตก ไม่ได้มีบทบาทต่อสังคมอย่างชัดเจน เช่นในปัจจุบัน ถ้าจะมี
 บ้างก็เป็นลักษณะแอบแฝง เพราะเป็นเพียง "ช้างเท้าหลัง" ที่มีหน้าที่บำรุงลูก
 ประนินิตินามิ ให้ลูกและสามีมีความสุข เพื่อรับใช้สังคมได้สะดวกไม่ต้องกังวลเรื่องครอบครัว

เมื่อสภาพสังคม และเศรษฐกิจเปลี่ยนแปลงไปหลังจากรับวัฒนธรรมตะวันตก
 บทบาทของสตรีเพิ่มขึ้นจากเดิม คือนอกเหนือจากบทบาทในครอบครัวแล้วยังต้องมีบทบาท
 ในสังคม ซึ่งอาจจะทำเพราะความจำเป็นทางบ้านเศรษฐกิจ หรืออาจเพราะต้องการรับใช้
 สังคม อย่างไรก็ตามการเพิ่มบทบาทนี้ทำให้สตรีแบกรับภาระหนักขึ้น ทั้งนี้จิตสำนึกเกี่ยวกับ
 คำสอนสตรีซึ่งได้รับการปลูกฝังกันมาแต่อดีตจึงเริ่มเปลี่ยนแปลงไปบ้างแต่ไม่มากนัก โดย
 ส่วนรวมแล้วสตรีมีจิตสำนึกปานกลางค่อนข้างน้อยไปทางมาก แสดงว่า แม้จะรับภาระนอกบ้าน แต่
 ยังสำนึกในหน้าที่ของผู้หญิงอยู่ ทำให้เห็นว่าคำสอนสตรีสมัยดั้งเดิมยังคงมีอิทธิพลต่อสตรี
 ปัจจุบันอยู่ เมื่อนำจิตสำนึกของ สตรีต่างอาชีพ ต่างวัย ต่างสถานภาพ มาเปรียบเทียบกัน
 พบว่า จิตสำนึกของสตรีส่วนใหญ่ไม่แตกต่างกัน ทั้งนี้อาจเป็นเพราะกลุ่มตัวอย่างที่ใช้ศึกษา
 ครั้งนี้เป็นผู้อยู่ในกรอบของระเบียบวินัยเนื่องจากเป็นข้าราชการด้วยกันทั้ง 2 อาชีพ
 ผลที่ได้จากการศึกษาค้นคว้าที่ควรนำมาอภิปรายมีดังนี้

1. เมื่อพิจารณาเปรียบเทียบจิตสำนึกระหว่างครูโศก กับครูสมรสที่อยู่ในวัย
 เดียวกัน เช่น วัยหนุ่มสาว วัยกลางคน วัยสูงอายุ ทั้งในลักษณะการรับรู้มาตรฐานสังคม
 และในลักษณะทัศนคติภาพ ปรากฏว่า ไม่มีความแตกต่างกัน ซึ่งไม่เป็นไปตามสมมติฐาน
 ที่ตั้งไว้

ผลการวิจัยนี้แสดงว่า ตัวแปรด้านสถานภาพสมรสไม่ได้ทำให้ข้าราชการครู
 สตรีมีความคิดเกี่ยวกับคำสอนแตกต่างกัน อาจเป็นเพราะว่าทั้งครูโศก และครูสมรสอยู่ใน
 สิ่งแวดล้อมเดียวกัน มีหน้าที่เป็นแม่พิมพ์เช่นเดียวกัน ความรู้สึกนึกคิด และการปฏิบัติ

ย่อมอยู่ในกรอบวัฒนธรรมประเพณี และเป็นที่น่าสังเกตรว่าข้าราชการครูเหล่านี้มีจิตสำนึก เช่นไรก็คิดว่าสตรีทั่วไปมีจิตสำนึกเช่นเดียวกับตน คุ้ได้จากความสัมพันธ์ระหว่างเกณฑ์ มาตราฐานสังคม และเกณฑ์คนตามอัธภาพ ซึ่งสัมพันธ์กันอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติ ด้วย เหตุนี้เมื่อจิตสำนึกของข้าราชการครูไม่แตกต่างกันในลักษณะการรับรู้มาตรฐานสังคม จึง ไม่แตกต่างกันในลักษณะคนตามอัธภาพด้วย

2. เมื่อพิจารณาเปรียบเทียบจิตสำนึกของครูโสดวัยหนุ่มสาว วัยกลางคน และวัยสูงอายุ ในลักษณะการรับรู้มาตรฐานสังคม ปรากฏว่า จิตสำนึกของสตรีไม่แตกต่างกัน ซึ่งไม่สอดคล้องกับสมมติฐานที่ตั้งไว้ สำหรับในลักษณะคนตามอัธภาพ พบว่า จิตสำนึก แตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ .05 ซึ่งเป็นไปตามสมมติฐานที่ตั้งไว้

ผลการวิจัยนี้แสดงว่า ครูสตรีโสดทั้ง 3 วัย มีความเห็นตรงกันเกี่ยวกับ จิตสำนึกของ สตรีทั่วไป แต่ครูสตรีโสดทั้ง 3 วัยนี้มีความคิดแตกต่างกันในเรื่องจิตสำนึก ของตน กล่าวคือ คิดว่าสิ่งที่คนอื่นไม่ทำแต่ตนทำ เช่น การปฏิบัติต่อสามี ทั้งที่ตนไม่มีสามี แต่คิดว่าถ้ามีสามีจะปรนนิบัติสามีให้มากกว่าที่เคยเห็นคนอื่น ๆ ปฏิบัติต่อสามี

สตรีที่มีจิตสำนึกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติ ได้แก่ ครูโสดวัยหนุ่มสาว กับครูโสดวัยสูงอายุ และครูโสดวัยกลางคน กับครูโสดวัยสูงอายุ

คะแนนเฉลี่ยของครูโสดวัยสูงอายุ จะมากกว่าครูโสดวัยหนุ่มสาว และ วัยกลางคน คือ มีคะแนนเฉลี่ย 3.96 ส่วนคะแนนเฉลี่ยในลักษณะการรับรู้มาตรฐาน สังคม มีเพียง 3.05 เท่านั้น แสดงว่า วัยที่มากขึ้นทำให้คิดป้องกันตัวเองว่าจะไม่ประพฤติ ออกนอกกรอบขนบธรรมเนียมประเพณี ส่วนสตรีทั่ว ๆ ไปเท่าที่พบเห็นไม่ได้ปฏิบัติเช่นตน ดังนั้นคะแนนการรับรู้มาตรฐานสังคมจึงน้อยกว่าคะแนนคนตามอัธภาพ

3. เมื่อพิจารณาเปรียบเทียบจิตสำนึกระหว่างครูสมรสวัยหนุ่มสาว วัยกลางคน และวัยสูงอายุ พบว่า มีจิตสำนึกไม่แตกต่างกัน ทั้งในลักษณะการรับรู้มาตรฐานสังคม และ ในลักษณะคนตามอัธภาพ ซึ่งไม่เป็นไปตามสมมติฐานที่ตั้งไว้

ผลการวิจัยนี้แสดงว่า แม้วัยจะต่างกัน แต่ต่างอยู่ในสภาพสมรสเช่นเดียวกัน จึงมีประสบการณ์ หรือมีวิธีดำเนินชีวิตคล้ายคลึงกัน ผู้ที่สมรสแล้วจะเข้าใจชีวิต รู้ว่าสิ่งใด

ปฏิบัติได้หรือไม่ได้ เช่น การปฏิบัติต่อบุตรธิดา ที่ว่าให้ลงโทษลูกอย่างมีเหตุผล คำสอนนี้
 แม้ทุกคนเข้าใจดี แต่การปฏิบัติบางครั้งก็ควบคุมอารมณ์ตนเองไม่อยู่ ลงโทษลูกอย่างรุนแรง
 ก็มี ควดยเหตุนี้สตรีที่ผ่านการสมรสแล้วจึงมีความคิด หรือการปฏิบัติที่ไม่แตกต่างกัน

4. เมื่อพิจารณาเปรียบเทียบจิตสำนึกระหว่างพนักงานธนาคาร โสภวัยหนุ่มสาว
 กับพนักงานธนาคารสมรสวัยหนุ่มสาว ทั้งในลักษณะการรับรู้มาตรฐานสังคม และในลักษณะ
 ตนตามอัตภาพ ปรากฏว่า จิตสำนึกไม่แตกต่างกัน ซึ่งไม่เป็นไปตามสมมติฐานที่ตั้งไว้

ผลการวิจัยนี้ แสดงว่า สตรีในวัยหนุ่มสาวไม่ว่าจะโสดหรือสมรส ต่างก็
 คิดหรือปฏิบัติต่อตนเองและบุคคลใกล้เคียงเหมือนกัน และตนเองเป็นเช่นไรก็เข้าใจว่าผู้อื่นจะคิด
 หรือปฏิบัติเช่นเดียวกับตน สตรีในวัยหนุ่มสาวนี้ไม่คิดลึกซึ้ง ไม่คิดป้องกันตัว คิดอย่างไร
 ก็แสดงออกอย่างนั้น

5. เมื่อพิจารณาเปรียบเทียบจิตสำนึกระหว่างพนักงานธนาคาร โสภวัยกลางคน
 กับพนักงานธนาคารสมรสวัยกลางคน ในลักษณะการรับรู้มาตรฐานสังคม พบว่า มีจิตสำนึก
 แตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ .01 ซึ่งเป็นไปตามสมมติฐานที่ตั้งไว้ สำหรับ
 ในลักษณะตนตามอัตภาพ ปรากฏว่า จิตสำนึกไม่แตกต่างกัน ซึ่งไม่เป็นไปตามสมมติฐาน

ผลการวิจัยนี้แสดงว่า สถานภาพสมรสที่ต่างกันทำให้ความเห็นเกี่ยวกับ
 จิตสำนึกของสตรีทั่วไปต่างกันด้วย กล่าวคือ สตรีโสดคิดว่าสตรีทั่วไปมีจิตสำนึกเกี่ยวกับ
 คำสอนสตรีค่อนข้างน้อย ($\bar{x} = 2.824$) ส่วนสตรีสมรสคิดว่า สตรีทั่วไปมีจิตสำนึก
 ปานกลาง ($\bar{x} = 3.2058$) แต่เมื่อเปรียบเทียบในลักษณะตนตามอัตภาพ กลับปรากฏว่า
 จิตสำนึกไม่แตกต่างกัน แสดงว่า ทั้งสตรีโสดและสมรสคิดหรือปฏิบัติคล้ายกัน คือ คิดว่า
 ตนประพฤติปฏิบัติอยู่ในกรอบที่สังคมกำหนดว่าดีงามมากกว่าสตรีทั่วไป ผลปรากฏ
 เช่นนี้แสดงให้เห็นความไม่สัมพันธ์ระหว่างเกณฑ์มาตรฐานสังคม และเกณฑ์ตนตามอัตภาพ
 ของพนักงานธนาคารวัยกลางคน ทั้งโสด และสมรส

6. เมื่อพิจารณาเปรียบเทียบจิตสำนึกของพนักงานธนาคาร โสภวัยสูงอายุ
 กับพนักงานธนาคารสมรสวัยสูงอายุ ในลักษณะการรับรู้มาตรฐานสังคม ปรากฏว่าไม่
 แตกต่างกัน ซึ่งไม่เป็นไปตามสมมติฐานที่ตั้งไว้ สำหรับในลักษณะตนตามอัตภาพนั้นแตกต่าง
 กันอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ .01 ซึ่งเป็นไปตามสมมติฐานที่ตั้งไว้

ผลการวิจัยนี้แสดงให้เห็นว่า การรับรู้มาตรฐานสังคม และตนตามอัตภาพ ไม่สัมพันธ์กัน เป็นเพราะวัยสูงอายุทำให้มองคนอื่นต่างไปจากตนเอง คือ เห็นว่าสตรีทั่วไปคิดหรือปฏิบัติตามค่าสอนสตร้อยู่ในระดับปานกลาง ($\bar{x} = 2.998$ และ 2.8975) ความเห็นนี้ตรงกันทั้งสตรีโสดและสมรส ส่วนความเห็นส่วนตัวสตรีโสดคิดหรือปฏิบัติแตกต่างกับสตรีสมรส โดยที่สตรีโสดแสดงออกว่ามีจิตสำนึกมากกว่าสตรีสมรส ทั้งนี้เป็นเพราะในบางบทบาท เช่น บทบาทภรรยา และบทบาทมารดา สตรีโสดไม่เคยต้องปฏิบัติบทบาทเหล่านี้จึงคิดว่าถ้าตนมีโอกาสปฏิบัติคงจะทำได้เป็นอย่างดี

7. เมื่อพิจารณาเปรียบเทียบจิตสำนึกของพนักงานธนาคารโสดวัยหนุ่มสาว วัยกลางคน และวัยสูงอายุ ทั้งในลักษณะการรับรู้มาตรฐานสังคม และลักษณะตนตามอัตภาพ ปรากฏว่า จิตสำนึกไม่แตกต่างกัน ซึ่งไม่เป็นไปตามสมมติฐาน

ผลการวิจัยนี้แสดงว่า วัยไม่ใช่ตัวแปรสำคัญที่จะทำให้ความรู้สึกนึกคิดหรือการปฏิบัติของสตรีเปลี่ยนแปลงไป แม้วัยจะต่างกัน แต่จิตสำนึกไม่ต่างกัน อาจเป็นเพราะต่างอยู่ในสิ่งแวดล้อมเดียวกัน ทำงานพบปะคุ้นเคยกัน การประพฤติปฏิบัติต่อครอบครัว และบุคคลรอบข้างเหมือน ๆ กัน

8. เมื่อพิจารณาเปรียบเทียบจิตสำนึกของพนักงานธนาคารสมรสวัยหนุ่มสาว วัยกลางคน และวัยสูงอายุ ในลักษณะการรับรู้มาตรฐานสังคม ปรากฏว่า มีความแตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ .05 ซึ่งเป็นไปตามสมมติฐานที่ตั้งไว้ คู่ที่แตกต่างกัน ได้แก่ พนักงานธนาคารสมรสวัยสูงอายุ กับวัยหนุ่มสาว และวัยสูงอายุ กับวัยกลางคน สำหรับในลักษณะตนตามอัตภาพ ปรากฏว่า จิตสำนึกไม่แตกต่างกัน ซึ่งไม่เป็นไปตามสมมติฐานที่ตั้งไว้

ผลการวิจัยนี้แสดงว่า การรับรู้มาตรฐานสังคม และตนตามอัตภาพไม่สัมพันธ์กัน จึงปรากฏว่า จิตสำนึกในลักษณะการรับรู้มาตรฐานสังคมแตกต่างกัน ส่วนในลักษณะตนตามอัตภาพไม่แตกต่างกัน ตัวแปรที่ทำให้ไม่สัมพันธ์กัน ได้แก่ วัยกลางคนและวัยสูงอายุ สตรี 2 วัยนี้ผ่านชีวิตมานานอาจเห็นว่าสิ่งที่สตรีทั่วไปประพฤติปฏิบัติกันอยู่นั้นตนไม่เคยประพฤติ เช่น การที่หญิงสาวชวนชายหนุ่มไปชมภาพยนตร์ หรือชวนไปเที่ยวบ้าน หญิงวัย

กลางคน และวัยสูงอายุอาจคิดว่า เป็นการเชิญชวนชาย เป็นพฤติกรรมที่ไม่เหมาะสม คนไม่เคยกระทำมาก่อนสมัยเป็นสาว แต่เห็นว่าสาวสมัยใหม่ประพฤติกันอย่างถือเป็นเรื่องธรรมดา ด้วยเหตุนี้ความสัมพันธ์ระหว่างการรับรู้มาตรฐานสังคมและทัศนคติตามอรรถภาพ จึงอยู่ในระดับต่ำ และมีความสัมพันธ์ทางลบด้วย

9. เมื่อพิจารณาเปรียบเทียบจิตสำนึกระหว่างครูโสดวัยหนุ่มสาว กับพนักงานธนาคารโสดวัยหนุ่มสาว ในลักษณะการรับรู้มาตรฐานสังคม และในลักษณะทัศนคติอรรถภาพ ปรากฏว่า มีจิตสำนึกไม่แตกต่างกัน ซึ่งไม่เป็นไปตามสมมติฐานที่ตั้งไว้

ผลการวิจัยนี้แสดงว่า แม้อาชีพจะต่างกัน แต่สตรีทั้งสองอาชีพอยู่ในวัยเดียวกัน และต่างก็ยังเป็นโสด จึงคิดและปฏิบัติไปในแนวเดียวกัน สตรีในวัยหนุ่มสาวนี้ คิดหรือปฏิบัติเช่นไรก็เข้าใจว่าสตรีทั่ว ๆ ไปก็คิดหรือปฏิบัติเหมือนตน ด้วยเหตุนี้จิตสำนึกจึงไม่แตกต่างกันทั้ง 2 ลักษณะ

10. เมื่อพิจารณาเปรียบเทียบจิตสำนึกระหว่างครูโสด วัยกลางคน กับพนักงานโสดวัยกลางคน ในลักษณะการรับรู้มาตรฐานสังคม พบว่า มีจิตสำนึกแตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ .05 ซึ่งเป็นไปตามสมมติฐานที่ตั้งไว้ สำหรับในลักษณะทัศนคติอรรถภาพนั้นไม่แตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญ ซึ่งไม่เป็นไปตามสมมติฐานที่ตั้งไว้

ผลการวิจัยนี้สะท้อนถึงความสัมพันธ์ระหว่างการรับรู้มาตรฐานสังคม และทัศนคติอรรถภาพของพนักงานธนาคารโสดวัยกลางคนว่า มีความสัมพันธ์ทางลบในระดับต่ำ ดังนั้น เมื่อนำมาเปรียบเทียบกับสตรีต่างอาชีพ แม้ว่าจะอยู่ในวัยเดียวกัน หรือเป็นโสดด้วยกัน จึงทำให้การรับรู้ใน 2 ลักษณะต่างกัน เหตุที่ลักษณะการรับรู้มาตรฐานสังคมต่างกันอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ .05 เพราะหา พนักงานธนาคารเห็นค่าสตรีทั่วไป ประพฤติปฏิบัติอยู่ในกรอบของลูกผู้หญิงค่อนข้างน้อย ($\bar{x} = 2.824$) ส่วนครูเห็นว่าสตรีทั่วไปปฏิบัติอยู่ในระดับปานกลาง ($\bar{x} = 3.044$) ด้วยเหตุนี้จิตสำนึกในลักษณะการรับรู้มาตรฐานสังคมจึงต่างกัน แต่เมื่อพิจารณาเปรียบเทียบในลักษณะทัศนคติอรรถภาพกลับปรากฏว่า มีจิตสำนึกไม่แตกต่างกันเป็นเพราะสตรีวัยกลางคนแม้จะต่างอาชีพกัน แต่ก็คิดว่าตนมีความรู้สึกนึกคิด หรือปฏิบัติตนเป็นกุลสตรีที่เห็นได้จากคะแนนเฉลี่ยของ

สตรี 2 กลุ่มนี้อยู่ในระดับปานกลางค่อนข้างไปทางมาก คือ ครุมีคะแนนเฉลี่ย 3.7516 ส่วนพนักงานธนาคาร มีคะแนนเฉลี่ย 3.6675 กล่าวได้ว่า วิทยุเป็นตัวแปรสำคัญที่ทำให้การรับรู้ทัศนคติภาพสูงกว่าการรับรู้มาตรฐานสังคม

11. เมื่อพิจารณาเปรียบเทียบจิตสำนึกระหว่างครูโศกวัยสูงอายุ กับพนักงานโศกวัยสูงอายุ ในลักษณะการรับรู้มาตรฐานสังคม และในลักษณะทัศนคติภาพ ปรากฏว่า ไม่แตกต่างกัน ซึ่งไม่เป็นไปตามสมมติฐานที่ตั้งไว้

ผลการวิจัยนี้แสดงว่า สตรีโศกวัยสูงอายุ แม้จะต่างอาชีพกัน แต่ความรู้สึกรู้สึกคิดและการปฏิบัติเกี่ยวกับตัวเอง พ่อแม่ สามี ลูก และในฐานะแม่บ้านนั้นไม่ต่างกัน อาจเป็นเพราะอยู่ในวัยเดียวกัน และต่างก็ไม่ได้แต่งงานด้วยกัน จึงมีความคิดคล้ายกัน และคิดว่าเมื่อตนประสบอุบัติเหตุปฏิบัติเช่นไร สตรีทั่วไปก็คิดหรือปฏิบัติเช่นเดียวกับตน

12. เมื่อพิจารณาเปรียบเทียบจิตสำนึกระหว่างครูสมรสวัยหนุ่มสาว กับพนักงานธนาคารสมรสวัยหนุ่มสาว ในลักษณะการรับรู้มาตรฐานสังคม และในลักษณะทัศนคติภาพ ปรากฏว่าไม่แตกต่างกัน ซึ่งไม่เป็นไปตามสมมติฐานที่ตั้งไว้

ผลการวิจัยนี้แสดงว่า สตรีที่สมรสแต่อยู่ในวัยหนุ่มสาวด้วยกัน แม้จะต่างอาชีพกัน ก็คิดและปฏิบัติในทำนองเดียวกัน และตนคิดหรือทำเช่นไรก็มีความเห็นว่าสตรีทั่วไปคิด และทำเช่นเดียวกันตน

13. เมื่อพิจารณาเปรียบเทียบจิตสำนึกระหว่างครูสมรสวัยกลางคน กับพนักงานธนาคารสมรสวัยกลางคน ในลักษณะการรับรู้มาตรฐานสังคม พบว่า จิตสำนึกไม่แตกต่างกัน ซึ่งไม่เป็นไปตามสมมติฐานที่ตั้งไว้ สำหรับในลักษณะทัศนคติภาพ ปรากฏว่ามีจิตสำนึกแตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ .01 ซึ่งเป็นไปตามสมมติฐานที่ตั้งไว้

ผลการวิจัยนี้แสดงว่า สตรีวัยกลางคน ทั้งอาชีพครู และอาชีพธนาคาร มีความคิดตรงกันเกี่ยวกับสตรีทั่วไปว่ามีความรู้สึกรู้สึกคิด และการปฏิบัติตัวตามคำสอนอยู่ในระดับปานกลาง คือ $\bar{x} = 3.059$ และ 3.2058 ส่วนจิตสำนึกในลักษณะทัศนคติภาพ มีความแตกต่างกัน กล่าวคือ ครูสมรสวัยกลางคน มีจิตสำนึกมากกว่าพนักงานธนาคารสมรส

วัยกลางคน อาจเป็นเพราะธรรมชาติของอาชีพครู เป็นผู้สอนจึงรู้สึกนึกคิดหรือกระทำตาม คำสอนได้มากกว่าอาชีพธนาคาร ซึ่งประกอบธุรกิจการเงิน

14. เมื่อพิจารณาเปรียบเทียบจิตสำนึกระหว่างครูสมรส วัยสูงอายุ กับพนักงานธนาคารสมรส วัยสูงอายุ ในลักษณะการรับรู้มาตรฐานสังคม พบว่า ไม่แตกต่างกันซึ่ง ไม่เป็นไปตามสมมติฐานที่ตั้งไว้ สำหรับในลักษณะตนตามอัธยาศัย ปรากฏว่าแตกต่างกัน อย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ .01 ซึ่งเป็นไปตามสมมติฐานที่ตั้งไว้

ผลการวิจัยนี้แสดงว่า สตรีวัยสูงอายุ ทั้งอาชีพครู และอาชีพธนาคาร ต่างมีความเห็นเกี่ยวกับสตรีทั่วไปตรงกัน คือ เห็นว่าสตรีทั่วไปประพฤติปฏิบัติเกี่ยวกับ คำสอนอยู่ในระดับปานกลาง ส่วนตนเองนั้นความคิด หรือการกระทำต่างกัน กล่าวคือ ครูสมรสวัยสูงอายุ มีจิตสำนึกสูง เห็นได้จากคะแนนเฉลี่ยถึง 3.8925 ส่วนพนักงานธนาคารสมรสวัยสูงอายุ มีจิตสำนึกไม่สูงเท่า คือ มีคะแนนเฉลี่ย 3.5183 ทั้งนี้อาจ เป็นเพราะว่า สตรีผู้ประกอบอาชีพครูมีหน้าที่สอนผู้อื่น ตนเองจึงปฏิบัติตามคำสอนได้มากกว่า

จากผลการวิจัยแสดงว่าสตรีในปัจจุบันยังคงมีจิตสำนึกเกี่ยวกับคำสอนสมัยดั้งเดิมอยู่ แต่ก็มีเพียงระดับปานกลางเท่านั้น ทั้งนี้เพราะสภาพสังคม และวัฒนธรรมเปลี่ยนไป วัฒนธรรมตะวันตกที่หลั่งไหลเข้ามา เป็นเหตุให้สถานภาพสตรีเปลี่ยนแปลงไปด้วย กล่าวคือสตรีได้รับการศึกษาสูงขึ้น ได้รับการกระทำที่ในสังคม เช่นเดียวกับชายและ สังคมก็ยอมรับความสามารถในการปฏิบัติหน้าที่การงานของสตรีว่าไม่ยิ่งหย่อนไปกว่าชาย การที่สถานภาพของสตรีเปลี่ยนแปลงไปเช่นนี้ ทำให้จิตสำนึกเกี่ยวกับคำสอนบางประการ เริ่มเปลี่ยนไปด้วย เป็นต้นว่าการปฏิบัติตนเอง เช่น การรักเวรผองส่วนหัว ก็ไม่เคร่งครัด เท่าสมัยก่อน เพราะหญิงมีโอกาสดูแลศึกษาร่วมกับชาย ได้ทำงานร่วมกันต้องคบค้า สมาคมกัน การถูกเนื้อต้องตัวกันบ้างถือเป็นเรื่องปรกติธรรมดา ประกอบกับสังคมสมัยนี้ ไม่ได้เอาใจใส่ในเรื่องความประพฤติส่วนตัวของกันและกัน มากเท่าสมัยก่อน โดยเฉพาะอย่างยิ่งสังคมในเมืองใหญ่ เช่น กรุงเทพมหานคร สตรีจึงมีอิสระมากพอสมควรในการ คบหาเพื่อนต่างเพศ

การสอนในเรื่องการปฏิบัติต่อสามีก็เช่นเดียวกัน สตรีปัจจุบันปฏิบัติได้น้อยลง โดยเฉพาะเรื่องการเคารพนบนอบสามี เช่น กราบเท้าสามีก่อนนอน เนื่องจากสมัยนี้สตรีส่วนใหญ่เลือกครองตัวเอง บางครั้งสามีนั้นเป็นเพื่อนกันมาก่อน ความเคารพนบนอบจึงน้อยลง นอกจากนี้การที่สตรีในปัจจุบันเมื่อมีรายได้เลี้ยงตัวเองและครอบครัวได้ ทำให้ความรู้สึกนึกคิดที่มีต่อสามีผิดแปลกไปจากเดิม คือไม่ได้คิดว่าสามีมีพระคุณจุบิคาอีกต่อไป สามีในปัจจุบันจึงไม่ได้มีความสำคัญต่อภรรยา เช่น สมัยก่อน คังนั้นเมื่อสามีประพฤติในสิ่งที่ภรรยาเห็นว่า เป็นความผิดอย่างร้ายแรง เช่นประพฤตินอกใจ ทุบายการมีอนุภรรยา ภรรยาหลวงจึงมักไม่อดทนที่จะอยู่รวมควย เป็นเหตุให้สติการหย่าร้างในปัจจุบันสูงขึ้น ซึ่งผิดกับสมัยก่อน ที่ภรรยาต้องเป็นฝ่ายอดทน ฉะนั้นคังนี้หย่าร้างในสมัยก่อนจึงเกิดขึ้นน้อย

กล่าวได้ว่าสภาพของสตรีปัจจุบันคังนี้ดีกว่าเดิม ทำให้ลักษณะสตรีที่เคยเป็นเพียง "ช่างเท้าหลัง" หรือ "เบี้ยล่าง" ของชายคอย ๆ นอยจง จิตสำนึกเกี่ยวกับคาสอนจึงมีเพียงปานกลาง คังผลการวิจัยคังกล่าว

ข้อเสนอแนะสำหรับการวิจัยต่อไป

จากการศึกษาเรื่องคาสอนสตรีไทยจากวรรณกรรมก่อนได้รับอิทธิพลตะวันตก ทำให้เกิดความคิดว่า น่าจะได้ศึกษาคังนี้ต่อไปในเรื่องต่อไปนี้

1. ศึกษาวรรณกรรมร่วมสมัยว่า คังสออดแทรกคาสอนสตรีไว้หรือไม่ และคังนิยมเกี่ยวกับสตรีคังคงเหมือนเดิมหรือคังไปจากสมัยก่อน เพราะเหตุใด
2. ศึกษาเปรียบเทียบจิตสำนึกเกี่ยวกับคาสอนสตรีระหว่างสตรีคังต่างอาชีพ โดยเฉพาะอาชีพธุรกิจคังต่าง ๆ หรือศึกษาจากสตรีรุ่นใหม่ คังได้แก่ นักศึกษาในมหาวิทยาลัย วิทยาลัย คังศึกษาอยู่ในสาขาคังต่าง ๆ
3. ศึกษาเปรียบเทียบจิตสำนึกเกี่ยวกับคาสอนระหว่างสตรีในชนบทกับสตรีในเขตเมือง

บรรณานุกรม

บรรณานุกรม

- กรมการชาระประวัติศาสตร์ไทย ประวัติศาสตร์สมัยกรุงศรีอยุธยา โรงพิมพ์สำนัก
ทำเนียบนายกรัฐมนตรี 2515, 117 หน้า
- กุหลาบ มัลลิกะมาส วรรณกรรมไทย โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยรามคาแหง 2519,
207 หน้า
- / คณะอนุกรรมการพัฒนากิจกรรม และบทบาทของสตรี สถานภาพปัจจุบันของสตรีไทย
สำนักงานคณะกรรมการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ โรงพิมพ์องค์การพิมพ์
2523, 332 หน้า
- คณะกรรมการพิจารณาและจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์ สำนักนายกรัฐมนตรี
ประชุมศิลาจารึกภาคที่ 1 โรงพิมพ์สำนักเลขาธิการคณะรัฐมนตรี 2521, 178 หน้า
- / คึกฤทธิ์ ปราโมช, ม.ร.ว. "สตรีไทย" ใน สยามเมืองยิ้ม หน้า 132 - 136
สำนักพิมพ์ก้าวหน้า 2515, 384 หน้า
- / _____ "สตรีไทยในปัจจุบัน" ใน สิทธิสตรี : ประวัติ และวิวัฒนาการเรียกร้อง
สิทธิสตรีไทย หน้า ๘. 31 - 36 โรงพิมพ์เรือนแก้วการพิมพ์ 2525, 247 หน้า
- _____ "สังคมสมัยอยุธยา" ใน หนังสืออ่านประกอบคณาบรรยายวิชาพื้นฐาน
อารยธรรมไทย หน้า 165 - 185 มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ 2514, 280 หน้า
- เคตี, เอลิซาเบท "ปรากฏการณ์เรียกร้องสิทธิเสมอภาคของสตรีครั้งแรกในประวัติศาสตร์"
ราชบัณฑิตยสถาน 5 : 74 - 79 มกราคม - มีนาคม 2523
- จอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4 (พ.ศ. 2394 -
2404) นายชำนานู และคุณหญิงวลี ยุวบูรณ์ พิมพ์ถวายในงานพระราชทานเพลิงศพ
พระมหาโพธิวงศาจารย์อินทโชติเถระ ณ เมรุวัดเทพศิรินทราวาส 9 พฤศจิกายน
2511, 417 หน้า
- เจนจันอักษร, พระ (สุใจ ตัมพากาศ) จดหมายเหตุเรื่องพระราชมไตรีในระหว่าง
กรุงสยามกับกรุงจีน พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพมหาอำมาตย์ตรี พระยา
โชฎีกาพรเสษฐี (น้อง โชติกะพุททกะณะ) ปีระกา 2476, 60 หน้า
- ชูศรี วงศ์รัตนะ สถิติเพื่อการวิจัย ม.ป.ท. 2523, 183 หน้า อัดสำเนา

แชรแวล, นีโกลาส์ ประวัติศาสตร์ชนมชาติและการเมืองแห่งราชอาณาจักรสยาม

แปลโดย สันต์ ท. โกมลบุตร สำนักพิมพ์ก้าวหน้า 2506, 308 หน้า

ควงเกื้อน พันธมนาวิน "จริยธรรมของเด็กไทย" ศึกษาศาสตร์ มศว.ประสานมิตร

3 : 49 - 57 มกราคม - พฤษภาคม 2523

กัมบลิว เอส.บริลโตรฟ "เรเบิร์ตอันเตอร์โนสยาม" ประวัติศาสตร์ปัจจุบัน แปลโดย

กาญจน์ สมเกียรติสกุล โรงพิมพ์สังคมศาสตร์ 2514 . 132 หน้า

การง เพชรพลาย "ปีศาจระหว่างประเทศ" ทองสมุก 1 : 97 - 102 มกราคม -

กุมภาพันธ์ 2518

คำทรงราชานุภาพ, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยา ความทรงจำ สมาคม

สังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย 2506, 252 หน้า

_____ ชุมนุมพระนิพนธ์บางเรื่อง พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานสถาปนากิจศพ คุณแม่เต็ม

ชาวลิตธำรง ณ เมรุวัดหัวลำโพง 28 เมษายน 2503, 124 หน้า

_____ พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานบรรจุศพ

คุณพ่อไต้ลง พรประภา ณ สุสานศรีราชา ชลบุรี 4 กันยายน 2511, 811 หน้า

_____ "ลักษณะการปกครองประเทศสยามแต่โบราณ" ใน ประวัติศาสตร์และการเมือง

หนังสืออ่านประกอบวิชาพื้นฐานอารยธรรมไทย หน้า 1 - 30 โรงพิมพ์มหาวิทยาลัย

ธรรมศาสตร์ 2518, 213 หน้า

_____ แสดงบรรยายพงศาวดารสยาม นายจุลินทร์ลาชา พิมพ์ช่วยในงาน

สถาปนากิจศพ นางบุญ เรื่องพิเศษ ณ วัดไทรมิตร 1 ธันวาคม 2490, 201 หน้า

เคชาศิคร, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยา ประชุมโคลงโลกนิติ

ศิลปาบรรณาการ 2511, 316 หน้า

ถนนอม อานามวัฒน์ และคนอื่น ๆ ประวัติศาสตร์ไทยตั้งแต่สมัยเริ่มแรกจนถึงสิ้นอยุธยา

ม.ป.ท. 2518, 232 หน้า

ทบวงมหาวิทยาลัย ชีววิทยา ห้างหุ้นส่วนจำกัดโรงพิมพ์ชวนพิมพ์ 2525, 952 หน้า

ธรรมธิเบศร์, เจ้าฟ้า พระประวัติ และบทร้อยกรองบางเรื่อง พิมพ์เป็นที่ระลึกใน

งานพระราชทานเพลิงศพ นายถวิล ทักษาศิพงษ์ ณ เมรุวัดมกุฏกษัตริยาราม

22 กันยายน 2512, 111 หน้า

- ธานินทร์ กรัยวิเชียร "สิทธิของสตรีในกฎหมายไทย" ใน สิทธิสตรี : ประวัติและวิวัฒนาการของการเรียกร้องสิทธิสตรีไทย หน้า ๘.37 - 42 โรงพิมพ์เรือนแก้วการพิมพ์ 2525, 274 หน้า
- นพมาศ ศารับท้าวศรีจุฬาลักษณ์ พิมพ์ครั้งที่ 14 ศิลปามรรณาการ 2513, 159 หน้า
บริหารเทพธานี, พระ พงศาวดารชาติไทย ประจักษ์วิทยา 2508, 517 หน้า
บุญเกษม ไพบระ สถานภาพและบทบาทของสตรีในสังคมไทย วิทยานิพนธ์ อ.ม. จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย 2519, 229 หน้า อักสาเนา
- บุญยงค์ เกศเทศ สถานภาพของสตรีไทยในวรรณกรรมสมัยรัตนโกสินทร์ช่วง พ.ศ. 2325 - 2394 (รัชกาลที่ 1 - รัชกาลที่ 3) วิทยานิพนธ์ กศ.ม. มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร 2517, 557 หน้า อักสาเนา
ปรมาณูชิตชีโนรส, สมเด็จพระ ปฐมสมโพธิกถา โรงพิมพ์เลี้ยงเชียง 2508, 455 หน้า
_____ สรรพสิทธิ์คำฉันท์ ห้างหุ้นส่วนจำกัดศิ่วพร 2511, 157 หน้า
- (, ประหยัค เกษม นางเอกในบทละครของกาลิสาส วิทยานิพนธ์ อ.ม. จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย 2511, 80 หน้า อักสาเนา
- ปราณี วงษ์เทศ "ผู้ใช้แรงงานสตรี" จุลสารโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ 3 : 96 - 108 มกราคม - มีนาคม 2519
- (, ปารีชาติ นนทกานนท์ แนวความคิดเกี่ยวกับสตรีในพุทธปรัชญา วิทยานิพนธ์ อ.ม. จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย 2523, 184 หน้า อักสาเนา
- (, พระคลัง (หน), เจ้าพระยา วรรณคดีเจ้าพระยาพระคลัง (หน) สำนักพิมพ์บรรณาการ 2515, 299 หน้า
พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่ม 3 โรงพิมพ์การศาสนา 2500, 428 หน้า
- (, พັນิ อัยราวงศ์ จริยศึกษาของสตรีไทยในสภาพิตสอนหญิงควอดลอน วิทยานิพนธ์ อ.ม. จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย 2521, 158 หน้า อักสาเนา
- พันธุทิพา หลาบเลิศบุญ "จริยศาสตร์ในขุนช้างขุนแผน" การศึกษเอกชน 2 : 34 - 45 พฤศจิกายน 2522
- พิทยาลภพฤทธิยากร, พระวรวงศ์เธอกรมหมื่น พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าทรงฟื้นฟูวัฒนธรรม โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ 2525, 57 หน้า

- 11 พิมพ์วัลย์ สุวรรณประกร ความสัมพันธ์ระหว่างสามีภรรยาจากวรรณคดีเรื่องขุนช้าง
ขุนแผน วิทยานิพนธ์ ศศ.บ. มหาวิทยาลัยศิลปากร 2516, 44 หน้า อัสสาศนา
 พุทธชยอกฟ้าจุฬาโลก, พระบาทสมเด็จพระ กฎหมายตราสามดวง เล่ม 2 คุรุสภา
 2505, 343 หน้า
- _____ กฎหมายตราสามดวง เล่ม 5 คุรุสภา 2506, 372 หน้า
- _____ บทละครเรื่องรามเกียรติ์ พิมพ์ครั้งที่ 6 แพร่พิทยา 2514, 3 เล่ม
- _____ บทละครเรื่องอุณรุฑ พิมพ์ครั้งที่ 3 แพร่พิทยา 2515, 592 หน้า
 พุทธเลิศหล้านภาลัย, พระบาทสมเด็จพระ บทละครนอกเรื่องคาวี สังข์ศิลป์ชัย
 โรงพิมพ์คุรุสภา 2511, 275 หน้า
- _____ บทละครนอกรวม 6 เรื่อง พิมพ์ครั้งที่ 6 ศิลปบรรณาการ 2513, 711 หน้า
- _____ อีเหนา โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว 2510, 5 เล่ม
- ไพบูลย์ ช่างเขียน สารานุกรมศัพท์ทางสังคมวิทยา เอกสารการศึกษาศาชารัฐ
 ประศาสนศาสตร์ สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์ 2515, 86 หน้า
 มงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ "เครื่องหมายแห่งความรุ่งเรืองคือสภาพ
 แห่งสตรี" โดยรามจิตติ (นามแฝง) สตรีทัศน์ 1 : 46 - 51 สิงหาคม -
 ตุลาคม 2526
- _____ "พระร่วง" ใน แบบเรียนภาษาไทยชั้นมัธยมปีที่ 4 หน้า 5 - 15
 พิมพ์ครั้งที่ 18 คุรุสภา 2502
- มหานครภาพ, พระยา "เพลงยาวนายมหานุภาพ" ใน ชุมนุมเพลงยาวสมัยโบราณ
 หน้า 148 - 150 โรงพิมพ์เจริญศิลป์ 2518, 175 หน้า
- เยาวราช, พระ ทวาทศมาสโคลงสั้น โรงพิมพ์มิตรการพิมพ์ 2512, 350 หน้า
 แยม ประพันธ์ทอง, น.อ. แก้ว 5 ดวง อนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ
 ขุนพิทักษ์บุรี 22 มกราคม 2515, 113 หน้า
- รัตนา สถิตานนท์ วิเคราะห์สุภาษิตพระร่วงในแง่วัฒนธรรม วิทยานิพนธ์ กศ.ม.
 มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร 2520, 220 หน้า
- ราชกุมารี อมฤต เถาว์ "ฐานะของสตรีอินเดียในปัจจุบัน" แปลโดย เรื่องอุไร
 กุศลาลัย จันทร์เกษม 87 : 20 - 27 มีนาคม - เมษายน 2512

- รุ่งวิทย์ สุวรรณอภิชน "นิตยสารไทยในอดีต : สยามบุฟี่" เสียงสตรีเล่มแรกของ
เมืองไทย" โลกหนังสือ 2 : 76 - 82 มีนาคม 2522
- ล้วน สายยศ และอังคณา สายยศ หลักการวิจัยทางการศึกษา โรงพิมพ์วิจิ
การพิมพ์ 2524, 287 หน้า
- ลาตุแบร์, เมอร์ลีเออ เคอ ราชอาณาจักรสยาม เล่ม 1 แปลโดย สันต์ ท. โกมลบุตร
สำนักพิมพ์ก้าวหน้า 2510, 639 หน้า
- ลำพวรรณ น่วมบุญลือ สิทธิและหน้าที่ตามกฎหมายไทยในสมัยรัตนโกสินทร์ วิทยานิพนธ์
อ.ม. จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย 2519, 233 หน้า อักสาเนา
- ลายอง วิมุกตะสพ "ความกตัญญูในวรรณคดีไทย" วัฒนธรรม 17 : 13 - 14
กันยายน 2521
- ลิไทย, พระญา ไตรภูมิพระร่วง ฉบับหอสมุดแห่งชาติ พิมพ์ครั้งที่ 4 สำนักพิมพ์
คลังวิทยา 2509, 327 หน้า
- วศิน อินทสระ พระอานนท์พุทธอนุชา สำนักพิมพ์บรรณาคาร 2509, 624 หน้า
- वासना ไอยรารัตน์ สิทธิและหน้าที่ของสตรีในวรรณกรรมของสันสกฤตที่ว่าด้วย
ธรรมศาสตร์ วิทยานิพนธ์ อ.ม. จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย 2522, 128 หน้า อักสาเนา
- วิทย์ พิณคันเงิน "กุลสตรีไทยสมัยโบราณ" วัฒนธรรมไทย 16 : 20 - 34
เมษายน 2520
- วิมลศิริ ชำนาญเวช "2518 ปีสตรีระหว่างประเทศของขบวนการสตรีไทยในการฉลอง
ปีสตรี" ใน สิทธิสตรี : ประวัติและวิวัฒนาการเรียกร้องสิทธิสตรี หน้า 238 - 240
เรือนแก้วการพิมพ์ 2525, 274 หน้า
- วิระคา สมสวัสดิ์ ผู้หญิงกับความเป็นจริงในสังคม สำนักพิมพ์วัฒนา 2523, 128 หน้า
- วิล อูไรจิตติสุข "เกิดเป็นหญิงไทยโชคดีกว่าชาติอื่น" พัฒนาชุมชน 14 : 41 -
45 สิงหาคม 2518
- ศิลาภกร, กรม บทละครครั้งกรุงเก่า เรื่องนางมโนห์รา และสังข์ทอง พิมพ์ครั้งที่ 5
ศิลปาบรรณาคาร 2512, 131 หน้า

- ศิลปากร, กรม ประชุมสภาศึกษานิเทศก์แห่งประเทศไทย สำนักพิมพ์ผ่านฟ้า 2508, 546 หน้า
- _____ มหาชาติคาถาลวง พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานฌาปนกิจศพ นางสาราญ วัฒนสกุล
ณ ฌาปนสถานกองทัพบก วัดโสมนัสวิหาร 2 เมษายน 2511, 339 หน้า
- _____ วิวิธภาษิต พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานฌาปนกิจศพคุณแม่เหรียญ วงศาสร
ณ เมรุวัดธาตุทอง อวเภอพระโขนง จังหวัดพระนคร 6 มิถุนายน 2505, 97 หน้า
- _____ สมุทรโฆษคาถานันท์ ห้างหุ้นส่วนจำกัดศิวิพร 2503, 279 หน้า
- / _____ เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผนฉบับหอสมุดแห่งชาติ พิมพ์ครั้งที่ 14 ศิลปাবรรณาการ
2513, 1085 หน้า
- ศรีมโหสถ, พระ บทกวีนิพนธ์ของพระศรีมโหสถพร้อมด้วยประวัติและหมายเหตุ กรม
ศิลปากร พิมพ์เนื่องในงานปรับปรุงบูรณะพระนารายณ์ราชนิเวศน์ พิพิธภัณฑสถาน
แห่งชาติ ประจำจังหวัดลพบุรี 2502, 60 หน้า
- ศึกษาธิการ, กระทรวง มหาเวสสันดรชาดก ฉบับ 13 กัณฑ์ พิมพ์ครั้งที่ 6 โรงพิมพ์
คุรุสภาลาดพร้าว 2513, 416 หน้า
- _____ ลิลิตพระลอ พิมพ์ครั้งที่ 15 โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว 2516, 190 หน้า
- สมชาย ปรีชาเจริญ "อดีต ปัจจุบัน และอนาคตของสตรีไทย" สังคมศาสตร์ 15
104 - 146 2515
- สังข์ พิชินทัย ฐานะของสตรีไทยแต่โบราณถึงปัจจุบันนี้กาล พิมพ์เป็นอภินันทนาการ
ในงานฌาปนกิจศพ คุณพ่อทิพย์ ถิตสงวน ณ เมรุวัดมกุฎกษัตริยาราม 5 เมษายน
2513, 144 หน้า
- สัจฉัย (นามแฝง) "อันเนื่องมาจากฉบับวันสตรีสากล" โลกหนังสือ 2 : 116 - 118
เมษายน 2522
- / สินี กมลนาวิ "การเปลี่ยนแปลงฐานะและบทบาทในสังคมของสตรีไทย" พัฒนาบริหาร
ศาสตร์ 3 : 401 - 443 กรกฎาคม 2514
- เสนีย์ ปราโมช, ม.ร.ว. กฎหมายสมัยอยุธยา คณะกรรมการจัดงานอนุสรณ์อยุธยา
จัดพิมพ์ 2510, 82 หน้า
- / เสาวภา เจริญขวัญ "นางเอกในวรรณคดี" วารสารมนุษยศาสตร์ 8 : 62 - 68
กันยายน - ธันวาคม 2521

- เสถียร ลายลักษณ์ และคนอื่น ๆ, ผู้รวบรวม ประชุมกฎหมายประกาศ (2)
 โรงพิมพ์เคลิแมล, นิติเวช 2478, 573 หน้า
- สุคนธ์ (นามแฝง) "ชีวิตของกุลสตรี" ที่กิน 24 : 55 - 61 พฤษภาคม - มิถุนายน 2521
 สุทธิพงศ์ ตันตยาพิศาลสุทธิ และวิระ บารุงรักษ์ ประมวลธรรมในพระไตรปิฎก
 โรงพิมพ์ รวมข่าวจักรวาล 2520, 366 หน้า
- (สุนทรภู่ นิทานศาลอุทธรณ์ เล่ม 1 รวบรวมโดยพ.ณ.ประมาญมารค (นามแฝง)
 พิมพ์ครั้งที่ 2 แพร่พิทยา 2515, 396 หน้า
- _____ พระอภัยมณี พิมพ์ครั้งที่ 2 โรงพิมพ์คุรุสภา 2502, 1228 หน้า
- สุพัฒนา เตชะติวงศ์ ณ อยุธยา "บทบาทของแม่ในโลกปัจจุบัน" พัฒนาชุมชน
 16 : 36 - 48 สิงหาคม 2505
- สุพิตรา สุภาพ สังคมและวัฒนธรรมไทย ไทยวัฒนาพานิชจำกัด 2518, 182 หน้า
- หลวงฤทธิธินฤบาล (นามแฝง) "อ้าแขนเหมือน : สตรีไทยคนแรกที่ลุกขึ้นต่อสู้เพื่อสิทธิ
 สตรี" คุรุปริทัศน์ 6 : 61 - 64 มีนาคม 2524
- อรทัย รวยอาจิณ "สุขภาพอนามัยของหญิงแต่ละชาย การวิเคราะห์ทางระบาดวิทยาสังคม"
สังคมศาสตร์การแพทย์ 2 : 32 - 43 มกราคม - มีนาคม 2522
- อนุนานราชชน, พระยา แง่คิดจากวรรณคดี ศิลปาบรรณาการ 2513, 303 หน้า
- _____ ชีวิตชาวไทยสมัยก่อน โดยเสฐียรโกเศศ (นามแฝง) ราชบัณฑิต
 จัดพิมพ์ 2510, 174 หน้า
- อานนท์ อภาภิรม มนุษย์กับสังคม : สังคมและวัฒนธรรมไทย พิมพ์ครั้งที่ 2 บารุง
 นุกุลกิจ 2515, 157 หน้า
- อารักษ์ คคะนาท วิเคราะห์ฐานะและบทบาทหญิงไทยโดยศึกษาจากวรรณคดีไทย
 วิทยานิพนธ์ ศศ.บ. มหาวิทยาลัยศิลปากร 2515, 20 หน้า
- อิศรญาณ, หม่อมเจ้า เพลงยาวเจ้าอิศรญาณและอักษรสุภาษิต โรงพิมพ์ชวนพิมพ์ 2509, 26 หน้า
- อิศรานุภาพ (อัน), พระยา พระสุธนคำฉันท์ โรงพิมพ์คุรุสภา 2516, 180 หน้า
- _____ สุธนคำฉันท์ โรงพิมพ์พระจันทร์ 2471, 218 หน้า
- _____ อุเทนคำฉันท์ โรงพิมพ์คุรุสภา 2504, 216 หน้า

Gronbach, Lee J. Essential of Psychological Testing. 3 rd. ed.,
New York, Harper & Row, 1970. 752 p.

Ferguson, George A. Statistical Analysis in Psychology and Education
3 rd. ed., New York, Mc Graw - Hill, 1971. 496 p.

Kirk, Roger E. Experimental Design : Procedure for the behavioral
Sciences. Belmont, Brooks Cole Publishing Co., 1969. 557 p.

Lindquist, Everet Franblin. Design and Analysis of Experiment in
Psychology and Education. Boston, Houghton Mifflin, 1966. 398 p.

Winer, B.J. Statistical Principles in Experimental Design.
New York, Mc Graw-Hill Book Co., 1958. 678 p.

ภาคผนวก

มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร

กรกฎาคม 2526

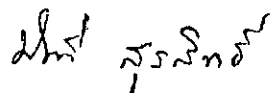
เรื่อง ขอความร่วมมือตอบแบบสอบถาม

เรียน อาจารย์ (สตรี) โรงเรียน
พนักงานสตรี ธนาคารออมสิน

ข้าพเจ้ามีความประสงค์จะศึกษาจิตสำนึกเกี่ยวกับคำสอนสตรีของสตรีในปัจจุบัน อันเป็นส่วนหนึ่งของปัญญานิพนธ์ เรื่อง คำสอนสตรีไทยจากวรรณกรรมช่วงก่อนได้รับอิทธิพลตะวันตก ซึ่งข้าพเจ้ากำลังศึกษาอยู่ขณะนี้ จึงขอความร่วมมือมายังท่าน โปรดช่วยตอบแบบสอบถามทุกข้อตามความรู้สึกหรือการปฏิบัติที่แท้จริง ขอให้ท่านตอบด้วยความสบายใจ เพราะแบบสอบถามทุกข้อไม่มีข้อใดผิดหรือถูก เพราะขึ้นอยู่กับความรู้สึกของแต่ละบุคคล ซึ่งไม่เหมือนกัน สำหรับผลการตอบแบบสอบถามนี้ จะไม่กระทบกระเทือนต่อท่านแต่ประการใด เนื่องจากผู้วิจัยจะสรุปออกมาเป็นส่วนรวม

อนึ่ง การวิจัยครั้งนี้ จะสำเร็จลงก็ขึ้นอยู่กับความร่วมมือของท่าน จึงขอขอบคุณมา ณ โอกาสนี้

ขอแสดงความนับถือ

(นางปราณี สุรัสือห์)

นิสิตปริญญาโท มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร

คำชี้แจงในการตอบแบบสอบถาม

1. ในการตอบแบบสอบถามนี้ ขอให้ท่านเปรียบเทียบความรู้สึกนึกคิด และการกระทำของท่านว่า เหมือนกับบุคคลในเหตุการณ์ต่าง ๆ ของแต่ละข้อในแบบสอบถามนี้หรือไม่ และมากน้อยเพียงใด คำถามเหล่านี้ไม่มีคำตอบที่ผิดหรือถูก เพราะแต่ละคนย่อมมีความรู้สึกหรือการกระทำที่ต่างกัน ฉะนั้นโปรดตอบให้ตรงกับความรู้สึกและการกระทำของท่านเท่านั้น

2. วิธีตอบแบบสอบถาม ให้ท่านอ่านข้อความซึ่งเป็นสถานการณ์ในแต่ละข้อก่อนแล้วจึงพิจารณาว่า ข้อความในแต่ละข้อตรงกับความรู้สึกหรือการปฏิบัติของสตรีทั่วไป (ขอ ก.) และของตัวท่านเอง (ขอ ข.) มากน้อยเพียงใด แล้วเลือกกาเครื่องหมาย ลงในช่องที่คิดว่าเหมาะสม โดยถือเกณฑ์ดังนี้

ของหมายเลข 1	หมายความว่า	ปฏิบัติน้อยที่สุด
ของหมายเลข 2	หมายความว่า	ปฏิบัติน้อย
ของหมายเลข 3	หมายความว่า	ปฏิบัติปานกลาง
ของหมายเลข 4	หมายความว่า	ปฏิบัติมาก
ของหมายเลข 5	หมายความว่า	ปฏิบัติมากที่สุด

ตัวอย่าง

(๐) สามีของสตรีโบล มีงานต้องออกต่างจังหวัดบ่อย ๆ สตรีโบลจัดการเก็บเงินทางให้ทุกครั้ง พร้อมทั้งคอยเตือนเรื่องเอกสารสำคัญที่สามีต้องนำไปด้วย ทั้งนี้เพราะสามีมักหลงลืม เนื่องจากมีงานมาก

ก. สตรีทั่วไปหาอย่างสตรีโบลเพียงใด

น้อย	1	2	3	4	5	มาก
------	---	---	---	---	---	-----

ข. ถ้าท่านเป็นสตรีโบลท่านจะหาอย่างนั้นเพียงใด

น้อย	1	2	3	4	5	มาก
------	---	---	---	---	---	-----

3. แบบสอบถามนี้ไม่จำกัดเวลา แต่โปรดอย่าเสียเวลาในการคิดมากนัก ให้ตอบไปตามความรู้สึกครั้งแรกที่ท่านจบ คำตอบของท่านจะไม่นำไปเปิดเผยเป็นรายบุคคล แต่จะนำไปเพื่อประโยชน์ทางการวิจัยเท่านั้น จึงขอให้ท่านสบายใจที่จะตอบอย่างเสรีตามความคิดเห็นของท่าน

4. โปรดกรอกรายการต่อไปนี้ก่อนลงมือตอบแบบสอบถาม

4.1 สถานภาพ	☐	โสด
	☐	สมรส
4.2 อายุ	☐	21 - 35 ปี
	☐	36 - 50 ปี
	☐	51 ปีขึ้นไป
4.3 อาชีพ	☐	ครู
	☐	ธนาคาร

แบบสอบถาม

1. วีระและเอื้ออารีเป็นเพื่อนร่วมงานกัน เขาและเธอมีเพื่อนสนิทอีกหลายคน เวลาว่างงานเลี้ยงหรือไปเที่ยวมักไปกันเป็นกลุ่มเสมอ แต่วีระรู้ว่าเอื้ออารีสนใจเขาเป็นพิเศษ เพราะเธอเคยชวนเขาไปดูภาพยนตร์ค่ำค่ำ และยังคงชวนไปเที่ยวบ้านด้วย

ก. สตรีทั่วไปทำอย่างเอื้ออารีเพียงใด

น้อย	1	2	3	4	5	มาก
------	---	---	---	---	---	-----

ข. ถ้าท่านเป็นเอื้ออารีท่านจะทำเช่นนั้นเพียงใด

น้อย	1	2	3	4	5	มาก
------	---	---	---	---	---	-----

2. จิตราเป็นนักศึกษาครูปี 3 เธอเรียนวิชาทฤษฎีการศึกษาศาสตร์เป็นวิชาเอก เธอมีความสามารถพิเศษในการทำดอกไม้ ฉะนั้นเมื่อมีเวลาว่างเธอจึงประดิษฐ์ดอกไม้ไปส่งศูนย์การค้าต่าง ๆ ที่เธอไปช้อปปิ้งได้ เงินจำนวนนั้นเธอได้มาใช้จ่ายในเรื่องส่วนตัวของครอบครัวของเธอ

ก. สตรีทั่วไปทำอย่างจิตราเพียงใด

น้อย	1	2	3	4	5	มาก
------	---	---	---	---	---	-----

ข. ถ้าท่านเป็นจิตรา ท่านจะทำอย่างนั้นเพียงใด

น้อย	1	2	3	4	5	มาก
------	---	---	---	---	---	-----

3. เงินเดือนของนวลเพิ่มไม่มากนัก เพราะเธอเพิ่งจะทำงานได้เพียง 2 ปี แต่ที่ทำงานของเธอ มีผู้นำสำนักงานมาขายในระบอบผ่อนส่ง นวลเพิ่มอดใจไม่ไหวจึงซื้อบ้าน เงินเหมือนกับเขาบ้าง สินค้าที่เธอซื้อทั้งเครื่องสำอาง ผ้ามัดเลื้อ และเครื่องประดับต่าง ๆ ทำให้เงินไม่พอใช้ของพ่อแม่ในบางเดือน

ก. สตรีทั่วไปทำอย่างนวลเพิ่มเพียงใด

น้อย	1	2	3	4	5	มาก
------	---	---	---	---	---	-----

ข. ถ้าท่านเป็นนวลเพิ่มท่านจะทำอย่างนั้นเพียงใด

น้อย	1	2	3	4	5	มาก
------	---	---	---	---	---	-----

4. วันนี้เป็นวันสุดท้ายของการสอบ สายชลเห็นหน้าเขี้ยวออกจากห้องสอบ เห็นเพื่อน ๆ รอดู โทกนहुวาง จึงตะโกนบอกเพื่อน ๆ ว่า "เฮ้ย ขอสอบยากซะมัดเดยวะ สงสัยคนน"

ก. สตรีหัวไปพุกกับเพื่อนอย่างสายชลเพียงใด

น้อย

1	2	3	4	5
---	---	---	---	---

 มาก

ข. ถ้าท่านเป็นสายชลท่านจะพุกอย่างนั้นเพียงใด

น้อย

1	2	3	4	5
---	---	---	---	---

 มาก

5. คุณแม่ของศรีศิลป์เป็นคนเจ้าระเบียบ ฉะนั้นศรีศิลป์จึงได้รับการอบรมเรื่องกิริยามารยาทอย่างเข้มงวด เธอจึงระมัดระวังอิริยาบถทุกขณะจิต จึงไม่ปรากฏเปรี้ยวเหมือนวัยรุ่นทั่วไป เพื่อน ๆ จึงแอมคอนขอควาเธอเกิดนึกสงสัย

ก. สตรีหัวไประมัดระวังอย่างศรีศิลป์เพียงใด

น้อย

1	2	3	4	5
---	---	---	---	---

 มาก

ข. ถ้าท่านเป็นศรีศิลป์ท่านจะทำอย่างนั้นเพียงใด

น้อย

1	2	3	4	5
---	---	---	---	---

 มาก

6. ลินคาไม่ชอบคนสัน เพราะเขาชอบพุกเกี้ยวพาราสีเธอเสมอ เธอจึงคิดว่าต่อไปนี้ถ้าคนสันมาเกี้ยวอีก เธอจะว่าให้เขาเจ็บใจ เพื่อเขาจะได้เลิกสนใจเธอเสียที

ก. สตรีหัวไปคิกคองลินคาเพียงใด

น้อย

1	2	3	4	5
---	---	---	---	---

 มาก

ข. ถ้าท่านเป็นลินคาท่านจะทำอย่างนั้นเพียงใด

น้อย

1	2	3	4	5
---	---	---	---	---

 มาก

7. มีคนเตือนการเรื่องเกี่ยวกับนิวทิวว่า เขาค้มสุราเก่งและเป็นเซียนการพนัน แต่การเรื่องไม่สนใจ เธอคิดว่าเธอสามารถทำให้เขาลิกค้มสุรา และเลิกเล่นการพนันได้เมื่อแต่งงานกันแล้ว

ก. สตรีทั่วไปคิดอย่างการเรื่องเพียงใด

น้อย

1	2	3	4	5
---	---	---	---	---

 มาก

ข. ถ้าท่านเป็นการเรื่องท่านจะคิดอย่างนั้นเพียงใด

น้อย

1	2	3	4	5
---	---	---	---	---

 มาก

8. โฉมยงเป็นเลขานุการของผู้จัดการบริษัทแห่งหนึ่ง แม่เธอจะรู้ว่าผู้จัดการมีครอบครัวแล้ว เธอก็ยังรักเขา เพราะเขาคือพี่เธอมาก และยังช่วยเหลือครอบครัวของเธอให้พ้นจากภาวะหนี้สินด้วย เธอจึงยอมเป็นอนุภรรยาของเขา ทั้งที่คนรอบข้างนินทาให้เธอไ้ยินยอมเสมอ เธอก็ไม่สนใจ

ก. สตรีทั่วไปเห็นด้วยกับพฤติกรรมของโฉมยงเพียงใด

น้อย

1	2	3	4	5
---	---	---	---	---

 มาก

ข. ถ้าท่านเป็นโฉมยงท่านจะหาอย่างนั้นเพียงใด

น้อย

1	2	3	4	5
---	---	---	---	---

 มาก

9. สมรและวันชัยเป็นคู่รักกัน พ่อแม่ของสมรเห็นว่าวันชัยเป็นคนเจ้าชู้และไม่มั่งคั่งทำเป็นอื่นเป็นอัน จึงเตือนสมรควยเหตุนี้ สมรจึงยังไม่ยอมแต่งงานกับวันชัย เพราะคิดว่าควระระรอคู่ไปอีกสักกระษะหนึ่ง

ก. สตรีทั่วไปเชื่อฟังพ่อแม่ในเรื่องคู่ครองเพียงใด

น้อย

1	2	3	4	5
---	---	---	---	---

 มาก

ข. ถ้าท่านเป็นสมรท่านจะหาอย่างนั้นเพียงใด

น้อย

1	2	3	4	5
---	---	---	---	---

 มาก

10. สุมาลีและสุนทรรักกันมานานแล้ว สุนทรจึงชวนสุมาลีไปจดทะเบียนสมรส แต่สุมาลีต้องการให้สุนทรไปซื้อของขวัญพ่อแม่ และหาพี่เลี้ยงงานเพื่อความเป็นศิริมงคล และเป็นกาให้เกียรติพ่อแม่ด้วย แต่สุนทรไม่เห็นด้วย อางว่าสินเปลืองเงินทองโดยใช่เหตุ สุมาลีจึงยังเป็นโสดอยู่จนทุกวันนี้

ก. สตรีทั่วไปทำอย่างสุมาลีเพียงใด

น้อย

1	2	3	4	5
---	---	---	---	---

 มาก

ข. ถ้าท่านเป็นสุมาลีท่านจะทำอย่างนั้นเพียงใด

น้อย

1	2	3	4	5
---	---	---	---	---

 มาก

11. กิ่งกตแอมอรแคงงานกตองข้ายมาอยู่กัสมัที่กรุงเทพร เธอชวนแม่ให้มาอยู่ด้วยกัน แม่ก็ไม่ยอมมา แอมอรจึงจายอมหึงแม่ไว้กับญาติ นาน ๆ ครั้งจึงได้ไปเยี่ยม แดกไคส่งเงินให้แม่ไปทุกเดือนไม่เคยขาด

ก. สตรีทั่วไปทำอย่างแอมอรเพียงใด

น้อย

1	2	3	4	5
---	---	---	---	---

 มาก

ข. ถ้าท่านเป็นแอมอรท่านจะทำอย่างนั้นเพียงใด

น้อย

1	2	3	4	5
---	---	---	---	---

 มาก

12. ทุกวันที่ค่าเก็งกลับถึงบ้านเขาจะเห็นภรรยาเคินยืมเขามาซัก - ถาม พรหมทั้งหน้าเย็นให้คณอย่างชื่นใจ

ก. สตรีทั่วไปปฏิบัติอย่างภรรยาเคินเพียงใด

น้อย

1	2	3	4	5
---	---	---	---	---

 มาก

ข. ถ้าท่านเป็นภรรยาเคินท่านจะทำอย่างนั้นเพียงใด

น้อย

1	2	3	4	5
---	---	---	---	---

 มาก

13. ทุก ๆ วันนิตราของริบตันแคเซา ทำอาหารง่าย ๆ สำหรับทุกคน และยังคงดูแลลูก ๆ ให้ไปโรงเรียน เตรียมเสื้อผ้าและเอกสารให้สามี จากนั้นเธอก็รีบแต่งตัวไปทำงาน แม้จะเหนื่อยบ้างแต่เธอก็คิดว่าชีวิตมีรสชาติมากกว่าตอนยังไม่แต่งงาน

ก. สตรีทั่วไปทำนิตราเพียงใด

น้อย

1	2	3	4	5
---	---	---	---	---

 มาก

ข. ถ้าท่านเป็นนิตราท่านจะทำอย่างนั้นเพียงใด

น้อย

1	2	3	4	5
---	---	---	---	---

 มาก

14. วันสัปดาห์ที่แต่งงานกับชายที่ฐานะดี เธอก็ไม่ต้องไปทำงานนอกบ้าน แต่การอยู่บ้านเฉย ๆ น่าเบื่อ เธอก็ไปเล่นไพ่กับเพื่อนบ้าน บางครั้งก็ไปเที่ยวต่างจังหวัดเพื่อเยี่ยมญาติพี่น้องของเธอ เธอก็คิดว่าสามีรักเธอเขาคงไม่ว่าอะไร

ก. สตรีทั่วไปทำอย่างวันสัปดาห์เพียงใด

น้อย

1	2	3	4	5
---	---	---	---	---

 มาก

ข. ถ้าท่านเป็นวันสัปดาห์ท่านจะทำอย่างนั้นเพียงใด

น้อย

1	2	3	4	5
---	---	---	---	---

 มาก

15. ฐานะของสุพจน์อยู่ในระดับปานกลาง เขาจึงใช้รถมอเตอร์ไซค์ไปทำงานทุกวัน วันหนึ่งเกิดอุบัติเหตุเขาหัก คองกลางงานรักษาตัวอยู่เกือบปี ภรรยาของเขาทำงานประจำ แต่ช่วยดูแลและให้กำลังใจจนกระทั่งเขาหายเป็นปกติ

ก. สตรีทั่วไปทำอย่างภรรยาสุพจน์เพียงใด

น้อย

1	2	3	4	5
---	---	---	---	---

 มาก

ข. ถ้าท่านเป็นภรรยาสุพจน์ท่านจะทำอย่างนั้นเพียงใด

น้อย

1	2	3	4	5
---	---	---	---	---

 มาก

16. สามีของอ้อยใจประสพอุบัติเหตุทำให้เป็นอัมพาต อ้อยใจจึงต้องทำงานหนักกว่าเดิม เพื่อหาเงินมารักษาพยาบาลสามีและเลี้ยงลูก คนรักเก่าของอ้อยใจจะช่วยเหลือ แต่เธอไม่ยอมรับ ภายเกรงว่าสามีจะสะเทือนใจ

ก. สตรีทั่วไปทำอย่างอ้อยใจเพียงใด

น้อย | 1 | 2 | 3 | 4 | 5 | มาก

ข. ถ้าท่านเป็นอ้อยใจท่านจะทำอย่างนั้นเพียงใด

น้อย | 1 | 2 | 3 | 4 | 5 | มาก

17. ครอบครัวของหทัยมีฐานะค่อนข้างดี แต่หทัยไม่มีความสุข เพราะสามีเป็นคนเจ้าชู้และชอบเที่ยวกลางคืนจนเป็นนิสัย เธอเคยขอร้องให้เขาอยู่นาน เขาทำหูทวนลม เธอจึงเลิกขอร้อง แต่ตัวเองออกเที่ยวกลางคืน และคบเพื่อนชายแกเหงาบาง

ก. สตรีทั่วไปทำอย่างหทัยเพียงใด

น้อย | 1 | 2 | 3 | 4 | 5 | มาก

ข. ถ้าท่านเป็นหทัยท่านจะทำอย่างนั้นเพียงใด

น้อย | 1 | 2 | 3 | 4 | 5 | มาก

18. สามีของสารภีเป็นคนทงจังหวัด เขาไม่เห็นความสำคัญของการกลับไปเยี่ยมบ้าน แต่สารภีทราบวาพ่อแม่เขาคิดถึงเขามาก เธอจึงกระตุ้นให้เขาไปเยี่ยมพ่อแม่เสมอ เธอเองก็ไปกับเขาทุกครั้ง

ก. สตรีทั่วไปทำอย่างสารภีเพียงใด

น้อย | 1 | 2 | 3 | 4 | 5 | มาก

ข. ถ้าท่านเป็นสารภีท่านจะทำอย่างนั้นเพียงใด

น้อย | 1 | 2 | 3 | 4 | 5 | มาก

19. ปีนี้อูฐหวังว่าเขาจะได้สองชั้นเพราะผลงานดีมาก ทั้งผู้บังคับบัญชาและเพื่อนร่วมงานต่างชมเชยเขา แต่เมื่อผลออกมาปรากฏว่าเขาไม่ได้ เขารู้สึกผิดหวังและเมื่อภรรยาของเขาทราบ เธอว่า "ฉันว่าแล้ว คงคุณมันหาราชการไม่ขึ้น นอกใจลาออกไปหาอย่างอื่นคุณก็ไม่เชื่อ"

ก. สตรีทั่วไปเป็นอย่างภรรยาวิทูรย์เพียงใด

น้อย | 1 | 2 | 3 | 4 | 5 | มาก

ข. ถ้าท่านเป็นภรรยาวิทูรย์ท่านจะทำอย่างนั้นเพียงใด

น้อย | 1 | 2 | 3 | 4 | 5 | มาก

20. ศึกษาธิการจังหวัดเป็นประธานในการสอบบรรจุครู บุตรของเพื่อนสนิทเขาสอบควย ท่านได้รับคำขอรองจากเพื่อนให้ช่วยบุตรของเขา ท่านจึงช่วยจนได้บรรจุ คุณนายศึกษาเห็นว่าสามีเป็นคนขวยเหลือเพื่อน จึงได้เล่าเรื่องนี้ในร้านเสริมสวย

ก. สตรีทั่วไปทำอย่างคุณนายศึกษาเพียงใด

น้อย | 1 | 2 | 3 | 4 | 5 | มาก

ข. ถ้าท่านเป็นคุณนายศึกษาท่านจะทำอย่างนั้นเพียงใด

น้อย | 1 | 2 | 3 | 4 | 5 | มาก

21. พงศธรเป็นครูสังกัด กทม. แห่งหนึ่ง โรงเรียนของเขามีครูผู้หญิงเป็นจำนวนมาก เขาเห็นเธอจับกลุ่มคุยกันตอนกลางวัน เรื่องที่สนทนาก็มัวปนเรื่องสามีซึ่งมีทั้งดีและไม่ดี ทำให้เขารู้สึกสงสาร สามีของครูเหล่านั้น ที่ต้องตกเป็นอาทวปากของภรรยาตัวเองและเพื่อน ๆ ของเธอ

ก. สตรีทั่วไปทำอย่างนั้นเพียงใด

น้อย | 1 | 2 | 3 | 4 | 5 | มาก

ข. เมื่อท่านอยู่กับเพื่อนผู้หญิงท่านทำอย่างนั้นเพียงใด

น้อย | 1 | 2 | 3 | 4 | 5 | มาก

22. รุจิราซื้อแหวนทับทิมมาวงหนึ่ง เธอพบว่าอวสานี่ สามีจึงตำหนิเธอเพราะเห็นว่าค่าใช้จ่ายอื่นสำคัญกว่า เธอเถียงว่า เธอใช้เงินของเธอซื้อเอง ไม่ได้เอาเงินของสามีมาซื้อ

ก. สตรีทั่วไปโต้แย้งสามีอย่างรุจิราเพียงใด

น้อย | 1 | 2 | 3 | 4 | 5 | มาก

ข. ถ้าท่านเป็นรุจิรา ท่านจะโต้แย้งอย่างนั้นเพียงใด

น้อย | 1 | 2 | 3 | 4 | 5 | มาก

23. นร่าเป็นเพื่อนสนิทกับยศ หลายครั้งที่นร่าเห็นรอยช้ำควมคามิโนหน้าและแขนยศ เขาจึงถามถึงสาเหตุ ยศก็เล่าให้ฟังว่าทะเลาะกับภรรยาเธอ โหมโหมมากจึงทำร้ายเขา ครั้นเขาจะหาเธอมางักก็ละอายใจ จึงยอมเธอ แต่กลับสอนโดยไมยอมพูดทายเป็นเวลาหลายวัน

ก. สตรีทั่วไปทหาอย่างภรรยาของยศเพียงใด

น้อย | 1 | 2 | 3 | 4 | 5 | มาก

ข. ถ้าท่านเป็นภรรยาของยศ ท่านจะหาอย่างนั้นเพียงใด

น้อย | 1 | 2 | 3 | 4 | 5 | มาก

24. ปกติมาโนชจะบอกภรรยาทุกครั้งที่มีเหตุจำเป็นต้องกลับบ้านเร็วเวลา เฝ้าดูวันนี้ซึ่งเป็นวันเลี้ยงส่งผู้เชี่ยวชาญของบริษัท เขาลืมบอกทางบ้านไว้ก่อน เมื่อกลับบ้านก็ภรรยาจึงหน้ามึงและถามอย่างโกรธจัดถึงสาเหตุที่กลับช้า

ก. สตรีทั่วไปทหาอย่างภรรยาของมาโนชเพียงใด

น้อย | 1 | 2 | 3 | 4 | 5 | มาก

ข. ถ้าท่านเป็นภรรยาของมาโนชท่านจะหาเช่นนั้นเพียงใด

น้อย | 1 | 2 | 3 | 4 | 5 | มาก

25. เพื่อนของอัญชลีบอก เธอว่าเห็นสามีของอัญชลีไปร้านประเภทอาหารกลางวันกับหญิงสาวคนหนึ่ง ซึ่งเธอไม่เคยเห็นมาก่อน อัญชลีได้ฟังก็รีบโทรศัพท์ไปบอกว่าสามีทันที

ก. สตรีทั่วไปทำอย่างอัญชลีเพียงใด

น้อย | 1 | 2 | 3 | 4 | 5 | มาก

ข. ถ้าท่านเป็นอัญชลีท่านจะทำอย่างนั้นเพียงใด

น้อย | 1 | 2 | 3 | 4 | 5 | มาก

26. รุ่งกานต์แต่งงานมาแล้ว คlocked เวลาแห่งการครองเรือน เธอได้เก็บออมเงินทองที่เธอและสามีช่วยกันหามา เธอหาบัญชีรายรับรายจ่ายทุกเดือน ดังนั้นเงินฝากจึงงอกเงยขึ้น ขณะนี้เธอกำลังปรึกษากับสามีเรื่องการสร้างบ้าน

ก. สตรีทั่วไปทำอย่างรุ่งกานต์เพียงใด

น้อย | 1 | 2 | 3 | 4 | 5 | มาก

ข. ถ้าท่านเป็นรุ่งกานต์ ท่านจะทำอย่างนั้นเพียงใด

น้อย | 1 | 2 | 3 | 4 | 5 | มาก

27. วาณิช พาภรรยาไปงานเลี้ยงแห่งหนึ่ง ภรรยารู้จักคนมาก ทุกคนโนนคนนั้นไม่ขาดปาก เมื่อพบสุนิศา ก็ทักว่า "ตายจริง สุ เจอเธอที่ไรก็เห็นอ้วนขึ้นทุกที ลคนน้ำหนักเสียบางนะจะเคียวคุณมานะเขาเบ้อละแยะเขี้ยวนะ" วาณิชสังเกตสุนิศาเห็นเธอวางหน้าเฉย ไม่ไยดีกับเขาและภรรยา

ก. สตรีทั่วไปทำอย่างภรรยาวาณิชเพียงใด

น้อย | 1 | 2 | 3 | 4 | 5 | มาก

ข. ท่านเคยทักเพื่อนอย่างนั้นเพียงใด

น้อย | 1 | 2 | 3 | 4 | 5 | มาก

28. อธิปไตยฐานะทางการเงินค่อนข้างดี ลูก ๆ ของเขามักไม่ค่อยอยากกินแฮมเบิร์ต เธอขอให้ในบางครั้ง แฮมเบิร์ตเธอจะซื้อผลไม้ที่ออกตามฤดูกาล เช่น เงาะ มังคุด ส้ม าลา และชี้แจงให้ลูกเห็นความแตกต่างของราคาแฮมเบิร์ตกับส้ม เงาะ าลา ทั้งที่คุณค่าพอ ๆ กัน

ก. สตรีทั่วไปทำอย่างอธิบายเพียงใด

น้อย

1	2	3	4	5
---	---	---	---	---

 มาก

ข. ถ้าท่านเป็นอธิบายท่านจะทำอย่างนั้นเพียงใด

น้อย

1	2	3	4	5
---	---	---	---	---

 มาก

29. แม่น้ำทิพย์จะมีบุตรแล้ว แต่เธอยังรักษาบุปผาตรงโดยการบริหารร่างกายและเลือกบริโภคอาหาร ดังนั้นเธอจึงเป็น "คุณแม่มังสวิรัติ" อยู่เสมอ

ก. สตรีทั่วไปทำอย่างน้ำทิพย์เพียงใด

น้อย

1	2	3	4	5
---	---	---	---	---

 มาก

ข. ถ้าท่านเป็นน้ำทิพย์ท่านจะทำอย่างนั้นเพียงใด

น้อย

1	2	3	4	5
---	---	---	---	---

 มาก

30. เพื่อน ๆ ที่ทำงานของการ์นต์ มักจะแสดงความชื่นชมที่เขาบริหารที่แต่งกายงามทุกโอกาส ทำให้เขาภูมิใจในตัวเขาากขึ้น

ก. สตรีทั่วไปทำอย่างบริหารการ์นต์เพียงใด

น้อย

1	2	3	4	5
---	---	---	---	---

 มาก

ข. ถ้าท่านเป็นบริหารของการ์นต์ท่านจะทำอย่างนั้นเพียงใด

น้อย

1	2	3	4	5
---	---	---	---	---

 มาก

31. ฃรงคและนึสาทาางานที่เค็ววกัน ทังสองแคงงานกันมาหลายปีแล้ว ปีนี้ฃรงคไค้เป็นหัวหน้า-
แผนก นึสาข้างคงอยู่ในแผนกของฃรงคนึนเอง เธอช่วยเหล็องานของฃรงค เลือ แศกา
เป็นเรื่งการคักคึนใจ เธอจะไม่ของเก็วควย ปลอยให้เขาคักคึนใจเอง

ก. สตรีทัวไปทาอยางนึสาเพียงไค้

น้อย

1	2	3	4	5
---	---	---	---	---

 มาก

ข. ถ้าทาานเป็นนึสาทาานจะทาอยางนึนเพียงไค้

น้อย

1	2	3	4	5
---	---	---	---	---

 มาก

32. สามีของอ้งสนาอึทาางานนึนที่การงานในระดับสูง จึงมีเพื่อนรวมงานไปมาหาสู่ที่บาน เลือ
อ้งสนารู้สึกเบือที่ทงรับเชกของสามี เธอไมทงการให้คนมารบกวนเวลาส่วนคัวของ
ครอปครัว

ก. สตรีทัวไปรู้สึกเชนอ้งสนาเพียงไค้

น้อย

1	2	3	4	5
---	---	---	---	---

 มาก

ข. ถ้าทาานเป็นอ้งสนาทาานจะรู้สึกอยางนึนเพียงไค้

น้อย

1	2	3	4	5
---	---	---	---	---

 มาก

33. อูษามีเค็กรับใช้ชื่อแจว แจวเป็นเค็กคองนางชุชชาม ท่างานอึกอาก อูษาจึงนึให้เพื่อน-
บานพังและเจาจะจงจะให้แจวไค้นึนควย

ก. สตรีทัวไปทาอยางอูษาเพียงไค้

น้อย

1	2	3	4	5
---	---	---	---	---

 มาก

ข. ถ้าทาานเป็นอูษาทาานจะทาอยางนึนเพียงไค้

น้อย

1	2	3	4	5
---	---	---	---	---

 มาก

34. คิมเป็นลูกจ้างบ้านคุณเคื่อนเย็น วันนี้คิมได้รับอนุญาตให้กลับมาเยี่ยมพ่อแม่ เนื่องจากเป็นวันสงกรานต์ พ่อแม่เห็นคิมสก็สมีเสื้อผ้าใหม่ ๆ สวม และที่สำคัญมีเงินก้อนหนึ่งมาฝากคยวจึงพอใจ และหวังจะฝากฝังให้คิมอยู่กับคุณเคื่อนเย็นตลอดไป

ก. สตรีทั่วไปปฏิบัติคยจาง อย่างเคื่อนเย็นเพียงใด

น้อย

1	2	3	4	5
---	---	---	---	---

 มาก

ข. ถ้าท่านเป็นเคื่อนเย็น ท่านจะทำอยางนั้นเพียงใด

น้อย

1	2	3	4	5
---	---	---	---	---

 มาก

35. แม่สุธีรพรจะมีฐานะปานกลาง แต่ชอบสะสมเพชรพลอย และชอบสวมเครื่องประดับครบเครื่องไปทำงานทุกวัน เธอมีความสุขกับการไคคุยกับเพื่อน ๆ ถึงเครื่องประดับแต่ละชิ้นเพื่อนหลายคนอกเป็นหวงไมไคว่าสักวันหนึ่งเธออาจจะถูกทารายเพราะเครื่องประดับเหล่านั้น

ก. สตรีทั่วไปทำอยางสุธีรพรเพียงใด

น้อย

1	2	3	4	5
---	---	---	---	---

 มาก

ข. ถ้าท่านเป็นสุธีรพร ท่านจะทำอยางนั้นเพียงใด

น้อย

1	2	3	4	5
---	---	---	---	---

 มาก

36. สมลักษณะทางานบ้านทุกอยางคยตัวเอง โดยไคให้ลูกสาวเป็นลูกมือคยช่วยเหลือ ทั้งนี้เพราะสมลักษณะเห็นว่า เด็กหญิงควรจะหัดทำงานบ้านงานเรือน เพื่อไควันข้างหน้าคยครอบครัวจะไคไคไม่ลามาก

ก. แม่ทั่วไปทำอยางสมลักษณะเพียงใด

น้อย

1	2	3	4	5
---	---	---	---	---

 มาก

ข. ถ้าท่านมีลูกสาวท่านจะทำอยางสมลักษณะเพียงใด

น้อย

1	2	3	4	5
---	---	---	---	---

 มาก

37. ลูกชายคนโตของเพ็ญใจ เรียนอยู่ปี 3 ของมหาวิทยาลัยมีชื่อหนึ่ง เขาแอบไปมีความสัมพันธ์กับลูกสาวของเพื่อนบ้าน จนเด็กสาวคนนั้นตั้งครรภ์ เพ็ญใจจึงต้องรับภาระเลี้ยงทั้งหลานที่กำลังจะเกิดมา และเลี้ยงลูกสะใภ้ด้วย เพื่อให้ลูกชายของเธอเรียนต่อไปจนสำเร็จ

ก. แม่ทั่วไปหาอย่างเพ็ญใจเพียงใด

น้อย

1	2	3	4	5
---	---	---	---	---

 มาก

ข. ถ้าท่านเป็นเพ็ญใจท่านจะหาอย่างนั้นเพียงใด

น้อย

1	2	3	4	5
---	---	---	---	---

 มาก

38. เพื่อนบ้านบอกเสริมศรีว่ามีเด็กหนุ่มตามมาส่งลูกสาวของเธอถึงบ้านแทบทุกวัน เสริมศรีจึงเรียกลูกสาวมาซักถาม เมื่อลูกสาวตอบว่าเป็นความจริง เสริมศรีจึงดูและตีลูกไปหลายทีพร้อมกับก้าขับไม้ไต่คบกับเพื่อนชายอีก เพราะยังไม่ถึงเวลา

ก. แม่ทั่วไปหาอย่างเสริมศรีเพียงใด

น้อย

1	2	3	4	5
---	---	---	---	---

 มาก

ข. ถ้าท่านเป็นเสริมศรีท่านจะหาอย่างนั้นเพียงใด

น้อย

1	2	3	4	5
---	---	---	---	---

 มาก

39. ลูกสาวของนภาพรสอบเข้ามหาวิทยาลัยได้ เธอจึงอนุญาตให้ไปฉลองกับเพื่อนๆ ที่ต่างจังหวัด แต่เมื่อถึงเวลาที่ลูกควรจะกลับถึงบ้าน ลูกก็ยังไม่กลับด้วยความเป็นห่วง เธอจึงไปตามที่บ้านเพื่อนที่ไปด้วยกัน ก็เห็นลูกสาวนั่งคึกคักว้อย่างสบายอารมณ์ ท้าให้เธอจับโทษอะไรไม่อยู่ จึงคุกคอทหน้าเพื่อนและคนอื่นๆ ในบ้านนั้น โดยยังไม่ทันฟังคำอธิบายใดๆ

ก. แม่ทั่วไปหาอย่างนภาพรเพียงใด

น้อย

1	2	3	4	5
---	---	---	---	---

 มาก

ข. ถ้าท่านเป็นนภาพรท่านจะทำเช่นนั้นเพียงใด

น้อย

1	2	3	4	5
---	---	---	---	---

 มาก

40. สามีของจรรุวรรณีภรรยาโหม่นาน ๆ จึงมีโอกาสมาเยี่ยมลูก ๆ สักครั้ง ลูกสาวคนโต โกรธพมมาก จรรุวรรณีจึงให้สติลูกว่าถึงอย่างไรพ่อก็ยังรักและห่วงลูก ลูกควรจะให้ ความเคารพพอเหมือนเดิม

ก. แม่ทั่วไปทอาอย่างจรรุวรรณีเพียงใด

น้อย	1	2	3	4	5	มาก
------	---	---	---	---	---	-----

ข. ถ้าท่านเป็นจรรุวรรณีท่านจะทอาอย่างนั้นเพียงใด

น้อย	1	2	3	4	5	มาก
------	---	---	---	---	---	-----

ค่าอำนาจจําแนก

1 ก.	2.419*	1 ข.	2.428*	2 ก.	2.428*	2 ข.	2.107*
3 ก.	2.833**	3 ข.	3.125**	4 ก.	3.75**	4 ข.	3.428**
5 ก.	3.428**	5 ข.	2.708**	6 ก.	2.121*	6 ข.	2.428*
7 ก.	2.571*	7 ข.	2.975**	8 ก.	3.089**	8 ข.	3.928**
9 ก.	2.121*	9 ข.	2.647*	10 ก.	2.307*	10 ข.	3.898**
11 ก.	2.812**	11 ข.	4.310**	12 ก.	2.413*	12 ข.	4.285**
13 ก.	2.258*	13 ข.	2.5*	14 ก.	2.968**	14 ข.	4.982**
15 ก.	5.118**	15 ข.	4.430**	16 ก.	3.472**	16 ข.	4.545**
17 ก.	2.222*	17 ข.	2.567*	18 ก.	2.5*	18 ข.	2.142*
19 ก.	3.104**	19 ข.	2.318*	20 ก.	2.452*	20 ข.	3.148**
21 ก.	2.321*	21 ข.	2.343*	22 ก.	2.343*	22 ข.	2.996**
23 ก.	3.278**	23 ข.	3.571**	24 ก.	5**	24 ข.	4.264**
25 ก.	2.205*	25 ข.	3.857**	26 ก.	2.567*	26 ข.	3.928**
27 ก.	5.535**	27 ข.	4.2**	28 ก.	2.333*	28 ข.	4.583**
29 ก.	2.343*	29 ข.	2.138*	30 ก.	2.692*	30 ข.	2.777**
31 ก.	2.125*	31 ข.	3.673**	32 ก.	2.5*	32 ข.	2.375*
33 ก.	3.333**	33 ข.	2.647*	34 ก.	3.992**	34 ข.	2.083*
35 ก.	2.5*	35 ข.	2.2*	36 ก.	2.258*	36 ข.	5.043**
37 ก.	2.162*	37 ข.	3.235**	38 ก.	3.333**	38 ข.	3.275**
39 ก.	3.142**	39 ข.	2.794**	40 ก.	2.380*	40 ข.	2.812**

* มีระดับนัยสำคัญที่ .05

** มีระดับนัยสำคัญที่ .01